

HU ISSN 0010—3551

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

107—108

BUDAPEST

1984

HUNGARIA

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

107—108

BUDAPEST

1984

No. 3—4

HUNGARIA

Vol. XXX

Szerkesztő bizottság

Moderatorum collegium -- Editorial Board

ANTALL József (főszerkesztő—editor-in-chief), BIRTALAN Győző,
BUZINKAY Géza (szerkesztő—editor),
GRYNAEUS Tamás, HONTI József, HUSZÁR György,
KÁDÁR Zoltán, KAPRONCZAY Károly, KARASSZON Dénes,
KEMPLER Kurt, LAMBRECHT Miklós,
SCHULTHEISZ Emil (elnök—president), SZABADVÁRY Ferenc,
SZENTÁGOTHAJ János, SZLATKY Mária, TAKÁTS László,
VIDA Mária, VIGH József, ZALAI Károly, ZOLTÁN Imre

Szerkesztőség

Redactio

Budapest II., Török utca 12. H- 1023

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I. Ph. Semmelweis Nominata)
és a MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
kiadványa

A kiadásért felel: Antall József
Kiadja a Medicina Könyvkiadó

86/2795 Franklin Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató
Műszaki vezető: Orlai Márton — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 21,5 (A/5 ív) -- Azonossági szám: 3128

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Némethy, Ferenc</i> : A német nyelvű Regimen sanitatis (német nyelven)	11
<i>Kempler Kurt</i> : A magyarországi gyógyszerészet érdekképviseleti szervei (1800—1944)	25
<i>Lengyel Júlia</i> : Budapest Székesfőváros Központi Gyógyszerraktára és Közkórházi Gyógyszertárai szervezetének kialakulása és működése a második világháborúig	45

KISEBB KÖZLEMÉNYEK ELŐADÁSOK

<i>Schiller Vera</i> : A kígyó-jelkép fejlődésének néhány állomása a görög mitológiában	61
<i>Szmodits László</i> : A Pray-kódex növényeinek gyógyszerészettörténeti elemzése	67
<i>Rákóczi, Katalin</i> : Walter Hermann Ryff's jellemző stíluseszközei (német nyelven)	79
<i>H. Tóth Imre</i> : Egy nagykunsági származású orvos-jatrokémikus: Karcagújszállási Márton	89
<i>Binder Pál</i> : A Mauksch család erdélyi gyógyszerész tagjai	101
<i>Ifj. Menner Ödön</i> : Kabay János morfingyártási szabadalmái	111

ADATTÁR

<i>Grabarits István—Grabaritsné Ihász Zsuzsanna</i> : Az osztrák jezsuita rendtartomány patikái és patikusai 1716—1773	137
<i>Priszter Szaniszló</i> : Magyar növénynevek Kítáiból Pál útinaplóiban (1796—1817)	161
<i>Nagybákay Antal Zelmós</i> : Egy anyag- és fűszerkereskedés orvosi és gyógyszerészeti vonatkozásai a XVIII. század végén	177
<i>Grabarits István</i> : Fialowski Lajos, Melius Péter Herbáriumának első kutatója	181

KÖNYVSZEMLE

<i>Baur, Otto—Glandien, Otto</i> (Hrsg.): <i>Zusammenhang. Festschrift für Marielene Putscher</i> . Bde. 1—2. Köln, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	189
<i>Blankenburg, Vera von</i> : <i>Heilige und dämonische Tiere</i> . Zweite Auflage. Köln, 1975. (<i>Magyar László</i>)	189
<i>Bracciolini, Poggio</i> : <i>Lettere</i> . I. Lettere a Niccolò Niccoli, II. Epistolarium familiarium libri. A cura di Helene Harth. Firenze, 1984. (<i>Magyar László</i>)	190
<i>C. H. Brock</i> (ed.): <i>William Hunter 1718—1783: A Memoir by Samuel Fort Simmons and John Hunter</i> . Glasgow, 1983. (<i>Bánóczy Erika</i>)	190
<i>Brödner, E.</i> : <i>Die Römischen Thermen und das antike Badewesen</i> . Eine kulturhistorische Betrachtung. Darmstadt, 1983. (<i>Magyar László</i>)	191
<i>Brunnert, Klaus</i> : <i>Nostalgie in der Medizin</i> . (Düsseldorfer Arbeiten zur Geschichte der Medizin, Bd. 58.) Düsseldorf, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	191
<i>Cartensen, Gert—Schadewaldt, Hans—Vogt, Paul</i> : <i>Die Chirurgie in der Kunst</i> . Düsseldorf—Wien, 1983. (<i>Kapronczay Károly</i>)	192

Charap, N. P.: <i>Die Entwicklung der Zahnmedizin in Siebenbürgen und im Banat.</i> (Med. dent Diss.) Aachen, 1984. (<i>Huszár György</i>)	192
Corsi, P.—Weindling, P. (ed.): <i>Information Sources in the History of Science and Medicine.</i> London, 1983. (<i>Bánóczy Erika</i>)	193
Dilg, Peter: <i>Perspektiven der Pharmaziegeschichte.</i> (Festschrift für Rudolf Schmitz zum 65. Geburtstag.) Graz, 1983. (<i>Rádóczy Gyula</i>)	193
Fehlmann, Hans-Rudolf—Ledermann, Francois (Hrsg.): <i>Festschrift für A. Lutz und J. Büchi.</i> Zürich, 1983. (<i>Kempler Kurt</i>)	194
Fleischer, Arndt: <i>Patentgesetzgebung und Chemisch-Pharmazeutische Industrie im Deutschen Kaiserreich (1871—1918).</i> Stuttgart, 1984. (<i>Marosné Lugosi Márta</i>)	195
[Fracastoro, Girolamo:] <i>Fracastoro's Syphilis.</i> (Ed.) Geoffrey Eatough. Liverpool, 1984. (<i>Kaszánszky Zsombor</i>)	195
George, Vilma: <i>Darwin.</i> Glasgow, 1982. (<i>Lambrecht Miklós</i>)	196
Hein, Wolfgang-Hagen (Hrsg.): <i>Apotheker-Kalender 1984.</i> (Calendar for Pharmacists 1984, Calendrier de Pharmacie 1984.) Stuttgart, 1983. (<i>Magyar László</i>)	197
Heinemeyer, Walter—Pünder, Tilman (Hrsg.): <i>450 Jahre Psychiatrie in Hessen.</i> Marburg, 1983. (<i>H. Szende Klára</i>)	197
Heinrich, E.: <i>Der Zahnarzt in der Karikatur.</i> München, 1980. (<i>Huszár György</i>)	199
Hirschmann, Astrid: <i>Die Leipziger Rogerglosse.</i> Ein chirurgischer Text aus dem meißnisch-nordschlesischen Raum. Teil I.: Text. (Würzburger medizinhistorische Forschungen, Band 33.) Pattensen, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	199
Hueber, Lotte: <i>Rudolf von Habsburg und seine Nachfolger, 1273—1918.</i> Herrscher aus den Häusern Habsburg, Luxemburg, Nassau, Pfalz, Wittelsbach. Ein Nachschlagwerk in Steckbriefen und Stichworten. Zürich, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	200
Huizink, L.: <i>Die Abhandlung über das Sehen von Hieronymus Fabricius ab Aquapendente (1537—1619).</i> Übersetzung von „De actione oculorum“ mit Kommentar (ZMG, Neue Reihe Nr. 166.) Zürich, 1984. (<i>Magyar László</i>)	200
Illich, Ivan: <i>Limits to Medicine.</i> Medical Nemesis: The Epropriation of Health. Harmondsworth, 1981. (<i>Bánóczy Erika</i>)	201
<i>Immagini anatomiche e naturalistiche nei disegni degli Uffizi.</i> Secc. XVI. e XVII. A cura di Roberto Paolo Ciardi e Lucia Tongiorgio Tomasi. Firenze, 1984. (<i>Kapronczay Katalin</i>)	201
Jopp, Rüdiger: <i>Die Geschichte der Augenheilkunde in der Stadt Köln bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts.</i> Köln, (<i>Kapronczay Károly</i>)	202
Jordi González, Ramon: <i>Medicamentos usados en el siglo XVI. en el area Barcelonesa.</i> Barcelona, 1984. (<i>Magyar László</i>)	202
Karbe, Karl-Heinz: <i>Salomon Neumann 1819—1908.</i> Leipzig, 1983. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	203
Keidel, Jochen: <i>Johann Heinrich Dierbach (1788—1845).</i> Stuttgart, 1983. (<i>Marosné Lugosi Márta</i>)	203
Kempler Kurt: <i>A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón (1888—1914).</i> Budapest, 1984. (<i>Rádóczy Gyula</i>)	204
Kircher, Hermann: <i>Der Medienwandel in der Fachmedizin am Beispiel der Augenheilkunde.</i> Herne, 1983. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	205
Knaut, Irene: <i>Geschichte der Krankheitsbezeichnung Skorbut.</i> Berlin, 1984. (<i>Magyar László</i>)	205
Krähe, Johannes: <i>Die Diskussion um den ärztlichen Kunstfehler in der Medizin des neunzehnten Jahrhunderts.</i> Frankfurt am Main, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	206
Kuhlen, Franz-Josef: <i>Zur Geschichte der Schmerz-, Schlaf- und Betäubungsmittel in Mittelalter und früherer Neuzeit.</i> Stuttgart, 1983. (<i>Kapronczay Katalin</i>)	206
Künzl, Ernst: <i>Medizinische Instrumenten aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit.</i> Bonn, 1983. (<i>Kapronczay Károly</i>)	207
Lehmann, W.—Kutscher, G. (übers. und erl.): <i>Geschichte der Azteken.</i> Codex Aubin und verwandte Dokumente. Berlin, 1981. (<i>Magyar László</i>)	207

Leibowitz, J. O.—Marcus, S. (ed.): <i>Sefer Hanisyonot. The book of medical experiences attributed to Abraham ibn Ezra.</i> Jerusalem, 1984. (<i>Magyar László</i>)	208
Lindeboom, G. A. (ed.): <i>Dutch Medical Biography.</i> Amsterdam, 1984. (<i>Szabó Béla</i>)	208
Merke, Franz: <i>History and Iconography of Goitre and Cretinism.</i> Bern, 1984. (<i>Halász Judit</i>)	209
Meschig, Rolf: <i>Zur Geschichte der Trepanation unter besonderer Berücksichtigung der Schädeltrepanation bei den Kisii im Hochland Westkenias.</i> Düsseldorf, 1983. (<i>Kapronczay Károly</i>)	209
Müller-Dietz, Heinz—Gribanov, Eduard D.: <i>Medizin und Ärzte auf russischen Medaillen.</i> Berlin, 1984. (<i>Rádóczy Gyula</i>)	210
Münchow, Wolfgang: <i>Geschichte der Augenheilkunde.</i> Leipzig, 1983. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	210
Münsterer, Hans Otto: <i>Amulettenkreuze und Kreuzamulette.</i> Regensburg, 1983. (<i>Tüskés Gábor</i>)	211
Palmer, R.: <i>The Studio of Venice and its graduates in the sixteenth century.</i> Padova, 1983. (<i>Magyar László</i>)	212
Penso, Giuseppe: <i>Index plantarum medicinalium totius mundi eorumque synonymorum.</i> Milano, 1983. (<i>Rádóczy Gyula</i>)	213
Pfeil, Hans—Schipperges, Heinrich: <i>Der menschliche Leib aus medizinischer und philosophischer Sicht.</i> Aschaffenburg, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	213
Prestele, Carolo: <i>Ärztliche Ethik bei Fabricius Hildanus.</i> Aaarau—Frankfurt am Main—Salzburg, 1981. (<i>Vajda Gyula</i>)	214
Rüster, Detlef: <i>Alte Chirurgie.</i> Berlin, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	215
Ryff, Walther: <i>Confect Büchlin und Hausz Apoteck.</i> Frankfurt/Main, 1983. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	215
Sápi Vilmos (szerk.): <i>Vác története.</i> Szentendre, 1983. (<i>Sasvári László</i>)	216
Scribonius, Largus: <i>Compositiones.</i> Leipzig, 1983. (<i>Magyar László</i>)	217
Schlegel, Friedrich (Hrsg.): <i>Der Körperbehinderte in Mythologie und Kunst.</i> Stuttgart, 1983. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	217
Schwanitz, Hans Joachim: <i>Homöopathie und Brownianismus 1795—1844.</i> Stuttgart—New York, 1983. (<i>Marosné Lugosi Márta</i>)	218
Schwann, Hannelore: <i>Friedrich Louis Hesse (1849—1906). Ausgewählte Texte.</i> Leipzig, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	219
Simon, Mikulas: <i>Die soziale Stellung der Apotheker in der Zürcher Stadtgesellschaft in Mittelalter und früherer Neuzeit.</i> Stuttgart, 1983. (<i>Erdélyiné Kovács Nóra</i>)	219
Smollich, Renate: <i>Der Bisamapfel in Kunst und Wissenschaft.</i> Stuttgart, 1983. (<i>Grabarits István</i>)	220
Spillane, John D.: <i>Medical Travellers.</i> Oxford, 1984. (<i>Szlatky Mária</i>)	221
<i>Tacuinum sanitatis.</i> Graz, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	222
Taylor, J. H. M. (ed.): <i>Dies illa. Death in the Middle Ages.</i> Liverpool, 1984. (<i>Magyar László</i>)	223
Telle, Joachim (Hrsg.): <i>Pharmazie und der gemeine Mann. Hausarznei und Apotheke in deutschen Schriften der frühen Neuzeit.</i> Wolfenbüttel, 1982. (<i>Csoma Zsigmondné</i>)	223
Theopold, Wilhelm: <i>Mirakel.</i> München, 1983. (<i>Tüskés Gábor</i>)	224
Thom, Achim (Hrsg.): <i>Zur Geschichte der Psychiatrie im 19. Jahrhundert.</i> Berlin, 1984. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	225
Vogt, Helmut: <i>Medizinische Karikaturen von 1800 bis zur Gegenwart.</i> München, 1980. (<i>Vajda Gyula</i>)	225
Volrad Deneke, J. F.: <i>Das Gesundheitswesen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts im Spiegel der Amts- und Intelligenzpresse.</i> Düsseldorf, 1983. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	226
Waddington, Ivan: <i>The medical profession in the industrial revolution.</i> Dublin, 1984. (<i>Kasánszky Zsombor</i>)	226
Winkler, Lutz: <i>Galens Schrift „De Antidotis“.</i> Ein Beitrag zur Geschichte von Antidot und Theriak. Marburg-Lahn, 1980. (<i>Rádóczy Gyula</i>)	227
Zglinicki, Friderich: <i>Geburt.</i> Braunschweig, 1983. (<i>Rákóczi Katalin</i>)	227
K R Ó N I K A	229

CONTENTS

STUDIES

<i>F. Némethy</i> : A German language Regimen Sanitatis (in German)	11
<i>K. Kempler</i> : The corporate system of pharmacy in Hungary (1800—1944)	25
<i>J. Lengyel</i> : The formation and activity of the organisation "Central Drug Stores and Hospital Pharmacies of Budapest", up to World War II	45

ARTICLES LECTURES

<i>V. Schiller</i> : Some stage of the development of the serpent symbol in Greek mythology	61
<i>L. Szmodits</i> : The plants of the Ms. Pray from the point of the history of pharmacy	67
<i>K. Rákóczi</i> : The characteristics of Walter Hermann Ryff's style (in German)	79
<i>I. H. Tóth</i> : A physician-iatrochemist from the Nagykunság: Márton Karcagujszállási	89
<i>P. Binder</i> : Apothecary members in Transylvania of the Mauksch family	101
<i>Ö. Menner, Jr.</i> : János Kabay's morphin licences	111

DATA

<i>I. Grabarits—Zs. Grabarits Ihász</i> : Apothecaries and pharmacies of the Austrian Jesuit province 1716—1773	136
<i>Sz. Priszter</i> : Hungarian plant names in P. Kitaibel's journals of voyage (1796—1817)	161
<i>A. Z. Nagybakay</i> : The medical and pharmaceutical relations of a late-eighteenth-century draper's and grocer's shop	177
<i>I. Grabarits</i> : Lajos Fialowski, the first researcher of Peter Melius' Herbal	181

REVIEW ON BOOKS	189
---------------------------	-----

CHRONICLE	229
---------------------	-----

SOMMAIRE

ÉTUDES

- F. Némethy*: Un Regimen Sanitatis en langue allemande (en allemand) 11
K. Kempler: Les organisations pour la représentation des intérêts de la pharmacie en Hongrie
(1800 -1944) 25
J. Lengyel: La formation et l'activité de l'organisation Dépôt Central des Produits Pharmaceutiques et Pharmacies des Hopitaux de Budapest, jusqu' la 2e guerre mondiale 45

TEXTES INFORMATIFS – CONFÉRENCE

- V. Schiller*: Quelques étapes du développement du symbole de serpent dans la mythologie grecque 61
L. Szmodits: Les plantes du manuscrit Pray – une analyse d'histoire pharmaceutique 67
K. Rákóczi: Le style caractéristique de Walter Hermann Ryff (en allemand) 79
I. H. Tóth: Un docteur-iatrochémiste de Nagykunság: Márton Karcagujszállási 89
P. Binder: Les membres pharmaciens de la famille Mauksch en Transylvanie 101
Ö. Menner j.: Les brevets de productions de morphine de János Kabay 111

DOCUMENTATION

- I. Grabarits–Zs. Grabarits Ihász*: Les pharmacies et pharmaciens de la province jésuite autrichienne 1716 –1773 137
Sz. Priszter: Noms de plante hongrois dans les journaux de voyage de Pál Kitaibel (1796 –1817) 167
A. Z. Nagybakay: Les rapports médicaux et pharmaceutiques d'une mercerie et épicerie à la fin du 18e siècle 177
I. Grabarits: Lajos Fialowski, premier chercheur du herbier de Péter Melius 188

REVUE DES LIVRES 189

CHRONIQUE 229

INHALT

STUDIEN

<i>F. Némethy</i> : Zum Regimen sanitatis in deutscher Sprache (deutsch verfaßt)	11
<i>K. Kempler</i> : Die Interessenvertretungsorgane des Apothekenwesens in Ungarn (1800—1944)	25
<i>J. Lengyel</i> : Die Herausbildung des Zentralen Drogemagazins und des Organes der Allgemeinen Krankenhaus-Apotheken der Hauptstadt Budapest und ihr Funktionieren bis zum zweiten Weltkrieg	45

KLEINERE MITTEILUNGEN – VORTRÄGE

<i>V. Schiller</i> : Einige Stationen der Entwicklung des Schlangen-Symbols in der griechischen Mythologie	61
<i>L. Szmodits</i> : Pharmaziehistorische Analyse der Pflanzennamen des Pray-Kodexes	67
<i>K. Rákóczi</i> : Walter Hermann Ryffs charakteristische Stilmittel (in deutscher Sprache)	79
<i>I. H. Tóth</i> : Márton Karcagujszállási: ein Arzt-Iatrochemiker aus Großkumanien	89
<i>P. Binder</i> : Siebenbürgische Apotheker-Mitglieder der Mauksch-Familie	101
<i>Ö. Menner d. J.</i> : Patente der Morphinherstellung des János Kabay	111

DATENSAMMLUNG

<i>I. Grabarits—Zs. Grabarits Ihász</i> : Apotheken und Apotheker der österreichischen Jesuiten-Ordensprovinz 1716—1773	137
<i>Sz. Priszter</i> : Ungarische Pflanzennamen im Reisetagebuch des Pál Kitaibel (1796—1817)	167
<i>A. Z. Nagybakay</i> : Medizinische und pharmazeutische Beziehungen einer Material- und Spezereiwaren Handlung am Ende des XVIII. Jahrhunderts	177
<i>I. Grabarits</i> : Lajos Fialowski, der erste Forscher des Herbariums von Péter Melius	188

BÜCHERSCHAU	189
-----------------------	-----

CHRONIK	229
-------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

- Ф. Немети:* О неметской литературе „Regimen sanitatis” (на неметском языке) 11
К. Кемплер: Представительные органы венгерской фармацевтики (1800—1944) 25
Й. Лендьел: Формирование и работа центральной организации аптекарско-товарного
зклада из больничных аптек в Будапеште до начала второй мировой войны 45

КРАТКИЕ ЗАПИСКИ — ДОКЛАДЫ

- В. Шиллер:* Змея-символ и несколько этап своего развития в греческом мифологии . . 61
Л. Сمودич: Фармацевтико-исторический анализ растений кодекса имени Прай 67
К. Ракоци: Характерные стилистические средства Валтера Германа Рифа (на неметском
языке) 79
И. Х. Тот: Мартон Карцагуйсаллаши, врач-ятрохимик, происходящий из „Надькун-
шаг” из Венгрии 89
П. Биндер: Аптекари-члены семьи Маукш в Трансильвании 101
Ё. Меннер мл.: Патенты Яноша Кабаи в производстве морфия 111

ДОКУМЕНТАЦИЪ

- И. Грабарич—Ж. Грабарич-Ихас:* Аптеки и аптекари австрийского иезуитского
ордена (1716—1773) 137
С. Пристэр: Названия растений в путевых дневниках Пала Китаибела 167
А. З. Надьбакаи: Врачебные и аптечные касательства одного материального и бака-
лейного мафазина в конце 18. века 177
И. Грабарич: Янош Фиаловски — первый исследователь Гербария Пётра Мелиус—
Юхаса 188

- ОБЗОР КНИГ 189

- ХРОНИКА 229

ZUM REGIMEN SANITATIS
IN DEUTSCHER SPRACHE*

FERENC NÉMETHY

Das Regimen Sanitatis, jene einst so reich entfaltete medizinische Literaturgattung, die die Gesundheit und deren Erhaltung zu ihrem Leitthema erhoben hatte, erlebte im mittelalterlichen Europa vom 13. bis 15. Jh. ihre Blütezeit, ihre Wurzeln reichen aber viel tiefer, während ihre späten Nachwüchse bis zu unseren Tagen leben. Ihr Name wurde mehrmals geändert, auch Inhalt und Form wurden zeitweise modifiziert, gewisse ständige Charakterzüge haben sie jedoch ihre ganze etwa 2000 Jahre lange Geschichte hindurch begleitet.

Den ersten und am meisten ins Auge fallenden dieser Charakterzüge stellt *der unmittelbar praktische Zweck* dar.¹ Ein Regimen sanitatis will vor allem auf konkrete Fragen der Gesundheitspflege leicht verständliche, konkrete Antworten geben. Darauf weisen schon seine verschiedenen Benennungen hin: das lateinische *regimen* (= Regierung, Lenkung, Regelung)², die deutsche *Ordnung der Gesundheit*, die dem Griechischen entstammenden *Diät* und *Diätetik* (he *diaita* = Tagesordnung, Lebensordnung, Lebensweise), deren ursprüngliche Bedeutung erst im 19. Jh. sich zu „Schonkost“ bzw. „Ernährungslehre“ eingeschrumpft hat³; die ebenfalls aus dem Griechischen abgeleiteten *Makrobiotik*, d.h. „die Kunst, das Leben zu verlängern“⁴, und *Hygiene* (Gesundheits-

* Dr. Ferenc Némethy wurde am 11. 9. 1932 in Budapest geboren. Nach seinem Abitur trat er in der Piaristen Order ein und erhielt 1955 die Priesterweihe. 1957 absolvierte er als Germanist und Hungarist die Philosophische Fakultät der Eötvös-Loránd-Universität zu Budapest. Seine erste Arbeitsstelle war das Piaristen-Gymnasium in Kecskemét.

1972 wurde er wissenschaftlicher Mitarbeiter des Semmelweis Museum, Bibliothek und Archivs für Geschichte der Medizin, ab 1974 arbeitete er als Abteilungsleiter und Mitglied des Präsidiums der Ungarischen Gesellschaft für Geschichte der Medizin. In der Vorbereitung und Organisation des Internationalen Medizinhistorischen Kongresses im Jahre 1974 sammelte er hohe Verdienste. Während seiner Auslandsreisen vertrat er das Institut, hielt Vorträge im In- und Ausland. Seine wissenschaftliche Tätigkeit bezog sich auf das Gebiet der Literaturwissenschaft und Medizingeschichte. Besonders wichtig sind die Werke über die Krankheit und den Tod von Semmelweis bzw. seine Inaugural-Dissertation, worin er einer Kodex der Bibliothek unter dem Titel: *Astronomisches und medizinisches Doppelfragment zu Budapest*, bearbeitete. Seine mit großem Fleiß und außerordentlichem Talent geleistete Arbeit hat eine allgemeine Anerkennung erworben, er wurde mit der Zsámboky-János-Gedenkplakette ausgezeichnet. Er verstarb am 4. November 1979.

¹ *Avicenna—Plempius*: Canon Medicinæ. Lovanii, 1658. Lib. I., Sectio III., Caput I. S. 152b

² Vgl. *Wahrig*: Das große deutsche Wörterbuch. Gütersloh, Bertelsmann Vlg., 1966. Sp. 2888

³ Vgl. *Wahrig*: Wörterbuch. Sp. 889

⁴ Vgl. *Wahrig*: Wörterbuch. Sp. 2345

lehre, Gesundheitspflege)⁵, dann der französische *régime du corps*, das englische *regimen of health* usw. Die klassischen Vertreter dieser medizinischen Literaturgattung richten die Aufmerksamkeit auf fast alle Beziehungen des menschlichen Lebens und geben Ratschläge in der Hinsicht, was für ein Klima, was für eine „Luft“ man sich für seinen Wohnort wähle, was und wie man essen und trinken, wie man seinen Leib üben, die Zeit für Arbeit und Ruhe einteilen, welche Ordnung im Baden und im Geschlechtsleben behalten, auf welche Weise die Leidenschaften beherrschen und das Gefühlsleben erziehen soll. Noch konkreter wird ein solches Werk, wenn es ausschließlich auf eine bestimmte Persönlichkeit und deren individuellen Gesundheitszustand zugeschnitten ist. So handelt es sich nicht mehr um ein Regimen im allgemeinen, sondern um ein Consilium.⁶ Daneben gibt es Regimenformen, die sich konkret auf einzelne Zeiten, Gebiete oder Situationen des Lebens beschränken: Jahreszeitenregimen (Regimen temporum), Monatsregimen (R. duodecim mensium), Regimen der Bewegung (R. motus, exercitii et quietis), Reise- und Seeregimen (R. iter agentium, R. mare intransitum), Speiseregimen und Regimen der Ausscheidungen und des Erbrechens, Schwangerregimen und Regimen der Gebärenden, Neugeborenen-, Kinder-, Jugend- und Greisenregimen usw., usw.⁷

Aus der praktischen Zielsetzung der Regimina folgt ihr zweites Charakteristikum: *die allgemeinverständliche Abfassung*. Diese Allgemeinverständlichkeit erstreckt sich natürlich je nach Zeitaltern auf andere Gesellschaftsschichten und -gruppen von verschiedenem Bestand und unterschiedlicher Zusammensetzung, umfaßt doch jeweils auch die Nicht-Ärzte, also die Laien ohne medizinische Ausbildung, eigentlich alle, die nur lesen können.⁸ Demgemäß stellt das Regimen Sanitatis im Grunde genommen eine populärmedizinische Literaturgattung dar, die paradoxerweise sowohl für die späteren, auch Gesundheitsratschläge enthaltenden gedruckten Volkskalender, wie auch für die im 18. Jh. gegen die vorigen mitunter einen heftigen Kampf führenden medizinischen Aufklärungsschriften eine gemeinsame Urform bildete. Daß die späten Abkömmlinge einer und derselben Mutter so erbitterte Feinde werden konnten, dessen Ursache ist darin zu suchen, daß das Regimen sanitatis in den Händen vieler Volkskalenderverfasser erstarrt und verzerrt wurde, während die Ärzte, die für eine zeitgemäße medizinische Aufklärung eintraten, mangels eines rechten historischen Sinnes und im Fieber eines neuen Anfangs meistens nicht erkannten, daß die ehemaligen Verfasser der Regimina auf dem Niveau ihrer eigenen Zeit stehende Ärzte waren, die von ähnlichen Absichten motiviert worden sind, wie sie selbst. Aber von diesem Gesichtspunkt der Ehrfurcht abgesehen, haben viele Anhänger der Aufklärung auch das nicht bemerkt, wie viele

⁵ Vgl. Wahrig: *Wörterbuch*. Sp. 1847

Schmitt, Wolfram: Geist und Überlieferung der Regimina Sanitatis. Einführung zu *Tacuinum Sanitatis*. (Hrsg.) v. Luisa Cogliati Arano. München, 1976. (im weiteren: *Tacuinum*) S. 21

⁷ *Schmitt: Tacuinum*. S. 20

⁸ Christa Hagenmeyer hat einen interessanten Versuch gemacht, um den ursprünglichen Gesamtbestand der handgeschriebenen und bis 1523 gedruckten Exemplare der von ihr untersuchten „Ordnung der Gesundheit für Rudolf von Hohenberg“ zu bestimmen. Es ergab sich eine Gesamtüberlieferung von nahezu 10.000 (zehntausend) Exemplaren. Mit dieser großen Verbreitung wurde auch dem Bedürfnis der älteren Leute entsprochen, die nach Erfindung der Brille (um 1300) als neuer Leserkreis am literarischen Leben teilnehmen konnten und an einer gesunden Lebensführung wie sie in der Ordnung der Gesundheit gegeben ist, besonders interessiert sein mußten. — *Hagenmeyer: Rudolf v. Hohenberg*. S. 10—11

solche Erfahrungen — obzwar in einer veralteten Form — durch die Regimina überliefert sind, welche noch in ihrer Zeit — sogar bis heute — gültig und wertvoll blieben.⁹

In dem obigen Gedankengang wurde an zwei weitere Kennzeichen der Regimina hingedeutet. Das eine, daß *die Verfasser überwiegend Ärzte* oder mindestens mit den medizinischen Kenntnissen ihrer Zeit vertraute Persönlichkeiten waren; das andere, daß der wertbeständige Teil des Inhalts *auf der Empirie beruht* und auch ohne die Unterstützung der wechselnden und veraltenden Theorien sich bewährt. Daß der Alkoholgenuß für die Kinder gesundheitsschädlich ist, verkünden wir auch heute, selbst wenn diese erfahrungsmäßige, empirische Tatsache nicht dadurch begründet wird, daß die Kinder von feuriger Natur von dem Wein, der ebenfalls von feuriger Natur ist, wie vergiftet werden, und ihr Weintrinken „geleich ist, als man Feuer zu Feuer tut von kleinem Holz, das schier (schnell) verbrannt“.¹⁰

Aufgrund der vier vorgezählten Kennzeichen kann festgestellt werden, daß das Regimen sanitatis als Literaturgattung eine Mittelstelle zwischen den schriftlich abgefaßten Denkmälern der Ethnomedizin und der jeweils als wissenschaftlich betrachteten medizinischen Fachliteratur einnimmt. Mit ethnomedizinischen Schriften hat das Regimen einen gemeinen Zug, daß es mit praktischem Zweck einem Laienpublikum zugeeignet ist, der Fachliteratur aber ähnelt es dadurch, daß die Verfasser meistens Ärzte oder akademisch gebildete Männer sind, die oft auch theoretische oder wissenschaftlich-medizinische Werke schaffen. Der empirische Grund ist zwar in allen drei Gattungen erkennbar, kommt jedoch in den Regimina am stärksten zur Geltung. In der Ethnomedizin spielten daneben Aberglaube und übernatürliche Kräfte, in der wissenschaftlich betrachteten Fachliteratur aber verschiedene Theorien, Spekulationen und Systeme eine große Rolle.

Die Form des Regimen Sanitatis hat sich auf permanente und beispielgebende Weise in der scholastischen Gesundheitslehre des Mittelalters herauskristallisiert. Nach dieser Lehre verfügt die Medizin in einer „*theorica*“ über die theoretischen Grundlagen, denen in einer „*practica*“ die Grundlinien des ärztlichen Handelns gegenüberstehen. Die „*theorica*“ beschreibt die Phänomene Gesundheit (*sanitas*), Krankheit (*aegritudo*) und deren Übergangsfeld, die Neutralität (*neutralitas*).

Zur Gesundheit gehören die sog. natürlichen Dinge (*res naturales*), die durch die Anatomie und Physiologie erfaßt werden. Mit den Krankheiten als „widernatürlichen Dingen“ (*res contra naturam*) befassen sich die Pathologie, Semiotik und Aetiologie. Endlich ist das zwischen den beiden vorigen übriggebliebene „Niemandland“ das Reich der sechs nicht natürlichen Dinge (*sex res non naturales*). Mit diesem für heutige Ohren und Denkart etwas ungewöhnlichen Ausdruck wurden diejenigen sechs Dinge bezeichnet, die vom Benehmen des Menschen abhängig entweder zum Erstarcken der Gesundheit oder im Gegenteil zum Verursacher einer Krankheit werden konnten. Sie waren also von der Natur nicht im vorhinein determiniert und für menschliche Eingriffe nicht unzugänglich wie die „*res naturales*“, eben deshalb wurden sie „*non naturales*“ genannt. Sie gehörten aber auch nicht zu den verderbenden Kräften, wie die „*res contra naturam*“.

⁹ Zwischen den Fragestellungen der Regimina und den des modernsten Umweltschutzes wird eine lehrreiche Parallele gezogen von Heinrich Schipperges: „Regimen der Gesundheit. Gesundheitsbücher blicken auf eine lange Tradition zurück. Kritisch beleuchten sie das Verhalten des Menschen und seine vielfältigen Beziehungen zur Umwelt.“ In: *Bild der Wissenschaft* (Stuttgart), Bd. 9 (1972), Heft 12, S. 1308—1315

¹⁰ Lateinische und deutsche Handschrift im Kodex 19167/S. 91 der Semmelweis Bibliothek für Geschichte der Medizin zu Budapest (im weiteren: *Bp.Dfr.*) 11r, 1—3

Sie waren „neutral“, es hing vom Menschen ab, ob sie sich freundlich oder feindlich ihm gegenüber benahmen.

Die Bereiche der „res naturales“, „res non naturales“ und „res contra naturam“¹¹ sind in sich weiter aufgegliedert. Dabei ergeben sich zunächst bei den „res naturales“ sieben Hauptgruppen: 1. „elementa“: die vier Elemente Feuer, Luft, Wasser, Erde mit ihren Qualitäten warm, kalt, feucht und trocken. — 2. „commixtiones“: „complexiones“: die verschiedenen Mischungsverhältnisse der Elemente und Qualitäten. — 3. „compositiones“ (= „humores“): die vier Körpersäfte Blut, Schleim, gelbe Galle und schwarze Galle in ihrem komplexen Zusammenspiel. — 4. „membra“ (= „partes“): die Organe des Körpers. — 5. „virtutes“ (= „facultates“): die im Körper wirkenden Kräfte, die in eine „virtus animalis“, „virtus spiritalis“ und „virtus naturalis“ unterteilt sind. — 6. „operationes“ (= „actiones“): die physiologischen Vorgänge, die durch die „virtutes“ bewirkt werden, z. B. die Verdauung oder die Ausscheidung. — 7. „spiritus“: die hauchartige Substanz, die als Träger der Kräfte und Funktionen gilt. Den sieben „non naturales“ werden manchmal vier weitere angefügt, die die menschliche Natur unter typologischen Gesichtspunkten differenzieren: 1. „aetates“: die vier Lebensalter. — 2. „colores“: Haut-, Haar- und Augenfarbe. — 3. „figura“: die äußere Gestalt, vor allem der dicke und magere Körperbau. — 4. „distantia inter masculum et feminam“: der Unterschied der Geschlechter.

Den „res naturales“ stehen die „res contra naturam“, die gegen die Natur des Menschen gerichteten Dinge, gegenüber. Es sind dies: 1. „morbus“ bzw. „morbi“ (= aegritudines): die Krankheiten. — 2. „causa morbi“: die Krankheitsursachen. — 3. „accidentia morbum sequentia“ (= „signa“ oder „significationes“): die Symptome der Krankheiten.

Der dritte Bereich, die „res non naturales“ fächert sich in sechs Gebiete auf, die meist in folgender Reihe abgehandelt werden:

1. „aer“: Luft. Hierbei kommt es zunächst auf die Qualität der Luft an, die nach Temperatur, Feuchtigkeit, Geruch und Reinheit beurteilt wird. Die Luftbeschaffenheit beeinflusst unmittelbar den körperlichen Zustand. Hinzu kommen die speziellen Klima-Veränderungen, die durch den Wechsel der vier Jahreszeiten, den Wandel der Gestirnskonstellationen, die Windverhältnisse, die geographische Lage bedingt sind. Man soll dabei nicht vergessen, daß „aer“ einmal schon unter den „res naturales“ vorgekommen war, und nicht unberechtigt, da man aus den „sex res non naturales“ eben die Luft am wenigsten unter seinen Einfluß ziehen kann, denn — wie es bereits von Galen festgestellt worden ist — *„es gibt kein Ding, das wir nicht vermeiden könnten, die uns umgebende Luft ausgenommen. Ist sie nämlich über das nötige Maß warm oder kalt, feucht oder trocken, so verändert sie unsere Natur und richtet jene Ausgewogenheit der Körper, in der die Gesundheit besteht, zugrunde“*.¹² Das mit dem Bp. Dfr. eng verwandte sog. Urregimen des Konrad von Eichstätt sagt jedoch entschieden aus: *„Gibt und die Natur keine gesund-*

¹¹ Hier sei bemerkt, daß es in der Anwendung dieses terminus technicus eine gewisse Unklarheit gibt. Von einigen Autoren werden nämlich die „res non naturales“ als „res praeternaturales“ benannt, z. B. 12389, 257ra, 21—22: Codex latinus Monacensis (Clm) 12389, 257ra, 21—22: *„Nunc videndum est de alia re praeter, que est cibus et potus.“*

¹² *„Nulla tamen res est quam vitare non possimus praeter aerem nos ambientam; is enim immoderatus calefactus aut refrigeratus aut humidior aut siccior redditus nostram immutat naturam, et symmetriam corporum, quae sanitas est, corrumpat.“* Galenou eis to Hippokratous Peri chymon hypomnema. Cap. III. — Claudii Galeni opera omnia. Ed. Carl Gottlob Kühn. Bd. 16, S. 357

liche Luft, so müssen wir sie uns »künstlich« verschaffen: *si non habeatur naturaliter, fiat artificialiter.*“¹³

2. „*cibus et potus*“: Speise und Trank. Eine allgemeine Speisenlehre behandelt die Wirkungen von guter und schlechter, schwerer und leichter, feiner und grober Nahrung und bewertet sie nach ihren Qualitäten warm, kalt, trocken und feucht. Sie wird durch eine spezielle Nahrungsmittellehre ergänzt, die die einzelnen Nahrungsmittel systematisch abhandelt. Ausgehend von einer Gliederung in pflanzliche und tierische Nahrungen werden einerseits Früchte, Kräuter, Gemüse, Wurzeln und Obst, andererseits Landtiere, Fische und Geflügel sowie deren Produkte unterschieden. Bei den Getränken sind vor allem Wasser und Wein ausführlich erörtert.

3. „*motus et quies*“: Bewegung und Ruhe. Es werden die körperlichen Auswirkungen einer maßvollen und übermäßigen Bewegung diskutiert. Hinzu treten die verschiedenen Aspekte einer den ganzen Körper oder nur einzelne Körperteile beanspruchenden Bewegung, der aktiven und passiven Bewegung, der Bewegungen bei der Arbeit und beim „Sport“. Schließlich wird die Bewegung allgemein hinsichtlich ihrer Qualität und Geschwindigkeit betrachtet. Die Ruhe wird in ihren physiologischen Wirkungen im wesentlichen als Komplementärbegriff der Bewegung beschrieben.

4. „*somnus et vigilia*“: Schlafen und Wachen. Hier ist die Regelung der Schlafdauer und der Wachphasen wesentlich, wobei auch die vor dem Schlafengehen aufgenommenen Nahrungsmenge eine Rolle spielt.

5. „*repletio et inanitio*“ (*repletio et evacuatio, secreta et excreta, laxatio et constrictio humorum*): Füllung und Entleerung. Das Gebiet umfaßt die Regulierung der Körperausscheidungen, wie Stuhl und Winde, Urin und Menstrualblut, Auswurf aus Mund und Nase, Erbrechen. Dazu gehören auch Maßnahmen wie das Purgieren oder der Aderlaß. Mit einbezogen sind außerdem der Koitus, sowie das Baden.

6. „*accidentia animi*“ (*affectus animi, motus animi*): Leidenschaften. Es sind vor allem die sechs Affekte Zorn (*ira*), Freude (*gaudium, laetitia*), Angst (*angustia*), Furcht (*timor*), Traurigkeit (*tristitia*) und Scham (*verecundia*), die als physiologische Vorgänge geschildert werden.

Allen sechs „*res non naturales*“ gemeinsam ist die verändernde Einwirkung auf die Mischung der Säfte, Qualitäten und Kräfte des Körpers, also auf die Verhältnisse, die als „*res naturales*“ zusammengefaßt sind. In diesem Wortsinne sind sie „nicht natürliche Dinge“, insofern sie in das Zusammenspiel der „natürlichen“ Dinge im Körper, mit denen sie nicht identisch sind, eingreifen. Die „*res non naturales*“ wirken sich erst an den „*res naturales*“, der Natur des Menschen aus. Der Mensch kann sich den „*res non naturales*“ nicht entziehen, er bedarf ihrer. Aber sie müssen ständig reguliert, geordnet, ins rechte Gleichgewicht gebracht werden, eine Aufgabe, die der Mensch täglich neu selbst zu leisten hat, um gesund zu bleiben.

Der dreifachen Teilung der „*theorica*“ (*sanitas — aegritudo — neutralitas*, bzw. *res naturales, contra naturam, non naturales*) entsprechend ergeben sich auf der Seite der „*practica*“ die drei großen Ziele des ärztlichen Handelns: die Gesunderhaltung (*conservatio sanitatis*), die Prophylaxe (*praeservatio*) und die Therapie (*curatio*). Die Methoden der Praxis, die auf dem Weg zu jedem dieser drei Ziele zu Gebote stehen, sind wiederum

¹³ *CIm* 12389, 266va, 26—32: „*Unde dico, quod aer, qui approximari debet corpori nostro, ut per hunc corpus in sanitate conservari possit, debet esse mundissimus et purissimus, non admixtus vaporibus vel fumis extraneis, et si non habeatur naturaliter, fiat artificialiter.*“

drei: die Diätetik (*diaeta, regimen sanitatis*), die Pharmazie (*materia medica*) und die Chirurgie.

Vergegenwärtigen wir uns jetzt noch einmal zusammenfassend die wichtigsten Punkte des Schemas der mittelalterlichen Medizin, wobei die enge wechselseitige Bezogenheit aller Teile dieses Systems untereinander hervorzuheben bleibt.¹⁴ (Z. B. die „*materia medica*“ kann sowohl zur Erhaltung der Gesundheit als auch zu der Vorbeugung oder Bekämpfung der Krankheit dienen.)

MEDICINA

Theorica

Practica

I. Ihr *Gegenstand*

dem Zustand des Menschen nach:

1. *sanitas*
2. *neutralitas*
3. *aegritudo*

I. Ihre *Zielsetzungen*:

1. *conservatio sanitatis*
2. *praeservatio*
3. *curatio*

II. Ihr *Gegenstand*

den Komponenten des Zustandes nach:

1. *res naturales*
2. *res non naturales*
3. *res contra naturam*

II. Ihre *Methoden*:

1. *diaetetica (regimen sanitatis)*¹⁵
2. *materia medica*
3. *chirurgia*

Das *Regimen Sanitatis* als Literaturgattung hat Berührungspunkte mehr oder weniger mit allen Komponenten dieses Systems, es knüpft sich überwiegend doch auf der Seite der Theorie an „*sanitas*“ und „*res non naturales*“, auf der praktischen Seite aber an „*conservatio*“ und „*diaetetica*“ an. Innerhalb eines umfangreicheren *Regimen sanitatis* können sich mehrere Zielsetzungen, Methoden und thematische Bereiche aneinanderreihen und überschneiden. Besonders häufig ist das *Regimen conservativum*, aber auch das *Regimen praeservativum*, von der Methode her das *Regimen diaetale* und thematisch das *Regimen der „sex res non naturales“*.

Da auch das Bp.Dfr. zu diesem Typ gezählt werden kann, wollen wir in erster Linie dessen Geschichte erörtern.

QUELLEN UND VERTRETER DER MITTELALTERLICHEN REGIMENLITERATUR

Folgen wir den textlichen Quellen, so kommen wir aus dem *lateinischen Mittelalter*, welches sich im Zuge der Rezeption des arabischen Wissenschaftssystems auch das medizinische Wissen und damit auch unsere Endquellen angeeignet hatte, in das *arabische*

¹⁴ Vgl. Schipperges, Heinrich: Arabische Medizin im lateinischen Mittelalter. Berlin, 1976. S. 32

¹⁵ Dabei bedeutet „*regimen sanitatis*“ = *diaeta* (nicht zu verwechseln mit dem viel weiteren Begriff des *Regimen Sanitatis* als literarische Gattung) nichts anderes als die Methode, die sechs „*res non naturales*“ zu regulieren. Orthographisch werden die insgesamt drei verschiedenen Bedeutungen des Ausdrucks „*Regimen Sanitatis*“ in der vorliegenden Dissertation folgenderweise unterschieden: *Regimen Sanitatis*: eine medizinische Literaturgattung
Regimen Sanitatis: ein konkretes Werk, das zur o. e. Gattung gehört
regimen sanitatis: eine Methode der praktischen Medizin

Mittelalter, welches seinerseits Wissensgut und religiöse Traditionen aus älteren Kulturen übernommen und weiterentwickelt hatte, und gelangen so über die Hochkultur des *Islam* in den für unsere Fragestellung interessanten *jüdischen und hellenistischen Kulturkreis*. Vor diesem kulturhistorischen Hintergrund ist die in der „res non naturales“-Tradition stehende Gesundheitsordnung des Bp. Dfr. zu sehen. Mit der Blickrichtung auf die *griechischen Philosophie* und die an Gesundheitsregeln reichen religiösen Schriften, das *Alte Testament, Talmud* und *Koran*, sollte folglich die Beantwortung unserer Fragen möglich sein, sollte der Text an Transparenz gewinnen.

Die einzelnen „res non naturales“ durchzieht und umspannt der im *griechischen Denken* wurzelnde Grundsatz von der Einhaltung der rechten Mitte, der wohl „*vom ethisch-politischen auf das physiologisch-medizinische Gebiet übertragen wurde . . . , wenn es nicht überhaupt von Anfang an in beiden Sphären verbunden erschien. Für uns ist Alkmeon von Kroton (um 500 v.u.Z.) der erste, der den Gedanken medizinisch verwertete.*“¹⁶ Systematisiert durch die Diätetik *Galens*, welcher die aristotelische Ethik zugrundeliegt¹⁷, gelangten die Begriffe Ordnung, Maß, Mitte in die medizinischen Texte des arabischen, lateinischen und deutschen Mittelalters und finden sich so auch weitgehend in unserem Regimen sanitatis. Z. B. „*Jung starech menschnn [sullen] meslich wein trinken, wann sy sunst hitzig sein. Allt witzig menschnn sullen sein dester mer trinknn, das er sich erwerem, wann ir pluert zu kalt ist wordnn, doch sullnn sy darinne messig sein* (Bp.Dfr. Bl. 11r, 7—11). „*Und spricht Avicenna. das ein messiger staff dem leib gesunt ist . . . , und spricht Almanasor, das zuvil truknet den leichnam, darumb ist ain masz gutt. Und zuviel wachens ist auch nicht gutt.*“ (Bp.Dfr. 11v, 4—5, 22—25.) „*Noch gehört meer zu der Ordnung der gesuntheit des menschnn, wie man sich uben sol.*“ (Bp.Dfr. 17r, 5—7). „*Tuet man aber sein [des undewens = des Erbrechens] zuvil, und an [= ohne] mass, so macht es den leichnam truknn und schadet dem magnn*“ (Bp.Dfr. 17v, 3—18r, 1).¹⁸

Auffallender noch sind die Übereinstimmungen zwischen den *medizinischen Anweisungen* unseres Textes und den *Gesundheitsregeln*, die in den *religiösen Schriften* enthalten sind, so daß die Frage zu stellen wäre, ob die diätetischen Anweisungen rituell gestützt sind, oder ob sie als allgemeine Erfahrungswerte in die Riten eingingen? Wird diese Frage wohl nicht eindeutig zu beantworten sein, so will es doch scheinen, daß in der mythologischen und religiösen Vorstellungsweise die einzelnen Lebensbereiche als sich gegenseitig durchdringende Gesamtheit empfunden wurden, noch nicht im Dualismus von religiösem und weltlichem Bereich auseinanderklafften, vielmehr einen geschlossenen Raum bildeten, in welchem im Laufe der Zeit alltägliche Erfahrungswerte in die Riten aufstiegen und von hier aus als Gebot und Vorschrift rituell überhöht in den zur Religion gehörenden alltäglichen Bereich zurückkehrten. Diesem geschlossenen Weltbild entsprechend umfaßten die religiösen Vorschriften, insbesondere die des *Koran*, alle Lebensbereiche und griffen mit ihren den Alltag regulierenden diätetischen und hygienischen Geboten auch über auf die *medizinische Literatur*.

¹⁶ Heinemann, Felix: *Nomos uny Physis. Herkunft und Bedeutung einer Antithese im griechischen Denken des 5. Jhs.* Basel, 1965. (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft, Heft 1), zitiert in: *Hagenmeyer, Christa: Die »Ordnung der Gesundheit« für Rudolf von Hohenberg.* Untersuchungen zur diätetischen Fachprosa des Spätmittelalters mit kritischer Textausgabe. Inaugural-Dissertation. Heidelberg, 1972. S. 96

¹⁷ *Schipperges, Heinrich: Moderne Medizin im Spiegel der Geschichte.* Stuttgart. 1970. S. 175

¹⁸ Im Bp.Dfr. fehlt es zwar, aber an der Parallelstelle des ihm eng verwandten Codex Germanicus Monacensis (Cgm) 729 ist es zu lesen: „*Also ist wein die edelst ertzney, so man in recht und mäßlichen nutzt, hinwider die grost vergiftung, so man in übermaß unnützlichen praucht*“ (Cgm 729, 60r, 1—4)

In vollem Umfang hatten dann bereits die syrisch-arabischen Übersetzer die *Galenische Hygiene* übernommen, um sie mit einer eigenständigen, höchst originellen Literaturgattung zu kombinieren, dem sog. „*adab*“, das ursprünglich die Disziplinierung des Geistes, dann auch die Regeln eines höflichen Verhaltens, schließlich noch den Kanon der Etikette bedeutete. Die frühe Adab-Literatur läuft meist unter vier Dingen ab, die man tun oder lassen soll, so bei dem Arzt At-Taberi: „*Man soll in keinem Land wohnen, in dem es vier Dinge nicht gibt: eine gerechte Regierung, fließendes Wasser, brauchbare Heilmittel und einen gebildeten Arzt.*“¹⁹

Die internationale Gattung des Regimen Sanitatis bildete den Kanal, durch welchen Vorschriften des Koran und damit auch ältere, im Islam zusammengeströmte Traditionen über die Rezeption des arabischen Mittelalters in das lateinische und deutsche Mittelalter gelangten. Im christlichen Abendland wurden so Gebote des Koran im Gewande scholastischer Autoritätsgläubigkeit befolgt, konnten sich Traditionen des Islam im Verbindung mit der Humoralpathologie bis in die frühe Neuzeit herein halten.

In dieser Kontinuität ist unser Text im Bp.Dfr. zu sehen, der nicht nur einzelne islamische und jüdische Vorschriften in sich birgt, an dem sich vielmehr ablesen läßt, in welchem Maße religiöse Gebote den Aufbau des mittelalterlichen Regimen Sanitatis eigentlich bestimmen. Da *Reinigungs- und Speisevorschriften* in der Diätetik des Koran weiten Raum einnehmen, ist es nur folgerichtig, wenn die „*res non naturales*“ „*cibus et potus*“ und „*evacuatio*“ im Regimen sanitatis am umfänglichsten behandelt werden und als wichtiger Teil des Kultes auch reich an religiösen Satzungen sind. Anhand des Textes und damit stellvertretend für die Gattung des Regimen Sanitatis sollen im folgenden solche den medizinischen Anweisungen zugrundeliegenden Satzungen aufgedeckt werden.

Für unsere Untersuchung wird zunächst aus dem weitgefächerten Diätetikum der „*evacuatio*“ die *Badehygiene* ausgewählt, deren vielfältige Regeln von der Grundvorstellung geleitet sind, äußere Sauberkeit führe zu innerer Reinheit. Hervorzuheben ist nun, daß die einzelnen Badevorschriften des Islam weitgehend jüdischen Brauch folgen und daher in der Überlieferung des *Talmud* zu suchen sind. Die talmudische Forderung, sich nach dem Heißwasserbad mit kaltem oder temperiertem Wasser abzukühlen²⁰, findet sich hier: „*So man schir wil aus [dem bad] geen, so ist gesunt, sich mit kallten wasser ze waschnn, das doch nicht ze kallt sey*“ (Bp.Dfr. 14r, 30—32). Ebenso enthalten ist die an den Schluß der Badeprozeduren gestellte Forderung des „sich schabens“, womit Reste der vorangegangenen Einreibungen und Salbungen weggeschabt werden sollen²¹: „*So man hinein kumbt, so sol man wol erswitznn und. . . nach dem switznn krawn*“ (Bp.Dfr. 14v, 18—19). Der Vorschrift, im Badehaus nicht zu sprechen, da der Dampf den Zähnen schade²² begegnen wir zwar im Bp.Dfr. nicht, sie ist doch in den mit ihm eng verwandten Texten vorhanden: „*Und sol doch mit nicht in grosser hiltz paden, sunder still und on geschray*“ (Cgm 729, 73r, 6—8), bzw. „*Et debet esse tacitus et sine rumore et clamore in stupa*“ (CIm 12 389, 263 ra, 30—31).

Essen und Trinken, die im Islam zugleich unter religiösem Aspekt gesehen werden, sind im Bp.Dfr. eingehend behandelt, und die betreffenden rituellen Satzungen erstrecken sich auch hier auf hygienische Maßnahmen. Das Wort Muhammads „*Saugt das Wasser*

¹⁹ Schipperges: *Arab. Medizin*, S. 52

²⁰ Preuß, Julius: *Biblich-talmudische Medizin. Beiträge zur Geschichte der Heilkunde und der Kultur überhaupt*. 3. Aufl. Berlin 1923. (im weiteren: *Bibl. Med.*) S. 633

²¹ Preuß: *Bibl. Med.* S. 634

²² Preuß: *Bibl. Med.* S. 633

ein, aber trinkt es nicht auf einen Schluck, denn die Leberkrankheit stammt von solchem Trinken“ hat sich in der Adab-Literatur²³ und in Regimen sanitatis niederschlagen, ist daher auch in Paralleltexten des Bp.Dfr. (in seinem fragmentarischen Zustand zufolge dieser Passus fehlt) greifbar und erklärt die Anweisung: „*Scias propterea unam regulam universalem, quod omnis potus est sumendus. . . non gurgitando, sed suggendo*“ (Basel UB D.III.2. 188v, 12—13), bzw. „*Man sol [den wein] clain als ain vaden hin ein als sugent ziehen*“²⁴.

Abschließend sollen noch einige in der „res non naturalis“ „*somnus et vigilia*“ enthaltene Textstellen beleuchtet werden. Talmudischem Einfluß folgend wird das Schlafen auf dem Rücken verurteilt²⁵. Die Vorschrift, nach welcher das Einschlafen auf der rechten Seite erfolgen und dann auf der linken fortgesetzt werden soll, dürfte sich aus dem islamischen Brauch erklären, welcher der rechten Seite als der günstigen und glückbringenderen allgemein den Vorzug gibt²⁶, „*Man sol sich von erst auf die recht seutunn slaffen legunn und darauf ain weil ruen und darnach auf die tenknn [= linken]*“²⁷.

Die sich auf griechischen Grundlagen (vor allem auf Hippokrates' und Galens Werken) erbauende, mit jüdischen und islamischen Elementen gemischte arabische medizinische und darunter auch Regimen-Literatur hat sich aus zwei Richtungen her den Weg nach Europa gefunden. Der eine hat durch das süd-italische Salerno geführt, wo *Constantinus Africanus* (1018—1087) die vorzüglichsten Werke der arabischen medizinischen Literatur ins Lateinische übersetzte. Auf den Spuren seiner Tätigkeit dürfte in der Mitte des 13. Jhs. oder um 1300, vielleicht auch erst im 14. Jh. das bekannte *Regimen sanitatis Salernitanum* entstanden sein, das angeblich dem König von England von der Schule zu Salerno geschickt wurde. Andere Überlieferungen tragen eine Widmung an den König von Frankreich. Ob Arnald von Villanova (um 1234—1311) der Verfasser ist, oder ob das Gedicht auf Johannes Mediolanensis zurückgeht, ist ungewiß. Von ursprünglich 364 leoninischen Hexametern scholl das Werk in verschiedenen Fassungen auf mehrere tausend Verse an. Die große Zahl der Handschriften ist noch nicht einmal erfaßt. Allein an lateinischen Drucken existieren bis ins 19. Jh. hinein ca. 120 Auflagen, davon 28 Wiegendrucke. Im Mittelalter noch wurde es ins Hoch- und Niederdeutsche übersetzt, wovon es allein 11 Wiegendrucke gibt²⁸. Es wird darauf auch im Bp.Dfr. hingewiesen: „*Ain andrew lere von der gesuntheit schreiben die maister: wer gern gesunt ist, der huet sich vor übriger sarg, vor zarnn. und esz und trinkch mesleich, üeb sich ettwas mit spaciernn oder sunnst mit sneller arbit vor und nach dem essen, als dann vor geschribnn ist. Merkch auch wann sein die natur begert, das man zu stuel gee und den harm werft und der kains verhallt*“²⁹. Anhand der Parallelstelle im Basler Urregimen wird es klar, was man unter jener gewissen „*andrew lere von der gesunthait*“ verstehen soll: „*de isto etiam in generali de regimine sanitatis*

²³ *Kindermann, Hans*: Über die guten Sitten beim Essen und Trinken. Das ist das 11. Buch von *Al Ghazzali's* Hauptwerk. Übersetzung und Bearbeitung als ein Beitrag zur Geschichte unserer Tischsitten. Leiden 1964. (im weiteren *Al Ghazzali*) S. 9

²⁴ *Hagenmeyer: Rudolf von Hohenberg*. S. 303, Buch II, Kap. 41, Z. 4—5

²⁵ *Kindermann: Al Ghazzali*. S. 243, Anm. 369 Vgl. *Bp.Dfr.* 12r, 23—25. wo sich das Wort „pawch“ statt „rucken“ offenbar als einen Schreibfehler beweist, wenn man es den Parallelstellen entgegenstellt: *Cgm* 729, 70r, 3; Basel UB D. III. 2. 189r, 45; *Hagenmeyer: Rudolf von Hohenberg*, S. 368, Buch II, Kap. 60

²⁶ *Kindermann: Al Ghazzali*. S. 79. Anm 55

²⁷ *Bp.Dfr.* 12r, 17—19

²⁸ *Schmitt: Tacuinum*, S. 22

²⁹ *Bp.Dfr.* 13r, 14—21

versificator composuit hos versus: Anglorum regi scripsit tota scola salerni: Si vis incolu-
mem, si vis te reddere sanum: parce mero, cenato parum, ne sit tibi vanum surgere post
epulas... Non minctum retine nec cogas fortiter anum... Curas linque graves, irasci
crede profanum³⁰.

Den anderen Ausgangspunkt, neben Salerno, für das Eindringen der arabischen Litera-
tur nach West-Europa bildete die *Schule von Toledo*. Zwischen 1135 (Auftritt des Raymun-
dus Toletanus) und 1284 (Tod des Alfons X.) überschwemmen von hier aus Aristoteles',
Hippokrates', Galens, Rhases', Avicennas und Averrhoes' Werke in lateinischer Über-
setzung das Geistesleben Europas in zwei mächtigen Wellen. Die erste Periode beginnt
mit der Tätigkeit der frühen Übersetzergruppe unter dem Patronat des *Raymundus
Toletanus*. Die Persönlichkeiten der zweiten Periode gruppieren sich abermals um eine
überragende Gestalt, nämlich *Gerhard von Cremona* (1114—1187), der als Haupt der
Übersetzergruppe angesprochen werden kann, nicht jedoch als Direktor eines förmlichen
Schulbetriebes³¹.

Die Bewegung des Arabismus gliedert sich also zeitlich „in eine Rezeptionsepoche, die
mit Übersetzungen des arabischen Schrifttums zwischen dem 11. und 13. Jh. die Kontakte
bringt und einer Tradierung und Propagierung dient, im weiteren Sinn dann eine Assimila-
tionsperiode, in der das lateinische Mittelalter zwischen dem 12. und 14. Jh. durch Verar-
beitung, Diskussion und Einverleibung sich als fruchtbar erweist“³². Nur zögernd aber
konnte dieses neue Wissen Eingang finden in den Universitätsunterricht, der weiterhin
dem „Corpus Constantini“ verpflichtet blieb und sich erst seit Beginn des 14. Jhs. dem
„Corpus Toletanum“ öffnete³³.

Was nun die Regimina der 13—15. Jahrhunderte anbelangt, so tragen diese alle mehr
oder weniger den Stempel des Arabismus. Es genügt, die Anzahl der Zitate von verschiedenen
Autoritäten miteinander zu vergleichen, damit das riesige Übergewicht der arabischen
Literatur erfaßbar wird. Z. B. im Bp.Dfr. sind 55 Zitate von *Avicenna*, 23 von *Rhases*
(„Almonasor“), 9 von *Averrhoes* nachweisbar, während *Aristoteles* und *Hippokrates* nur
durch je 2, auch *Galen* durch 6 Zitate vertreten sind. Dabei soll man auch das nicht ver-
gessen, daß die zitierten griechischen Autoritäten ebenfalls durch eine arabische Vermit-
telung in die westliche Literatur gekommen sind, nachdem eine unmittelbare Beziehung
zwischen griechischer bzw. byzantinischer und abendländischer Medizin bloß in einigen
frühmittelalterlichen Handschriften nachzuweisen sind³⁴.

Die Reihe der arabisch beeinflussten Gesundheitsregimina eröffnet die weit verbreitete
Epistola Aristotelis ad Alexandrum, eine vor der Mitte des 12. Jhs. entstandene lateinische
Übersetzung des Johannes Hispanensis (um 1150), auch Avendauth genannt, nach der
arabischen Enzyklopädie „Sirr alasar“. Während der Alexanderbrief nur die Gesund-
heitslehren berücksichtigt, bietet die lateinische Übersetzung des Philippus Clericus aus
der 1. Hälfte des 13. Jhs. unter dem Titel „Secretum Secretorum“ die vollständige
Fassung, die ihrerseits wieder eine große Wirkung entfaltete und mehrfach ins Deutsche
übersetzt wurde.

Der pseudo-aristotelische Alexanderbrief wurde zum Vorbild für die „*Epistola Theodori
philosophi ad imperatorem Fridericum*“, ein Gesundheitsregimen in Form eines Send-

³⁰ Basel UB D. III. 2. 189v, 32—190r, 1

³¹ *Schipperges, Heinrich*: Die Assimilation der arabischen Medizin durch das lateinische Mittel-
alter. Wiesbaden, 1964. *Sudhoffs Archiv*, Beiheft 3, S. 53, 81, 86

³² *Schipperges, Heinrich*: Ideologie und Historiographie des Arabismus. *Sudhoffs Archiv*, Beiheft 1
(1961), S. 2

³³ *Schipperges*: *Arab. Assimil.* S. 99

³⁴ *Schmitt*: *Tacuinum*, S. 21

schreibens an Kaiser Friedrich II. geschrieben von einem Magister Theodorus, Arzt und Astrologe gegen 1240 am sizilianischen Hof, und für den „*Libellus de conservanda sanitate*“ des *Taddeo Alderotti* (1223—1303), jenes bedeutenden Repräsentanten einer medizinischen Scholastik an der Universität Bologna. Etwa in 50 Handschriften ist der im Jahre 1256 in französischer Sprache verfaßte „*Régime du corps*“ des *Aldobrandino da Siena* (†1287) erhalten. *Petrus Hispanus* (ca. 1215—1277), der spätere Papst Johannes XXI. ist als Verfasser mehrerer Regimina bekannt.

Ein recht verbreiteter „*Tractatus de salute corporis*“ gibt sich als Werk des berühmten Bologneser Mediziners *Guilelmus de Saliceto* (ca. 1210—1285), ist jedoch in der ersten Hälfte des 15. Jhs. entstanden. Der unbekannte Autor hat das Gesundheitsregimen des *Pietro da Tussignano* († um 1410) und das Regimen aus der „*Summa conservationis et curationis*“ des *Guilelmus de Saliceto* ausgeschrieben und daraus einen formvollendeten kleinen Traktat kompiliert.

Im 13. Jh. wurden auch einige wichtige Vertreter des arabischen Gesundheitsregimens in lateinischen Fassungen zugänglich. Mit seinem besonders markanten und eigenwilligen Charakter ragt unter ihnen das *Tacuinum Sanitatis* empor. Der in Bagdad tätige christliche Arzt *Ibn Butlan* (†1063) hat ein Gesundheitsregimen in Form eines synoptischen Tabellenwerkes geschrieben mit dem Titel „*Taqwim as-sihha*“. Der Erfolg dieses Werkes ist wohl in erster Linie seiner eigenartigen, sehr praktikablen Form zuzuschreiben. Die lateinische Übersetzung erfolgte in der zweiten Hälfte des 13. Jhs. Der Übersetzer ist unbekannt. Wahrscheinlich muß man ihn am Hofe König Manfreds von Sizilien (reg. 1254—1266) in Palermo suchen. *Moses Faragut* (um 1279) hat ein ähnliches Tafelwerk, den nosologisch-therapeutischen „*Taqwim al-abdan*“ des *Ibn Gazla* (†1100) übersetzt (*Tacuinum acgritudinum*). Die „*Tacuini sanitatis*“ und die „*Tacuini aegritudinum*“ erschienen auch gemeinsam im Druck zu Straßburg 1533. Beide Werke zusammen übersetzte der Straßburger Stadtarzt *Michael Heer* unter dem Titel „*Schachtafeln der Gesuntheit*“ ins Deutsche. Eine Kurzfassung des lateinischen Textes wurde durch zahlreiche Bilder (über 200 Miniaturen) zu einem prachtvollen Repräsentationswerk, einem diätetischen Hausbuch für sehr reiche Benutzer gestaltet.³⁵

Der bedeutende jüdische Religionsphilosoph und Arzt *Moses Maimonides* (1135—1204) schrieb sein Gesundheitsregimen in arabischer Sprache um 1198. Nach einer hebräischen Zwischenstufe übersetzte es *Johann von Capua* (= Paravicinus) in der 2. Hälfte des 13. Jhs. ins Lateinische. Eine zweite lateinische Übersetzung fertigte Armengaud Blasii im Jahre 1420 nach dem arabischen Text. Dem Erstdruck (1477 oder 1481) folgten weitere Auflagen bis weit in das 16. Jh. hinein. Es muß also mit einer beträchtlichen Wirkung gerechnet werden.

Ein dem bedeutenden arabischen Kliniker *Ibn Zuhr*, latinisiert *Avenzoar* (ca. 1091—1162), wahrscheinlich zu Unrecht zugeschriebener „*Liber de regimine sanitatis*“ wurde von Prophatius Judaeus im Jahre 1299 aus dem Arabischen ins Lateinische übertragen.

Im 14. Jh. nehmen Zahl und Bedeutung der Regimina sanitatis derart zu, daß man von einem *Höhepunkt der Gattung* in diesem Zeitraum sprechen kann. Einen sehr umfangreichen und komplexen Traktat verfaßte der bedeutende *Bernard de Gordon*, seit 1283 Professor an der Medizinschule von Montpellier, im Jahre 1308 unter dem Titel „*Liber de conservacione vitae humanae*“.

Zu den bedeutendsten diätetischen Schriftstellern des Mittelalters gehört der Spanier *Arnaldus de Villanova* (ca. 1234—1311). Neben seinem „*Commentum super regimen*

³⁵ *Schmitt: Tacuinum*, S. 32

Salernitanum“ und der Schrift „De conservanda iuventute et retardanda senectute“ ist am wichtigsten sein „Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragonum“.

Bei weitem nicht mit Anspruch auf Vollständigkeit, nur um die Volkstümlichkeit der Gattung, die große Anzahl der Verfasser und deren überwiegende Angehörigkeit zum Ärztestand zu veranschaulichen, will ich noch einige Namen von den berühmtesten Vertretern der Regimenliteratur vorzählen: der Arzt *Petrus Fagarola* aus Valencia (um 1315); der Piemonteser Arzt *Giacomo Albini de Moncalieri* (†1348—49); *Maino de Maineri*, Professor der Medizin in Paris und später auch Arzt der Visconti in Mailand († nach 1364); *Nicolaus Bertrucius* (= Nicolao Bertuccio, †1347) Medizinprofessor in Bologna und Lehrer des Guy de Chauliac; der berühmte Bologneser Mediziner *Gentile da Foligno* (†1348); *Barnabas de Riatinis* (= Barnabas de Reggio, † ca. 1365) Arzt in Mantua und in Venedig; *Guido de Vigevano* (um 1340) Leibarzt des französischen Königs Philippe VI. de Valois; *Gerardus de Solo* († um 1360), ein bedeutender Angehöriger der Schule von Montpellier; *Magister Gallus* (um 1349), der am Hofe Karls IV. in Prag als Arzt tätig war.

In der Hinsicht seiner Nachwirkung ist ein sehr bedeutsamer Regimenverfasser der Stadtarzt *Konrad von Eichstätt* (Chunradus Eystetensis, ca. 1280—1342), denn sein Urregimen stellt eine der wichtigsten Quellen des Bp.Dfr. dar.

Auch im 15. Jh. entstanden neue Regimina sanitatis in großer Zahl und in imponierender Formenfülle, ohne daß grundsätzliche strukturelle Wandlungen zu beobachten wären. Als die bedeutendsten Vertreter der Gattung zählen in diesem Zeitraum: die Florentiner Ärzte *Antonio Benivieni* (1443—1502) und *Nicolo Falcucci* († um 1412); dann eine der führenden Persönlichkeiten der italienischen Medizin im frühen 15. Jh. *Ugo Benzi* (= Ugo da Siena, 1376—1439), Professor in Bologna, Pavia und Padua; *Michele Savonarola* (1382—1462), Medizinprofessor in Padua und Ferrara, Leibarzt der Este; *Benedetto da Norcia* (= Benedetto di Reguardati, in erster Hälfte des 15. Jhs.), Professor in Peruggia und Pavia, Leibarzt von Francesco Sforza; *Guido Parato* (um 1459), ein anderer Leibarzt des Mailänder Herzogs Francesco Sforza; der Paduaner Medizinprofessor *Antonio Gazio* (1469—1530); der Florentiner Neuplatoniker *Marsilio Ficino* (1433—1499); *Johannes Meurer*, der um die Mitte des 15. Jhs. an der medizinischen Fakultät in Leipzig lehrte und auch das Amt des Bürgermeisters bekleidete; *Burkhard von Horneck* (†1522) Arzt und Chirurg in Salzburg und Würzburg; der Zürcher *Konrad Heingarter* (um 1477), herzoglich-bourbonischer Leibarzt und Hofastrologe; der Schweizer *Heinrich von Laufenberg* (1391—1460), dessen „Versehung des Leibs“ in Versform geschrieben ist; *Siegmund Albich* (= Albicus, 1347—1427), Leibarzt der Kaiser Wenzel und Siegmund, Erzbischof von Prag, Professor an der dortigen Universität, einer der führenden Köpfe der deutschen Medizin im Spätmittelalter; der Tübinger Medizinprofessor *Bartholomäus Scherrenmüller* (um 1493).

In all diesen Werken — samt vielen anderen ähnlichen, die hier nicht erwähnt werden konnten — wird größtenteils auf dieselben Autoritäten berufen, aus derselben Tradition geschöpft, immer wieder fast das gleiche Wissensgut bearbeitet. Es ist gar nicht leicht, individuelle Charakterzüge bei den einzelnen Werken hervorzuheben. Wie in einer anderen allgemeinbeliebten Gattung des Mittelalters, in der Kommentarliteratur, lassen sich auch hier die Unterschiede vor allem in den zu den obligaten Grundtexten hinzugefügten Anmerkungen sehen, des weiteren in der Kompositionsweise, in der eingehenderen Besprechung der für wichtiger gehaltenen Themenkreise oder eben in der Vernachlässigung von anderen. Im Falle von kopierten Handschriften ist es manchmal schwer, eine scharfe Grenze zwischen Abschreiber, Umarbeiter und einem neuen „selbständigen“

Verfasser zu ziehen, da der Kodexschreiber nicht wie eine Maschine arbeitet, nicht „ungcänderte Abdrucke“ produziert, sondern er kann sich irren oder absichtlich etwas im Text weglassen, hinzufügen, umgruppieren, oder sogar aus denselben Elementen eine neuartige Zusammenstellung kompilieren. Bis welchen Punkt er bloß als Abschreiber oder Umarbeiter zu betrachten ist, wo er schon ein Autor für sich zu sein beginnt — sind oft unentscheidbare Fragen.

Összefoglalás

A szerző a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár 19167/S 91. jelzetű, 15. századi kódexének meghatározását tűzte ki célul. A kódexben lévő latin naptárszámítási értekezésnek és egy német egészségügyi szabályzatnak azon részei hiányoznak, amelyek a szerzőre vagy másolóra, ill. a másolás idejére utalhatnának. A kódexcsalád többi tagjának figyelembevételével a szerző meghatározta a töredékeket és a szövegek kritikai kiadására is vállalkozott.

A disszertáció közlésre került fejezete az egyik legrégebbi orvosi irodalmi műfaj, a „regimen sanitatis” kialakulását és fejlődését vetíti elénk. Első szerzői görög orvosírók voltak, akik az Ószövetség, a Talmud és a Korán egészségügyi tanácsait a saját megfigyeléseikkel kiegészítve, felosztották a medicinát „természetes dolgokra”, amelyek mai fogalmaink szerint az anatómia és fiziológia; „természetellenes dolgokra”, amelyek a patológia, etiológia és szemiotika területét érintik, valamint a kettő közötti ürt kitöltő „hat nem természetes dologra”, amelyek semlegesek ugyan, de az embertől függően lehetnek kedvezőek vagy ártalmasak.

Alkmeon, Híppokratész és Galénosz tanai korán utat találtak Európába. A 13—14. században Salernóban már megfogalmazták a „Regimen sanitatis Salernitanum”-ot, azt a szabályzatot, amely Európa minden országában kialakította a maga „ősregimenjeit” latinul vagy anyanyelven, és még a középkor folyamán rendkívül szerteágazó, egymásba fonódó, ma már nehezen meghatározható „családokat” eredményeztek. A legismertebb regimenszerzők körébe tartozó Konrad von Eichstätt (1280—1342) őszregimenje képezte kódextöredékünk első forrását.

A regimen sanitatis műfaja az elmúlt kétezzer év alatt formáját, tartalmát, sőt elnevezését tekintve is változott, lényegében azonban megmaradt az egészség megtartásának és az egészséges életmódnak egyik legismertebb irodalmi összefoglalása.

F. NÉMETHY
(1932—1979)

A MAGYARORSZÁGI GYÓGYSZERÉSZET ÉRDEKKÉPVISELETI SZERVEI (1800—1944)

KEMPLER KURT

AZ ELSŐ TESTÜLET

A hazai gyógyszerészek első centrális tömörülésének, működő érdekképviseletének keletkezési idejét pontosan megállapítani nem tudjuk. Az általában igen pontos adatokat közlő *Sztankai*¹ szerint „az 1800-as évek elején” alakult volna meg a „Buda-Pesti Gyógyszerészek Testülete”. Más adatok^{2–3} 1809-re teszik ennek időpontját; ekkor alapították volna Vereinigte Apotheker Gremium von Ofen und Pesth néven a testületet. *Halmi*⁴ is 1809-ben jelöli meg az alapítás időpontját. A német szövegből azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy ezt megelőzően is kellett léteznie külön budai és/vagy külön pesti grémiumnak; az „egyesült” jelzőből erre joggal következtethetünk. Lehetséges azonban az is, hogy sokkal később egyesült a testület; így igaz lehet a *Gortvay és Zoltán* által közölt 1847. évi dátum.⁵ Ez utóbbit támasztja alá *Ernyey* közleménye⁶ is, aki név szerint felsorolja a budai, a pesti és még több más vidéki grémium elnökét 1833-ban. Így lehetséges, hogy a budai és a pesti grémium csak a 40-es években egyesült; adataink szerint a korábban felterjesztett, a király által szentesített alapszabályuk csak 1847-ben érkezett le,⁷ hét éves huzavona után. Közvetve ugyancsak ezt igazolja *Sztankai*nak egy másik adata,⁸ mely szerint a pesti városi tanács a pesti gyógyszerésztestülettel 1823-ban szerződést kötött a Szent Rókus kórház betegeinek gyógyszerrel való ellátására. *Bársony* szerint viszont „az első okmány, amely a Testület aláírásával került a Tanácshoz, 1813. március 14-én kelt”.⁹

Ha egyesült pest-budai testület nem is, de önálló pesti ill. budai testület a XIX. sz. eleje óta bizonyára fennállt. Még így is jelentős késésben voltunk, mert bár II. József az akkor már nagy tekintéllyel bíró bécsi grémiumot 1782-ben feloszlatta (a hadsereg számára szállított gyógyszerek súlyos minősége feletti felháborodásában), de utóda ezt 1796-ban hatályon kívül helyezte.¹⁰ A prágai gyógyszerészek Lipót királytól 1671-ben

¹ Sztankai István: *A gyógyszerészetre . . . vonatkozó adatok*. Bp. 1935. 35.

² *Gyógyszerészi Almanach az 1942. évre*. Bp. é. n. 52, 319.

³ *Gyógyszerészek Zsebnaptára az 1943. évre*. Bp. é. n. 339.

⁴ Halmi J.: *A magyar gyógyszerészet hagyományai. Gyógyszerészet 1959.* 448—453.

⁵ Gortvay György—Zoltán Imre: *Semmelweis élete és munkássága*. Bp. 1966. 35.

⁶ Ernyey József: *Kísérletek országos gyógyszerész egyesület alapítására. Gyógyszerészi Folyóirat 1906.* 38.

⁷ *A Budapesti Gyógyszerész Testület könyvtárának könyvjegyzéke*. Bp. 1930.

⁸ Sztankai i. m. 244.

⁹ Baradlai János—Bársony Elemér: *A magyarországi gyógyszerészet története*. [továbbiakban: *B—B.*] Bp. 1930. II. köt. 38.

¹⁰ Ernyey i. m. 24.

kapott szabadalmát Mária Terézia 1748-ban ünnepélyesen megújította és kiegészítette. Igaz, ezek a grémiumok még sok hasonlóságot mutattak a céhekhez.

Messzebbre tekintve: Franciaországban az 1778-ban alakult Collège de Pharmacie 1797-ben mint Société libre des Pharmaciens, majd 1803-ban Société de Pharmacie néven folytatta működését. Bernben 1801-ben, Rigában 1803-ban alakult társulat, míg a Deutscher Apotheker-Verein 1820-ban 106 taggal indult. Az egyes német városokban évszázadokkal korábban is működött egyesület; a nürnbergi pl. 1632-ben alakult meg Collegium Pharmaceuticum Norimbergense néven.¹¹

AZ ORSZÁGOS SZERVEZKEDÉS ELŐFUTÁRAI

Nálunk is felmerült az országos szervezkedés eszméje már 1816-ban,¹² erre utal a Helytartótanács engedélyező leirata.¹³ Ernyey kutatta, de ő sem talált magyarázatot arra, hogy miért csak 1833-ban történt újabb előrehaladás. Ekkor ugyanis néhány vidéki gyógyszerész, valamint Ráth József, a budai és Székely Károly, a pesti grémium elnökeként — hosszas előmunkálatok után — az elkészült „előrajzot” megbeszélték, majd jóváhagyás végett felségfolyamodványként felterjesztették az udvari kancelláriához. E kérvényhez két tervezetet mellékeltek:

1. a németül és latinul fogalmazott alapszabály-tervezetet a helyi grémiumok és a grémiumok szövetségének működését illetően és
2. az országos grémium beosztását.

Bízva kérelmük teljesítésében azonnal meg is indították az országos szervezkedést: nyomtatott körlevélben hívták fel az egész ország gyógyszerészeit, hogy csatlakozva a mozgalomhoz, kívánságaikat, sérelmeiket közöljék a szervezőbizottsággal. Egyúttal mindenkitől (tulajdonostól és okleveles segédétől egyaránt) 4 — 4 forint beküldését kérték az előzetes költségekre.

Jóhiszeműségükben nem várták meg az engedélyezést, és elfeledtek arról, hogy a nyomtatvány cenzúra nélkül készült. Tartalma lázítónak számított, hiszen a gyógyszerészeket sérelmeik felsorolására, panaszaik összegezésére szólították fel. Emiatt a mozgalom ellen a hatóságok felléptek; az aláírók csak nehezen tisztázták magukat a politikai összeküvés vádjá alól, és örülhettek, hogy a „tiltott nyomtatvány terjesztését” pénzbüntetéssel megúszták.

Bár emiatt kudarcba fulladt az alapítók szándéka, érdemes röviden áttekinteni a tervezett országos egyesület szervezeti felépítését. A pesti és a budai grémium egyesítésével, az ide csatolandó Pest megyei, jászági és kun, valamint az Esztergom és a Fejér megyei gyógyszerértárok képezték volna a központi magot, innen történt volna az egész országos szervezet irányítása is. Ez utóbbi beosztásának terve nagyon hasonló volt a ma oly divatos városkörnyéki vonzaskör elvéhez, mely a Felvidék 25 megyéjét 7 város, az Alföld 21 megyéjét 10 város grémiuma köré csoportosította volna; Erdély külön állt.

Előremutató volt a tervezet abból a szempontból is, hogy minden évre kötelezően előírta a gremiális ülésen való részvételt; ezen összejövetelek mindegyikén tudományos értekezlet, felolvasás megtartását is tervbe vette. Szabályozni kívánta a gyógyszerértárok

¹¹ Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője 1933. 81.

¹² Ernyey i. m. 37.

¹³ 1816. december 10-én, 35. 992 sz. alatt

állami felügyeletét, működésük belső rendjét; a létesítendő szervezet jogává kívánta tenni azt, hogy véleményét a gyógyszerkönyv és az árszabás kérdéseiben a hatóságok kikérjék.

A kudarcba fulladt próbálkozásnak tulajdonítható, hogy 1836-ban királyi rendelettel hívták fel a Helytartótanácsot arra, hogy helyi grémiumok létesítését az egész országban mozdítsa elő. Ezeknek a hatásköre azonban — ha meg is alakultak — természetesen távolról sem közelíthette meg az elképzelt országos szervezet működésének eredményébe vetett reményeket.

AZ 1848. ÉVI EREDMÉNYEK

A fővárosi testület alapszabályai szerint céljuk — többek közt — a gyógyszerészek egyesülése, egyetértése, kereskedelmi viszonyaik kölcsönös előmozdítása, a magasabb szintű képzés, a hazai gyógyszerészet „tökéletesítése” volt. E testület tehát országos feladatok ellátására is vállalkozott, így — közvetve — a társadalom összességének szolgálatát is zászlajára tűzte. Ennek jegyében járt el 1848-ban akkor, amikor haladó szellemű javaslatokat terjesztett elő. A közegészségügy ezen ága ekkor nem a belügyminiszterhez, hanem *Klauzál Gábor* földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez tartozott, ezért ide címezték 6 pontban összefoglalt, a legfontosabb reformokat tartalmazó kérvényüket. (Ezeket itt nincs módunk részletezni, csak utalunk az Orvosi Hetilap 1973. évi kötetében 3035—3036 lapszám alatt megjelentekre.) A miniszter a hat kérés közül ötöt elfogadott; egyedül az országos egyesülésre vonatkozó kérést nem teljesítette. Itt kell megjegyeznünk, hogy a képzést illetően báró *Eötvös József* „vallás és nevelési” miniszterhez fordultak; ennek a kérésnek az eredménye már csak az idő rövidege miatt sem lehetett pozitív.

Az 1848. évi eredményekről részletesen tudósított az akkor Nyitrán megjelent Gyógyszerészi Hírlap; az első, csak néhány számot megért hazai, magyar nyelvű gyógyszerészi szakfolyóiratunk.

AZ ORSZÁGOS EGYESÜLET ELŐKÉSZÍTÉSE

A szabadságharc bukása után sem lehetett — több mint egy évtizeden át — gondolni arra, hogy a gyógyszerészek egyesülése megvalósuljon. Az 1860-as években azonban a politikai viszonyok enyhülése lehetővé tette azt, hogy a pest-budai testületben vezető szerepet játszó gyógyszerészek ismét felvessék az országos tömörülés szükségességét. Az előkészítésben jelentős szerepe volt annak, hogy a Helytartótanács 1861. november 7-i lapalapítási engedélye alapján, alig néhány hét múlva, 1862. január 2-án már meg is jelent az első — fenn is maradó — magyar nyelvű gyógyszerészeti szakfolyóirat: a Gyógyszerészi Hetilap. Szerkesztő-tulajdonosa: *Schëdy Sándor* már induláskor egy országos gyógyszerész-egyesület életre hívását tűzte ki célul¹⁴. Lapjának első számában *Felletár Emil*, akkor még tanársegéd, később az Országos Bírósági Vegyészeti Intézet megalapítója, síkraszállt annak érdekében, hogy a gyógyszerészek országos egyesületben tömörüljenek. *Schëdy* maga pedig — „Előrajzunk” címmel közölt programjában — így írt: „...miután pedig ügyünk fölvirágzására nézetünk szerint csak az országos gyógyszerészegylet létesíthetése adhatná meg a valódi lendületet: minden igyekezetünket felhasználandjuk, hogy ezen... oly rendkívül üdvös intézmény ne tartozzék a jámbor óhajtasok közé...”

¹⁴ Kempler Kurt: *Gyógyszerészet* 1972. 467—470.

A lap jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az országos egyesülés feltételei megteremtődjenek. Létével megszüntette az országban szétszórtan működő gyógyszereszek egymástól való elszigeteltségét, közelebb hozta őket egymáshoz, lehetőséget biztosítva ezzel a szervezkedésre.

A konkrét előrehaladásra a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók évenként tartott vándorgyűlése látszott alkalmas fórumnak. Az 1863-ban Pesten tartott IX. nagygyűlés során a gyógyszerészi szakosztálynak *Ráth Péter* (1812—1873), a fővárosi testületnek 1850-től alelnöke, 1854-től haláláig volt elnöke vezetésével tartott ülésén elfogadták az országos egyesület felállítására irányuló javaslatot.¹⁵ A tárgyalás során a nagy tekintélyű *Jármay Gusztáv* néhai *Bene Ferenc*-re hivatkozott: a magyar orvostörténcem e méltán kimagasló személyisége életében szintén javasolta az „Országos magyar gyógyszerész egyesület” megalakítását. *Ráth* a hatósági engedély megszerzésének megkönnyítése érdekében azt javasolta, hogy a szervezet neve országos gyógyszerész testület legyen. Az eredeti javaslatot *Schényi* nyújtotta be. Végül is határozatot hoztak, hogy a felállítandó országos szerv 4 fiókterületet foglaljon magában: a Dunáninnenit, a Dunántúlt (ehhez csatlakozna Horvátország és Szlavónia), a Tiszáninnenit és a Tisztántúlt (ez utóbbihoz tartozna Erdély is). A székhelyet Pesten jelölték ki. A nagygyűlés a fővárosi testületből, valamint a vidéki gyógyszereszek küldötteiből előkészítő bizottságot alakított azzal a feladattal, hogy dolgozza ki az alapszabályokat és a hatóságoknál eljárva készítse elő az alakuló közgyűlés összehívását.

A következő esztendőben a M.O.T. X. nagygyűlésén, Marosvásárhelyen *Jármay* már bemutatta az elkészült alapszabály-tervezetet¹⁶. Ez alkalommal az „országos testület eszméje” közhelyesséssel elfogadtatott. A szaklap a 37 pontból álló alapszabály-tervezetet 1865-ben folytatásokban közzé is tette.¹⁷

Még további két évnél kellett azonban eltelnie addig, amíg 1867-ben a pest-budai testület folyamodványára a belügyminiszter engedélyezte egy országos értekezlet összehívását. Mindez — mármint az évszám — a szakma törvénytisztletét jelzi, hiszen a M.O.T. nagygyűlésein külön engedély nélkül évente akárhány gyógyszerész háborítatlanul összejöhettek és tanácskozhattak nemcsak tudományos ügyekről. A hangsúly azonban éppen a jogi különbségen, az új szervezeti forma — akkor nagy reményeket támasztó — előnyein volt. Tény, hogy ekkor kb. 150 gyógyszerész jött össze: és ez volt a legelső országos, olyan szakmai megmozdulás hazánkban, amely nem más (pl. a M.O.T.) keretben, hanem kifejezetten csak gyógyszerészi szervezatként tömörült. A létszám viszonylag nagy; megítéléséhez figyelembe kell vennünk, hogy ekkoriban alig 700 gyógyszerész működött hazánkban, Erdélyt is beleértve,¹⁸ és ezek 95%-ban vidéken települtek. A közlekedési viszonyok fejletlensége miatt ez hetes eltávozást is jelenthetett.

Ez az első országos megmozdulás előkészítő bizottságot választott abból a célból, hogy új, megfelelőbb alapszabályt dolgozzon ki és egyben gyógyszerészeti reformjavaslatokat szerkesszen: ez utóbbit törvényjavaslatnak szánták.

Újabb két év múlva, 1870. júniusában tartották meg a II. országos értekezletet, mely 3 napig ülésezett. Ezen már 250 gyógyszerész vett részt. Végül további két év múltán, a III. országos értekezlet alkalmával alakulhatott meg hivatalosan is 1872. május 6-án az Országos Gyógyszerész Egylet.

¹⁵ *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai 1863.* [továbbiakban *MOTV*] Pest, 1864. 187—188.

¹⁶ *MOTV 1864.* Pest, 1865. 37—39.

¹⁷ *Gyógyszerési Hetilap [GYH]* 1865. 500, 513.

¹⁸ Kempler Kurt: *Acta Pharm. Hung.* 44. 1974. 267—282.

AZ EGYESÜLET MEGALAKULÁSA

A megalakulást a szaklap nagy horderejű, fényes vívmányként üdvözölte.¹⁹ Az időközben *Hintz György* kolozsvári gyógyszerész által módosított alapszabály-tervezetet *Zeyk Károly* belügyi államtitkár 1872. szeptember 11-én hagyta jóvá.²⁰ Az egyeslet első elnöke a már említett *Ráth Péter* lett, egyben a fővárosi testületnek is elnöke, igen tekintélyes ember, Semmelweis sógora, akit 1868-ban országgyűlési képviselővé is választottak.²¹ *Ráth* azonban alig egyéves elnökség után meghalt. Utóda *Jármay Gusztáv* lett, aki 1886-ig viselte a tisztséget. Őt követte *Csávássy Kiss Károly* (1820—1898), aki egyébként az alakuláskor az egyeslet első alelnöke volt.

Már az első — 1873. évi — közgyűlés megváltoztatta az egyesület nevét: „Általános magyarországi gyógyszerészek egylete” lett az új elnevezés, majd 1881-ben „Magyarországi gyógyszerészek egyeslet”-re változott a név.

Az 1874. májusában tartott közgyűlés határozata alapján osztották az országot 6 kerületre, az egyes kerületeket pedig 4-4 járásra. Ekkoriban a gyógyszerész-tulajdonosoknak alig egyharmada volt tagja az egyesletnek.²² Ekkor még azt hitték, hogy ez csak a kezdeti nehézségek következménye; rövidesen azonban szembe kellett nézni azzal a ténnyel, hogy az egyeslet a dualizmus öt évtizede alatt sohasem tudta maga köré tömöríteni a hazai gyógyszerészeknek nemhogy az egészét, de még a túlnyomó többségét sem. Az alacsonyfokú szervezettség, amely a korszak egésze alatt fékezte a gyógyszerészet fejlődését, elsősorban annak volt a következménye, hogy a kisebb, vidéki tulajdonosok érdekei nem estek egybe a nagy, egy vagy több alkalmazottat foglalkoztató városi — elsősorban fővárosi — gyógyszerész-tulajdonosok sajátos érdekeivel. Mivel pedig az egyeslet ügyeit a fővárosi testület apparátusa intézte, ez a dolog természeténél fogva a fővárosiak érdekeinek érvényesülését eredményezte. E belső ellentétek külső megnyilvánulási formája — az, hogy az országos egyeslet kezdetétől fogva a fővárosi testület függvényeként működött — még szembetűnőbb volt. Az országos egyeslet még külön irodahelyiséggel sem rendelkezett, a fővárosi testületnél talált otthonra. Így volt ez a 90-es években is, amikor a testület felépítette Aggteleki utcai (ma: VIII. Kiss József utca) székházát, melynek alagsorában a gyakornoki tanfolyam tanlaboratóriumai kaptak helyet. Az országos egyeslet csak 1924-ben vásárolt önálló székházat a mai Szófia utcában. Az egyeslet ügyeit a fővárosi testület fizetett apparátusa — elsősorban a titkár — vitte,²³ abban az időben érthetően a főállása érdekeinek megfelelően. A vidékiek elégedetlensége odáig fokozódott, hogy 1918-ban Vidéki Gyógyszerészek Országos Szövetsége néven önálló szervezetet alakítottak; ehhez akkor három hét alatt többen csatlakoztak, mint amennyi tagja az országos egyesletnek korábban volt.²⁴ Az ellentétéről a fővárosiak más szemléletéről levéltári adat is tanúskodik²⁵: fennmaradt egy vidéki gyógyszerésznek közvetlenül a belügyminiszterhez intézett terjedelmes beadványa. Az egyesület, „résztint fővárosi, résztint más nagyvárosi gyógyszerészekből állván a kiknek csak is hallomás után, de gyakorlatilag fogalmuk sincs a nagyvárosi s vidéki, különösen falusi gyógyszerészek közti különbség”-ről, nem működik

¹⁹ GYH 1872. május 12.

²⁰ Bánóné Fleischmann M.—Zalai Károly: *Gyógyszerésztörténeti Diárium* 1973. augusztus, 28—31.

²¹ Mozsonyi Sándor: *Gyógyszerészet* 1968. 241—246.

²² B—B. II. 221.

²³ B—B. II. 424.

²⁴ B—B. II. 439.

²⁵ Orsz. Levéltár KK. 150 BM Ált. iratok. IV. kútfő 1893—7. 27037

megfelelően. A bajok gyökerét egyébként abban látta, hogy egyetlen orvos nem elég egy gyógyszerártar fenntartásához. Ebben olyannyira igaza volt, hogy a megállapítás ma is érvényes. Ezen azonban sem az egylet, de még a minisztérium sem tudott — akkoriban sem — segíteni. Így azután válasz nélkül ad acta tették az ügyet.

Az országos egyletnek a fővárosi tulajdonosokkal, azok érdekeivel azonosult orientációját egyébként az is biztosította, hogy az országos egylet 1872-től 1918-ig működő elnökeinek többsége megtalálható a testület elnökeinek névsorában: valamennyien fővárosi gyógyszerártarak tulajdonosai voltak.

Mindez persze azon a nevezetes napon: 1872. május 6-án még messze nem volt előre látható; bár némi figyelmeztetést jelenthetett, hogy mindössze 91 gyógyszerész mondta ki a megalakulást. A következő — 1873. évi — közgyűlésen még kevesebben jelentek meg: mindössze 71 személy. Igaz, ez az akkor dúló kolerajárvány terhére is lenne írható, ha a későbbiek nem igazolnák az érdektelenséget.

Az érdektelenség kezdeti oka — hiszen akkor még nem tudhatták, hogy elégedetlenek lesznek az érdekképviseléssel — az, hogy mire az egylet megalakult, a polioikai enyhülés lehetővé tette vidéken is mind több egylet megalakítását. Így azok a gyógyszerészek, akik szívükön viselték szakmájuk sorsát, érdeklődtek a tudomány haladása iránt, természetük-nél fogva az átlagosnál aktívabbak voltak, az ehhez szükséges egyesületi kereteket szűkebb hazájukban is megtalálhatták.

A vidéken szervezett egyesületek közül legrégebbi a miskolci — később Borsod megyei — orvos-gyógyászati társaság, mely még 1847-ben alakult.²⁶ Alig egyéves működés után a szabadságharcot követően elhalt ugyan, de 1861-ben újjáalakult.²⁷ Ugyanebben az évben alakult meg a Debreceni Gyógyászati Testület; az alapítók a korábban kért engedélyt erre csak ekkor kapták meg. Öt évvel később a szervezet a Bihar megyei gyógyszerészek csatlakozásával létszámában és nevében egyaránt bővült.²⁸

A hatvanas években többféle alakultak hasonló szervezetek.²⁹ E társulások összetétele meglehetősen heterogén volt: a többséget kitevő orvos-gyógyászati összefogás mellett helyenként a természettudományos képzettségű egyéb foglalkozású értelmiséget is felölelte. E tömörülések célja a szakmai művelődés lehetőségeinek a kiterjesztése mellett az önművelés alapjainak a megteremtése is volt.

Tudnunk kell, hogy akkoriban a Természettudományi Társulat (a mai TIT elődje) nemcsak népművelési, ismeretterjesztő, felvilágosító teendőket látott el, hanem — talán első sorban — átvállalta az Akadémia feladatait a természettudományos kutatások irányításában, minthogy az MTA főleg humán tudományokkal foglalkozott. Ebben a jelentős feladatban bizony támaszkodhatott a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók éves vándorgyűléseire; ezeknek programjában a tudomány szervezésének kérdései is helyet kaptak. Itt nem kevés gyógyszerész szerepelt. Említettük, hogy az országos egylet életrehívásának is ez volt a fóruma.

Mindezek ismeretében már nem szorul bővebb bizonyításra, hogy az említett társulások a kiegyezés előtt és után egyaránt tudományos végvárok voltak; ugyanakkor nem tagadható, hogy helyenként a hazafias érzelmek táplálásának a jegyeit is magukon viselték.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy esetenként nem foglalkoztak sajátos érdekvédelmi

²⁶ Fűrész J.: Szemelvények a 86 éves egyesületünk múltjából. *Borsod-Miskolci Orvos—Gyógyászati Egyesület Évkönyve* 1933/34. 77.

²⁷ Gyárfás Ágnes: *Borsodi Szemle* 1976. 4. 57—59.

²⁸ *A Debrecen—Biharmegyei Gyógyászati Testület... története*. Debrecen, 1882. 41.

²⁹ Bánóné—Zalai i. m. 28—31.

kérdésekkel és feladatokkal is. E társulások fejlődésének merőben eltérő irányaira jellemző, hogy míg pl. a Békés megyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület 1898-ban közgyűlési határozattal kimondta önmaga feloszlását, és egyidejűleg megalakították a Békés megyei Orvosszövetséget,³⁰ addig pl. Nagyváradon még további két évtized múltán is működött a Bihar megyei Orvos-, Gyógyszerész és Természettudományi Egylet,³¹ melynek gyógyszerész tagjai többnyire a területi gyógyszerész-egyletnek is tagjai voltak. A vidéki orvosgyógyszerész egyletek száma a millenium idején 26 volt.³²

AZ ORSZÁGOS EGYESÜLET SZERVEZÉSE

A központi vezetés a területen élő gyógyszerészekkel való ellentét felismerése után már az 1873. évi közgyűlésen tucatnyi vidéki gyógyszerészt választatott a vezetőségbe. Ez azonban csak látszat-gesztus volt, hiszen az ügyek tényleges vitele a budapesti elnök, alelnök és titkár kezében volt és maradt.

A következő évben bevezették a decentralizációt: a vidéki szervezetek kialakítását és viszonylagos önállóságát. Az országnak kerületekre és járásokra való felosztásáról már szóltunk; itt ezt azzal kell kiegészítenünk, hogy ezek nem egyeztek a közigazgatási egységekkel. Mindegyik élén a tagság által választott igazgató, helyettes igazgató és titkár állt. Ezzel sikerült a fiatal egyletet a felbomlástól megmenteni.

1874 nyarán alakult meg a III. kerület 4. járása Debrecenben; ennek körülményeit részletezve, betekintést nyerhetünk a szervezés nehézségeibe. Erre annál is inkább lehetőségünk nyílik, mert a részletekről bőséges irodalmi források állnak rendelkezésünkre. Előre kell bocsátanunk, hogy a debreceniek képviselői — említettük, hogy itt 1861-ben testület alakult — részt vettek az országos egylet megalakításában. Hazatérve, a pesti eseményekről tartott beszámolóhoz hozzáfűzték aggályaikat: „*bármennyire helyesli is elnök az összes tagtársakkal együtt*” ezt a szervezést, tart attól, hogy „*testületünk némely tagja ezen kétfelé való fizetés miatt nem fog-e inkább megválni óhajtani az eddig oly barátságos és támogató egyetértésben fenntartott testületünktől?*” A jelenlévők egyhangúlag saját testületük fenntartása mellett foglaltak állást azzal, hogy a tagok „*személyes tetszésére bízik*” az országos szervezetbe való belépés. Kompromisszumként a debreceni testület jogi tagságként vállalta két tagdíj — évi 40 forint, akkoriban több, mint egy havi fizetés — anyagi terhet.

Ez a tagdíj a kis gyógyszerterek jövedelmi viszonyaihoz mérten magas volt. Ehhez járult a fővárosi utak költsége. E megbízást illetve részvételt egyébként is csak olyan tulajdonos vállalhatta, akinek alkalmazottja volt: ez is az önálló gyógyszerészek többségét kitevő kis egzisztenciák, az egyedül dolgozók érdektelenségét növelte. Így történhetett, hogy a debreceni szervezetből a már belépett tagok közül is akadt, aki kilépni szándékozott.³³

1875-ben a Gyógyszerészi Hetilapot az egylet hivatalos lapjává nyilvánították, így került fel a június 22-i lapszám címlapjára, hogy az „az Általános magyarországi gyógyszerészegylet szakügyeinek közlönye”. A tagok száma abszolút számban ugyan növekedett, hiszen ekkoriban már, az 1873. évi gazdasági válság után, évi átlagban mintegy 20 új gyógyszerész létesült az országban, azonban a szervezettség nem javult: a tagok száma 1879-ben sem haladta meg a gyógyszerész-tulajdonosok 40%-át.³⁴

³⁰ GYH 1898. 92.

³¹ Népegészségi Országos Nagygyűlés Munkálatai. Bp. 1918. 24.

³² Gyógyszerészi Almanach (Bp.) II. 1896. XI—XII.

³³ A Debreczen—Biharmegyei i. m. 93.

³⁴ B—B. II. 313.

Az országos szervezet kiépítése tehát vontatottan haladt. Az 1881. évi közgyűlés³⁵ újból nevet változtatott; az elnevezés „Magyarországi Gyógyszerész-egylet” lett. Ugyanakkor fogadták el az új alapszabályokat, amelyeket ugyancsak *Hintz* dolgozott ki. Az egylet pecsétjében a név melletti jelmondat: „Salus publica suprema lex esto”. Az új alapszabályok szerint „rendes tag” a nyilvános (közforgalmú) gyógyszertárak tulajdonosa, bérlője vagy gondnoka lehetett, míg a többi gyógyszerész — tehát az alkalmazottak — „rendkívüli tag” minőségben, szavazati jog nélkül vehettek részt az egylet munkájában. A most már világosan érdekképviselői szerv a tagdíjat is leszállította: a rendkívüli tagok évi 2 forint, a rendes tagok évi 5 forint — ha alkalmazottal működtek, évi 10 forint — tagdíjat fizettek. A vezetőség neve: központi igazgatóság, mely a közgyűlés által titkosan választott elnökből, alelnökből, pénztárnokból és titkárból állt, akik csak budapestiek lehettek; továbbá 12 fővárosi rendes tagból és a 24 járásigazgatóból. A kerületeket már megszüntették. Ekkoriban e tisztségek egyike sem járt fizetéssel, egyedül a titkár részesült az alapszabály 27. §-a alapján az „irodai költségek fedezésére a választmány által időnként meghatározandó átalányban”.

Mínthogy a vidékiek — bár elvileg többségben voltak — nem jelenhettek meg minden ülésen, az egylet tényleges vezetése továbbra is a fővárosiak kezében maradt. Tény viszont, hogy a hetente megjelenő szaklap útján az eseményekről általában mindenki gyorsan értesülhetett.

AZ EGYLET MŰKÖDÉSE

Az érdekképviselői munka sorából első helyen az 1876. évi XIV. törvénycikk, a közel egy évszázadon át hatályos közegészségügyi törvény előkészítése során benyújtott emlékiratot kell megemlítenünk, mely dokumentum³⁶ a gyógyszerészet akkori nehézségeit és kívánságait részletezte. A képviselőházhoz intézett felterjesztés terjedelmes szövegéből kiemelendők a következők:

- a tudományok, főleg az alkalmazott természettudományok gyors fejlődése új igényeket támaszt a gyógyszertárakkal szemben;
- e fejlődő igények a jövedelmezőséget csökkentik: nő a gyógyszerválaszték, új műszerek szükségesek, „tetemes időáldozatokat” kénytelen hozni a gyógyszertár, ez növeli a létszámszükségletet;
- az új berendezések költségesek;
- a csomagolásra is több idő szükséges;
- nő a kémiai készítmények alkalmazása, ezeket a gyógyszertárak beszerezik és így esznek a gyártás hasznától;
- a gyógyszertárakat jogtalanul megkárosítják a „gombaként terjedő”, titkos szereket áruló droguisták és fűszerkereskedők.

A memorandum helyesen állapítja meg, hogy a gyógyszertárak jövedelmezősége folyamatosan csökkenni fog. Ez valóban így is történt. A felterjesztést a következő kérésekkel zárták:

1. Legalább egy gyógyszerész „államhivatalnoki minőségben” történő alkalmazása a minisztériumban, hasonlóan, amint az 1848-ban történt.

³⁵ *GYH* 1881. 324.

³⁶ Schédy Sándor: *A magyar gyógyszerészetre vonatkozó törvények és rendelet gyűjteménye...* Bp. 1887. 262—275

2. Az Országos Közegészségi Tanács munkájában két gyógyszerész rendes tagként vegyen részt.
3. A gyógyszerészeti kamarákat — kötelező érvénnyel — állítsák fel.
4. Az új gyógyszerterek jogainak adományozását a lakosság létszámához kössék. Németországra hivatkoztak, ahol 8—10 ezer lélek a határ; a hazai „vagyonossági és műveltségi” viszonyokra tekintettel 10—15 ezres minimális lélekszámot kértek megállapítani azzal, hogy 5—6 ezer lakosnál is engedélyezhető lehet az új gyógyszerter, ha 10 km-es „körtávolban” nincs másik.
5. A réal- és személyjog közti különbség megszüntetését kérték; azonban számoltak azzal, hogy ez nem teljesül. Ezért ez esetben legalább a személyes jogú gyógyszerterri jogosítványok átruházhatóságát és örökölhetőségét kérték törvénybe iktatni.

A felterjesztett kérelmek közül csak ez a legutolsó került bele a törvénybe; a 131. § alapján az átruházást képesített személy esetében csak „bizonyított erkölcsi megbízhatatlanság esetén” tagadhatta meg a belügyminiszter. Később az ún. Lex Szapáryana alapján — ugyancsak az egyesület felterjesztése nyomán — az elhalt gyógyszerészek özvegyeiről is lehetségessé vált a jog átruházása.³⁷

Az egyesület ért el némi eredményt a jogosulatlanul gyógyszerter áruló kereskedők, szatócsok elleni küzdelemben is. A belügyminiszter 1881-ben körrendeletben hívta fel a tiszti főorvosokat³⁸ arra, hogy a titkos szereket forgalmazó kereskedőket szigorúan ellenőrzik, majd 1884-ben,³⁹ mivel a „*visszaélések sűrűbben merülnek fel*”, ezt megismételte. Kötelezte a hatóságokat arra, hogy „*azon alkalommal, amidőn a bolti üzletek és kereskedések, a fennálló szabály értelmében, az erre illetékes közegei által váratlanul megvizsgálatnak, főfigyelem az ily tiltott gyógyszerek készletére fordítassék*”.⁴⁰ Arra is vannak adatok, hogy pl. Bács-Bodrog megyében a vizsgáló bizottságban a gyógyszerészek egyesülete is képviseltette magát;⁴¹ ez nyilvánvalóan kihatott az ellenőrzés hatékonyságára.

Az egyesület mind az egyéni, mind a szakma összességének érdekeit a maga módján igyekezett képviselni. Így pl. az 1879. évi szegedi árvíz következtében súlyosan károsult gyógyszerészek számára a hazai adományokon túl 3000 forintot gyűjtött külföldi gyógyszerészeti szervezetektől és magánosoktól; pedig a károsultak többsége nem is volt tagja, az egyesületnek. A szakma egészét érintette a gyógyszerkönyv ügyének az előbbrevitele a képzés színvonalának az emelése, a kuruzslók elleni küzdelem stb. Sikerült kivívni a 6 gimnáziumot végzett gyógyszerészek számára — a gyakornoki vizsga birtokában, az egyébként csak az érettségizetteknek járó — „önkéntességet”, illetőleg az ezzel járó rövidebb szolgálati időt a hadseregben. Eredményes — bár kevés — lépést tett az egyesület a hazai szakirodalom alapjainak a lerakása érdekében is. Ezen, itt csak vázlatosan említett eredmények ellenére a dualizmus korszakának egésze alatt sem sikerült 50%-osnál magasabb szervezethez érni.⁴²

³⁷ Részletesebben lásd: Kempler Kurt: *Acta Pharm Hung.* 50. 1980. 166—172.

³⁸ 15.370 sz. BM rendelet, kelt 1881. május 28-án.

³⁹ 5.991 sz. BM. rendelet, kelt 1884. január 26-án.

⁴⁰ Részletesebben lásd: Kempler Kurt: *Gyógyszerészet* 1982. 161.

⁴¹ B—B. II. 224.

⁴² B—B. II. 367.

A G Y Ó G Y S Z E R É S Z I K A M A R Á K

Az egyleti tagság alacsony részaránya kétségtelenül akadályozta a működés hatékonyságát. Ilyen körülmények közt, ha az egylet a hatóságokhoz fordult, nem érezhette magamögött még a tulajdonosok összességének támogatását sem; ugyanakkor pedig „lefelé” nem szerezhetett érvényt határozatainak. Ez az oka annak, hogy működése során ismétlődően a kötelező kamarai tagságot kívánta elérni, azonban mindvégig sikertelenül. Láttuk, hogy már az 1876. évi közegészségügyi törvény előkészítésénél is ezt javasolta az egylet. Pedig az orvosi és a gyógyszerészi kamarák felállítását — az ügyvédi kamarák mintájára — már az 1876. évi közegészségügyi törvény parlamenti vitája alkalmával is hiányolták.⁴³ Nyolc évvel később, az egylet 1884 júniusában tartott közgyűlése határozatot hozott arról, hogy az igazgatóság a kamarák „megalakíthatósága végett folyamatosan járuljon” a belügyminiszterhez.⁴⁴ Ez a beadvány — mellékletként — a gyógyszerészi kamarákra kidolgozott szabálytervezetet is tartalmazta. Ez 32 §-ban foglalta össze a kamarák célját, szervezeti formáit, működésük ügyrendjét; előírta a tervezet minden önálló — tulajdonos, bérlő vagy gondnok — gyógyszerész kötelező kamarai tagságát. A deklarált célok — amelyekről a továbbiakban rövid áttekintést nyújtunk — eleve illuzórikussá váltak az alkalmazottakra ki nem terjedő kötelező kamarai tagság következtében.

A legfontosabb célok:

- a kar erkölcsi tekintélyének emelése és megóvása;
- a gyógyszerészek „tudományos és erkölcsi művelődésének” fejlesztése és annak ellenőrzése;
- a gyógyszerészet törvényes jogainak megvédése;
- a gyógyszerészi szabályok pontos teljesítésének ellenőrzése, a gyógyszerészet „egyöntetű kezelésének” előmozdítása;
- fegyelmi eljárás gyakorlása munkaadók és munkavállalók, valamint kamarai tagok közötti sérelmek, nézetkülönbségek ügyében;
- tudományos értekezések és felolvasások meghallgatása, erre méltó művek megjelenítése, díjazása.

A tervezett kamara önmagát gyógyszerészeti ügyekben a belügyminisztérium vélcmenyező szervének tekintette, emellett gondoskodni kívánt a gyógyszerterek és a gyógyszer-tári személyzet nyilvántartásáról. Segítséget akart nyújtani a minisztériumi rendelkezések végrehajtásában is. Magát a tervezetet ugyancsak *Hintz* dolgozta ki.⁴⁵ Ezt a meg nem valósult tervezetet még hét másik követte 1892 és 1911 között; lényegében hasonló tartalommal.

Az 1884. évi memorandum elutasításakor a kormányzat arra hivatkozott, hogy a felállítani kívánt kamara „*csak választékosabb névvel illetett formája*” lenne a megszüntetett céhrendszernek.⁴⁶ Hasonló okokból nem fogadták el a későbbi tervezeteket sem. A kormány ugyan 1908-ban, a gyógyszerészeti törvény reformtervezetével együtt, tervbe vette a kamarák felállítását, ez az *Andrássy* nevével jelzett javaslat azonban parlamenti tárgyalásra nem került, majd a kormány bukása után lekerült a napirendről. A gyógyszerészek számára gyenge vigaszt jelentett, hogy az orvosi kamarák sem valósultak meg ekkoriban.

⁴³ Knöpfler Vilmos felszólalása. *Az országgyűlés képviselőházának naplója* 6. köt. Bp. 1876. 135—137.

⁴⁴ Schédy i. m. 276.

⁴⁵ *Gyógyszerészi Közlöny [GYK]* 1924. 134.

⁴⁶ *GYK* 1903. 202.

Ezzel szemben Horvátországban 1895-től működtek a gyógyszerészi kamarák, kötelező tagsággal.⁴⁷ Gyógyszerészeink egy része azonban — hasonlóan az orvosokhoz — nem szimpatizált a kamara gondolatával. A kor liberalizmusába a kötelező kamarai tagság és annak viszonylagos fegyelmező ereje nem illett bele; bár a szaksajtóban ellenkező vélemény is megjelent: „*A dekadentia beteges symptomáit magán hordó gyógyszerési pályának szüksége van a kamarák megteremtésére minden áron!*”⁴⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy amikor — évtizedekkel később — az 1936. évi I. tc. alapján felállították az orvosi kamarákat (előrevetvén a faszálódás árnyékát), gyógyszerészi kamarákra ekkor sem volt szükség, mivel a jogosítványok adományozása illetve visszavonása útján a fasiszta célok e nélkül is elérhetőek voltak.

FRAKCIÓHARCOK AZ ORSZÁGOS EGYLET BEN

Az egyesület elleni vidéki elégedetlenség 1907-ben oda vezetett, hogy Debrecenben egy olyan értekezletet hívtak össze, amelyen a fővárosi vezetéssel szembeni elégedetlenség nyíltan hangot kapott. Az aktualitást az jelentette, hogy — miként azt a kamarákról szólva megemlítettük — küszöbön állnak tünt az új gyógyszerészeti törvényjavaslat benyújtása a képviselőházban. Az sem véletlen, hogy éppen Debrecen volt a gyűjtőpont: itt gazdaságilag viszonylag erős, szakmailag ismert, sőt országosan is elismert gyógyszertár tulajdonosok működtek, közöttük — az országos állapotokhoz képest — hagyományosan jó, összetartó szellem uralkodott, és ez a kollegialitás — a kor mércéjével mérve — az alkalmazottak irányában is megmutatkozott. Az arányokat érzékelteti, hogy Debrecenben ekkor 120 gyógyszerész jött össze, míg az ugyanazon évi országos közgyűlésen csak 69 szavazattal bíró tag.⁴⁹ Debrecenben felszínre tört a szakma minden baja: a kormány hatalmi intézkedéseitől való „rettegés”, az elavult jogszabályok, az orvosi szupremácia, mely miatt a Belügyminisztériumban nem tölt be érdemi állást gyógyszerész, a tisztességtelen verseny a szatócsok, a drogériák ill. az orvosi kézigyógyszertárak részéről stb. Kifogásolták, hogy mindezzel szemben a pályát „*aranybányának véli a közvélemény*”,⁵⁰ pedig az hanyatlak, sülyed, „*anyagilag is, másként is*”. Érvelésük szerint e bizalmi munkakörben az „*anyagilag tönkre tett, reményétől megfosztott, elkedvetlenedett gyógyszerész az annyira fontos közegészségnek hasznára nem lehet*”. Valóban: ekkoriban a gyógyszerész személye volt az egyetlen garancia a gyógyszer minőségére vonatkozóan.

E Debrecenből indult mozgalom Szegeden is rendezett gyűlést; demonstrációnál többre azonban nem jutott. Az egyesület nevét és alapszabályait 1913-ban újból megváltoztatták: ekkortól Magyarországi Gyógyszerész Egyesület (Gyógyszertártulajdonosok Egyesülete) néven működött, és még a szaksajtó képviselői sem lehettek többé tagok.⁵¹ Ez sem tudta azonban megváltoztatni azt a folyamatot, amely — amint arról már említést tettünk — 1918-ban az egyesület felbomlásához vezetett. Igaz: ezt később ismét újraegyesülés követte. A két világháború között az egyesület igyekezett többet tenni az életről a vidéki tagjaiért, akik jogilag ugyan önállóak voltak, a valóságban azonban egy életre a falujukhoz láncolt „törpe” tulajdonosokként éltek: nemhogy szabadságra nem mehettek, de esetleges betegségük anyagi romlást jelentett, mert képtelenek voltak egy helyettesítő

⁴⁷ GYH 1899. 180.

⁴⁸ GYH 1898. 414.

⁴⁹ GYH 1907. 513.

⁵⁰ GYH 1907. 564—567.

⁵¹ GYK 1914. 686—693.

kollégát megfizetni. Az előmenetel reménye — városba kerülés — is csak szerencsés keveseknek nyújtott perspektívát.

Amíg a XIX. században — annak 80-as éveinek végéig — az alkalmazotti sors csak szükségszerű átmenet volt, hiszen előbb-utóbb gyógyszerügyi jogositványhoz juthatott a fiatal segéd is, addig a XX. század fordulója körül ez már egyre nehezebbé vált. Szembe kellett nézni azzal, hogy az önállósodás helyett az örökös alkalmazotti állapot szükség-szerűvé vált. Részben ez is vezetett az alkalmazotti érdekképviselő kialakulásához.

AZ ALKALMAZOTT GYÓGYSZERÉSZEK SZERVEZKEDÉSE

Az önállósodás elérhető korszakában a segédek helyzete ugyan nem volt rózsás, ezt azonban — mint átmeneti állapotot — tudomásul vették. Az 1888. évi képzési reform következtében a XIX. század utolsó évtizedében fokozódott a gyógyszerészhány, a munkakörülmények azonban nem javultak. Egy korabeli panasz szerint „*a munkától túlságázott segéd nem képes (nagyobb gyógyszerertárban) reggeli öt órától este 10 óráig, gyógyszerertár-zárásig, sőt még aztán is 1—2 órán keresztül laboratóriumot végezni, mely szokás különben igen sok főnöknél divatban van*”.⁵² A tulajdonosok elismerték, hogy a munkaidő hosszú, de azzal védekeztek, hogy az kényelmesen telik el, a segédek kedélyesen cigarettáznak és pipálgatnak. Egy világot járt gyógyszerésznek a szaklapban megjelent levele⁵³ elítélte azt a régi szokást, hogy a segédnek a tára mellett *állnia* kellett akkor is, ha nem volt vény, amit elkészítsen. Ennek oka az volt, hogy a közönség lássa, hogy sok a dolog és ezzel nőjön a bizalma.

1891 végén *Lukács István* — akkoriban még a Gyógyszerészi Hetilap főmunkatársa, később önálló laptulajdonos — Gyógyszerészségügyi Kör megalakítására hívta fel az alkalmazottakat. A következő évben Gyógyszerészi Kör néven ez meg is alakult. Bár alapszabályaiban nem az érdekképviselő, hanem inkább a kulturális szempontok kerültek előtérbe, azért nem maradt ki a segédi kar „testületi szellemének fejlesztése” sem. Az érdekvédelem azonban háttérbe szorult, mert a végleges megalakulás után *Bayer Antal* személyében egy neves pesti tulajdonos lett az elnök; az alelnöki szék jutott *Buzinkay László* gyógyszerész-segédnek.

Bár e Kör tevékenysége rövidesen elhalt,⁵⁴ mégis kiinduló pontjává vált az alkalmazotti törekvések megfogalmazásának. 1893 októberében ugyanis egy 15 tagú akcióbizottságot választottak, melynek *Buzinkay* lett az elnöke. A róla elnevezett bizottság memorandum-ban foglalta össze az alkalmazottak kívánságait. Elsősorban a napi 12 órás munkaidő csökkentését kívánták elérni, emellett fizetésemelést, emberibb lakást, heti másfél nap „kimenőt”, évi 14 nap fizetett szabadságot kértek. Az ügyeletes szolgálat tehermentesítésére azt javasolták, hogy éjjel csak sürgős jelzésű orvosi vényt legyen kötelező elkészíteni és kiadni. Kérték továbbá annak a sérelmes testületi határozatnak a visszavonását, mely szerint a gyógyszerügyi jogositvány iránt folyamodó segéd a fővárosban nem kaphat állást.

A Testület 1893 decemberében — miután Bécsben már november 15-vel bevezették a 21 órás zárást — ezt a kérést teljesítette, és 1894. január elsején be is vezette.⁵⁵ Még egy

⁵² GYK 1893. 532.

⁵³ GYK 1893. 501.

⁵⁴ GYK 1903. 244.

⁵⁵ GYK 1893. 847.

pontban engedtek: a jogért folyamodókra kimondott bojkottot törölték. Minden más követelést viszont mereven elutasítottak.

Öt évvel később *Havelka Ignác* kezdeményezte az egyesülést. Felhívására 1898 novemberében egy Andrássy úti vendéglő különtermében jöttek össze az érdekeltek, akiknek *Szőcs Károly* már az alapszabály-tervezetet is felolvasta.⁵⁶ Mivel a mozgalom feléledését az váltotta ki, hogy küszöbön állónak tűnt a gyógyszerészi kamarák felállítása, és nyilvánvalóvá vált, hogy e kamarákban a segédeknek jogaik alig lesznek, érthető, hogy a legfontosabb célkitűzés: „a segédek köréből választott megfelelő képviselőt minden gyógyszerészi testületben”.⁵⁷ A közgyűlésen megválasztott tisztikarban *Szőcs* elnök, *Havelka* pénztáros lett. A tömörülés azonban még érdemi működésének kifejtése előtt válságba került, mert *Buzinkay* jogot nyert a Baranya megyei Véménd községben, *Szőcs* pedig kultuszminisztériumi számtisztí állást kapott. A vezéreitől megfosztott mozgalom megtorpant.

A századforduló után azonban mind gyakrabban éledtek fel a segédek követelései. 1901-ben a különösen méltánytalan, protekcionista jogadományozás már a sztrájk gondolatát is felvetette.⁵⁸ 1902/3 fordulóján memorandumot intéztek a Testülethez, melyben a fizetés, a lakás, a szociális ellátás és biztonság terén fennálló sérelmeiket összegezték. A tulajdonosok mindezt visszautasították, egyedül a lakások minőségében ígértek változást. A segédek harcát ekkor *Joanovics Sándor* vezette; maga is beismerte, hogy e kevés eredményt is a minisztérium közbenjárásának köszönhették.⁵⁹

Az alkalmazotti mozgalom akkor tudott meggyökeresedni, amikor önálló sajtóval rendelkezett. Így volt ez a tulajdonosok egyletével is annak idején. 1906. augusztus 12-én indult útjára a Gyógyszerészsegédek Lapja, alcímében hirdetve programját: „a magyarországi gyógyszerészsegédek érdekeinek független lapja”. Szerkesztői: *Csikós Ádám* és *Orosz László*. Még abban az évben, december 8-án megalakult a Magyarországi Gyógyszerészsegédek Országos Szövetsége; az alakuló ülésen mintegy kétszázan vettek részt.⁶⁰ Elnökké *Esztegár Bélát* választották. Az egyhangúlag elfogadott követelések legfontosabbjai:

- a szolgálati idővel arányos fizetésemelés, a fővárosban 180—300, vidéken 150—260 koronáig;
- a lakáskérdés rendezése;
- az éjjeli ügyelet rendezése;
- negyednaponként teljes szabadnap;
- másfél órai ebéd- és egy órai vacsoraidő;
- évi két hét fizetett szabadság;
- a gyógyszerárak esti 20 órai zárása;
- a jogadományozások igazságos rendezése.

Nincs terünk a követelések részletesebb elemzésére, így csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk. A fizetéseknel nem annyira az összecszerúség okozott problémát, mert az egykorú hirdetések a kért minimumnál általában többet ajánlottak, hanem a szolgálati évekkal arányos emelkedés hiánya. Állásváltoztatás esetén az alkalmazott újra a kezdőfizetéssel volt kénytelen beérni. Ennek az ellentmondásnak az egyetlen intézményes

⁵⁶ GYH 1898. 793.

⁵⁷ Részletesebben lásd: Kempler K.: OH. 1973. 2305—6.

⁵⁸ GYK 1901. 747., 753.

⁵⁹ GYK 1903. 208, 209.

⁶⁰ Bányai K.: *Harminc év krónikája*. Bp. 1941. 4.; *Gyógyszerészek Lapja Naptára* 1910. 55.

áthidalása: a korpótlékos fizetőpénztár, nálunk — ellentétben Ausztriával — sohasem jött létre.

Figyelemre méltó a követelések sorában a jogadományozás ügye: bizonyítja, hogy a segédek problémáját ez milyen mértékben érintette: lényegében mindegyikük tulajdonos szeretett volna lenni — egyébként teljesen érthetően.

A követelések egy része teljesült. A fővárosi Testület a kért szabadidőt 1907. július 1-től biztosította.⁶¹ A reggeli nyitást fél órával későbbre; fél nyolcra módosították, de az esti 21 órás záráson nem voltak hajlandók változtatni. Ez vezetett 1914-ben az emlékezetes sztrájkhoz.

Időközben *Esztegar* fővárosi jogot nyert. Ekkorra azonban a mozgalom már annyira megerősödött, hogy érdekvédelmi harcát töretlenül tudta folytatni. A vezető *Mátray Gusztáv* lett, akit 1908-ban elnökké választottak. Lapjuk címe is megváltozott: 1908. június 21-től mint *Gyógyszerészek Lapja* jelent meg. Ez évben hat vidéki városban — elsőként Szegeden — alakult meg a segédek helyi fiókjá. 1909-ben már 500-nál több tagjuk volt. Két év múlva, amikor *Mátray* bérbe vett egy vidéki gyógyszerterületet, *Millner György* eddigi alelnököt választották elnökké. Vezetésével új program készült, mely a régi követeléseket tovább fejlesztette. Az eredményt azonban hátráltatta a belső harc: *Szántó Sándor* szakszervezetté, ezzel együtt szociáldemokratává kívánta átalakítani a szövetséget. Az 1913. évi vezetőségválasztás ugyan még *Millner* és a konzervatívok győzelmét hozta, de a vezetőségbe jelentős számú radikális is beválasztottak. Egy vita után *Csikós* — lapjával együtt — kilépett a szövetségből. Rövidesen az elnök és 200 tag követte.

A bennmaradtak *Maurer Armandot* választották elnökké, és az eredeti címen (*Gyógyszerészek Lapja*) újságot is indítottak. A kilépettek új néven (*Gyakorló Gyógyszerészek Országos Szövetsége*) új szervezetet alakítottak. Az elkövetkező idősakra a belső harc volt jellemző, és bár mindkét fél a maga módján igyekezett szolgálni az alkalmazottak érdekeit, ez természetesen nem lehetett hatékony. Az 1914. évi sztrájk ugyan — átmenetileg — közös táborba tömörítette a segédeket, de ez csak egy hétig tartott. A sztrájk egyébként — mint említettük — 1914. június 6-án az esti 21 órai záróra miatt tört ki, de eredménytelen volt. Egyetlen eredménye az az ígéret volt, hogy a tulajdonosok megvalósítják a korpótlékos fizetőpénztárt; a világháború azonban közbeszólt. A sztrájk egyébként csak a fővárosra terjedt ki, a szakmának sokat ártott, a közvéleményt a tulajdonosok ellen hangolta. Közvetett hatásának bizonyára szerepe volt abban, hogy a radikális szövetség közel 1500 tagjával 1918-ban csatlakozott a Szakszervezeti Tanácshoz.⁶²

*

Eddig tehát vázlatosan végigkísértük a tulajdonos és az alkalmazott gyógyszerészek érdekképviseleti szerveinek megalakulását, működésük első évtizedeit a Monarchia bukásáig. Ez az a korszak, amikor a gyógyszerészet korábbi patriarchális viszonyai felbomlottak: ez részben azzal függ össze, hogy az önállósodás lehetőségei erősen beszűkültek, másrészt a hagyományos, klasszikus gyógyszerészet fokozatosan, de egyre gyorsuló ütemben szétfoszlott, átalakult: a gyógyszerkészítés súlypontja kikerült a gyógyszerterületek, átvette az ipar. Az ellentmondást fokozta, hogy míg az 1876. évi közegészségügyi törvény kiemelte a gyógyszerterületeket az iparüzletek sorából, addig ettől jellegük nem

⁶¹ GYH 1907. 403—4.

⁶² Bányai i. m. 113.

változott, sőt: számuk szaporodásával, a megélhetési viszonyok nehezülésével az egymással folytatott gazdasági verseny élesedett. Egészségügyi intézményi jellegük nem tudott érvényre jutni annak ellenére sem, hogy a szakma egyes reprezentánsai — élükön *Deér Endrével* — a tudományos munkálkodásban keresték a kiutat. Bár már 1898-ban életre-hívták a fővárosban a magyarországi gyógyszerészegylet *tudományos és gyakorlati szakosztályát*,⁶³ melynek munkájába minden gyógyszerész, sőt a „rokonfoglalkozásúak” bekapcsolódására számítottak, e törekvés keveseket mozgósított. A működés a kéthavonta megjelent Gyógyszerészi Folyóirat nyomán figyelemmel kísérhető. E lap 1906-ban indult, de hat év után megszűnt. Pedig helyesen ismerte fel a gyógyszerész feladatát a megváltozott körülmények között: legyen a gyógyszerész „*a tisztas kereskedőn, az ügyes iparoson, a pontos hivatalnokon túl az, amire ő foglalkozásának, természetének és kiképeztetésének irányánál fogva egyenesen predesztinálva van: az orvosnak a path. kémiában és a bakteriológiában megbízható társa, a nagyközönségnek pedig a természettudományokkal összefüggő, gazdasági és élelmezési kérdésekben értelmes felvilágosítója és irányítója, a természettudományi műveltségnek pedig ápolója és irányítója*”.

E korát messze megelőző felismerés azonban akkor nem válhatott széles körben valóra.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI HELYZET

Amint azt már említettük, az első világháború végén a vidéki gyógyszerész-tulajdonosok nehéz anyagi helyzetük miatt annyira megelégtették a fővárosi vezetők — szerintük — hibás szakmapolitikáját, hogy önálló szervezetet hoztak létre. A „Vidéki Gyógyszerészek Országos Szövetsége” taglétszáma 900-nál is több volt; ez a létszám magasabb — a fővárosiak nélkül is —, mint amit az országos egylet valaha is elért. Ez a szervezet azonban viszonylag rövid ideig működött. Lényeges ténykedése az a memorandum, amely 1918 szeptemberében a belügyminiszterhez fordulva feltárta a pálya súlyos gondjait. Így pl. azt, hogy „*a hazai gyógyszerterek kétharmad részének sem villany-, sem gázvilágítása nincs*”, ennek ellenére petróleumból havi egy liter kiutalást kapnak.⁶⁴ A tulajdonosi érdekképviselet kettészakadása egyébként megnövelte az aktivitást, amely azonban csak gyűlések megtartásában, a nehézségek, a rossz körülmények megfogalmazásában merült ki.

Ugyancsak említettük, hogy az alkalmazotti érdekképviseleti szervek közül a radikális segédszövetség 1918 szeptemberében belépett a Szakszervezeti Tanácsba. Mindez természetesen fokozta szembenállásukat a mérsékelt Gyakorló Gyógyszerészek Országos Szövetsége elnevezésű egységgel. Az események azonban ekkor igen gyorsan követték egymást. Az „*őszirózsás*” polgári demokratikus forradalom idején ugyan számos reformtervezetről tárgyaltak a különböző orientációjú érdekképviseleti szervek, a Tanácsköztársaság idején azonban már egyikük sem működött: az egyedüli szervezet a Gyógyszerészi Munkások Szakszervezete volt. Ez június 25-től kezdődően Gyógyszerészi Munkások Lapja címen adta ki a korábbi Gyógyszerész Újságot, a radikális segédszövetség lapját.⁶⁵

⁶³ GYH 1898. 792, 705.

⁶⁴ B—B. II. 439.

⁶⁵ B—B. II. 444

A HÁBORÚT KÖVETŐ ÉVEK

Amikor 1920-ban a régi, feloszlatott szervezetek újjászervezésére került sor, szembe kellett nézni azzal a ténnyel, hogy a tagság erősen megfogyatkozott: zömük az elcsatolt területeken maradt. Így a két országos tulajdonosi szervezet 1921 februárjában hivatalosan is egyesült.⁶⁶ Az újraegyesített országos szervezetnek *Gaál Endre* lett az elnöke. Az országos szervezetnek volt része a Budapesti Gyógyszerész Testület, amely azonban megtartotta a maga autonómiáját.

Figyelemre méltó, hogy azok a személyi küzdelmek és ellentétek, amelyek ez idő tájt jellemezték a hazai gyógyszerészet helyzetét, elsősorban a fővárosi testületben csapódtak le. Amikor *Filó János* elnök (ő volt az elnök az emlékezetes 1914. évi sztrájk idején is) 1917-ben elhunyt, a tagság *Deér Endrét* választotta elnökké. Személyében nagyvalóság és ennek megfelelően elismert személyiség kapott vezető szerepet. Ő volt pl. Than Károly óta az első gyógyszerész, akit az OKT rendes tagjául neveztek ki 1920-ban. Az adott körülmények között azonban a tudományos elkötelezettség nem volt elegendő; a vesztt háborút követő, a gyógyszerészetet sem kímélő gazdasági nehézségek a gyakorlati kérdésekben is biztonsággal eligazodó, rugalmas vezetést kívántak volna meg. Mindentől eltekintve ilyen személyiség volt *Gaál*; hiszen a századelőn még az alkalmazotti mozgalom egyik vezére, akit emiatt a fővárosi tulajdonosok bojkottáltak. Rövidesen azonban jogot nyert a főváros szívében: az Andrassy úton. Ezt a gyógyszertárát azonban rövidesen eladta; majd a háború után politikailag erősen aktivizálódott. Kiszagdapárti programmal előbb képviselő, majd népjóléti minisztériumi államtitkár lett. Így nem csoda, hogy *Deér Endre* helyett rövidesen ő lett a budapesti testület elnöke is; ezzel mindkét érdekképviseleti szerv vezetése az ő kezében egyesült.

Ez a hatalmi koncentráció azonban ekkor már nem szült jó vért; olyannyira, hogy neves személyiségek (Bayer Antal, Deér Endre) vezetésével csoportosan léptek ki a Testületből. Korabeli szóhasználatlaltal „disszidenseknek” nevezték őket. Fő támadási pontjuk Gaálnak az az ügyeskedése volt, amellyel az elnéptelenedett, lebontásra ítélt Tabán területén levő reáljogú gyógyszertárát (amely emiatt nem volt jövedelmező), politikai összeköttetéseit felhasználva, miniszteri engedéllyel az akkor igen forgalmas Nagykörútra telepítette át, az Oktogon közelébe. A gyógyszertár értéke és jövedelmezősége ezzel többszörösére emelkedett. A sokirányú támadások hatására Gaál 1924-ben lemondott ugyan a Testület elnöki tisztségéről, de már egy hét múlva újraválasztották. Ez a közgyűlés 76 szavazattal állt ki mellette akkor, amikor a taglétszám 120 volt. Többsége tehát nem volt jelentős. A helyzet tovább éleződött akkor, amikor Gaál kiváló összeköttetése ellenére sem tudta megakadályozni azt, hogy a képviselőház törvénybe ne iktassa a betegbiztosító pénztáraknak azt a jogát, hogy gyógyintézményeik számára házigyógyszertárát létesíthetnek. Ez az érdekelt gyógyszertártulajdonosokat érthetően közelről érintő, egzisztenciális kérdés annyira fokozta a Gaál elleni támadásokat, hogy ennek eredményeként 1926 végén 58 : 53 arányban alulmaradt. A „disszidensek” nem maguk, hanem Korányi Lajos személyében egy kevésbé exponált személyt választottak elnökké. Ebben a helyzetben a Gaált pártoló népjóléti miniszter, *Vass József* azzal avatkozott be, hogy az újonnan megválasztott testületi vezetőség tisztelgő látogatását nem is fogadta. A budapesti gyógyszerészeknek így be kellett látniok, hogy — legalábbis addig, amíg Vass miniszter a gyógyszerészet legfőbb irányítója — eme összefonódottság ellen nem sokat tehetnek. Az újra elnökké választott Gaál érdekében a miniszter még azt is kilátásba helyezte, hogy az évtizedek so-

⁶⁶ B—B. II. 501.

rán soha megvalósítani nem sikerült gyógyszerészi kamarákat is életre hívja. A szakma irányítását ekkorra — előbb csak a háttérből — mindinkább *Mozsonyi Sándor* vette át; az ő bölcs tevékenysége révén 1929 őszén — *Mozsonyi* magánlakásán — megtörtént a kibékülés. Mindebben kétségtelen szerepe volt annak is, hogy Gaál vezetésével bizonyos eredményeket fel tudott mutatni a kar. Igaz, a kamarák most sem valósultak meg, de pl. a háború végén teljesen vagyontalan országos egyesület 1927-ben új, akkoriban igen korszerű, jól felszerelt székházhoz jutott; ebben nemcsak könyvtár és a vidékről fellátogató gyógyszerészek számára kialakított vendégszobák voltak, hanem a vidéki gyógyszerészek fiai és leányai számára internátus is, ami kétségtelenül jelentősen megkönnyítette a kis egzisztenciák számára gyerekeik taníttatását. Megalakult a kaszinó: megírták és kiadták a magyarországi gyógyszerészet kétkötetes történetét, mely ugyan rendszertelen, de számos adatot foglal magában. Megkezdődött a gyógyszerészek továbbképzésének megszervezése is.

ALKALMAZOTTI SZERVEZET

A húszas években még a gondolata sem merülhetett fel annak, hogy a radikális segéd-szövetség újjáalakuljon, hiszen vezetői részben börtönben ültek, részben emigráltak, részben el voltak tiltva a gyógyszerészi gyakorlattól. Így 1922-től előbb Gyakorló Gyógyszerészek Országos Nemzeti Szövetsége néven, majd — átalakulva — Okleveles Gyógyszerészek Országos Egyesülete néven tömörült az alkalmazottak tábora. Ebben a régi mérsékelt, konzervatívabb tagok közül többen vezetőségi tagként játszottak irányító szerepet. *Millner György* tiszteletbeli elnök pedig a hasonló jellegű nemzetközi szervezet („Internationale Union Angestellter Apotheker”) alelnöki tisztét is betöltötte. A lényeges kérdések közül elsősorban a javadalmazás terén fennálló ellentét ellenére ez a szervezet a tulajdonosi szervezetekkel szemben — a helyzet ismeretében — a meggyőzés eszközeit kívánta alkalmazni. *Gaál* meg is ígérte a korpótlékos fizetőpénztár felállítását,⁶⁷ amely azonban — Vass miniszter támogató kijelentései ellenére — soha létre nem jött.

Hosszas előkészítés után azonban életre hívták a Gyógyszerészek Országos Jóléti Alapját, amely bizonyos idő elteltével megoldotta volna az önálló nyugdíjpénztár ügyét, és ezzel nyugópontra juttatta volna a munkaképtelen, idős, beteg, ellátatlan gyógyszerészek illetőleg özvegyeik, árváik sorsát. A korábbi nyugdíjpénztár vagyona ugyanis hadikölcsönökbe fektetve az infláció következtében teljesen megsemmisült. A GYOJA jelentős vívmány volt; létesítését törvény^{68–69} írta elő. Pénzügyi bázisát a gyógyszerésztári munkadíjak megadóztatása képezte. A törvényt a belügyminiszter három rendelete⁷⁰ léptette életbe illetve hajtatta végre. Minden egyes magánvény után 4 fillért, az egyleti vények után ennél alacsonyabb összeget kellett befizetni. Az alapból évi 120 000 pengő tartalékolását irányozták elő a nyugdíjintézet létesítésére. Addig is, amíg az létre nem jön, segély folyósítását tették lehetővé a rendelkezések. Ilyen segílyt csak gyógyszerházzal nem rendelkezők kaphattak, szociális rászorultságuk esetén; tulajdonosok csak egészen kivételesen, akkor, ha önhibáján kívül kerültek nyomasztó helyzetbe. A hivatkozott belügyminiszteri rendeletek előírták az alap vagyonának kezelési szabályait, gyümölcsöző befektetését.

⁶⁷ B—B. II. 540.

⁶⁸ B—B. II. 608.

⁶⁹ 1935. évi III. tc.

⁷⁰ 307, 308, 309/1935. BM sz. rendelet

A belügyminiszter által kinevezett vezetőségben 5-5 tulajdonos és alkalmazott (az érdekképviseltek tagjai), továbbá két egyéb szakember foglalt helyet: a döntés szótöbbséggel történt. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata volt a döntő. A rendelkezésekből nyilvánvaló volt, hogy jelentős költséget fog felemészteni a központi adminisztráció. Ugyanakkor a gyógyszerárakat is olyan könyvvitelre kötelezték, amelyben minden elkészített és kiadott magisztrális gyógyszer vényelőírata szerepelt.

*

A veszített háború és következményei a gyógyszerészetre is kihatottak. Az amúgy is súlyos gazdasági viszonyok közepette személyi torzalkodások nehezítették a szakmai érdekképviselő munkájának eredményességét. A gazdasági helyzetre jellemző, hogy a három fennmaradt szaklap — mindhárom hetilap volt — kénytelen volt egyesülni oly módon, hogy a nézetkülönbségek ellenére hetente felváltva jelentek meg. Ilyen körülmények között csak csekély szakmai eredményt jelenthetett az újjászervezett országos egyesület számára az önálló székház — benne a fiú- és leányinternátus, a vendégszobák, a könyvtár, a kaszinó — megteremtése. Az 1929/33. évi gazdasági válság után az új (IV.) Gyógyszerkönyv már régen aktuális életbeléptetése jelentett szakmai fejlődést — de egyben gazdasági terheket is. A korszak két jelentős eseménye közül a GYOJA 1935-ben történt megalakulásáról, mint fontos szociális előrehaladásról szoltunk. Nem tárgyaltuk azonban a gyógyszerészképzés korszerűsítését jelentő, a 8 egyetemi félévre emelt kiképzési rendet, mely hosszas előkészítés után 1940-ben lépett életbe.

A gazdasági válságot nemcsak konszolidáció követte, hanem a 30-as évek végén fellendülés is tapasztalható volt: igaz, ennek hátterében a kezdődő infláció, a háborúra való készülődés, illetve a területnyeréssel kapcsolatos rövidéletű sikerek állottak. Mindez némileg oldotta a szociális feszültségeket. Ezt az ún. Nemzeti Önállósítási Alap is elősegítette⁷¹ azzal, hogy az alkalmazott gyógyszerészek számára is lehetővé tette 10 éves kölcsön folyósítását, melynek még a 2%-ban megszabott alacsony kamata is elengedhető volt.

Említésre méltó, hogy 1939-ben hatóságilag szabályozták az alkalmazott gyógyszerészek legkisebb munkabérét. Ekkor egy teljesjogú (approbált) gyógyszerész minimum-bére — a településtől függően — 200, 220 illetve 240 pengő volt havonta. Ezen nominálösszegek értékének valós megállapításához közelebb visz, ha hozzátesszük ugyanezen jogszabálynak azt a kitételét, mely a teljes ellátás illetve a csak lakás és reggeli nyújtásáért levonható pénzüsszegeket tartalmazta. E szerint teljes ellátásért havi 60, 70 illetve 80 pengő, csak lakásért és reggeliért havi 14, 17 illetve 18 pengő volt levonható.⁷²

Mindezek a vívmányok azonban a második világháború utolsó szakaszában elvesztek: az egész társadalmon belül a gyógyszerészet helyzete is a mélypontra zuhant.

Zusammenfassung

Der Verfasser behandelt die Entwicklung der Organe der Interessenvertretung der Apotheker-Eigentümer und ihrer Angestellten in der Zeitspanne von 1800 bis 1945. Am Anfang des 19. Jahrhunderts lösten sich die patriarchalischen Verhältnisse hauptsächlich deshalb auf, weil die Möglichkeiten der Verselbständigung stark eingingen, und weil sich die klassische Apothekerkunst

⁷¹ 4600/1937. ME szt. rendelet.

⁷² Atzél E.: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye*. Bp. IX. köt. 152.

allmählich, aber ständig auflöste. Der Schwerpunkt der Arzneierstellung kam aus den Händen der Apotheker in den Bereich der Industrie. Den Widerspruch steigerte noch jene Tatsache, daß das Gesetz über die Sozialmedizin vom Jahre 1876 die Apotheken aus der Reihe der Industriegeschäfte herausnahm, wovon sich aber ihr Charakter noch nicht änderte. Durch die zahlenmäßige Steigerung auf einer Seite, und die Verschlechterung der Lebensverhältnisse andererseits, verschärfte sich noch mehr die Konkurrenz. Der Charakter einer medizinischen Institution konnte sich nicht durchsetzen, auch dadurch nicht, daß einige Repräsentanten des Faches – mit *Endre Deér* an der Spitze – in der wissenschaftlichen Arbeit einen Ausweg suchten. Obzwar 1898 in der Hauptstadt die *wissenschaftliche und praktische Sektion* des Ungarischen Apotheker Vereins ins Leben gerufen wurde, worin man neben der Arbeit der Apotheker auch auf die Mitwirkung von den benachbarten Fachgebieten rechnete, konnte sich diese Tendenz nicht behaupten. Ihrer Betätigung ist auf den Blättern des „Gyógyszerési Folyóirat“, das zweimonatig erschien, nachzugehen. Dieses Blatt wurde 1906 organisiert und erschien 6 Jahre hindurch. Es interpretierte die Aufgaben der Apotheker unter den veränderten Umständen, indem es erklärte, außer des gewissenhaften Geschäftsmannes, geschickten Handwerkers, pedanten Beamters soll der Apotheker ein gewissenhafter Partner des Arztes auf dem Gebiet der pathologischen Chemie, Bakteriologie, und der breitesten Öffentlichkeit ein Ratgeber und Leiter in naturwissenschaftlichen Fragen sein. Diese Auffassung konnte sich in jenen schweren Jahren nicht durchsetzen.

Der verlorene Weltkrieg hat seine negativen Auswirkungen auch auf dem Gebiet der Pharmazie spürbar gemacht. Neben den schweren ökonomischen Zuständen hinderten persönliche Konflikte die ergebnisvolle Arbeit des Faches. Auf die ökonomische Lage des Landes Rücksicht genommen, mußten die drei Fachblätter fusionieren, von denen durften wöchentlich nur eine erscheinen. Zufolge dessen kann nur als ein bescheidener fachlicher Erfolg bewertet werden, daß der neuorganisierte Landesverein einen neuen Amtssitz zugewiesen bekam, worin ein Internat für Mädchen und Jungmänner, Gästeräume, eine Bibliothek und ein Kasino untergebracht wurde. Nach der Weltwirtschaftskrise der Jahre 1929/1933 bedeutete das Inkrafttreten des IV. Arzneibuches einen längst aktuellen fachlichen Fortschritt, aber zugleich auch eine finanzielle Belastung. Von den zwei wichtigen Ereignissen der Epoche kann die Gründung der Fürsorgerischen Landesfundation der Apotheker im Jahre 1935 erwähnt werden, die einen wichtigen sozialen Fortschritt bedeutete. Als wichtig ist auch die auf acht Semester gehobene Ausbildungszeit der Apotheker zu erklären, die nach langer Vorbereitung 1940 inkrafttreten konnte.

Nach der Wirtschaftskrise folgte nicht nur eine Konsolidation, sondern zu Ende der 30er Jahre ist auch ein Aufschwung zu bemerken, der zwar den Schatten der Inflation und die Vorbereitungen zu einem neuen Krieg, aber auch die kurzfristigen Ergebnisse des Gebietzusatzes in sich trug. Die sozialen Spannungen konnten dadurch ein wenig gelöst werden. Für die Apotheker bedeutete die Landesfundation für Verselbständigung eine Erleichterung, die für die angestellten Apotheker einen 10 jährigen Kredit ermöglichte, dessen 2%-Zinsen weggelassen werden konnten.

1939 wurde der Minderlohn der angestellten Apotheker nach Siedlungsgebieten in monatlich 200, 220, 240 Pengő festgesetzt, wovon für die volle Verpflegung im Monat 60, 70 bzw. 80 Pengő, für Unterkunft und Frühstück 14, 17, 18 Pengő abzuziehen gestattet war.

Diese Errungenschaften gingen in den schweren Zeiten des Krieges vollkommen zugrunde, die Lage der Apotheker sank auf den Tiefpunkt zurück.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KÖZPONTI GYÓGYÁRURAKTÁRA ÉS KÖZKÓRHÁZI GYÓGYSZERTÁRAI SZERVEZETÉNEK KIALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

LENGYEL JÚLIA

A főváros egészségügyi intézményei között a maga idejében jelentős szerepet töltött be a Központi Gyógyáruraktár és Közkórházi Gyógyszertárak szervezete. Ma már csak kevesen emlékeznek arra a viszonylag rövid ideig működő intézményre, melynek hivatása volt Budapest négy nagy közkórházát gyógyszerrel, kötszerrel és műszerrel ellátni.

A szervezet élén a Fővárosi Közkórházak Központi Igazgatósága állott, a nagy gyógyszerraktárral és a központi laboratóriummal. Az igazgatósághoz tartoztak, mind felügyelet, mind ellátás szempontjából a Szent Rókus, a Szent István, a Szent László és Szent János kórházak házi gyógyszertárai.

Felügyeleti szervük a Székesfőváros Tanácsa X. Egészségügyi Ügyosztálya volt.

Ez az egészségügyi intézmény a közkórházi gyógyszertáraknak a Székesfőváros által történő házi kezelésbe vétele során, 1921-ben jött létre. A régen sürgető kérdés a Rókus kórház gyógyszertára esetében már akkor közel 100 éve vajudott.

Annak érdekében, hogy megértsük a kérdés körül zajló, gyakran heves vitát és hosszas huzavonát, nem érdektelen külön-külön megvizsgálni az egyes közkórházak gyógyszerellátását a XIX. században és a XX. század első felében.

A SZENT RÓKUS KÓRHÁZ ALAPÍTÁSA

Ismeretes, hogy közkórházaink közül legrégebb múltja a Rókus kórháznak van. A forrásmunkák részletesen beszámolnak a kórház alapításának előzményeiről, a kórház alapításáról, építkezéséről és fejlesztéséről. A Rókus kórház elődjének a Bürgerspítalt vagy Stadt-Spítalt tekintjük, amely a mai Kossuth Lajos utca és Semmelweis utca sarkán állott: mikor a tűzvész elpusztította az akkori Borz utca és Zöldfa utca sarkára került (ma Nyáry Pál és Veres Pálné utca kereszteződése). Tulajdonképpen szegényház volt, 1711-ben alapították [1, 2, 3]. Az ottani tarthatatlan állapotok következtét en a városi tanács a Bürgerspítal megszüntetését tervezte. Először 1752-ben az Irgalmas rend javasolja, hogy a Rókus-kápolna mellé építsenek kórházat, de a javaslatot akkor elvetették [4].

A Fővárosi Tanács a Bürgerspítal épületének eladási árából és egyéb forrásokból új kórházat kívánt létesíteni. A Helytartótanács 1794. évi augusztus 26-án kelt leirata már arról szól, hogy a Bürgerspítal épületének eladási árát hozzácsatolja az új kórház építési költségeihez. Először egy szegényház építéséhez kezdenek. Az alapkövet 1781. május 3-án rakták le, a régi Kerepesi út, a mai Rákóczi út mellett, a „Szent Rochus Mezején”. A tervek időközben módosultak, az építkezés 14 évig elhúzódott. A Helytartótanács 1794-ben jóváhagyja a kórház építési terveit is és 1796. augusztus 30-án elhelyezik az új kórház alapkövet a mai Gyulai Pál (akkor Gyöngytyúk) utcai részen.

A mai kórháznak egy része felépült. Az épület elülső részét és a jobb szárnyat a kórház, a bal szárnyát a szegényház foglalta el. A kórház beosztását feltüntető adatok között [1] semmi nem utal arra, hogy lett volna egy helyiség az akkor használatos gyógyszerek elkészítésére. Ugyanezen forrásmunka azonban megemlíti 1834-es keltezéssel, hogy a gyógyszerkészítéshez szükséges helyiségeket — a gyógyszerterületet és gyógyszerraktárt — a Gyöngytyúk utcai szárny földszintjén jelölték ki, a kapuslakás, a provizori iroda és a betegfelvevő iroda szomszédságában [2].

A rókusi betegek gyógyszeres ellátásáról Schwarzl József, rókusi orvos, disszertációjában röviden megemlékezik. A disszertáció 1834 augusztus havában kelt, címe: A Szent-Rókusról elnevezett Pesti Polgári Kórházról (1857-ig polgári kórháznak is nevezték: „Nosocomium Civium Pestiensium ad Sanctum Rochum”). A dolgozatban az olvasható, hogy a kórházi gyógyszerterületet a pesti Gyógyszerésztestület látja el gyógyszerekkel. A gyógyszerterület személyzete kijelölt gyógyszerészgondnok, két gyógyszerészségéd és egy laboráns; a személyzetet — a dolgozat szerint — a Testület fizette [1].

Az 1857. évi július 25-én kelt 20358 sz. Helytartótanácsi rendelet a Szent Rókus Polgári kórházat közkórházzá nyilvánította [1].

A Rókus kórház első gyógyszerellátója, egy 1821-ben megjelent forrás szerint [5]. Müller Ferenc gyógyszerész, a „Magyar Korona” gyógyszerterület tulajdonosa volt. A gyógyszerterület a Rókus kórház építése idején, 1790-ben a 22.104 sz. Helytartótanácsi engedély alapján a Hatvani Kapunál (ma Rákóczi út 3. sz.) létesült, és 1822-ig innen látta el a kórházat gyógyszerekkel [6]. 1823-ban a gyógyszerterület a Széna térre (ma Kálvin tér) került.

A RÓKUS KÓRHÁZ GYÓGYSZERTÁRÁNAK FELÁLLÍTÁSA

A házi gyógyszerterületről, oklevelek alapján, a következőket tudjuk [7]: „*Dorion János József, pesti illetőségű polgár végrendeletében kiköti, hogyha egyetlen fia, Domokos törvényes fiú örökös nélkül halna meg, úgy teljes vagyonát kórházi, ill. gyermekvédelmi célra hagyja. Dorion Domokos 1820-ban törvényes fiú örökös nélkül hal meg, így a Dorion féle hagyaték Pest városára száll. Pest városának választott polgársága a hagyományt kifejezetten a polgári kórházi gyógyszerterület felállítására kívánja fordítani. A főváros tanácsa 1823. január 18-án a Helytartótanácsához intézett felterjesztésben a Dorion féle hagyatékából egy kórházi nyilvános gyógyszerterület felállításának engedélyezését kéri.*

Demisse exorare sustinemus, quo benigno — gratiose admittere dignaretur, ut legatum Dorionianum pro erigendo in gremiali Nosocomio civico Pharmacopolio, usibus, quoque publici extranei deservituro converti valeat.

Fordításban: Alázatosan kérné bátorkodunk, hogy jóságosan és kegyelmesen megengedni méltóztassék, hogy a Dorion-féle hagyományt egy gyógyszerterületnek a kebelbeli polgári kórházban való felállítására fordíthassuk, mely a külső közönség szükségleteit is szolgálná.”

A Helytartótanács a kérést ugyanazon év márciusában, a 7388 sz. végzéssel elutasította [4], ugyanakkor engedélyezte a kórházi gyógyszerterület felállítását és bérbeadását. A leirat idevonatkozó fordítása: „*A kórházi gyógyszerterület felállítását és bérbeadását oly módon engedtetik meg, hogy alapul véve Stéger gyógyszerész által ajánlott feltételeket s megtartva a kebelbeli gyógyszerészek között a versenytárgyalást, a kórházi gyógyszerterület alkalmas gyógyszerésznek való bérbeadásáról gondoskodjék.*”

A versenytárgyalást május 16-án megtartották, a kikiáltási ár 40 Ft évi bér és a gyógyszerterületről 30% kedvezmény volt.

A város előbb Fröhbauer Ferencsel 10 évre szóló szerződést kötött 625 Ft évi bérért, a gyógyszerárakból pedig 30%-os kedvezmény megadásával, de olyan kikötéssel, hogy 10 év múlva a gyógyszerház felszerelése a város tulajdonába megy. A bérleti szerződést 1823. május 16-án megkötötték és a Helytartótanács még abban az évben, július 1-i keltezéssel jóvá is hagyta. Fröhbauer Ferenc „Magyar Korona” gyógyszerházát 1793. évben alapították és 1824-ig a Hatvani Kapunál, a mai Rákóczi úton, a volt Pannónia szálló helyén állott.

Fröhbauer Ferenc ajánlatával egyidőben a Gyógyszerész Testület is igényt tartott a bérleményre, és eziránti kérelmét be is nyújtotta a Helytartótanácsnak. A Helytartótanács javasolja a főváros Tanácsának, hogy ezt a pályázatot is vegye figyelembe. A Tanács a Helytartótanácsnak intézett felterjesztésében kifogást emel ez ellen, azzal az indokkal, hogy a testületi bérleti viszony esetén az „egyéni felelősség” nem állapítható meg [7].

A Gyógyszerész Testület egy második felterjesztést nyújt be a Helytartótanácsnak olyan ajánlattal, hogy „a kórház által átengedendő helyiségekben, a saját költségén házi gyógyszerházat hajlandó felállítani, mely a kórház és a szegények céljait szolgálja, hajlandó az átengedendő helyiségeket évi 100 Ft. bérösszeggel megfizetni és ezen felül a kiszolgáltatott gyógyszerek árából 50% engedményt adni”.

A Helytartótanács helyt ad a felterjesztésnek, utasítja a Tanácsot, hogy „ugyanezen városi tanács, félretelve a kórházi gyógyszerház bérbeadása tárgyában megtartott versenytárgyalást és a szerződést... a gyógyszerészek testületével a csupán csak magánkórházi gyógyszerháznak mindenképpen s a lehető legpontosabban való ellátása tekintetében új szerződést kössön”.

Pest Város Tanácsa a szerződést a Gyógyszerész Grémium 8 tagjával 1823. november 21-én megkötötte [7].

Ebben az időben Pesten 9 gyógyszerház működött. A Tanács a szerződést a Grémium tagjaival 1846. év március 16-án megújította [8].

Érdekes figyelemmel kísérni a létesítendő gyógyszerház jogi megjelölésének változását a felterjesztések és szerződések során. A Fröhbauer Ferencsel kötött szerződés szövegében nyilvános gyógyszerház szerepel: „zu errichtenden und verpachtenden öffentlichen Apotheke”. A Helytartótanács augusztusi keltezésű leiratában magán gyógyszerházzá ad engedélyt („privatae dumtaxat Nosocomialis Apothecae”), míg a Gyógyszerész Testülettel kötött szerződésben a házi gyógyszerház megnevezés szerepel („häusliche Apotheke”) [7].

A Rókus kórház házi gyógyszerházának létesítését tehát az 1823. december 6-i helytartótanácsi leirat engedélyezi. A házi gyógyszerházak végleges jogkörét csak majd az 1895. évi 98.759 sz. m. kir. belügyminiszeri rendelet szabályozza, nyilvánossági jogkör nélkül, majd ezt a rendeletet az 1934. évi 252.627 sz. BM rendelet módosítja. Nevezetesen, míg az előző rendelet szerint a házi gyógyszerház kezelésére „orvostudor” jogosult, az 1934. évi rendeletben a házi gyógyszerházat „csakis gyógyszerész mesteri-, vagy gyógyszerésztudori oklevéllel rendelkező személy vezetheti” [9].

A rókus házi gyógyszerház ügye 1827-ben ismét napirendre került. Glatz János budafoki gyógyszerész a Rókus kórház alapja javára 4000 osztrák forintot ajánlott fel és egyben egy új gyógyszerház nyitására kért engedélyt. A Grémium november 9-i keltezéssel hasonló ajánlatot tett azzal a kiegészítéssel, hogy a kórház házi gyógyszerháza a József és Teréz külvárosok lakosságát is ellátja gyógyszerrel és a házi gyógyszerház továbbra is a testület kezelésében marad, vagy e városrészek ellátására egy új fiók gyógyszerház létesül. A városi tanács a testület javára dönt [10].

Az évek során azonban ellentétek merülnek fel a Tanács és a Testület között. Ekkor

már a Helytartótanács is a házi gyógyszerész felállítását szorgalmazza. Erre utal a Pest Városi Tanácsához intézett 1845. évi november 25-i keltezésű helytartótanácsi leirat. A Helytartótanács utasítja ebben a Tanácsot, hogy egy házi gyógyszerész létesítésére vonatkozó, részletesen kidolgozott tervezetet nyújtson be [7]. A „választott polgárság” ellenvéleménye alapján a Tanács nem teszi magáévá ekkor még a házi gyógyszerész felállításának ügyét, és marad a haszonbérleti szerződés, amelyet 1846. március 16-án a Grémiummal megújítanak [11].

A Helytartótanács újabb leiratában (kelt: 1847. március 23-án a 12.903. sz. alatt) a következő kérdésekre adandó válaszra szólítja fel a Tanácsot:

„1. A többször említett kórházban egyedül csak házi, vagy egyszersmind nyilvános gyógyszerész állíttassék-e fel?

2. A kórháznak melyik részében szándékoltatik ugyanazon gyógyszerész helyezettetni?

3. Mennyiben kerülend a gyógyszerész felállítása és micsoda pénzalapból fedezendő a felállítási költségek?

4. Minő leszzen a személyzet és a kezelés?

5. Micsoda ellenőrködés és biztosíték javaltatik?” [7]

A 2. pontra vonatkozóan megjegyzendő, hogy a kórház belterületén már működik a gyógyszerek elkészítésére és raktározására szolgáló helyiség, mint ezt Schwartzl József 1834-ben kelt disszertációjában is említi [1].

A Rókus kórház házi gyógyszerész felállításának tárgyában a későbbiekben már a Tanács hajlandónak mutatkozik a házi kezelésbe vételre, mint ez a Tanácsnak a Helytartótanácsához felterjesztett 13.660—1852. számú iratából kiderül [4].

Az 1868. évből származik egy, a rókusi házi gyógyszerész felállítására vonatkozó utasítás [12].

„A Pest városi közegészségügyi személyzet 211—215 pontjában, — a Szent Rókushoz címzett polgári kórházban fennálló gyógyszerész s annak személyzetére vonatkozó rendszabályok:

211. A Szent Rókushoz címzett polgári kórházban fennálló gyógyszerésznek legjobb orvosi szerekkel és megkívántató személyzettel való ellátása Pest város hatósága és a pesti gyógyszerész testület közti szerződésileg kötötven meg, ezen utasítás is csak a működői személyzetre vonatkozik nevezetesen:

212. A pesti gyógyszerész testület által behelyezett ügykezelő (Provisor) felelőség terhe alatt köteles felügyelni, hogy a gyógyszerek a rendelvények szerint tisztán, pontosan és kellő időben készíttessenek el és szolgáltatassanak ki, — hogy a rendelkezés alatt álló segédek és szolgák a kórházban fennálló rendszabályait megtartsák, — hogy a gyógyszerek minden órában éjjel nappal kellő sebességgel, pontossággal és tisztasággal kiszolgáltassanak.

213. A segédek tartoznak az ügykezelőnek rendeleteit lelkiismeretesen teljesíteni és igyekezni, hogy készséges működéseik által a szenvedő emberiségnek hasznára legyenek.

214. A gyógyszerek minőségének ellenőrzése és a rendes gyógyszerészeti vizsgálat a kórház-igazgatónak áll kötelességében, de egyszersmind a kórházi főorvosok is kötelesek ezen ellenőrzést időnkint megkísérelni.

215. Az ügykezelő köteles az egyes osztályok szerint készített árszabott rendelvények számláját sajátkezüleg aláírva minden harmadik hónapban az igazgatónak átvizsgálás végett beadni.”

Időközben a kórház szervezőbizottsága is intézett beadványt a polgármesterhez, amelyben a házi gyógyszerész felállítását kéri, azonban továbbra is az credeti szerződés marad érvényben.

Az 1898. július 7-én a 15.269 cln. sz. határozattal — a kiírt versenytárgyaláson — a Grémiummal kötött szerződés, az addigi feltételek mellett, megerősítést nyer.

Nem érdektelen röviden ismertetni, a teljesség igénye nélkül, a múlt század második felében a közkórházakban alkalmazott gyógyszerekre vonatkozó előírásokat.

1850. július 1-én a 8.973/1850. sz. BM rendelettel érvénybe lép az első Norma pauperum, majd 1873. január 1-én 21.628/1872. BM rendelettel a második is, ez utóbbi 1893. április 1-ig marad érvényben. A rendeletek többek között a közkórházi gyógyszerrendelést is szabályozzák [13, 13/a, 14].

Az 1872. évben megjelent BM szabályzat előírja, hogy a gyógyszerkészítésnél és rendelkezésnél az akkor érvényben lévő I. Magyar Gyógyszerkönyv előírásai kötelezők. A szabályzat ugyanakkor megtiltja, illetve korlátozza a drágább gyógyszerek közkórházakban történő rendelését.

„5. § *Drágább gyógyszereknek, mint a pézsmának — moschus — illó olajoknak — olea aetherea — s e féléknek rendelése, úgymint a drága labdac-salagnak használata csupán valódi szükség esetében engedtetik, az olajcukrok -elaeosacchara pedig teljesen mellőzendők.*

6. § *Külhasználatra és füstölésekre szükséges nagyobb mennyiségű gyógyanyagok, melyeknek a gyógyszerkönyvben előírt vegyi tisztaságuk nem követeltetik, a »Vnalis« szó hozzáadásával rendelendők.*

7. § *A gyógyszerész munkálatok költségeinek lehető megtakarítása céljából házilag, azaz vagy a kórházban, vagy a beteg lakhelyeiken készíttessenek:*

a) az egyszerű főzetek, források és borogatások,

b) a lenmagpogácsa vagy mustárlisztből készült pépek, megjegyezve: miszerint borogatásokra a sokkal drágább lenmagliszt — farina seminum lini — mindenkor az olcsóbb lenmagpogácsaliszt — farina placentarium lini — által helyettesíttessék,

c) a közönséges italul szolgáló árpafőzet — decoctum hordei —,

d) a csőrék, és pedig a közönségesek: langyos vízből, az izgatók: langyos vízből és konyhasóból, a nyákos csőrék végre: lenmagfőzetből, keményítőből, korpából s hasonló olcsóságú anyagokból,

e) a tapaszok felkenése szintén mindenkor házilag eszközöndők.

Az elősorolt készítményeket tehát a gyógyszerárakban készíttetni tiltatik.

[...]

9. § *Théafélék használata lehetőleg kerülendő. Eczet, olaj, cukor, konyhasó, korpa, liszt és más hasonló a betegápolásra szükséges anyagok, semmi szín alatt sem rendelhetők a gyógyszerárakban, hanem az illető helyhatóságnál vagy kórházi gondnokságnál írásban utalványoztatván, közönséges vásárlás útján beszerzendők.*

10. § *Cukor rendszeren csak porokhoz használtassék. A szörpök közül gyermekek számára: Syrup. simplex, Diacodii, Rhei, Mannatus, felnőttek számára pedig, undorító ízű gyógyszerek javítására csupán az egyszerű szörp — Syrup. simplex — használandó, megjegyezve, hogy keserű gyógyszereknél édesítők hozzájuk adása, mint czélszerűtlen kerültessek.*

Hat porhoz legfőlebb fél nehezék vagy két gramm cukor, főzethez, forrázathoz vagy elegyhez legfőlebb: négy-hat nehezék vagy tizenhat-huszonnégy gramm szörp rendelhető.”

A BM szabályzat melléklete 63 vénymintát is tartalmaz. Az 1882-ben kiadott „Vezérkönyv”-ben a vényminták mellett, kézirással, korabeli árázás is található, a gyógyszerek, a munkadíj és az edényzet árával [14].

Egy régi és egy ma is használatos gyógyszer összetétele:

<i>Pilulae Corrosivi</i>		<i>Collyr. Atropini mitius</i>	
Sublimati corros. in aqua soluti		Atropini sulfurici granum semis	6 kr
granum (centigrammata sex)	1 kr	(centigrammata tria)	
Pulveris Rad. Liquiritiae	1 kr	Aquae destillatae drachmas duas	
Extracti Liquiritiae liqu.	1 kr	(grammata octo)	1 kr
aa scrupul. decigrammata tredecim	2 kr		5 kr
M. fiant pilulae: 20 Conspergantur	20 kr		5 kr
Pulveres Rad. Liquiritiae	1 kr		17 kr
	5 kr		
	31 kr		

Már az 1864. évi február 3-i keltezésű 1225. udv. szám alatt megjelent rendelet a házi gyógyszerárakra vonatkozóan a következőket tartalmazta: 100. § „a házi gyógyszeráraknak teljesen fel kell szerelve lenni, mint más rendes gyógyszeráraknak” [15]. Értelemszerűen a rendelet a gyógyszerkészletre is vonatkozik. Ezt látszik megerősíteni az 1878. év januárjában az egyik helyhatósághoz intézett BM. levél, amelynek értelmében a házi gyógyszerárak a nyilvános gyógyszerárakkal azonos gyógyszerkészlet tartására kötelezettek, továbbá a gyógyszerek csak sürgős esetekben szolgáltatathatók ki nem kórházi beteg részére, továbbá a gyógyszerár vezetésére gyógyszerészt vagy orvost jelöl meg [16].

E tekintetben változást csak az 1934. év hoz. A 252.627. BM rendelet kimondja, hogy „nyilvános és házi gyógyszerárt csak gyógyszerár önálló vezetésére feljogosító gyógyszerészmesteri, illetőleg gyógyszerésztudori oklevéllel bíró gyógyszerész vezethet” [9].

Kétségtelen, hogy a Rókus kórház házi gyógyszerárának hovatartozandósága körül zajlott a legtöbb vita, mert a század végén létesített másik három közkórház terveiben már mindenütt szerepel a házi gyógyszerár létesítésének terve.

A Tanács az új közkórházi házi gyógyszerárak kezelésére, a Szent István és Szent László kórházak esetében a Duna-balparti Grémiummal, az Új Szent János kórház esetében pedig az I., II. kerületi gyógyszerészekkel kötött szerződést, de határidő nélkül. A Tiszti Ügyészségnek 1893. évi július 28-án 482. szám alatt kelt véleményes jelentésében ugyanis az foglaltatik, hogy a szerződés „Budapest Székesfőváros részéről egyoldalúlag bármikor megszüntethető, amennyiben a szerződési időtartamra nézve a Székesfővárost illetőleg semmiféle határozmányt magában nem foglal” [11].

A kilencvenes évektől a rókusai gyógyszerár története összefonódik a másik három közkórház gyógyszerárának történetével és a későbbiekben kerül tárgyalásra.

A SZENT ISTVÁN KÖZKÓRHÁZ HÁZI GYÓGYSZERTÁRÁNAK LÉTESÍTÉSE

Gebhardt Lajos a Szent Rókus közkórház igazgatója 1874-ben a kor igényeinek megfelelő, igen részletes kórházépítési tervezetet készített. A tervezetben szerepel, hogy a főváros betegellátása érdekében három új kórház szükséges, és pedig a Duna jobb partján egy, a bal parton pedig kettő, hatszáz-hatszáz ágygal, pavilon rendszerben.

A tervből akkor csak egy kórház építése valósul meg 1883-ban, az Üllői út végén, „Üllői úti Új Kórház” néven. Igazgatásilag a „Duna-balparti kórházak igazgatósága” (a Rókus kórház) alá kerül. Szent István közkórháznak 1893-ban nevezik el [17].

Már az építési tervekben szerepelnek a házi gyógyszer-tár célját szolgáló helyiségek. A kórház ügyében intézkedő 1881. évi 529 sz. és 1882. évi 15 kgy. sz. határozatokban egyaránt megtalálható a házi gyógyszer-tár terve. Mind az 1881. november 4-én kelt, 52.830 sz., mind az 1882. február 28-án kelt belügyminiszteri rendeletek a gyógyszer-tár helyiségének építését jóváhagyták.

A Székesfőváros Tanácsa már 1884-ben kibővíti a Grémiummal kötött szerződését a Szent István közkórház házi gyógyszer-tárának felszerelésére, berendezésére és gyógyszerrel történő ellátására az előzőkben ismertetett feltételek mellett.

A kórház megnyitásának évében, 1889. augusztus 25-én a házi gyógyszer-tár is megkezdí működését [17].

A házi gyógyszer-tár első provizora Pintér Pál gyógyszerész [18].

A SZENT LÁSZLÓ KÖZKÓRHÁZ HÁZI GYÓGYSZERTÁRÁNAK LÉTESÍTÉSE

A fertőző betegek külön közkórházban történő ellátása akkor vette kezdetét a fővárosban, amikor az „Üllői úti barakk-fiókkórházból” a nem fertőző betegeket 1885-ben áttelepítették az „Üllői úti Új Kórház”ba. A barakk-fiókkórházat 1869-ben vásárolta meg a Tanács. Eredetileg katonai raktár célját szolgálta a IX. Markotányos út 3. szám alatt, az Üllői úti vámsorompók előtt. A kolerajárvány idején (1866) a barakk-kórház gyógyszerésze Pintér Pál, az itt végzett áldozatos munkáját nekrológja is kiemeli [18].

A pajtaszerű épület kórházi célokra egyáltalán nem felelt meg, holott még két fertőző osztály ott tovább működött [19].

A kórházban tűrhetetlen állapotok uralkodtak. Egyre sürgetőbbé vált egy új fertőző közkórház létesítése.

Az 1891. évi 691 kgy. sz. határozatban, mely a fertőző kórház létesítéséről dönt, már szerepel a kórház területén létesítendő házi gyógyszer-tár helyiségének terve is, amit a 39.092 sz. belügyminiszteri rendelet jóvá is hagy [17].

Előbb 1892-ben az „Üllői úti Új Kórház” mögött, az úgynevezett „Pékerdőben” megkezdik a kórházegység építését pavilon rendszerben, fertőző betegek részére. 1893-ban nevezik el Szent László kórháznak. 1894. november 8-án adják át rendeltetésének. A barakk-fiókkórházat pedig a Fővárosi Tanács utasítására 1895. április 9-én a tűzoltóság felügyelete mellett, felégetik [19].

Hamarosan felépül a „Szent Gellért közkórház” is, ugyancsak járványos betegek részére, a Gyáli úton, a Szent László kórház mellett. 1899. január 11-én kezdi meg működését. Mind a Szent László, mind a Szent Gellért kórházak a Rékus igazgatása alá kerülnek. A Szent Gellért nevet az 57.911/1921 sz. fővárosi tanácsi határozat megszünteti és a két kórház együttesen a Szent László közkórház elnevezést kapja [19].

A forrásmunkák adatai szerint [20, 21] a barakk-fiókkórház házi gyógyszer-tárának berendezése és felszerelése a Szent László kórház főépületében elhelyezett új gyógyszer-tárba került. A házi gyógyszer-tár kezelésére a Tanács már 1893-ban megkötí a bérleti szerződést a Grémiummal, az előbbieken ismertetett feltételek mellett, határidő kikötése nélkül.

A László kórház házi gyógyszer-tárának 1896. január 1-jén Darázs József okleveles gyógyszerész a kezelője [22].

AZ ÚJ SZENT JÁNOS KÖZKÓRHÁZ HÁZI GYÓGYSZERTÁRÁNAK LÉTESÍTÉSE

„*AXVIII. század elején (1710) Pesten és Budán dühöngő pestisjárvány alkalmával, a későbbiekben kialakult Régi Szent János Kórháznak Szegényház utcai szárnyán [23] pestis-lazaréumot állítottak fel (a céllövőhely, Schusstadt, Szegényház utcai sarkán lévő terület), amely a járvány elmúltával — 1713 táján — továbbra is a szegényházzal kapcsolatban, mint 4 szobából álló kórház folytatta működését.*”[24]

A nyomorúságos kis kórházban tarthatatlan állapotok uralkodtak. A későbbi évtizedek során alapítványok és adományok segítségével a kórház fokozatosan bővílhetett, de csak 1818-ban határozza el a Tanács a nagyobb kórház felépítését.

Az egyemeletes és földszintes részekből álló épület a II., Szent János utca és Csalogány utca sarkán épül fel, a mai Széna téren egy része még látható [24]. A kórházat 1820. szeptember 14-én „Városi Polgári Kórház” néven nyitották meg [25].

1846-ban említik először Szent János Kórháznak, de hivatalosan csak 1872-től nevezik így [24].

A kórházban csakhamar kialakult tarthatatlan állapotokat a korabeli forrásmunkák is részletezik. Egre sürgetőbbé vált Budán egy új közkórház létesítése.

A régi Szent János kórház gyógyszerellátásáról annyit tudunk, hogy provizora volt Pöschl Ferenc, gyógyszerháza a „Segítő Szűz Máriához” néven 1810-ben nyílt meg a Drei Mohren Gasse 588/590. sz. alatt, a mai Batthyány—Kapás—Fazekas utcával határolt területen. Pöschl a kórház részére 30%-os árkedvezményt adott a gyógyszerek árából. 1814-ben már Kramolin Vince a kórház provizora [26]. Ekkor már Kramolin Vince a „Segítő Szűz Máriához” című gyógyszerház tulajdonosa, majd később gyógyszerházát a Krisztina templom mellé helyezték át.

1815-ben megnyílik az irgalmasok gyógyszerháza, és a rend kötelezi magát, hogy „*egy szerény összegért ellátja gyógyszerrel és élelmiszerral a városi kórodár*”[25]. A szerződés az Új Szent János (akkor még Kút-völgyi úti) kórház megnyitásáig marad érvényben.

Az új kórház terveit a belügyminiszter 1892. január 8-án kelt 84.733 sz. leiratával jóváhagyta. A tervekben már szerepel a házi gyógyszerház helyiségének terve is. Létesítését és működését pedig külön rendelet, 32.446—1899 BM. szám alatt szabályozta [26].

Az új kórház a Kút-völgyben, a Diós-árok, Virányos út és a fogaskerekű vasút töltése által határolt területen épült fel. Megnyitása 1898. augusztus 2-án volt [27].

1898. november 9-én 43.086 sz. alatt a székesfőváros a budai I. és II. kerületi gyógyszer-részekkel olyan szerződést köt, amely kimondja, hogy a bérlők kötelesek a „*rendelkezésekre bocsátott helyiségekben gyógyszerházat felszerelni és beszerezni, de a Főváros fenntartja a maga számára a visszaváltás jogát. Kikötötte, hogy a berendezés a 16 000 koronát meg nem haladhatja. A szerződés lejártá után, 10 év múlva visszaváltható, ha újabb 10 évre a szerződést meghosszabbítják a berendezés és felszerelés térítés nélkül a Főváros tulajdonába megy*”. A bérlő a Budapesti Gyógyszerész Testület volt. A tárgyalások eredményeként a gyógyszerköltségekből 30—35% kedvezményt sikerült elérni, ami az újabb szerződés megkötéséig, az 1908. év végéig érvényben is maradt. A gyógyszer beszerzési forrása ekkor már az ugyanabban az évben létesített és a Grémium által fenntartott Központi Gyógyszerraktár volt [26, 28].

A gyógyszerház dolgozói a Grémium alkalmazottai voltak [28]. A házi gyógyszerház első kezelője Busay József gyógyszerész, akit a Székesfőváros Kórházi Bizottsága szavazattöbbséggel választott meg gondnoknak [29].

A KÖZKÓRHÁZAK SZERVEZETI ÁTALAKULÁSA, KÓRHÁZAK KÖZPONTI IGAZGATÓSÁGA

1917-ben átszervezik a kórházak igazgatóságát. Addig 2 csoport volt, Duna-bal és Duna jobb parti csoportok. A kórház csoportok élén 1-1 igazgató állt. A 108.621/1917—X. sz. tanácsi határozat értelmében megtörténik a kórházak igazgatásának decentralizálása 5 kórházi csoportra: 1. Szent Rókus közkórház és fiókjai, 2. Szent István közkórház és fiókjai, 3. Szent László és Szent Gellért közkórház, 4. Új Szent János közkórház és fiókjai, 5. Zita (hadí) kórház. E kórházak a rókusi Központi Igazgató alá tartoztak. A továbbiakban e kórház „Szent Rókus Központi Közkórház” [30].

A KÖZPONTI GYÓGYSZERRAKTÁR LÉTESÍTÉSE

A budapesti közkórházak gyógyszerükségletének ellátására egy központi gyógyszeraktár létesítésének gondolata már régebben, először 1875-ben, egy debreceni Gyógyszerész testületi ülésen merült fel [12]. Majd több mint 20 év múlva, 1898-ban vált csak valórrá. A Központi Gyógyszeraktár a Duna-balparti gyógyszerészek szövetségének (konzorcium) tulajdonában volt. A Tanács és a Grémium között létrejött szerződés 1898. évi szövegében, mint a közkórházi gyógyszerterek ellátó szerve, a Központi Gyógyszeraktár már szerepel. Beszerzési forrásai Thallmayer és Seitz, Kochmeister utóda és Török József rt. cégek voltak. A Gyógyszeraktár a VIII., Aggteleki utca 8. szám alatt, az épület földszintjén került elhelyezésre. Vezetője Török János volt.

1919. március 5-én, a kórházak házi kezelésbe vétele során, bizonyos feltételek mellett, a Gyógyszeraktár Szövetkezeti Elnöksége a gyógyszeraktárt felajánlja a Fővárosnak. Átvétele csak 1921-ben valósul meg, amikor az 1921. évi 1083 Kgy. sz. határozat alapján a Központi Gyógyszeraktár berendezését, felszerelését és gyógyszeranyagát a Főváros megváltotta [4]. Ekkor létesül a „Budapest Székesfőváros Központi Gyógyáruraktára és Közkórházi Gyógyszertárai”. Az intézményt később a Községi Műszerüzemhez csatolják [31].

A KÖZSÉGI MŰSZERÜZEM LÉTESÍTÉSE

A később kialakuló központi szervezethez még egy intézmény tartozott. 1914-ben a Főváros egy új üzemet létesített, a Központi Műszerüzemet. Feladata volt a közkórházak részére elvégezni a műszerek karbantartását, javítását és egyes eszközök beszerzését és beszerelését [32].

A KÖZKÓRHÁZI GYÓGYSZERTÁRAK HÁZI KEZELÉSBE VÉTELÉNEK ELŐZMÉNYEI

A múlt század végétől egyre gyakoribb az ellentét a Tanács és a Grémium vezetősége között. A házi gyógyszerterek hovátartozandóságának kérdésében évről évre fellángol a vita, amit a szaksajtó is éles hangon kommentál [33]. A gyógyszerészek részéről különösen támadják a Tisztügyészségnek 1893-ban kelt és a takarékoságra vonatkozó utasítá-

sát, amely kimondja, hogy „azon szerek amelyek nem adagolva, hanem nagyobb mennyiségben szolgáltatandók az osztályokra s amelyeknek szerelése az ápoló személyzet által könnyen és minden veszély nélkül elvégezhető, a gyógyszerértári beszerzés alól kivétlesenek és nagybani szállítás tárgyává jelöltessenek ki.” A kötszerek továbbá nyers állapotban kerüljenek az osztályokra, és a sterilizálás, impregnálás ott történjen [34].

Ugyanezen idő alatt Bécsben már működött egy központi kórházi szervezet. 1895-től a K. K. Allgemeines Krankenhaus látta el a többi kórházi házi gyógyszerértárat gyógyszerekkel. A központ csak a gyógyszeranyagokat szállította, a gyógyszerek elkészítését a házi gyógyszerértárakban végezték [35].

A Főváros részéről Dr. Reiner Ede az 1904. április 20-i közgyűlésen ismét javasolja a közkórházi gyógyszerértárak házi kezelésbe vételét. Viola Imre tanácsnok, a X. Egészségügyi Ügyosztály vezetője a következő tanácsülésen (1905. szeptember 21.) a házi kezelésre vonatkozóan kész tervezetet ad elő. E tervezetben először szerepel egy központi igazgatóság vagy gondnokság és központi laboratórium létesítése, valamint a hozzá tartozó hálózat megszervezésének módozata, az alábbiak szerint: „A gyógyszerértári kezelés szervezete a következőképpen lenne megállapítandó:

1. Központi igazgatóság, vagy gondnokság és központi laboratórium

*Szent Rókus kórház gyógyszerértára,
Szent István kórház gyógyszerértára,
Szent László kórház gyógyszerértára,
az üzem különféle szükségletei.” [35].*

A házikelés költségeit 1905-ben 25 000 koronában állapították meg. E tervezetben az Új Szent János kórház házi gyógyszerértára még nem szerepel, ugyanis azt a budai I. és II. kerületi gyógyszerészek konzorciuma látta el, és külön szerződés biztosította az ellátást.

A Gyógyszerési Közlöny 1908. évi XXIV. évf. 47—52. számai a tervezetet részletesen ismertették. Az alábbiakban összefoglalom.

A Főváros Tanácsa 1905. évi szeptember 21-i ülésén olyan határozatot hozott, hogy alakuljon egy 15 tagú bizottság a tervezet tanulmányozására. A bizottság javaslatát a Székesfőváros Tanácsa 1905. október 19-én kelt, 192.631. X. sz. határozatával elfogadta, és a bizottság javaslatára 4 tagú szakcsoportot bízott meg, hogy utazzon ki Bécsbe az Allgemeines Krankenhaus szervezetének tanulmányozására. A szakbizottság tagjai Viola Imre tanácsnok, Lampl Hugó számvevő, Müller Kálmán, a Rókus kórház igazgató főorvosa és Hilbert Rezső gyógyszerész, székesfővárosi számtiszt voltak.

E bizottság beszámolója alapján azonban a Főváros még akkor úgy döntött, hogy a házi gyógyszerértárak továbbra is a Grémium kezelésében maradnak, mert anyagilag az a kedvezőbb. A kimutatások szerint ugyanis a bécsi szervezetnél egy betegre és ápolási napra a gyógyszer, műszer stb. költsége 33.91 fillér, míg a Duna-balparti kórházi gyógyszerértáraknál a Grémium kezelésében 25.16 fillér volt.

A kérdés azonban továbbra sem került nyugvópontra. 1908. november 13-án a Székesfőváros Törvényhatósága újabb szerződést köt mind a pesti, mind a budai konzorciumokkal, azzal a változtatással, hogy a budai konzorcium is 50%-os kedvezményt nyújt a gyógyszerek árából. A szerződésben új még, hogy az Új Szent János kórház gyógyszerértárának berendezése és felszerelése azonnal, a pesti közkórházak gyógyszerértárainak berendezése és felszerelése a szerződés lejártá után díjtalanul a Főváros tulajdonába megy át. „A Rókus kórház gyógyszerértára ugyanis a kórházban lévén elhelyezve, ugyanezen helyiségek fognak az önkezelés esetén is a jelzett célra használni, ennek következtében a helyiségek ennél külön

számításba nem vétetnek, jöllehet a Szent Rókus kórházi gyógyszertár helyiségei után a szállítások 200 korona bért fizetnek.” [35]

Érdemes megemlíteni az akkor tervezett létszámot a házi gyógyszertárak ellátására.

Szent Rókus kórház és fiókjai:

- 1 okl. gyógyszerész (vezető)
- 2 okl. gyógyszerész (segéd)
- 2 női munkás

Szent István kórház:

- 1 okl. gyógyszerész (vezető)
- 2 okl. gyógyszerész (segéd)
- 2 női munkás

Szent László kórház:

- 1 okl. gyógyszerész
- 1 női munkás

A fenti tervek több mint 10 évig csak tervek maradtak, annak ellenére, hogy a Fővárosi Tanács minden esztendőben napirendre tűzte a kórházi gyógyszertárak házi kezelésbe vételének ügyét. A Tanácsköztársaság megalakulásáig a viták szinte évente fellángoltak, még a későbbiekben is foglalkoztatták a szaksajtót (az erre vonatkozó adatokat a függelék tartalmazza).

1919 januárjában Reiner Ede és Kassai Ferenc igen részletes tervezetet készítenek elő a közkórházi gyógyszertárak házi kezelésbe vételére. Ugyanakkor Schäffer Sándor javasolja egy központi gyógyszerüzem létesítését a közkórházi gyógyszertárak ellátására [35].

A februári közgyűlésen az elnöklő Csupor József bejelentette, hogy a belügyminiszter jóváhagyása után a kórházi gyógyszertárakat a főváros haladéktalanul átveszi.

1919. március 1-én Schäffer Sándor gyógyszerész, a főváros gyógyszerészeti előadója, bejelentette a budapesti gyógyszerészek konzorciumának, hogy a Fővárosi Tanács határozata alapján a Szent Rókus, Szent István, Szent László és az Új Szent János kórházak házi gyógyszertárait, valamint a volt Központi Gyógyszerraktárt a főváros tulajdonába veszi. Időközben ugyanis a 17.315, 18.419 és 5.167/1919. sz. miniszteri rendeletek az Aggteleki u. 8. sz. alatt működő gyógyszerüzemet már megszüntették (Budapesti Közlöny 107. és 134. sz.) [36].

A konzorciumok olyan elhatározásra jutottak, hogy egy később megállapítandó térítés ellenében a gyógyszertárakat és a raktárt a fővárosnak átadják, az eredeti szerződések pedig hatályukat veszítik [37].

Végleges rendezésre csak 1921-ben került sor. A gyógyszerészek kártalanítására a pesti kórházi gyógyszertárak és a volt Központi Gyógyszerraktár teljes berendezése, felszerelése és gyógyszeranyagai ellenértékéért 2 571 206 K 93 fillért állapítottak meg. A János kórház esetében, mivel a gyógyszertár berendezése és felszerelése már eredetileg is a főváros tulajdona volt, csak a gyógyszerkészlet ellenértéke került kártalanításra, 272 923 K 2 fillér értékben [38].

A Központi Gyógyszerraktárt — a későbbi fővárosi intézmény magvát — a közkórházi gyógyszertárakkal együtt ekkor veszi a főváros ténylegesen házi kezelésbe, majd 1921. szeptemberében „Gyógyszerüzem” néven a Községi Műszerüzemhez csatolja [39].

A Gyógyszerüzem hovátartozandóságának kérdése még 10 év múlva is vita tárgyát képezi. Az 1933. január 12-én megtartott törvényhatósági ülésen Scheuer Róbert tanácsstag

javasolja a Gyógyszerüzem visszaadását a gyógyszerészek testületének, de javaslatát csekély szótöbbséggel leszavazzák [40]. Ugyanezen a tanácsülésen döntenek a Gyógyszerüzem további sorsáról és átszervezéséről. A 41—1933. sz. jegyzőkönyv idézete: „Az üzemi ad hoc bizottság és a Polgármester [Dr. Huszár Aladár] a Községi Gyógyszerüzemnek ebben a minőségben való megszüntetését javasolja, szükségesnek tartja azonban, hogy a központi kórházigazgatás keretében a Székesfőváros központi gyógyszerraktárt állítson fel, amely csak a székesfőváros kórházai és egyéb népjóléti intézményei részére szükséges gyógyszereket, gyógyítási anyagokat szerezz be és azokat az egyes közkórházakban lévő gyógyszerterárhoz juttassa. A raktár gazdálkodásában csak a feltétlenül szükséges személyzetet szabad alkalmazni, megfelelő elhelyezéséről kell gondoskodni.” A bizottsági ülés a polgármester javaslatát elfogadta [41]. Így alakult ki a végleges szervezet, a *Fővárosi Közkórházak Központi Igazgatósága és Központi Laboratóriuma* néven, az alábbi egységekből: Központi Igazgatóság, Központi Laboratórium, Taxátori Osztály, Szent Rókus, Szent István, Szent László, Új Szent János közkórházak gyógyszerterárai, a X. Egészségügyi Ügyosztály fennhatósága alatt.

A FŐVÁROSI KÖZKÓRHÁZAK KÖZPONTI IGAZGATÓSÁGA ÉS KÖZPONTI LABORATÓRIUMA

Az intézmény az 1933. évi törvényhatósági ülés határozata értelmében az Aggteleki u. 8. szám alatti ingatlanban kezdi meg működését. Az ingatlan a Gyógyszerész Testület tulajdona, itt működik a Testület Vegyvizsgáló Állomása és Gyakornoki Iskolája is.

A gyógyszerüzem igen szűkös körülmények között, egy bérelt lakásban került elhelyezésre, a bérleményért a Főváros évi 2000 P bért fizetett. A rohamosan fejlődésnek indult intézménynek a rendelkezésre álló helyiségek csakhamar szűknek bizonyultak. A vegyvizsgálatokhoz szükséges laboratóriumot itt nem lehetett kialakítani, jöllehet a laboratórium létesítését a 260.520/1934. sz. BM rendelet kötelezően előírta.

Az 1935. július 5-i tanácsülésen Salamon Géza tanácsnok javaslatot terjesztett elő a Közkórházi Központi Gyógyszerraktár áthelyezésére. A tanácsülés az intézmény céljaira a VII., Nagydíófa u. 14. számú ingatlan megvásárlása mellett dönt. Tervezetet fogadnak el az épület felújítására és korszerűsítésére, ami az előzetes tervek szerint mintegy 99 500 P költséget jelentett [42]. A munkálatok hamarosan megindulnak, és 1936-ban az intézmény már az új és végleges helyén kezdi meg működését.

Első igazgatója Horváth Jenő igazgató főgyógyszerész, első laboratóriumvezetője Percs Ernő.

Az országban egyedülálló intézmény igen korszerűen és nagy körültekintéssel készült el és került berendezésre.

A négyzetes épület tágas udvart zárt közre. A kapubejárattól balra eső szárnyat foglalta el a gyógyszerüzem. A jobb szárnyban már az előbb is ott működő Műszerüzem foglalt helyet. A hátsó épületszárnyban a kötszer és fehérmemű raktár került elhelyezésre. A gyógyszerüzem utcai földszinti helyiségeiben a könyvelés, a kardex rendszerű anyagnyilvántartás és egyéb adminisztrációs munkák folytak, valamint itt kapott helyet az igazgatói iroda is. Az irodák előtt a tágas előcsarnokot teherfelvonó kötötte össze az emeleti és pincei raktárakkal. Az előcsarnokból még rámpás kijárat vezetett az udvarra, itt történt az áru be- és kiszállítása. Az egész emeletet a gyári készítmények (specialitások), a drogok raktárai és a kiszérelő helyiségek foglalták el. A másik raktáregység a három

nagy pincehelyiség volt, a pincésáru (folyadékok, kenőcsök stb.) raktározására szolgált. Ezek a helyiségek már a IV. Magyar Gyógyszerkönyv előírásainak megfelelő tárolási körülményeket biztosítottak.

Az előcsarnokból nyíló folyosón kerültek elhelyezésre a mosogatók és a szociális helyiségek (öltözők, mosdók, személyzeti étkező) bejáratai és az átjáró a laboratórium helyiségeibe.

A laboratórium kettős feladatot látott el. Elvégezte a kórházi gyógyszerárak részére nagy tételben beszerzett gyógyszer-alapanyagok és készítmények azonossági és tisztasági vizsgálatait, és nagy tételben elkészítette a kórházak szükségleteit fedező ún. galenusi készítményeket, nagyobb tételben nosocomiális gyógyszereket, orvos-laboratóriumi reagensanyagokat és mikrobiológiai festékeket.

E feladatoknak megfelelően a laboratórium helyiségei a következők voltak: a folyosóról nyíló analitikai laboratórium, berendezése kívülről kezelhető vegyi fülke, gáz, víz, villany szerelékekkel, izzító kemencével, vízfürdővel, továbbá két munkahelyes vizsgáló asztal kémszerállvánnyal, falra szerelt titráló asztal a vizsgálatokhoz szükséges eszközökkel és oldatokkal; a helyiségben még a kémszerek és eszközök tárolására szolgáló szekrények és állványok foglaltak helyet.

Az analitikai laboratóriumból nyílt egy oldalon a laboratórium vezetőjének az irodája, itt került elhelyezésre rázkódásbiztos fali konzolon az analitikai mérleg, a mikroszkóp, a spektroszkóp, a Mohr—Westfall-fajsúlymérő és szekrényekben a 300 kötetes szakkönyvtár.

Az analitikai laboratóriumból a másik kijárat a galenusi részbe vezetett. A galenusi laboratórium két helyiségből állt, az ún. gőzös vagy folyadékos teremből és a száraz üzemegeből. A gőzös laboratórium berendezése: nagy munkaasztal, duplikátor főzőüstök 10, 25 és 100 l hasznos űrtartalommal, víz-légszivattyús vacuum-lepárló készülék, perkolátorok, 100 atm. nyomású drogprés, 25 l űrtartalmú vörösmárvány mozsár, víz-hűtéses kúpkiöntő, vörösfenyőből készült mosogatókád és a szükséges nagy edényzet Horváth Jenő [43] adatai szerint itt működött először az országban a szabadalmaztatott, Jancsurák-féle gőzfejlesztő kazán, 6 és 12 l-es kivitelben, ezek fedezték a duplikátorok energiaszükségletét és melegítették a száraz laboratóriumban elhelyezett szárítószekrény csőhálózatát. A gőzös laboratórium berendezését még kiegészítette a kazánkö-lerakódást gátló szerkezettel ellátott vízlepárló készülék. E két magyar szabadalomról akkor részletes publikáció is megjelent [43].

A száraz laboratóriumban foglalt helyet a 12 m² hasznos felülettel rendelkező, hőfokszabályozással ellátott szárítószekrény. A száraz laboratórium berendezését nagyrészt külföldről (Németországból) szerezték be, pl. a kalapácsos porítót, két kenőcsalmot, a rotációs szitagépet. Ebben a helyiségben volt a drogőrlő és a kenőcsolvasztó üst, később idekerült az Oberländer-féle tablettázó gép is, valamint a kenőcs és a tabletták készítéséhez szükséges eszközök és edényzet.

Az első vizsgálati eredmény 1936. november 18-án hagyta el a laboratóriumot, a vizsgált anyag Tinct. valeriana aetherea volt.

A galenusi részleg 1937-ben kezdett működni, első készítménye Sir. Ferri jodati volt.

Az akkor korszerűnek számító felszerelés lehetőséget adott a tudományos munka végzésére is. A laboratórium vezetője, Percs Ernő gyógyszerész tollából 3 év alatt (1936—39) 9 tudományos publikáció látott napvilágot [44].

A Gyógyszerüzem udvara alatt három robbanásbiztos ciszterna volt elhelyezve a tűzveszélyes és robbanásveszélyes folyadékok (alkohol, benzin, éter) tárolására. Ezek mind-egyike benzinkút rendszerű mérő szivattyúval volt ellátva.

A négy közkórházba és a csatolt egészségügyi intézetekbe történő áru, gyógyszer, fehérnemű, kötszer szállítását a gyógyszerüzem tehergépkocsi parkja látta el.

Az intézmény forgalma rohamosan növekedett. Nem kis mértékben járult hozzá, hogy a laboratórium termelékenysége egyenletes emelkedést mutatott. Már az első esztendőben, 1937-ben a IV. Magyar gyógyszerkönyv valamennyi galenikumát, egy kivétellel, készítette. Ebben az első esztendőben több mint 8 t (8365 kg) galenikum készült.

Az intézmény a közel 7000 betegágygal rendelkező közkórházak gyógyszer szükségletét ellátta, végezte a négy kórházi gyógyszertár részére nemcsak a gyógyszeranyagok, hanem az eszközök, felszerelési tárgyak beszerzését és gondoskodott személyi ellátottságukról.

A gyógyszertárakba az intézményen keresztül egységesen és szabályosan kiserelt, bevizsgált és minősített gyógyszeranyagok kerültek.

Az intézmény a II. világháborút csak kevéssel élte túl. A laboratóriumi rész a háború alatt bombakárt szenvedett és 3 évi kényszerpihenő után kezdett csak termelni.

A Fővárosi Közkórházak Központi Igazgatósága és Központi Laboratóriuma 1950. december 31-én, az egészségügy decentralizációja során, feloszlásra került és megszűnt. A laboratórium, mint jogutód a régi helyén, Fővárosi Tanács Központi Kórházellátó Laboratórium néven, kibővítve, még közel 30 évig működött, majd az egészségügy integrációja során, 1976 novemberében a laboratórium is, mint tanácsi intézmény megszűnt.*

F Ü G G E L É K

A közkórházi gyógyszertárak házi kezelésére vonatkozó közlemények a Gyógyszerési Közlönyben

1894. X. 4. 670.

1898. XIV. 22. 346.: 32. 518.

1899. XV. 2. 17, 27.

1901. XVII. 46. 739.: 48. 784.: 49. 806.

1902. XVIII. 16. 253, 263.

1904. XX. 11. 175.; 41. 665.; 45. 731.

1905. XXI. 17. 267.; 39. 629.; 42. 676.; 43. 591.; 45. 722.

1907. XXIII. 2. 27.; 3. 43.; 8. 124.; 52. 846.

1908. XXIV. 42. 674.; 46. 739.; 47. 747—752.; 48. 762—766.; 50. 796—800, 804.;
51. 809—814, 819.; 52. 831—837.

1909. XXV. 1. 1—8.

1911. XXVII. 31. 511.

1912. XXVIII. 29. 472.

1913. XXIX. 16. 253.; 27. 430.; 32. 509.

1919. XXXIV. 4. 58.

1920. XXXVI. 5. 54.

1921. XXXVII. 12. 140.; 28. 344.; 39. 481.

1933. XLIX. 2. 31.; 3. 49.; 6. 91.; 15. 282.

1934. L. 2. 27.; 3. 43.

1935. LI. 33. 549.

1936. LII. 50. 802.

* A dolgozat szerzője 1948-tól a régi intézmény laboratóriumának dolgozója volt, majd annak megszűnése után a Központi Kórházellátó Laboratórium gyógyszerész beosztottja, 1950. július 10-től a laboratórium megszűnéséig annak vezetője volt.

IRODALOM ÉS JEGYZETEK

1. Hollán H.: *A Rókus kórház története*. Bp., Medicina, 1967. 13, 39, 44, 70, 96.
2. Engländerne Brüll K.: *Orvosok és kórházak Pesten és Budán*. Bp., Novák, 1930. 96, 99, 103.
3. Linzbauer, X. F.: *Statistik des Medicinal-Standes der Kranken und Humanitäts-Anstalten*. Wien, Braumüller, 1859. 9.
4. Sztankay I.: *A gyógyszerészetre vonatkozó adatok*. Bp., Radó, 1935. 245.
5. Schams, F.: *Vollst. Besch. Pest*. Pest, 1821. 308.
6. Sztankay i. m. 236.
7. Baradlai J.—Bársony E.: *A magyarországi gyógyszerészet története*. Bp., M. Gy. E. 1930. II. 604—606.
8. *Gyógyszerési Közlöny* 1908. XXIV. 47.
9. Sztankay i. m. 71.
10. Baradlai—Bársony i. m. II. 39.
11. *Gyógyszerési Közlöny* 1908. XXIV. 47. 747—752.
12. Baradlai—Bársony i. m. 134.
13. Rádóczy Gy.: *Comm. Hist. Artis Med. Suppl 9—10*. 1977. 123.
- 13/a. Kempler K.: *Gyógyszerészet* 1974. 1. sz.
14. Lőrinczi F.: *Vezérkönyv közegészségügyi szolgálat terén*. Az 1876. XIV. T. Cz. és rendeletek. Bp. 1882. 91.
15. Schédy S.: *A magyar gyógyszerészetre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye*. Bp., Eggenberger, 1893. I. 60.
16. Baradlai—Bársony i. m. II. 278.
17. Sztankay i. m. 252.
18. *Gyógyszerési Közlöny* 1908. XXIV. 17. 265.
19. Hollán i. m. 88, 265, 121.
20. *Gyógyszerési Közlöny* 1894. X. 42. 670.
21. Sztankay i. m. I. 17.
22. *Gyógyszerési Közlöny* 1896. XII. 1. 13.
23. Magyar Kossa Gy.: *Magyar orvosi emlékek*. Bp., MOKT. 1930. II. 205.
24. Hollán i. m. 15, 19.
25. Engländerne i. m. 90—91.
26. Sztankay i. m. 154, 159, 167.
27. *Gyógyszerési Közlöny* 1898. XIV. 22. 346.
28. Pucsay O.: *Fővárosi Tanács János kórház jubileumi évkönyve*. Bp. 1970. 95.
29. *Gyógyszerési Közlöny* 1898. XIV. 32. 518.
30. Hollán i. m. 143.
31. *Gyógyszerési Közlöny* 1921. XXXVII. 28. 344.
32. Hollán i. m. 139.
33. *Gyógyszerési Közlöny* 1908. XXIV. 47—52. 747—836.
34. *Gyógyszerési Közlöny* 1908. XXIV. 47. 747—752.
35. *Gyógyszerési Közlöny* 1908. XXIV. 48. 766. és 49. 779—783.
36. *Gyógyszerési Közlöny* 1919. XXXV. 17. 233.
37. *Gyógyszerési Közlöny* 1919. XXXV. 10. 135.
38. *Gyógyszerési Közlöny* 1921. XXXVII. 39. 481.
39. *Gyógyszerési Közlöny* 1921. XXXVII. 28. 344.
40. *Gyógyszerési Közlöny* 1933. XLIX. 3. 49.
41. *Gyógyszerési Közlöny* 1933. XLIX. 6. 93.
42. *Gyógyszerési Közlöny* 1935. LI. 31. 518. és 32. 535.
43. Horváth J.: *M. Gy. t. Ért.* XIV. 5. 445.
44. *M. Gyógysz. tud. Társ. Ért.* 1936. 4.; 1937. 3.; 1938. 1—3., 5.; 1939. 4. sz.

Zusammenfassung

In der Reihe der Budapester Institutionen des Gesundheitswesens spielte das Zentrale Arzneimagazin und die Apothekenorganisation der Allgemeinen Krankenhäuser eine wichtige Rolle. An der Spitze der letzteren stand die Zentrale Direktion der Allgemeinen Krankenhäuser, die über ein Depot und Laboratorium verfügte. In diese Organisation gehörten die Apotheken der Hl. Rochus-, Hl. István-, Hl. László und Hl. János-Krankenhäuser.

Ihr Aufsichtsorgan war die X. Abteilung für Gesundheitswesen des Rates der Hauptstadt. Diese Organisation ist 1921 zustande gekommen und hatte die Aufgabe für Kranken der insgesamt 7000 Bätten zählende Hospitäler die nötigen Medikamente zur Verfügung zu stellen, Ausrüstungsgegenstände zu besorgen und den personellen Bedarf zu decken. In diese Apotheken sind einheitlich zusammengestellte und kontrollierte Arzneipackungen geliefert worden.

Diese Institution überlebte den II. Weltkrieg kaum. Das Laboratorium ist einem Bombardement zum Opfer gefallen und konnte erst nach 3 Jahren wieder in Betrieb gesetzt werden. Die Institution wurde nach der Dezentralisierung des Gesundheitswesens am 31. Dezember 1950 aufgelöst.

A KÍGYÓ-JELKÉP FEJLŐDÉSÉNEK
NÉHÁNY ÁLLOMÁSA
A GÖRÖG MITOLÓGIÁBAN

SCHILLER VERA

Mi volt a mitológiai szerepe a kígyónak, amely az orvostudomány egyik legismertebb jelképévé vált? Miért vált azzá, és mi volt, mielőtt azzá vált?

A kígyó Aszklepiosz szent állata volt, hozzá kapcsolódott. Aszklepiosz a gyógyítás istene, így lett a kígyó is — másodlagosan — az orvostudomány jelképévé. Aszklepiosz az orvoslás istene, vagyis az orvosok őse és a gyógyító hatalmú isten, Apollón fia. Ősibb, de azért a klasszikus korban sem háttérbe szorított szerepe volt viszont a halálisten-aspektusa.¹

A kígyó szerepe itt, a földből születés és földbe visszatérés vonatkozásában érthető csak meg. (Aki a halált hozza, az meg is tud tőle szabadítani, így érintkezik a gyógyító és pusztító szféra, vagyis a halált hozó egyben életet is adhat — és menthet — a görög, sőt nemcsak a görög mitológiai gondolkodás szerint; mind a kettő érintkezik az életet adó és halottakat befogadó földdel.)

A sárkány vagy kígyó (*δράκων* vagy *ὄφις*) a mítoszokban mindig a Föld szülötte és miként ezt Athén leghíresebb ősenek, a kígyó jellegű Erichthoniosznak vagy Erechtheusznak a később részletezendő mítoszából sejteni lehet, a földbe is tér vissza.

A mítoszvariációk egy — úgy tűnik nagyon ősi — csoportjánál a kígyónak csak ez a földszülött-jellege dominál. Ezen mítoszokban a sárkány vagy sárkányszerű lény az égi szférával kerül szembe.

Ezek közül a legismertebbek a gigászokkal és Tüphonnal kapcsolatos mítoszok. A Föld szülte kígyó-jellegű gigászok éppenúgy a világ feletti uralomért vívnak meg az olümposzi istenekkel,² mint ahogy a sárkány Tüphon az olümposzi istenek királyával, a villám urával, Zeusszal.³

A görögök számára a gigászok egyértelműen Gaiának (a földanyának) fiai, Tüphón szerepe azonban nem ennyire egyértelmű. A források többségében ugyan az ő anyja is a Föld, egyetlen egy helyen azonban, a homéroszi Apollón-himnuszban, éppen ezzel ellentétben Hérának, Zeusz feleségének apa nélkül fogant gyermeke.

Születése azonban így is kapcsolatban van Gaiával, többszörösen is. Úgy is, hogy Héra

¹ Ezt az Apollónhoz kapcsolódó halálisten-vonatkozást fejti ki cikkében Kerényi Károly (Halhatatlanság és Apollón-vallás. *Athenaeum* 1933, 4—5. 1.). Ebbe az irányba mutat Platón is (Platón: *Phaedon* LXVI.), aki szerint a haldokló Szokratész utolsó szavaival Aszklepiosznak bemutatandó áldozatra szólítja fel barátait.

² Euripidész: *Héraklész* 177—180; 1193—4. — Euripidész: *Ión* 206—218; 987—988. — Arisztóphanész: *Madarak* 776—779. — Apollódorosz 1. 6, 1—2. — Diodorosz Szikulusz IV. 21. 6—7. — Pauszaniász VIII. 29. 1—3.

³ Homérosz: *Apollón himnusz* 305—354. — Hesziódosz: *Theogonia* 821—868. — Pindarosz: *Püthia* 1. 15—20. — Aiszkhülosz: *Leláncolt Prométheusz* 351—72. — Apollódorosz 1. 6, 3.

gyermekért esengve a földre csap, és az „életadó” Föld megmozdulásából tudja meg, hogy kívánsága teljesülni fog: úgy is, hogy a megszülető Tüphonnak a delphoi földszülött sárkánynő lesz a dajkája.

A kígyó-értelmezés másik, az aszklépioszi iránytól eltérő fejlődése azonban az, hogy mint földszülött, a bennszülött népelem képviselőjévé válik a kígyó vagy kígyószerű istenség. Ez az értelmezés már teljesen kifejlett formában áll előttünk Hérodotosz munkájában, Lüdia perzsa megszállásának leírásánál.

Hérodotosz szerint ugyanis Lüdia fővárosának, Szardeisznek külvárosát kígyók lepik el, és ezeket lovak falják fel. A csodás előjel magyarázata pedig a következő: a kígyó a Föld gyermeke, a ló ellenség és jövevény, a lüdeket, a Föld gyermekeit idegenek fogják leigázni.⁴

A mítosz nyelvén tehát a földszülött kígyótól vagy sárkánytól származó nép, vagy az azt képviselő sárkány, félig sárkány, sárkányszerű istenség, hérosz, ösbennszülött etnikumot jelent. Rokonszenves, ha a bennszülöttek, ellenszenves, ha a hódítók szemszögéből kerül elénk, szerepe azonban mindig ugyanaz. A sárkány, lévén a Föld gyermeke, szembe kerül a behatoló idegen etnikummal vagy az azt képviselő idegen istenséggel (vagy hérosszal).

A sárkány-mítoszkör ilyen fejlődése szorosan kapcsolódik két görög városnak, Thébainak és Athénnek eredetmondájához.

Thébai sárkányfogvetemény, földszülött sárkány földbe vetett fogainak terméce, elvetett nép. Az eredetmonda azonban meglepően kettős. A nép a földszülött sárkány elvetett fogaiból kel ugyan ki, de a sárkányfogakat Athéné utasítására éppen az az idegen (phoinikai vagy egyiptomi) Kadmosz veti el, aki előbb elpusztította a sárkányt. És Kadmosz az, aki az általa elpusztított sárkány fogaiból termett férfiakkal megalapítja a várost.⁵

Ez az eredetmonda nagy valószínűséggel egy hódításnak és a hódítók bennszülöttekkel való kibékülésének mitológiai kifejezése, legalábbis erre utal Kadmosz hangsúlyozott idegensége.

Ha ez így van, akkor mindenesetre crős a sárkány chthonikus — halálos és termékenységi (vagy másképp kifejezve életet adó) — mitológiai jelkép-jellege. Hiszen a sárkány, a város ősanja halálával — a földbe való visszatéréssel — ad életet utódainak.

Ez a mítosz nagy valószínűséggel egy régebbi eredetmítoszon alapszik, amely szerint Harmonia sárkánynő és férje, Kadmosz lettek volna Thébai ősei. Ebben az eredeti mítoszban még Kadmosz sem lehetett idegen. Erre épülhetett rá a klasszikus korban közzismert másik mítoszvariáció. (A Harmonia = sárkány azonosítást a következő adatok támogatják: a Thébai területét őrző sárkány Euripidész szerint Arész örkígyója, haláláért Arész bosszút is állt.⁶ Harmonia, Kadmosz felesége pedig közzismerten Arész lánya,⁷ és Euripidész egy másik drámája szerint ő is, férje is sárkánnyá változik.⁸)

Thébai autochthonságot (földből születettséget) hangsúlyozó eredetmondájában már

⁴ Hérodotosz I. 78.

⁵ Aiszkhülosz: *Heten Thébai ellen* 412—414; 473—474. Euripidész: *Oltalomkeresők* 578; 711—712. — Héraklész 4—7. — *Phoinikai nők* 657—675; 818—821; 939—941; 1060—1066. — *Iphigeneia Auliszban* 256—258. — *Bakkhánsnők* 263—264; 537—541. — Apolloniosz Rhodiosz III. 1177—1186. — Pauszaniasz IX. 10, 1; IX. 12, 2. — Apollodorosz III. 4, 1—2. — Lukianosz: *A hazugság szerelmese* (Philopszegdész. . .) 3.

⁶ Euripidész: *Phoinikai nők* 931—935.

⁷ Hésziodosz: *Theogonia* 933—937. — Plutarkhosz: *Pelopidasz* 19. — Pauszaniasz IX. 5, 2. — Apollodorosz III. 4, 2.

⁸ Euripidész: *Bakkhánsnők* 1330—1332; 1357—1360; azonkívül Apollodorosz III. 5, 2.

feltűnik Arész és a sárkány-Harmonia mítosza mögött Athéné alakja, sokkal jobban előtérbe kerül azonban a róla elnevezett Athén város eredetmondájában, ahol nem egy de két sárkányszerű ős-hérosz szerepel, Kekropsz és Erichthoniosz (vagy Erechtheusz).

Athén mítikus királyainak egyike Kekropsz, az az ős, akiről Attikát Kekropsz-földnek, az attikaiakat pedig Kekropsz-fiaknak nevezték,⁹ Euripidész szerint kígyóként tekereg lányaival együtt egy faliszőnyeg-ábrázoláson,¹⁰ Arisztophanész szerint kígyólábú,¹¹ Apollodorosz szerint pedig emberi és kígyóteste van, és ugyanő hangsúlyozza autochton jellegét.¹²

Erichthoniosz—Erechtheusz mítosza sokkal szélesebb körű. Őt, mint Athén ősét, mint földszülöttet és mint Athéné pártfogoltját már az Iliász is ismeri:

„És kik Athént lakták, jól épített falú várost,
földjét büszkeszívű nagy Erechtheusznek, kit Athéné
táplált, Zeusz ivadéka, (a Termőföld maga szülte),
és a saját dús szentélyébe, Athénbe helyezte,
ott áldoznak Athén fiataljai neki azóta
barmokat és bárányt, ahogyan perdülnek az évek.”¹³

Euripidész Ión című drámája az a mű, ahol az Erichthoniosz-Erechtheusz mondakör kifejtése eléggé részletes, és ahol utalás történik sárkányszerűségére is. Ezek szerint a föld öléből sarjadott Erichthonioszt a földről Athéné vette fel, és az előbb említett másik hérosz, Kekropsz lányainak gondjaira bízta. Szó van ezenfelül még arról is, hogy Erechtheuszt a meghasadt föld nyelte el. Vagyis a földből sarjadott hérosz vissza is tér a földbe.¹⁴ (Ebben a művében Euripidész ketté választja Erichthonioszt és Erechtheuszt, mintha Erechtheusz Erichthoniosznak utódja lett volna. Egyéb szövegekben azonban Erichthoniosz és Erechtheusz ugyanannak a mitológiai személynek két névalakja.)

Ugyanabban a drámában Erichthoniosz kígyó-vonatkozásáról is esik szó. E szerint csecsemő korában kígyó őrizte (ugyanaz a mítoszvariáció Apollodorosznál is megtalálható¹⁵), és ami a mítosz széles körű elterjedését bizonyítja, Euripidész korában is aranykígyót tesznek az athéni anyák nyakdíszként az újszülöttekre.¹⁶ Kallimachosz már magát Erichthonioszt nevezi kígyónak.¹⁷ A földszülött Erechtheuszról Hérodotosz is ír.¹⁸ Az athéniak Erechtheusztól származtatják magukat. Erechtheidák, Erechtheusz fiai, „földből született Erechtheidák ivadékai”. Lukianosz, aki a mítoszt még ismeri, de jelentését már nem érti, gúnyolódva kérdezi, hogyan lehet, hogy Erichthoniosz a földből sarjadott, és az első athéni emberek Attika földjéből nőttek, mint a kelkáposzta.¹⁹

⁹ Euripidész: *Hippolitosz* 34–35. — *Oltalomkeresők* 656–658. — *Ión* 296; 936–937; 1571–1572. — *Elektra* 1288–1289. — *Phoinikai nők* 852–855. — Arisztophanész: *Felhők* 1055. — *Plutosz* 771–773. — Apolloniosz Rhodiosz I. 95; 1776–1777.

¹⁰ Euripidész: *Ión* 1163–1165.

¹¹ Arisztophanész: *Darászok* 437.

¹² Apollodorosz III. 14, 1.

¹³ Homérosz: *Iliász* II. 546–551.

¹⁴ Euripidész: *Ión* 20–24; 265–274; 281–282.

¹⁵ Apollodorosz III. 14, 6.

¹⁶ Euripidész: *Ión* 20–26; 1427–1431.

¹⁷ Kallimachosz: *Hekalé* II. 2–10.

¹⁸ Hérodotosz VIII. 55.

¹⁹ Pindarosz: *Püthia* VII. 7–9. — *Isthmia* 26–28. — Euripidész: *Médeia* 824; 1384–1385. — *Hippolitosz* 1093–1095. — *Oltalomkeresők* 702. — *Phoinikai nők* 852–853. — Szophoklész: *Aiasz* 201–202. — Arisztophanész: *Lovagok* 1015–1016; 1030. — Apolloniosz Rhodiosz I. 101. — Plutarkhosz: *Thészeusz* 3. — Lukianosz: *A hazugság szerelmese* (Philopszegdész. . .) 3.

Vagyis Erechtheusz az a mitikus sárkány-ös, akitől az athéniak származtatják magukat, aki az athéni föld szülötte. Ez az eredetmítosz azonban egy még régebbi hagyományra megy vissza. Tudniillik arra, hogy Athén ősanja, Erechtheusz anyja maga Athéné.²⁰

Ebben a vonatkozásban nemcsak Erichthoniosznak, hanem az Athén ősanjaként és úrnőjeként tisztelt Athénének is vannak kígyó-vonatkozásai. Az Akropoliszon ugyanis az athéniak egy szent örkígyót őriztek. Amikor ez az örkígyó i. e. 480-ban Xerxész perzsa hadainak közeledésekor eltűnt, az athéniak gyorsan kiürítették a várost, mert úgy gondolták, hogy azt az istennő is elhagyta.²¹

Athéné kultusza szoros kapcsolatban van tehát a thébai sárkányfogveteménnyel és az athéni eredetmondával is, vagyis tisztelete a görög szárazföld bennszülött etnikumához kötődik, és ennek képviselőiben kerül kapcsolatba a kígyóval mint szövetséges, mint pártfogó, vagy akár azonosul is vele.

Az, hogy Athén eredetmondájában jobban előtérbe kerül mint Thébaiban, nagy valószínűséggel annak is köszönhető, hogy míg Thébaiban volt egy — Kadmosz nevével fémjelzett — idegen hódítás, addig ilyesmi Athénban nem fordult elő, és ezt Athén népe nagyon is hangsúlyozta, méghozzá többek között éppen az Erechtheusz-mondakörrel.

A harmadik eredetmonda — amely ezzel a témakörrel kapcsolatos — nem Hellaszban, hanem az idegen, mesés Kolchiszban játszódik. Ezek szerint Iaszon, a Héra és Athéna isteni pártfogásával indított Argonauta-vállalkozás vezetője, Medeia segítségével megöli vagy elkábítja a kincset őrző földszülött sárkányt, és jöllehet ő is elveti a sárkányfogakat — mint a thébai eredetmondában Kadmosz —, de rögtön el is pusztítja csellel a sárkányfogakból kikelt népet, hogy a kincset — az aranygyapjút — megszerezze.²²

Ez a mítoszkör már átvezet egy másik földszülött sárkányhoz, ahhoz, amelyik a Heszperidák aranyalmait őrizte. Ezt egy másik mítosz szerint Héraklész öli meg, hogy az ő általa őrzött kincset — ezúttal aranyalmákat — elrabolhassa.²³ Ebben a mítoszkörben már csökevényesen sem fordul elő eredetmítosz.

Egy másik mítoszkörben, amely Apollónnal és a delphoi sárkánnyal kapcsolatos, a mítosz még tovább megy. Itt már nem kincsraablásról, hanem területfoglalásról van szó. Ezek szerint Apollón a föld középpontjának tartott, egész Hellasz számára legnagyobb jelentőségű szentélyét, a delphoi jósdát úgy foglalta el, hogy az azt őrző földszülött sárkányt elpusztította.²⁴

Ezen mítoszok azok, amelyekben a sárkány vagy kígyó egyértelműen bennszülött etnikumot jelképez.

Az első két mítoszkörben, Thébai eredetmondájában és Erichthoniosz alakja mögött a kígyót, a földszülött népet védő Athéné kultuszában nem nehéz felismerni a Hellasz autochthon lakóit képviselő istenséget.

A delphoi jósdát elfoglaló Apollón — legalábbis az euripidészi megfogalmazásban egyértelműen — valamilyen hódító, a helybeli lakosságot elnyomó népet jelképez, az arany-

²⁰ Euripidész: *Héraklidák* 770—773. — Apollódorosz III. 14, 6. — Plutarkhosz: *Alkibiadész* 2.

²¹ Arisztophanész: *Lüszisztraté* 758—759. — Hérodotosz VIII. 41. — Plutarkhosz: *Themisztoklész* 10.

²² Pindaros: *Püthia* IV. 243—251. — Euripidész: *Médeia* 480—482. — Apollódorosz I. 9, 23. — Apolloniosz Rhodiosz II. 406—409; 1210—1212. — III. 1051—1059; 1319—1397. — IV. 127—163.

²³ Euripidész: *Héraklész* 395—399. — Apollódorosz II. 5, 11. — Apolloniosz Rhodiosz IV. 1395—1405; 1430—1433.

²⁴ Homérosz: *Apollón himnusz* 300—374. — Euripidész: *Iphigenia a tauruszok között* 1244—1251. — Kallimachosz: *Apollón himnusz* 97—104. — *Déloszhoz* 90—93. — Apolloniosz Rhodiosz II. 707—709. — Apollódorosz I. 4, 1.

gyapjút megszerző Iaszon és az aranyalmákat elrabló Héraklész mítoszában pedig egy zsákmányszerző hadjárat eszményített variációját láthatjuk.

Ez a jelentés nem vette át teljesen a földi és égi ellentétpár helyét, amelyre ráépült. Hiszen Héraklészsal kapcsolatban például több olyan kígyó-momentum szerepel, amelyeknek nincs hódító-bennszülött ellentét-értelme, amelyekben tehát csak az eredeti jelentés él. Annál is inkább, mert a Héraklészra törő kígyók mögött éppen úgy Héra áll, mint ahogy a tanulmány elején szerepelt Tüphon mondakör homéroszi (Apollon-himnusz) felfogásában, ahol Héra mint Tüphon sárkány anyja az égi Zeusszal szemben föld- és anya aspektust mutat. Ez a vonatkozás még erősebben rajzolódik ki Héraklészsal, Zeusz földi fiával való küzdelmében, akinek — a Héraklészsal kapcsolatos mítoszok szerint — egész földi életében ő a legfőbb ellenfele. Héra ilyen vonatkozásban van tehát szoros kapcsolatban a sárkányokkal és kígyókkal. Ő az, aki két kígyót küld a csecsemő Héraklészre,²⁵ ő az, aki Lerné hüdráját (Tüphon fiát), Héraklész ellenségét felneveli.²⁶

Még egy motívumot érdemes megemlíteni. Azt, hogy amíg Athéné Hellaszban mindenütt szövetséges a kígyóval, Kolchiszban ennek ellenfeleit támogatja. Ennek önként kínálkozó magyarázata az, hogy az a görögországi bennszülött népcsoport, amelyet a mítosz nyelvén Athéné neve jelez, szintén részt vett ebben a Kolchisz ellen indított zsákmányszerző hadjáratban.

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a mitológia nyelvében a földből születő és a föld alá visszatérő sárkány vagy kígyó eredetileg chthonikus (halálos és termékenységi) jelkép. A kígyó ilyen vonatkozásban lesz az eredetileg szintén chthonikus Aszklépiosz szent állatává. Aszklépioszt a későbbi korban egyre inkább (bár nem kizárólagosan) az orvoslás istenének tekintik, így válik a kígyó másodlagosan az orvostudomány jelképévé.

A kígyó-szimbólum, amely eredetileg csak a születő-meghaló földi élet — sokszor az olümposzi szférával szembeállított — jelképe, a későbbi korokban még egy jelentéssel bővül. Ezek szerint a kígyó, a Föld szülötte, a helybeli, bennszülött etnikumot jelenti, és ellensége most már a hódítókat jelképező isten vagy hérosz lesz. A mítosznak ez az értelme már Hérodotosz vagy Euripidész műveiben teljes mértékben felismerhető.

A hódító-bennszülött ellentétpár csak ráépül a földi-égi ellentétpárra, nem szorítja ki azt, éppenúgy amint Aszklépiosz orvos-isten jellege sem szorítja ki az emberek tudatából a halálisten-aspektusát.

Summary

In the language of mythology, the dragon or snake generating from the earth and returning in the earth is originally a chthonic symbol (of death and fertility).

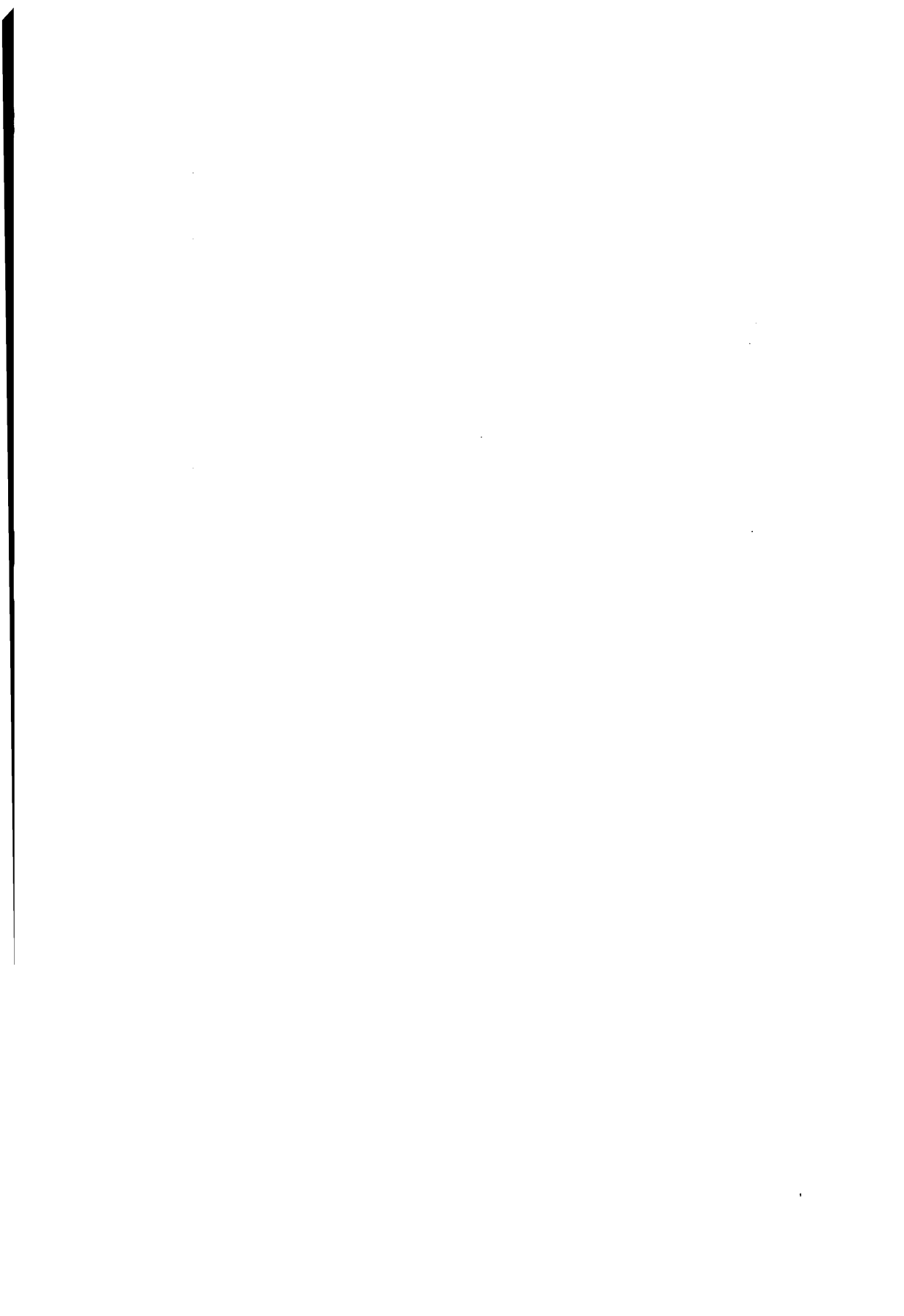
In this respect the snake becomes the sacred animal of the originally also chthonic Asclepius. In the later age Asclepius is more and more (though not exclusively) is looked upon as the god of healing, thus secondarily the snake becomes a symbol of medicine.

The snake symbol representing originally — often in opposition to the Olympic sphere — the earthly life that comes and passes assumes yet another meaning in later periods.

Namely the snake, born of the earth, stands for the local aboriginal ethnic group, and its enemy will be the god or hero standing for the conquerors. This interpretation of the myth can be clearly recognized in the works of Herodotus or Euripides. The conqueror-native counterpart is simply superposed on the earthly-heavenly one without ousting it, just as the healer-god character of Asclepius would not supersede in man's mind his aspect of a death-god.

²⁵ Pindaros: *Nemea* I. 38—46. — Euripidész: *Héraklész* 1266—1268. — Apollódoros: II. 4, 8.

²⁶ Hesziódosz: *Theogónia* 297—318. — Euripidész: *Héraklész* 419—421; 1274—1275. — Ión 190—200. — Apollódoros II. 5, 2.

A PRAY-KÓDEX NÖVÉNYEINEK GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI ELEMZÉSE

SZMODITS LÁSZLÓ

Hazánk egyik legrégebbi becses középkori nyelvméleke a XII. századi *Pray-kódex*. A kézirat ősforrása egy az 1050 előtti időből származó németországi karoling-rajnai latin sacramentarium. Ennek alapján készül egy váci kézirat az 1083 és a XII. század közepéig terjedő időben. *III. Béla* (1148—1196) magyar király uralkodásának végén, 1192—1195 körül másolták le a jánosi apátságban a boldvai bencéseknek szülő sacramentariumot, a mai Pray-kódexet, melyet akkoriban *Missale Posoniensis*, később pedig *Sacramentarium Boldvense*-néven ismertek.^{1, 2, 3} A XIII. század elején *Szent László* magyar király által alapított somogyvári bencés apátságban őrizték, majd onnan a pozsonyi káptalan könyvtárába került.⁴ A XVIII. században *Pray György* (1723—1801) jezsuita történétíró fedezte fel Pozsonyban. Róla nevezték el a régi kódexünket.⁵ (1. ábra)

A bencés eredetű kódex egy 172 lapból álló olyan miscskönyv, mely csak a miseszövegek változó részeit közli. Egyben tartalmazza az egyik legrégebbi magyar nyelvmélelkünket a *Halotti Beszédet* és a *Könyörgést*. Megtaláljuk még benne a 997 és 1210 közötti Pozsonyi, Kis Krónikát, egyéb történelmi jegyzeteket, húsvétmutató táblát és egyházi naptárt.⁶

A latin kalendárium lapjain az ünnepnapok és a szentek emléknapjain kívül egészségügyi szabályokat is olvashatunk. Ezek Vácott kerülhettek a kódexbe.⁷ *H. R. Fehlmann* svájci gyógyszerészprofesszor az 1984. évi budapesti FIP-kongresszuson a magyarországi *Pray-Kódex*, a IX. századi svájci *Sankt-Galleni Kódex* és a XII. századi francia *Guta-Sintram Codex* hasonlóságáról értekezett.⁸

¹ Mezey László: *Problema der Entstehungsgeschichte des Pray-kodex*. *Armarium* (Bp.) 14 (1976).

² Mezey László: A Pray-kódex keletkezése. *Magyar Könyvszemle* 2—3, 119. (1971).

³ Réthei-Pirkkel Marián: A Pray-kódex. *Stephaneum* (Bp.) 3 (1903).

⁴ Benedek Marcell: *Magyar irodalmi lexikon*. II. köt. (Bp.) 1965. 322.

⁵ Velics László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. III. füzet Bp. 1914. 84.

⁶ Réthei-Pirkkel i. m. 6—7.

⁷ Hoppál Mihály: Népi gyógyítás Magyarországon. *Comm. Hist. Artis Med.* Suppl. 7—8. (1975). 20.

⁸ *FIP 84 Abstracts*. Programme 44th International Congress of Pharmaceutical Sciences. Budapest, 3—7. September, 67 (1984).

Egészségügyi Szabályok

Vida Tivadar fordításában közöljük az egészségügyi előírásokat.⁹

„**Január** havában semmiképpen se vágj eret, és végy magadhoz liktárt, reggel borral 3 göböt. Végy magadhoz folyékony orvosságként gyömbért és pontusi gyökeret hashajtónak. — **Február** havában vágjon eret a hüvelykujjon. — **Március** havában éhomra egyél édeset, és igyál édeset, főtt apró bojtorjánt, befőzött gyökereket és száraz fürdőt használj. Eret ne vágj, hashajtót se végy magadhoz, mert a hashajtó lázat szül. A folyékony orvosság legyen kerti ruta és lestyan. — **Április** havában jó eret vágni, folyékony hashajtó orvosságot magunkhoz venni, húst enni, bőrközi eret vágni. Meleget használni, kitisztítani a gyomrot, ernyesztő kenőcsöt használni, tartózkodni a gyökerektől, mert rühöt és viszketegséget okoznak. Italként végy tisztessűből és Csaba iréből. — **Május** havában ne egyék semmiféle állatnak sem a fejéből, sem a lábából. Meleggel élj. Meleget igyál. Végezz fejtisztítást. Vágj máji visszert. Végy magadhoz folyékony hashajtó orvosságot. Tégy a fejedre borogatást. Gyógyítsd zavaros szemedet. Tisztítsd le az ótvart. Legyen gondod a vizeletedre. Használj fürdőt. Használj hideg zöldsféléket. Folyékony orvosságként végy be fehér ürmet, és hashajtóként édes köménymagot. S élj hideg ételekkel. — **Június** hónapban igyál éhomra egy pohár hideg vizet. Ne igyál se sört, se bort. A tejet főzve és melegen igyad. Salátákat egyél, ecetet igyál, használj mustárt. Igyál zsályát és borókát, mert az agynak nedveket termel. — **Július** hónapban ér ne vágassék, folyékony orvosság ne igyék. Használj a zsályát és a kerti rutát. Igyad a petrezselyem és a szőlő virágát. Éhomra igyál tele pohár hideg vizet az epe hajtására. — **Augusztus** hónapban ne egyék káposztát és mályvát. Egyék apró bojtorjánt. Ne igyál sört, se mézsört. Használj csombormentát világos zsályával s egy kevés borssal. — **Szeptember** havában egyék kenyérdarabkákat tejjel, és minden egyéb magunkhoz vehetőt, mert ebben az időben főznek be minden gyümölcsöt. Igyék tejet éhomra. Élj keserűgyökérrel, vagy masztiksza mézgájának szemével vagy tisztessűvel borssal együtt. — **Október** havában éljenek szőlőszemekkel s igyanak mustot. Gyógyítja a testet s hashajtást idéz elő. Éhomra igyál kecsketejet a vér miatt. Folyékony orvosság: szegfűszeg borssal és boróka sóval. — **November** havában tartózkodjék a száraz fürdőtől. A folyékony orvosság: fahéj. Izsópot és borsfüvet használj a gyomrod számára. — **December** havában jó vágni a fő visszert és valamennyi visszérfajtát. Mert ebben az időben valamennyi nedv készen van. Vízben oldott száraz orvosságot igyál. Óvakodjál attól, hogy e három napon eret vágj, vagy folyékony orvosságot végy, vagy lúdból egyél. Március 23-án, ha újhold van. Decemberben, ha újhold van. Akkor ugyanis az emberben és az apró jószágban nagyon telnek a visszerek. Es ezért halálos veszély eret vágni.”

A szabályzatban az érvágás, az italok és a növényi orvosságok mellett néhány régi nővényes gyógyszerforma is előfordul.

Befőzött gyökér: a gyökerekből, amennyiben a hatóanyagaik nem bomlékonyak, mindig főzetet, dekoktumot készítettek. Jelen esetben nem gyökerekről, hanem a fekete retek-ről van szó.¹⁰

Electuarium: a liktár vagy nyelet növényi dropporok vagy kivonatok cukorsziruppal, mézzel, gyümölcsizzel, balszomokkal vagy pedig olajokkal készült pépszerű keveréke. Hashajtásra, feregűzésre, hurut, valamint méreg ellen, altatásra, vértisztításra stb. célokra használták őket.

⁹ Vida Tivadar: A Pray-kódex orvostörténeti vonatkozásai. *Magyar Könyvszemle* 122—127 (1975).

¹⁰ Ernyey József—Jakubovich Emil: Természetrajzi szójegyzék. *Gyógyszerési Közlöny* 358 (1915).

1. ábra: Pray György

Hoffmann Illés egy electuarium-felhasználását ismertette egy 1616 előtti orvosi rendelvény alapján.¹¹

„Jó minden fele mereg ellen. . . , melyet az embet etelben vagy italban valamely gonosz akarója által talalt volna be venni, es hogy mikor embernek az teste annira reszket mint ha hideg lelne, vegyen egy Bab szemnit es igya meg azt beleg borban. . . , Pestis idejen. . . vegyen be egy borsó szemnit az szajaban. . . , nem kell pestistül felni. Annak felette hurut ellen, es az ki nehezen veszen lelegzetet, vegyen be naponkint egy egy borsó szemnit az szajaban. . .

¹¹ Hoffmann Illés: Az 1616 előtti orvosi rendelvény. *Magyar Könyvszemle* 293—294 (1878).; Blázy Árpád: A teriáka és mitridátum. *Comm. Hist. Artis Med.* 71—72. (1974). 42.

Potio: a kódexben iható, folyékony orvosságot jelent. Folyékony növényi kivonatot ivott meg a beteg. *Ernyey József* (1869—1945) neves magyar gyógyszerésztörténész szerint ez a készítmény az *infusum frigidum*-nak felelt meg.¹² Később a *potio* olyan szénsavas ital volt, melyben a hatóanyagok oldott állapotban voltak jelen. Pl. *Potio Riveri*.

GYÓGYÍTÓ NÖVÉNYEK A PRAY-KÓDEXBEN

A Pray-kódex növényei a következők: *absincium* (fehér üröm), *agrimonia* (apró bojtorján), *apium* (zeller), *bibinella* (csabaire), *caulis* (káposzta), *cinnamomum* (fahéj), *Clara* (Skarlát zsálya), *costum* (keserűgyökér), *funiculum* (édes kömény), *gariflum* (szegfűszeg), *gingiber* (gyömbér), *lactuca* (saláta), *levesticum* (lestyán), *malua* (mályva), *mastix* (masztiks), *piper* (bors), *pulegium* (csombormenta), *radix* (fekete retek), *reuponticum* (rebarbara), *ruta* (kerti ruta), *salua* (zsálya), *satureia* (borsfű), *sauina* (nehézszagú boróka), *sinape* (mustár), *uetonica* (tisztesfű), *uva* (szőlő), *ysopus* (izsóp).

A fajok etimológiai azonosítását és a ma is használt növények hatástani összehasonlítását már közöltük.¹³

Ma is használt fajok: *absincium*, *agrimonia*, *bibinella*, *funiculum*, *malua*, *radix*, *salua*, *satureia*, *uetonica*, *ysopus*.

Konyhakerti növények: *apium*, *caulis*, *lactuca*, *radix*, *uva*.

Külföldi drogok: *cinnamomum*, *gariflum*, *gingiber*, *piper*, *reuponticum*.

Ma már nem használt fajok: *costum*, *mastix*, *pulegium*.

Mérgező növények: *ruta*, *sauina*.

A növények gyógyászati felhasználása egyidős az emberiséggel. Az ősember fokozatosan ismerte meg a számára hasznos és káros füveket. Az ókori Kínában, Egyiptomban, Görögországban és a római birodalomban fejlett volt az orvostudomány. Neves ókori orvosok, így *Hippokratész*, *Plinius*, *Dioszkoridész* és mások gyógyszeres munkáit a középkorban is használták és másolták is.

A bencésrendi *Regula* kötelezővé tette a mezei munkát. De a szerzetespaterek voltak a nép első orvosai is. A nagyobb monostorokban házi patika is működött. Ezekből alakultak ki a későbbi gyógyszertárak. Kereskedelem útján számos külföldi drogot vásároltak a korabeli patikák: pl. bors, citrom, fahéj, füge, gyömbér, mazsola, sáfrány, szegfűszeg, szerecsendió.¹⁴

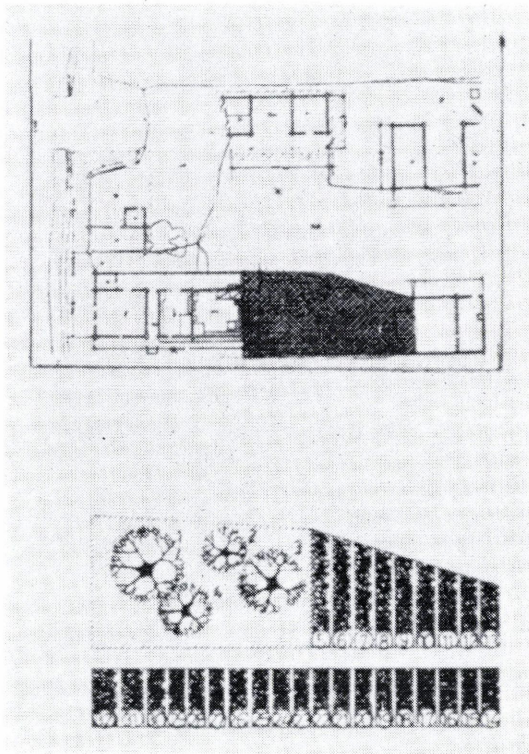
A Pray-kódex növényei az *első magyarországi növényjegyzék*. Később, a XVIII. században *Árcsády József* pozsonyi portájának kertjében 2 növényt leszámítva, elültette a Pray-kódex növényeit (5—31. szám). Az 1—4. között az *Artemisia abrotanum* (Isten fája), a 32. alatt pedig a *Rosmarinum* (rozmarin) volt látható.¹⁵ (2. ábra)

¹² Ernyey József: Szerzetesrendjeink gyógyszertárai. *Magyar Gyógyszerésztudomány Társaság Értésítője*. 187 (1932).; Vö. Vida i. m. 122. 8. jegyz.

¹³ Szmodits László: Az ősi Pray-kódex gyógynövényei. *Gyógyszerészet* (s. a.); Az ősi Pray-kódex növényeinek gyógyászati elemzése *Acta Pharmaceutica Hungarica* (s. a.)

¹⁴ Halász Pál: Adatok a gyógyszerészet és a gyógyszerismeret történetéhez Magyarországon. *Gyógyszerészeti Közlöny* 135 (1918).; Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. III. köt. Bp. 1940. 34.

¹⁵ Péntek György—Szilágyi Dezső: Régi parasztkertjeink. *Műemlékvédelem* 4, 344 (1978).

2. ábra: Árcsády József pozsonyi kertjének alaprajza a XVIII. századból

A XII. sz. végétől csak nagyon kevés hazai gyógyászati feljegyzés maradt fenn. A XV. század elejéről (1416 előtt) ered az alábbi *mellbaj elleni rendelvény*:¹⁶

Genger	} de quolibet (1 nehézék)	Gyömbér
Ffahay		Fahéj
Dragorium	} de quolibet	Tragacantha
Kechgetej		Kecsketej
Diusmak	} de quolibet	Diótermés
Fenywmak		Fenyőmag, boróka
Isop	} de qual. manipulum unum	Izsóp
Salluia		Zsálya
Obruta	} (1 marék)	Isten fája
Czabaire		Csabaire

A fentiek keverékét borral kellett összefőzni, hozzáadva fűgét és mézet. Reggel és este melegen egy-egy kortyot kellett inni belőle 8 napon át, míg a tüdő ki nem tisztult.

¹⁶ Baradlai János—Bársony Elemér: *A magyarországi gyógyszerészet története*. I. köt. Bp. 1930. 126. A szerzők az obrutát tévesen rutának, a czabairet pedig a kehelyvirágnak (*Caathea, florum callicis*) azonosítják. Nem gyógynövény.

Az egykori szegedi ferences kolostor könyvtárában számos orvosi könyvet őriztek.¹⁷ Ezek közül *Bartholomaeus Anglicus* és *Fuchsius Leonhardus* XVI. századi latin könyveinek lapszélein magyar nyelvű bejegyzéseket is olvashatunk. *Bálint Sándor*¹⁸ és *Iványi Béla*¹⁹ ismertette őket. A gyógynövényes adatok összehasonlítását szintén ismertették.²⁰

GYÓGYÍTÓ NÖVÉNYEK ALKALMAZÁSA

Absincium, *Artemisia absinthium*, *fehér üröm*: középkori kolostorkerti növény. *Mélius Juhász Péter*: „hideg gyomrot melegít, eszméletlenséget elűz, hasfájást gyógyít. . . Minden gilisztát megöl, ha a fűvét borban főzed és az iszeod. . .”²¹ *Csapó József*: „Hideglelősök főzék meg a fűvet borban és a bort naponta egy pohárral igyák.”²² *Veszelszki Antal*: „aki mérges, bolondgombát evett, ecetben főtt üröm-levet igyék rá. . . Borban főtt ürömöt flastrom módra a gyomorra kötvén a bőfőgést elállítja.”²³ Ma is jó étvágyjavító és epehajtó szer. A magyar gyógyszerkönyvekben is hivatalos volt.

Agrimonia eupatoria, *apró bojtorjánfű*, *párlófű*: az ókorban májbetegségekben használták. Középkori kolostorkerti növény volt. *Csapó József*: „egészségtelen májú emberek nagy haszonnal ihatnak e fűről, forró vizet öntvén leveleire, mely vizét éhomra melegen kell inni. . . Belső súlyokat ez a fű vesékben gyógyítja.”²⁴ *Veszelszki Antal*: „kifacsart levét, ha isszák, mérget űz. Vize használ hurut ellen, geleszta, . . . sárgaság és negyednap hiideglelés ellen. Ha ki e fűvel herbathé formában él, egészségtelen máját gyógyít.”²⁵ *Diószegi Sámuel*: „teája tüdőnek, májnak, lépnek dugulásait nyitja. Friss levelét összetörve hasznos ráknem sebek gyógyítására.”²⁶ Régen tüdőtuberkulózisban is használták. Máj-, cpc-, és gyomorbántalmakon kívül jó toroköblítőszer. Hivatalossá teszi a VII. Magyar Gyógyszerkönyv.

Apium, *Apium graveolens*, *zeller*: mint konyhakerti fűszert már régóta természetették hazánkban. *Csapó József*: „mellben lévő sűrű nyálat eloszlatja ha e fűnek vagy gyökérnek vizét iszod. . . Nyavalyatorósok ne éljenek vele.”²⁷ *Veszelszki Antal*: „jó éméstést szerez az ember gyomrában, annak nyavalyái ellen hasznos: szelet, vizeletet űz, vesekövet ront.”²⁸ Ma már ismert az idegerősítő és nemihormonképző hatása is.

Bibinella, *Pimpinella saxifraga*, *csabaire*: a hagyomány szerint *Attila* király halála után a fiai az örökségen összevesztek. Az ütközetben fia, *Csaba* királyfi és harcostársai megsebesültek. E növényvel kezelték sebeiket és gyógyultak meg. Innen cred az elnevezés.²⁹ *Veszelszki Antal*: „fűve, gyökere vízben fővenyt hajt. . . Borban főtt gyökere kólikát csillapít. Kifacsart levéllel homályos szemeket és sebeket orvosolnak. Torokfájásban, dagadásban

¹⁷ Bálint Sándor: A Szeged-alsóvárosi ferencendi kolostor hajdani gyógyító tevékenysége és orvosi szakkönyvei. *Comm. Hist. Artis Med.* 73—74 (1975). 173—174.

¹⁸ Bálint Sándor: Egy szegedi nyelvemlék. *Magyar Nyelv* 3, 355—357. (1961).

¹⁹ Iványi Béla: Régi magyar növénynevek. *Népünk és Nyelvünk* 172—186 (1935).

²⁰ Szmodits László: Gyógynövényes adatok két középkori szegedi glosszában. *Gyógyszerészet* (s. a.)

²¹ Szabó T. Attila: *Mélius Péter Herbárium*. Bukarest, 1979. 395.

²² Csapó József: *Újfüves és virágos magyar kert*. II. kiad. Pozsony 1972. 299.

²³ Veszelszki Antal: *Növényi plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény*. . . Pest, 1798. 16—17.

²⁴ Csapó i. m. 218.

²⁵ Veszelszki i. m. 30—31.

²⁶ Diószegi Sámuel: *Orvosi fűvénykönyv*. Debrecen, 1813. 234.

²⁷ Csapó i. m. 305.

²⁸ Veszelszki i. m. 65—66.

²⁹ Auguszti—Giovannini—Jávorka—Rom: *Magyar gyógynövények*. I. köt. Bp. 1948. 195.

főtt vizével jó feccskendezni, így a nyak-csapot is helyreállítja.”³⁰ Ma gyenge köhögéscsillapító, vese- és epeköoldó, vizelethajtó.

Caulis, Brassica oleracea, káposzta: régen köszvény ellen használták. *Csapó József*: „mellfájós embereknek és köhögősöknek igen hasznos ezen káposztát jól megfőzve enni. Vértelődésben a magvait meg kell törni vízben s ezt a vizet inni.”³¹ *Veszelszki Antal*: „ha levelet megtörök, timsóval, ecettel megkeverik, rühet, fekélyt orvosol. Fővenyeseknek, köszvényeseknek igen hasznos. Torok-rekedés ellen apró szőlővel megfőzve melegen hörgöltni a levét hasznos. Vizeletet segíti, skorbutuszt, vérrohadást eloszlatja.”³² *Nemcsak C-vitaminforrás*, hanem gyomor- és béltisztító. Vérféregtelenítést elősegíti. Külsőleg fájdalmas sebek, égési sérülések ellen borogatásra használják.

Clara, Salvia sclarea, világos-, skarlátszálya: Ezt a zsályafajt főúri kertekben dísznövényként termesztették először hazánkban. *Mélius Juhász Péter*: „ha borban megfőzed, izod, gyomrot melegít, taknyot kiűz. Meddő asszonyoknak és akiből fehér vér jár ki, jó innya. . . Ha a levelét ecetben főzed, a torok alatt való széles dagadást, sült, ha e füvet mézes ecetben főzed, reakötöd, a fül melletti dagadást elrontja.”³³ *Csapó József*: „agyvelőt tisztít e fű pora, aki tubák gyanánt él vele. . . Dagadt veres szemek meggyógyulnak e fű magvainak rózsavíz által kihűzött kocsányával.”³⁴ Ma is toroköblítő, gyulladáscsökkentő, dagadásokra borogatószer.

Cinamomum, Cinnamomum cassia, fahéj: mint külföldi fűszert a középkorban hazánkban is használták. Alkotórésze volt a már tárgyalt mellbaj elleni orvosságnak. *Pápai-Páriz Ferenc*³⁵ az olaját fogfájás ellen ajánlja. Terhességi hányásban igen hasznos a fahéj vize. Enyhíti még a gyomorfájdalmat és a főtt víz fahéjjal pedig a kólikát csillapítja.³⁶ Emésztési zavarok, ideggyengeség esetén ma is hasznos.

Costum, Costus arabicus et spaciosus, keserűgyökér: *Natter-Nád Miksa*³⁷ és *Rapaics Rajmund*³⁸ szerint azonos a Boldogasszony mentájával (*Chrysanthemum balsamita*). A *Costus* arab ill. ázsiai eredetű. Létezik édes (*Canella alba*) és keserű változata. Középkori magyar nevei: *arabiai szagos gyökér* (*Costus speciosus*, *Dorstenius*³⁹), *aran fonal* (*Costus*, ein Wurtzel inn der Apothecken, *De Herbis*⁴⁰). *Benedek István*⁴¹ szerint enyhe potenciafokozó, görcsoldó hatású, gyulladáscsökkentő, magas vérnyomás, daganat, TBC, valamint idegbajok ellen használták. *Wolfgang Schneider*: „emésztést elősegítő, szélhajtó, anyaméhre ható szer.”⁴²

Funiculum, Foeniculum vulgare, édeskömény: köhögéscsillapító és szemgyógyító orvosság volt a középkorban. *Csapó József*: „magvainak élesztő, erősítő ereje van. Nehéz hallást is úgy gyógyítanak vele, hogy egy csomó magot kenyér tésztába tesznek, megsütik, meg-

³⁰ Veszelszki i. m. 349.

³¹ Csapó i. m. 129.

³² Veszelszki i. m. 108.

³³ Mélius Juhász i. m. 265.

³⁴ Csapó i. m. 233.

³⁵ Pápai-Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Bp. 1984. 97, 157.

³⁶ Pápai-Páriz i. m. 164, 181.

³⁷ Natter-Nád Miksa: *Újabb virágoskönyv*. Bp. 1961. 176.

³⁸ Rapaics Rajmund: *Magyarország virágai*. Bp. 1932. 30.

³⁹ Rapaics Rajmund: Régi növénynevek egy latin fűvészkönyvben. *Botanikai Közlemények* 1–2. 7. 1934.

⁴⁰ Szabó T. Attila: Magyar növény- és gyógyszernevek a XVI. századból. *Magyar Nyelv* 32 (1943).

⁴¹ Benedek István: *Mandragóra*. I. köt. Bp. 1979. 273, 378.

⁴² Wolfgang Schneider: *Pflanzliche Drogen* I. köt. Frankfurt am Main, 1981. 381.

szegvén, annak párájára teszik a szenvedő fület.”⁴³ Veszelszki Antal: „hasznos a fulladozó, köhécselő embernek és azoknak is, kiknek a gyomruk tele van sűrű nyállal, mert az kitisztítja. . . Ha vizét isszák, a megrekedett vesét, nehéz vizeletet gyógyít. Homályos szeműnek gyakran rágni, sokan javallják.”⁴⁴ Ma is vizelethajtó, szélhajtó és köptető. Mind a hat Magyar Gyógyszerkönyvben hivatalos volt.

Gariofilum, Eugenia caryophyllata, szegfűszeg: mint külföldi fűszert már a középkori Budai Jogkönyv (1244—1421) is említi. A kereskedők nem mérhették saját mérlegükön.⁴⁵ Járványok megelőzésére szegfűszeget rácsáltak az emberek, vagy pedig a belőlük készült láncot hordták a nyakukon. II. Lajos magyar király a budai felhévizi fürdőben a vizet szegfűszegolajjal tette illatossá.⁴⁶ Pápai Páriz Ferenc leírja a fogfájás elleni alkalmazását, a száj illatosítását, de gyomorfájás ellen is ajánlja.⁴⁷ Ma is emésztést elősegítő és fogászati szer a fűszer hatása mellett. Mind a hat Magyar Gyógyszerkönyvben hivatalos drog.

Gingiber, Zingiber officinalis, gyömbér: a külföldi eredetű fűszert szintén a budai jogkönyv említi először.⁴⁸ Egy régi recept szerint: „mezzel kend meg a gyomrot. . . hynch meg gewngberrel [gyömbér] és esmeth tewreth gengberrel meg kell hynthy esrea kewthny es meg gyogwul.” A gyógy mód javallata: „az emyztetlensegrewl”.⁴⁹ Pestis ellen is használták: „minden harmadnap egyszer egy szeletecskét végy gyömbérből, és harmadnap után szerecsendióból. . .”⁵⁰ Fűszerként való használatán kívül jó stimuláns és szélhajtó hatású.

Lactuca perrenis, saláta: mint konyhakerti növényt tartjuk számon. Már az ókorban is leveszöldségként fogyasztották. Mélius Juhász Péter: „a succusának vizét nyárban egyed, az jobb. . . A zöld levelét kösd a fájó főre, a vízzel mosd a fejet, minden főnek, gyomornak hévségét a saláta vize vagy succusa meggyógyítja.”⁵¹ Diószegi Sámuel: „igen jó hívesítő, vérhígító és vizelethajtó.”⁵²

Levesticum, Levisticum officinale, lestyán: kolostorkerti növény, fűszer. Csapó József: „rekedett szeleket indít a gyökere és pora. Hőszám megállását megindítja a zöld leveleinek kipréselt leve.”⁵³ Veszelszki Antal: „A gyomrot erősíti, emésztést segíti, kólikát, fulladozást csendesíti. Ha asszonyok e fűről isznak, havi betegséget megindítja. Kifacsart levélvel hágy-mázban szenvedőket je vele kenegetni. Magvát, gyökerét borban főzve inni sárgaság ellen igen jó orvosság.”⁵⁴ Ma is vizelethajtó és szélhajtó célra alkalmazzák.

Malva, Malva Silvestris, erdei mályva: Már az ókorban is használták. Mélius Juhász Péter: „a mályvának vize, succusa igen jó hidegtelés ellen. . . Nehéz lélegzetvevő betegségben, öklelést vagy nyilalást gyógyít. Mindenféle sebnak dagadását megállítja, tisztítja.”⁵⁵ Csapó József: „szorulásban, vérhasban, fájdalmas vizelésben, vesefájdalomban, köhögésben, bélfájásban nagy haszonnal élhetni e fű leveleivel.”⁵⁶ Veszelszki Antal: „a mályva lágyít, nedvesít, érlet és hajt. A gyökér kifacsart levét hasznos inni.”⁵⁷ A mályva levele és virágja

⁴³ Csapó i. m. 128—129.

⁴⁴ Veszelszki i. m. 224.

⁴⁵ Magyary-Kossa i. m. III. köt. 34.

⁴⁶ Magyary-Kossa i. m. III. köt. 147.

⁴⁷ Pápai-Páriz i. m. 98, 102, 166.

⁴⁸ Magyary-Kossa i. m. III. köt. 34.

⁴⁹ Csontos János: *Magyar Nyelvőr* 8, 214 (1880).

⁵⁰ Magyary-Kossa i. m. 200.

⁵¹ Szabó T. Attila: *Méliusz Herbarium* i. m. 213.

⁵² Diószegi i. m. 299.

⁵³ Csapó i. m. 159.

⁵⁴ Veszelszki i. m. 273—274.

⁵⁵ Szabó T. i. m. 313—314.

⁵⁶ Csapó i. m. 176.

⁵⁷ Veszelszki i. m. 305.

mind a hat Magyar Gyógyszerkönyvben hivatalos volt. Kiváló nyákdoldó, lágyító és köhögéscsillapító.

Mastix, Pistacia lentiscus gyantája: az 1493. évi Herbolarium Vincentiae-ben megtaláljuk: „*lentiscus fanak az leve, jo illat czynalo gyantaia.*”⁵⁸ Haynald Lajos kalocsai érsek, neves botanikus így ír: „*kellemes illatot ad a leheletnek, az ínyt s a gyomrot erősíti, a görögök szerint a hajnövérsre is hat.*”⁵⁹ Mélius Juhász Péter: „*ha mastixet, terpentinát mézzel öszvecsinálsz és azzal élsz, minden náthát orrból, főből való csepegést, mellnek fájását meggyógyítja.*”⁶⁰ A IV. Magyar Gyógyszerkönyv még hivatalossá tette. Tapaszok, rögzítő anyagok (Mastiplast) készítéséhez használták.

Piper nigrum, bors: a Budai Jogkönyv szerint borsot csak annak megvizsgálása után lehetett árusítani.⁶¹ Mint külföldi fűszert nagy becsben tartották. Mátyás király katonái váltóláz ellen ecetes vízbe áztatott borsot használtak.⁶² Nyitrán vöröshagymát tölthettek meg borssal és ezt ették erős borral láz ellen.⁶³ Felvinczy György: „*idd meg a tört borsot, s nem ér el a nyegés, elveszi rólad ezt az erős bors be vévés.*”⁶⁴ Ma már alig használják.

Pulegium, Mentha pulegium, csombormenta: kolostorkerti növény. Mélius Juhász Péter: „*magvát és virágát borban megiszod, sokszor követ ront, torokgyíkot gyógyít, csömört, hasfájást, okádást megállat.*”⁶⁵ Csapó József: „*megrekedett menstruációt megindítja, ha megrekedett szeleket kihajtja. . . Fulladozástól megszabadít e fünek kevés szín mézzel összeelegyített főtt vize.*”⁶⁶ Veszelszki Antal: „*Kifacsart leve a viszkető szemet mosva megszünteti. . . Nyavalyatörösök, szédülősök, ha ecetben főtt csombort isznak, magukhoz térnek.*”⁶⁷ Ma már nem használják a gyógyászatban.

Radix, Raphanus sativus convar. niger, fekete retek: ősi konyhakerti növény. Lippai János szerint „*orvosságként a legjobb a fekete retek, mert nagyobb ereje van a fehérnél.*”⁶⁸ Veszelszki Antal: „*hurut ellen mézzel hasznos. Pestises kelevény mérgét kiszijja, ha rákötik. Vese fájdalmaiban, vesekő ellen borban áztatva isszák, Ha leveleit megfőzik, a megrekedt lépet, májat megnyitja.*”⁶⁹ Diószegi Sámuel: „*reték meleg kifacsart leve vagy főtt vize a követ apró darabokra szaggatja.*”⁷⁰ Erdélyben ősi népgyógyászati alkalmazás a mézes retek köhögés ellen.

Rheuponticum, Rheum rhaponticum, rebarbara: az indiai Pontus szigeten termő cserje. Igen régi gyógyszer. Járványos időből ered az alábbi vers: „*egyél rebarbarát, aranynál is értékesebb gyökerét, mert úzi a kolerát, és a sűrű nyálat szintén.*”⁷¹ Mélius Juhász Péter: „*akiknek hasok fáj, ha hideg nem leli, innya adjad borban, ha hideg leli, vízben adjad innya. Ha mellye fáj az embernek, vess borsot belé, mirrhát vagy tömjént egy keveset, azt add innya. . . Minden dagadás, csuklás, vérhas, melancholia, főszédeltés, erőtlenség ellen jó.*”⁷²

⁵⁸ Ernyey—Jakubovich i. m. 378.

⁵⁹ Haynald Lajos: A szentírás mézgák és gyanták termőnövényei. *Gyógyszerészi Hetilap* 83 (1880)

⁶⁰ Szabó T. i. m. 149.

⁶¹ Magyar-Kossa i. m. 34.

⁶² Magyar-Kossa i. m. 101.

⁶³ Magyar-Kossa i. m. 239.

⁶⁴ Felvinczy György: *De conservanda bona valetudine*. Lőcse, 1694. 22.

⁶⁵ Szabó T. i. m. 250.

⁶⁶ Csapó i. m. 69.

⁶⁷ Veszelszki i. m. 363.

⁶⁸ Lippai János: *Posoni Kert*. II. köt. Pozsony, 1664. 168

⁶⁹ Veszelszki i. m. 372—373.

⁷⁰ Diószegi i. m. 285.

⁷¹ Natter-Nád Miksa: *Új virágos könyv*. Bp. 1942. 260.

⁷² Szabó T. i. m. 203—204.

Diószegi Sámuel: „epesáros vérhasban veszedelmes, ha gyulladás is van. Porba szokás bevenni, kevés vízzel.”⁷³ Mind a hat Magyar Gyógyszerkönyvben hivatalos drog.

Ruta graveolens, kert ruta: ősi, pestis ellen használt növényünk. Iványi Béla: „ruta fürül, ha tiszta olaiba meg főzöd, guta ütis elen igen io keny vele.”⁷⁴ Melius Juhász Péter: „ha megfőzed a rutát szilvalében, ezt iszod, bélnek, oldálnak, szívnek fájását gyógyítja, hurutot, rekedést, fulladást elűz...”⁷⁵ Csapó József: „Pestis idején a rutával készült ecetet kell a szájbán forogatni.”⁷⁶ Veszelszki Antal: „Pestises időben 1 lat rutalevél, fél lat füge, másfél lat fenyőmag, 1 lat dió, 4 lat rózsa borecetben összekeverni. Reggel egy-egy kanállal bevenni, a dögletség nem árt.”⁷⁷ Mérgező hatása is van, abortivum.

Salvia, Salvia officinalis, orvosi zsálya: kolostorkerti növény. Alkotórésze a már tárgyalta XV. századi mellbaj elleni orvosságnak. A XVI. század elejéről ered az alábbi orbánc-elleni előírat: „Vad salyad terd meg es porath hinch a sebbe. Kibe fereg vagyon, akar my allat legyen az...”⁷⁸ (Vadzsálya = *Salvia pratensis*⁷⁹). Melius Juhász Péter: „ha sállýának három levelét öszvetöröd, és eszed, méreg nem fog rajta. Mellet, májat tisztítja, vizeletet, havi kórságot indít.”⁸⁰ Diószegi Sámuel: „vízzel öntött teája a gyomor, mell nehézsége, hurut, szélkólíka és főfájás ellen hasznos. Jó a főtt vizével a gyulladásban lévő torkot gargalizálni. Kötözésekre, borogatásokra jó.”⁸¹ Mind a hat Magyar Gyógyszerkönyvben hivatalos, kedvelt növényünk.

Satureia, Satureja hortensis, borsfű, csombord: kolostorkerti növény, de házi kertekben is ültették. Régen a nemi vágy élénkítésére ill. csökkentésére használták. Melius Juhász Péter: „ha borban megfőzed s gyakorta iszod, mellet tisztít, veséből, hólyagból arénát, fővent, követ kiűz, vizeletet indít... Gyomrot melegít, tisztít, homályos szemet világosít.”⁸² Veszelszki Antal: „ha virágját szilvalében főzik és úgy isszák, epét üz... Kifacsart levét, ha melegen a fülbe bocsátják, elveszi a fájdalmat.”⁸³ Diószegi Sámuel: „a fájós torkot vele gargalizálni jónak tartják. Levélpóra borban bevéve mellet, tüdőt tisztít.”⁸⁴ Ma elsősorban fűszer, de jó hatású felfúvódás, köhögés ellen.

Sauna, Juniperus sabina, nehézszagú boróka: a régi magyarok is ismerték. Az egykori solymári temetőben is megtalálható volt. A „Boldogasszony-ágá”-nak nevezték.⁸⁵ Melius Juhász Péter: „senyvedt, rothadt vért kiviszen a vizeleten, ha borban megiszod. Az asszonyállat méhében lévő gyermeket megöli. Borban, mézben, ha iszod, sárgaságot gyógyít.”⁸⁶ Veszelszki Antal: „akinek rothadt vere van, borban főzik, némelyek csak vízben, úgy élnek a levéllel.”⁸⁷ Diószegi Sámuel: „pora vagy főtt vize a vizeletet annyira üzi, hogy a vérrel is megyen. Ha valaki havi tisztulás idején veszi be, rendkívül sok vért hajt el tőle, és általában veszedelmes vele élni.”⁸⁸ Mérgező növény, abortivum.

⁷³ Diószegi i. m. 227—228.

⁷⁴ Iványi i. m. 183.

⁷⁵ Szabó T. i. m. 275.

⁷⁶ Csapó i. m. 231.

⁷⁷ Veszelszki i. m. 383.

⁷⁸ Id. Szinnyei József: Egy XVI. századi nyelvemlék. *Magyar Nyelvőr* 169 (1885).

⁷⁹ Szabó T. i. m. 486.

⁸⁰ Szabó T. i. m. 266.

⁸¹ Diószegi i. m. 262—263.

⁸² Szabó T. i. m. 263.

⁸³ Veszelszki i. m. 398.

⁸⁴ Diószegi i. m. 265.

⁸⁵ Rapaics Rajmund: *Magyarság virágai*. Bp. 1932. 38.

⁸⁶ Szabó T. i. m. 137.

⁸⁷ Veszelszki i. m. 391.

⁸⁸ Diószegi i. m. 344.

Sinape, Sinapis alba, fehér mustár: kolostorkerti és fűszernövény. Mélius Juhász Péter: „vizeletet indít, hastekerést, fájást gyógyít. Méreg ellen jó vele élni. Ha magvát vízzel mésszel öszvetöröd, nyelvcsap alájövéseire kötöd, hertelen meggyógyítja.”⁸⁹ Veszelszki Antal: „a gutaütött ember a magját rágja, jobban lesz tőle. Borban főve melegen zacskóba kötve, az elesett tagokra kötni igen hasznos.”⁹⁰ Diószegi Sámuel: „reggel egy egy kanál mag könnyű szeleket csinál, . . . mellfájást, fulladozást gyógyítja.”⁹¹ Az V. Magyar Gyógyszerkönyvben még hivatalos volt. Fűszerként való alkalmazásán kívül reumás bajokra helyezik az örleményéből készült pépes borogatót.

Uetonica, Betonica, Stachys officinalis, tisztesfű: kolostorkerti növény. Hajdan epilepsziás bántalmakban ajánlották. Csapó József: „fejfájást enyhít, Tüdőt, vesét gyógyítja. Főnek sebeit gyógyítja. Főzze e füvet borban és ruhát áztasson meg vele, kösse a lobos főre.”⁹² Veszelszki Antal: „ha herbathéban isszák, fejfájást, köszvényt megszüntet, tüdőnek, májnak, vesének nyavalyáit meggyógyítja, de sima mézzel kell innia. A fű pora mérget üz, követ ront, . . . görcsöt csillapít.”⁹³ Ma is használják, bár nem hivatalos növény.

Uva, Vitis vinifera, szőlő: egyik legrégebb magyarországi termékünk a szőlő volt. A középkorban nagy becsben volt a szerémségi, a tokaji, a somlói, a pécsváradai, az egri stb. bor. Mélius Juhász Péter: „az ért új szőlő hasat tisztít. . . A szőlőlevél succusa vérhast, vérköpést, hasfájást gyógyít.”⁹⁴ Veszelszki Antal: „a homályos szemet a tavaszi kifolyó leve világosítja, ha isszák.”⁹⁵ Diószegi Sámuel: „ha gyökerét borban megfőzve tüzes daganatokra rakják, azokat megérteli és kifakasztja.”⁹⁶ A szőlő-bor étvágyjavító, roboráló hatású. Borokat ún. gyógyszeres borok készítésére is használták (Vinum Tokajenseo Vinum Szamorodni, — mint alapanyagok, gyógyszerek: Vinum chinae, Vinum pepsini, Vinum rhei stb.).

Ysopus, Hyssopus officinalis, izsóp: kolostorkerti növény. Alkotórésze volt a már említett XV. századi mellbaj elleni orvosságnak. Péchy Lukács: „az isópot ha megfőzöd, es mezet vezz bele, ezt gyakorta iszod, galiztat meg öl a gyomorban.”⁹⁷ Csapó József: „a fulladozó ember megépül, . . . köhögést szüntet. Toroknak belső dagadását jó ezen fűnek főtt vizével gyakran öblögetni.”⁹⁸ Diószegi Sámuel: „melltisztító, havi tisztulást elősegítő, gyomorerősítő, flegmás hurutban jó, fulladozásban, . . . szemfájás esetén javallják.”⁹⁹ Ma az izzadsággátló hatását is ismerik.

„Ha van egy kerted meg egy forrásod, akkor egy egész várost elláthatsz gyógyszerrel!” — tartja a spanyol közmondás. Reméljük, hogy az ősi Pray-kódex gyógyító növényeinek között későbbi, XV—XVIII. századi gyógyászati adatai segítségével lesznek a gyógyszerész-történeti, népgyógyászati és nyelvészeti kutatóknak.

⁸⁹ Szabó T. i. m. 323.

⁹⁰ Veszelszki i. m. 412—413.

⁹¹ Diószegi i. m. 280.

⁹² Csapó i. m. 22.

⁹³ Veszelszki i. m. 95.

⁹⁴ Szabó T. i. m. 135.

⁹⁵ Veszelszki i. m. 445.

⁹⁶ Diószegi i. m. 177.

⁹⁷ Péchy Lukács. In: Weszprémi István: *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia*. III. köt. Bp. 1960. 635.

⁹⁸ Csapó i. m. 121.

⁹⁹ Diószegi i. m. 265.

Zusammenfassung

Ein wertvolles lateinisches Sprachdenkmal ist der Pray-Kodex, der im 12. Jh. in einem Benediktiner-Kloster verfaßt wurde. Sein Kalenderteil enthält das erste ungarländische Gesundheitsregimen (das hier in ungarischer Sprache vollständig erscheint). Es ist zugleich auch unser erstes Pflanzenregister, worin folgende Benennungen vorkommen: *Agrimonia eupatoria*, *Apium graveolens*, *Artemisia absinthium*, *Brassica oleracea*, *Cinnamomum cassia*, *Costus arabicus et speciosus*, *Eugenia caryophyllata*, *Foeniculum vulgare*, *Hyssopus officinalis*, *Juniperus sabina*, *Lactuca perennis*, *Levisticum officinale*, *Malva silvestris*, *Mentha pulegium*, *Pimpinella saxifraga*, *Piper nigrum*, *Pistacia lentiscus*, *Raphanus sativus convar. niger*, *Rheum rhaponticum*, *Ruta graveolens*, *Salvia sclarea*, *Salvia officinalis*, *Satureja hortensis*, *Sinapis alba*, *Stachys officinalis*, *Vitis vinifera*, *Zingiber officinale*. Ein Teil der Arten wurde in den mittelalterlichen Kloster- und Familiengärten angebaut, die anderen vom Ausland besorgt. Die alte Vorschrift behandelt auch einige Arzneiformen, wie decoctum, electuarium, potio; mittelalterlichem Heilpflanzen-Indikationen u. a. eine Arznei gegen Brustkrankheit aus dem 15. Jahrhundert. Es werden detaillierte Aufzeichnungen von *Péter Melius Juhász*, *József Csapó*, *Ferenc Pápai Páriz*, *Antal Veszelszky*, *Sámuel Diószegi* usw. über die Verwendung dieser Pflanzen und Wurzeln in den späteren Jahrhunderten gebracht, sowie die Verwendung von heute.

WALTER HERMANN RYFFS CHARAKTERISTISCHE STILMITTEL

EIN VERGLEICH MIT H. BRUNSCHWYG,
H. GERSDORF UND O. BRUNFELS

KATALIN RÁKÓCZI

Der populärwissenschaftliche Schriftsteller W. H. Ryff, der von den Zeitgenossen als Plagisator¹ gebrandmarkt wurde, von der Nachwelt aber eine Anerkennung seiner Tätigkeit erwarb,² verdient die Aufmerksamkeit von heute.³ Eine stilistische Analyse seiner Sprache kann Hinweise liefern, welche die Meinung der Zeitgenossen befestigen oder bestreiten. Diese Methode ist geeignet zu überzeugen, inwieweit sich der populärwissenschaftliche Schriftsteller bei der Bearbeitung seines Textes an die sprachliche Formulierung der Vorlage hält, aber auch ein schriftstellerisches Talent aufweist, das ihn zu einem eigenen Sprachgebrauch befähigt.

Wenn wir die stilistische Untersuchung der Ryffschen Sprache unternehmen wollen, müssen wir zuerst nach den charakteristischen Stilmerkmalen seiner Zeit fragen, die in der zeitgenössischen Literatur ihren Niederschlag fanden. Sie können in der schönen Literatur genauso wie in den populärwissenschaftlichen Bearbeitungen, im syntaktischen wie im semantischen Bereich, in Eigenartigkeiten und Wendungen der Sprache erscheinen. Auch der Wortschatz trägt Merkmale und kann auf ideologische und kulturelle Strömungen der Zeit hinweisen, wobei er beim Schriftsteller durch seine Zielsetzung eine eigenartige Prägung erhält.

Als erstes charakteristisches Merkmal der populärwissenschaftlichen Literatur des 15—16. Jahrhunderts darf die didaktische Tendenz gekennzeichnet werden. Die Lehr- und Erziehungsfreudigkeit verdankte ihre Antriebe dem Humanismus, ihre volle Blüte der Reformation. Die Übersetzung der Bibel ins Deutsche durch *Martin Luther* (1483—1546) hatte nicht nur eine sprachliche Erneuerung zur Folge, sondern verursachte zugleich auch eine neue Haltung in der Gesellschaft. Karitative Sorgfalt um den Menschen und

¹ W. H. Ryff hat die Bezeichnung „Plagiarius“ *Leonhard Fuchs* zu verdanken, der ihn oft heftig beschimpfte. Vgl. *Eberhard Stübler*: *Leonhard Fuchs. Leben und Werk*. München 1928. bes. S. 56—58.

² *Heinrich Haeser*: *Lehrbuch der Geschichte der Medizin und epidemischen Krankheiten*. Jena 1875—1882. Bd. I. S. 820; *Ernst Gurlt*: *Geschichte der Chirurgie und ihre Ausübung*. Berlin 1898 Bd. III. S. 42.; *Wilhelm Radecke*: *Das Zahnbüchlein des W. H. Ryff*. Diss. med. Leipzig 1924.

³ *Josef Benzing*: *Walter Hermann Ryff und sein literarisches Werk*. Eine Bibliographie. Hamburg 1959.; *Carl Lüdtke*: *Das Apothekerwesen in Mecklenburg von seinen Anfängen bis gegen 1630*. Diss. math. nat. Halle 1959.; *Birgit Zimmermann*: *Das Hausarzneibuch*. Ein Beitrag zur Untersuchung laienmedizinischer Fachliteratur des 16. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung ihres humanmedizinisch-pharmazeutischen Inhaltes. Diss. pharm. Marburg 1975.; *Ludwig Grenzmann*: *Traumbuch Artemidori. Zur Tradition der ersten Übersetzung ins Deutsche durch W. H. Ryff*. Baden-Baden. 1980.; *Katalin Rákóczi*: *W. H. Ryffs populärwissenschaftliche Tätigkeit*. Diss. phil. Budapest 1983.

die humanistische Menschenfreundlichkeit wird in aktive Tätigkeit weiterentwickelt, die den größten Teil der Gesellschaft ins Auge faßt.

Die wissenschaftlichen medizinischen Schriften, die sich zur populären Bearbeitungen darboten, bekommen jetzt Ergänzungen: neue Maßregeln der Gesundheit, die der neuen Tendenz gemäß einem erweiterten Lebensraum angepaßt sind, und die Aufmerksamkeit der breiteren Menschenmengen beanspruchten. Es werden Hausarzneibücher verfaßt, Bücher mit praktischen Regeln für Probleme des Alltags der Familie, die genauso ihre Zeit widerspiegeln, wie die reiche schöne Literatur und Volksbücher aller Art.

Eine Hinwendung zur Volkssprache charakterisieren die medizinischen Werke, deren Verfasser meist Fachleute waren mit handwerklicher Erfahrung aber ohne akademische Bildung, denen die Redewendungen des „gemeinen Mannes“ nicht fremd klangen. Die Sprache der Hausarzneibücher bedient sich der lebendigen Umgangssprache, die Sprichwörter, Redewendungen des Volkes genauso beinhaltet, wie Fremdwörter der wissenschaftlichen Literatur.

STILMERKMALE, DIE DER DIDAKTIK DIENEN

In den populärwissenschaftlichen Büchern werden Kenntnisse vermittelt, die zugleich eine Erklärung bekommen und auch durch Abbildungen dem Leser verständliche gemacht werden.⁴ Die wichtigsten Stilmittel, die diesem Ziel dienen, und in Ryffs deutschsprachigen Büchern überall vorkommen, sind Synonyme, Parallelismen, Vergleiche und Metapher. Ihre Analyse soll uns einen Einblick in die Art und Weise der Verwendung ermöglichen.

Synonyme, oder sinnverwandte, bedeutungsähnliche Worte haben die Funktion den Ausdruck näher und von mehreren Seiten zu beleuchten, damit er an Komplexität gewinnt. Synonyme können in fast allen Wortarten⁵ vorkommen, und geben dem Schriftsteller die Möglichkeit den Reichtum seines Wortschatzes zu zeigen. Die Auswahl der Wörter darf immer charakteristisch bezeichnet werden, denn sie bietet dem Verfasser die Möglichkeit die wirkungsvollsten, zweckmäßigsten Ausdrücke zu wählen, solche, die neben dem lexikalischen Charakter auch rationalistische, manchmal sogar Stimmungselemente beinhalten. Ryff⁶ verwendet gerne und in allen Wortarten Synonyme:

- als Verb: — *beschreiben vnnnd erklären*
 — *fliehen vnnnd vermeiden*
 — *geboren vnd an das liecht gebracht würt*

⁴ Bei der stilistischen Analyse stützte ich mich auf die folgenden Werke: *Tibor Klaniczay*: Renaissance und Manierismus. Zum Verhältnis gesellschaftlicher Struktur, Poetik und Stil. Berlin 1977, bes. S. 17—28; 30—46.; *Lutz Mackensen*: Die deutschen Volksbücher. Leipzig 1927. Bd. II. S. 65—109.; *Wilhelm Schneider*: Stilistische deutsche Grammatik. Die Stilwerte der Wortarten, der Wortstellung des Satzes. Basel 1959.; *ders.*: Ausdruckswerte der deutschen Sprache. Eine Stilkunde. Stuttgart 1968.; *Wolfgang Stammer*: Mittelalterliche Prosa in deutscher Sprache. In: Deutsche Philologie im Aufriß. Bd. II. Sp. 1064—1079.; *István Szathmáry*: Über den Stilwert der sprachlichen Elemente. In: Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae, 18 (1968). H. 1—2. S. 161—172.

⁵ Als Numerale kommt kein einziges Beispiel vor, da Ryff alles immer genau angibt.

⁶ Zur Analyse wurden besonders die folgenden Werke beigezogen: Des aller fürtrefflichsten . . . Creaturen . . . des menschen Anatomii . . . Straßburg: Balthasar Beck 1541. (*Anatomie*); Practicerbüchlein beweter Leibartzney . . . Frankfurt: Christian Egenolffs Erben 1574. (*Praktizierbüchlein*); Stat vnd Feldtbuch Bewerther Wundtarznei. Frankfurt: Christian Egenolff 1551. (*Feldbuch*).

- als Substantiv: — *brunn vnnd vrsprung*
 — *lust vnd kurtzweil*
 — *fäl vnd mängel*
 — *Schutz vnd Schirmherr*
- als Adjektiv: — *fett vnd mäßt*
 — *einfressende nagende feuchte*
 — *günstig vnd geneygt*
 — *kostbarlicher theürer schatz*
- als Adverb: — *gesterket vnnd gescherpfft*
 — *auffrecht vnd redlich (handeln)*
 — *sauber vnd rein (erhalten)*
 — *nützlich vnd hoch von nöten*
- als erweiterte Formen: — *bösen lohn vnd schlechtlichs ende*
 — *baß verston klärlich mercken*
 — *wunderbarlich geschöpff vnnd herrlich werck*
 — *mit weissem geäder vnd starcken sennen*

Auffallend ist doch, wie reichlich Synonyme bei anderen Verfassern von populären medizinischen Büchern vorkommen:

*Hieronymus Brunschwyg*⁷ verwendet folgende Synonyme:

- *nemt war vnnd mercket uff*
 — *nie gesehn noch gedriben*
 — *nie gehört noch ny geoffenbart*
 — *wann die zyt und stund kumpt*
 — *fliß vnd ernst*
 — *grosse swere sachen*
 — *gelernte vnnd gute meister*
 — *wit oder fer*
 — *zu hilff vnd trost komen*
- als erweiterte Formen: — *vir iungen angonden meister vnd knecht der scherrer vnn wundartzet*

*Hans von Gersdorf*⁸ bedient sich auch gerne der Synonyme, wie die nächste Zusammenstellung es und veranschaulicht:

- *zu spyßen vnd lebendig zumachen aller glider*
 — *gefordert oder erbetten*
 — *fädemlin vnd band*
 — *hütlin oder fellin*
 — *meinen leibs erben vnnd liebsten sünnen*
 — *verwandlung oder anderung des leybs*
 — *ußleg vnn beschreibung der hut*
 — *lepra oder die maltzey ist ein siechtag oder ein zufall*
 — *von hin durch vnd wider durch leßen*

⁷ *Hieronymus Brunschwyg*: *Cirurgia* (Nachdruck d. Ausg. Augsburg: J. Grüninger 1497) München 1911.; *Liber de arte distillandi di Composita*. Straßburg: J. Grüninger 1512.

⁸ *Hans Gersdorf*: *Feldtbuch der Wundartzney*. Straßburg: J. Schott 1517.

als erweiterte Formen: — *erkanntnüß des vsßeren vnn sichtlichen zu den vnsichtlichen vnn ynneren*

Otto Brunfels,⁹ der als Lehrer von Ryff angesehen wird, hat ihn nicht nur für die Botanik aufgeschlossen, sondern auch durch seine Schriften beeinflusst. Synonyme kommen auch bei ihm reichlich vor:

- *einander helfen und dienen*
- *erübet und erfahren*
- *schimpffbossen vnd schwenck*
- *sudler vnnnd vngeleter, vnerfarne*
- *vnselig grob volck*
- *loblich vnd kostbarlich kunst*
- *meer vnd besser*
- *etlich gebessert, etlich klärlicher*
- *noch zu bösem oder für einen frevel auffnehmen*
- *dedicieren vnd zuschreiben*

Die Häufigkeit der Verwendung der Synonyme darf als erstes charakteristisches Merkmal der deutschsprachigen medizinischen Literatur des 15—16. Jahrhundert bezeichnet werden. Dieses Stilmittel ist geeignet der didaktischen Tendenz zu dienen. Verfasser, die Kenntnisse in breite Kreise des Volkes tragen wollen, erkannten diese Möglichkeit und verwendeten sie oft und gerne. Gut eingesetzte Synonyme lassen auf einen anspruchsvollen Sprachgebrauch schließen, der neben der Erklärung der wichtigsten Fachkenntnisse auch literarischen Forderungen gerecht wird.

Bei den einzelnen Gliedern der Ryffschen Synonyme kann eine Alliteration beobachtet werden: Schutz und Schirmherr; fliehen und vermeiden usw. vielmehr auffallender ist aber, daß Ryff auf die akustische Wirkung ein Gewicht legt, die er durch die Verwendung von Worten mit hohen und niedrigen Vokalen erreicht (vgl. die Substantive bzw. Adverbien). Es muß noch bemerkt werden, daß zwischen den einzelnen Gliedern auch dadurch eine Spannung erreicht wird, daß nach einsilbigen Worten mehrsilbige Ausdrücke stehen und umgekehrt, wodurch im Rythmus des Satzes eine Steigerung eintritt, z. B. bei den Substantiven. Es ist ein Stilmittel, wodurch viele Möglichkeiten der akustischen, emotionalen Wirkung erreicht werden kann.

Parrallelismen bilden das zweite wichtigste Merkmal der deutschsprachigen populärwissenschaftlichen medizinischen Bücher. Sie stellen eine mehrgliedrige Reihe von denselben Wortarten mit inhaltlicher Entsprechung dar. Ryff verwendet dieses Stilmittel in allen Wortarten:

- Als Verb:
- *erfunden, erhalten vnnnd weither zu erstrecken*
 - *mehren vnnnd volenden*
 - *zu erfinden, auszubreiten, aufzubringen vnnnd auch zu erhalten*
 - *erhalten, scherpfen vnd bekref-tigen*

⁹ Ryff studierte 1533/34 an der Baseler Universität Medizin. Vgl. Hans G. Wackernagel: Die Matrikel der Universität Basel. Basel 1956. Bd. II. S. 4. Nr. 5. (Ob er seine Studien beendete, ist fraglich.) Zur Analyse diente *Otto Brunfels: Spiegel der Artzney*. Straßburg: Balthasar Beck 1529. Das Werk ist eine Kompilation des Buches von *Laurenzius Fries*.

- als Substantiv: — *lob ehr vnd danck*
 — *schlahen, stossen, fallen vnn*
dergleichen Verletzung
 — *feulnus, gstanck, schwerze samt*
allen schedigungen
- als Adjektiv: — *rein, sauber, gesund, stark vnd*
fest
 — *rote edle dürre rosen*
 — *hocherfarner vnd geübter, weiser*
vnn fürsichtiger Churfürst
- als Adverb: — *schön weiß vnd sauber zu machen*
 — *durchboret oder gelockert vnn*
zernagt
 — *hoch gelobt vnd geprisen . . . ge-*
achtet

Parallelismen finden wir auch bei *H. Brunschwyg*: — *wasser brennen, distilieren, bru-*
chen vnn behalten soll
 — *Bücher groß und klein, die ich*
gesehen und gelesen hab
 — *auff den dörffern vnn schlössern*
vnn kleinen stätlin
 — *die hoch gelerten doctores, mei-*
ster vnn bewerten der natürlichen
kunst der artzney

H. Gersdorf verwendet auch gerne *Parallelismen*: — *etlich haben marck, ettliche kein*
marck, ettlich seint schlecht, ett-
lich groß ettlich klein
 — *verwundten, krancken, sychen*
vnd bresthaftigen
 — *rind, bletter öst vnn sammen die-*
ßes baums

Bei *O. Brunfels* finden wir auch oft dieses *Stilmittel*: — *mit viel schönen erfarnen vnn*
bewerten stücken
 — *alle kranckheit, vrsach, zufell*
vnd schmerzen
 — *danck vnn lob dem schöpffer aller*
ding
 — *gerümpft werden in Sonn, Mon.*
Hymmel vnn Erden

Die *Ryffschen Parallelismen* sind auf Ähnlichkeit aufgebaut und können ein Verhältnis ausdrücken: z. B.

- Steigerung: *rein, sauber, gesund und fest*
 Sinnlichkeit: *feulnus, gstanck, schwerze*
 Bewegtheit: *sämtliche verbale Ausdrücke sind besonders gut geeignet dazu*

- Spannung: *besonders die Adjektive oder Ergänzungen, die sich auf ein Substantiv beziehen*
- Emotion: *rote edle dürre rosen*
- Musikalisches: *lob ehr vnd danck*¹⁰

Der *Parallelismus* gibt den Sätzen einen schwebenden Rythmus und sichert zugleich auch eine gewisse Spannung. Ist er gut aufgebaut und richtig in das Satzgefüge eingebettet, läßt die Spannung nicht nach, die Aufmerksamkeit des Lesers kann aufrechterhalten bleiben. Die größte Gefahr der wiederholten Anwendung dieses Stilmittels besteht in der Verdünnung der Aussage, sowie im Auseinanderfallen des Satzes, das bei *Ryff*, der sich am häufigsten dieses Stilmittels bedient, nie vorkommt. Als Beispiel stehe hier ein Satz, der auf Parallelismen aufgebaut ist, aber auch einen Einblick in die Eleganz der Verwendung verschiedener Stilmittel ermöglicht:¹¹

Fürwar es künden sich weder die Philosophi, oder so sich der erkündigung natürlicher ding annemen noch die grossen zänckischen Juristen, prachtigsten Oratores, vnn hochsinnigen Theologen, jhrer kunst vnnnd wissens nit hoch rhümen, wa jnen das gefäss vnd geschirr der selen, in welchem der mensch alle Creaturen übertrifft, vnbekan ist, ich geschweige der Ärtzt vnnnd so sich leiblicher Cur annemen, welche on solche erkantniß gar nichts außrichten oder schaffen mögen in jhrer kunst, wa jhnen der leib vnd menschlich Cörper auch solche wunderbarliche zusammensetzung nicht auff das eygentlichst bekannt ist, gleich wie einer der sich für ein trefflichen werckmeister Außgäb, ein herrlichen baw aufführen wolt, vnd wer jhm der dienstlich zeug vnd materi darzu als holtz, steyn, sandt vnnnd kalck ganz vnbekant.

(Aus der Vorrede der *Anatomie*)

Das Zitat überzeugt uns, daß *Ryff* einen reichen Wortschatz und Variationsvermögen besitzt und die kompliziertesten Stilmittel mit Erfolg verwendet. Der Ton dieser Sätze erleichtert die Annahme des Gesagten.

Die *Vergleiche* sind erklärende, bewertende, prüfende Gegenüberstellungen, Konfrontationen von Dingen, die durch eine oder mehrere Eigenartigkeiten verbunden werden können und sich dadurch gegenseitig ergänzen. Sie bilden ein vielfach verwendetes Stilmittel in der populären medizinischen Literatur. *Ryff* setzt Vergleiche am reichsten in den anatomischen Schriften, zur Veranschaulichung der Funktion der inneren Organe ein, aber er verwendet sie auch oft in den Vorworten seiner Bücher, wo sie einer anspruchsvollen, literarischen Sprache und einem logischen Gedankengang dienen. Da bei ihm die Natur als ein einziges Universum betrachtet wird, nimmt er Vergleiche unterschiedslos aus dem Tierreich, Pflanzenreich wie aus dem alltäglichen Leben. Sie sind bildhaft und erleichtern das Verständnis.

Vergleiche zur Erklärung der Abstrakta:

das Wissen = *als die sonne am hellen tag zuerkennen*

¹⁰ Wie häufig Synonyme und Parallelismen in der Literatur des 16. Jahrhunderts angewandt wurden, zeigt auch das Gedicht von Luther: Ein feste Burg ist unser Gott, worin die folgenden vorkommen: Wehr und Waffen, Not und Tod, Schwert und Heer, Macht Betrug und List, Leib Gut Ehr Kind und Weib. Vgl. auch das evangelische Kirchenlied: Preis Dank und Ehre Gott sei dir . . . Siehe *Barbara Könniker*: Die deutsche Literatur der Reformationszeit. Kommentar zu einer Epoche. München 1975. S. 7—63.

¹¹ Aus dem Vorwort der *Antomie*. Vgl. Anmerkung 6.

- das Riechen = *als wann die dorn blühen, so schmecken die jagdhund nit als zu andern zeiten*
 die Fettigkeit = *die feystigkeit halt sich gleich als ein öle das da warm vnn feucht macht die glider*

Vergleiche zur Erklärung der Funktion der inneren Organe:

- die Nase = *die naß ist ein schmeckend krefft der seele*
 das Ohr = *ein thür oder pforten der seele*
 der Magen = *der mag ist der erst hafen darin das essen gekochet wirt*

Vergleiche für die Erklärung der äußeren Form der Organe:

- der Magen = *wie eyn kyrbs*
 die Miltz = *als ein schwein lang vnd schmal*
 die Leber = *ist an der Form oder gestalt halb cirkelrund oder gleich als ein newer wachsender mon*

In der zeitgenössischen medizinischen Literatur kommen Vergleiche am häufigsten bei *H. Gersdorf* vor:

- das Haupt = *form ist rond glich als ein spher oder kugel*
 = *haubt hochwürdigest glid des menschen, einn ebenbild gotts des allmächtigen*
 die Vena = *vena ist ein ader oder statt des spritzenden bluts, arteria die lufftader*
 die Arterie = *des geistlichen bluts*

Viele Vergleiche, die bei *Ryff* vorkommen, sind schon bei *H. Gersdorf* zu finden¹²:

<i>Gersdorf</i>	<i>Ryff</i>
<i>musculus würt gennnta nocht der form einer muß, lacertus nac derh form einr heyd</i>	<i>diese maußfleisch seind zusammen gesetzt . . . einer mauß odder Eydexen gleich, davon sie den Namen empfahen . . .</i>
<i>das hertz das do ist ein anfang des lebens, vnn dorumb ist es als ein Herr vnd künig in dem mitten der brust vnn neiget sich zu keinem teyl mer dann zu den anderen . . .</i>	<i>Das hertz ist einn anfang des lebens, darumb als ein Herr vnn König inn mitten der brust, vnnnd neyget sich zu keinem theyl mehr dann zu dem andern . . .</i>
<i>. . . und die form des hertzens ist noch dem sinn eines dannöpfels der verkert ist . . .</i>	<i>Vnnnd die form des hertzens ist als ein Tannapffels, der verkert ist . . .</i>

Vergleiche kommen bei *Brunschwyg* und *Brunfels* sehr selten vor, viele Seiten ihrer Bücher müssen durchblättert werden, bis ein einziges Beispiel zu finden ist. *Ryffs* Vergleiche stehen der Konversationsprache nahe und haben viel Ähnlichkeit mit den *Gersdorfschen*. Sie werden fast immer mit einem Fügewort *wie, als, gleich als* eingeleitet und runden sich zu einem klaren, begrifflichen Bild. Die Assoziationen besitzen relativ wenig Stimmungswerte, sie erreichen vielmehr durch ihre expressive Aussage ihr Ziel.

¹² Über *Ryffs* Kompilationstechnik siehe *Katalin Rákóczi*: Dissertation S. 106—115; eine erweiterte Fassung in einem folgenden Heft der *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Budapest).

Die *Metapher* sind besonders gut geeignet den Abstrakta einen bildhaften, plastischen, anschaulichen Ausdruck zu verleihen und ein leichteres Verständnis zu ermöglichen. Neben den Vergleichen spielen sie eine wichtige Rolle. *Ryff* verwendet sie oft bei Behandlungen von inneren Organen, wenn die Position oder Funktion einer Erklärung bedarf. Oft werden sie in kurzen Aussagesätzen formuliert, die ein gemeinverständliches Bild interpretieren. Es sind immer Substantive:

das Herz	= <i>hat Anhang mit allen glidern, so grosser wirdigkeit, daß es nit lang schmerzen leiden mag.</i>
die Lunge	= <i>die lung ist ein windfang davon das hertz erkület</i>
die Leber	= <i>... ein geberin des bluts</i>
das Hirn	= <i>dreikraft der seel behalten den schatz aller erkenntnis</i>

Sehr häufig werden Metapher von *H. Gersdorf* gebraucht:

- *die naßlöcher seint also zwo canal*
- *die Brust ist ein schirm der geistlichen glidern*
- *die augen seint instrument des gesichts*
- *Vff daß hertz bloßt oder wäht die lung zu erquickung*

Metapher finden wir bei *H. Brunschwyg* und *O. Brunfels* sehr selten.

Vergleiche und Metapher ermöglichen eine leichtere Verständigung der Aussage, sie besitzen aber auch Stimmungs-elemente, die das Bild an und für sich erscheinen lassen. Die Sprache bleibt dadurch nicht auf der Höhe der Vermittlung, sondern wird feinsinniger bekommt einen ästhetischen Wert, der literarischen Ansprüchen gewachsen ist. Stilelemente, die in der Fachliteratur schon früh erscheinen, erreichen bei *H. Gersdorf* eine interessante Höhe und entfalten sich bei *W. H. Ryff* zur vollen Blüte. Die Funktion der Vergleiche und Metapher dürfen als Charakteristik der Ryffschen Sprache betrachtet werden.

Der Ryffsche Sprachgebrauch trägt neben individuellen Merkmalen auch Eigentümlichkeiten der Literatursprache seiner Zeit. Die sprachliche Erneuerung der Reformation läßt ihre Auswirkung besonders in den Wendungen spüren, die durch die Bibel allgemeinverbreitet waren. Obzwar Fragen der Religion keinen organischen Bestandteil der Bücher und des Lebens von *Ryff* bilden, kommen doch religiöse Hinweise, Trostsprüche, Gebete, aber auch Sprüche aus der Luther-Bibel vor.

Die anziehendste Persönlichkeit dieser Epoche war Luther.¹³ Von seiner Wirkkraft konnte sich weder der einzelne Mensch, noch der Schriftsteller freimachen, sie kam im alltäglichen Leben genauso wie in der Religion und schönen Literatur zum Ausdruck.¹⁴ Die tägliche Benützung der Bibel, der Gesang- und Gebetbücher, auch die allgemeinbekanntesten Schriften von Luther verursachten eine leichtere Verwendung der Synonyme, Vergleiche, Metapher und Parallelismen, brachten neue Elemente in den Wortschatz und nötigten zur Nachahmung ihrer literarischen Gestaltung. Auch die populäre Literatur trägt dadurch Merkmale, worin der Luthersche Sprachgebrauch unschwer zu erkennen ist.

Ryff übernimmt zu seinen Kompilationen das Material seiner Vorlagen, er steht aber auch unter dem Einfluß ihrer sprachlichen Gestaltung. In der Frankfurter Periode seines

¹³ *Henry Thode*: Luther und die deutsche Kultur. München 1914. bes. S. 25 ff.; *Rolf Engelsing*: Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500—1800. Stuttgart 1974. S. 5—45.; *Helga Hajdu*: Lesen und Schreiben im Spätmittelalter. Pécs—Fünfkirchen 1931. bes. S. 46 ff.

¹⁴ *Erwin Arndt*: Luthers deutsches Sprachschaffen. Berlin 1962. bes. S. 78—91.; *Ernst Rober Curtius*: Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter. Bern 1954. bes. S. 138—154.; 314—325.

Lebens sind neben anderen wichtigen Werken der *Rosengarten*,¹⁵ das *Destillierbuch*¹⁶ und das *Feldbuch*¹⁷ als Kompilationen entstanden. Von den Verfassern der erwähnten Werke ist die Wirkung von *H. Gersdorf* leicht nachzuweisen. Die anatomischen Beschreibungen und chirurgischen Behandlungen, die schon in den Straßburger Jahren¹⁸ die Höhe der Literatursprache erreichten, weisen noch nicht jene Gewandtheit auf, die auf das *Feldbuch* charakteristisch ist.

Die Bearbeitung des *Feldbuches* fällt in die Frankfurter Periode¹⁹, da *Ryff* einen engeren Kontakt mit dem Verleger *Christian Egenolff*²⁰ anknüpfte. Dieser Kontakt führte nicht nur zum Umzug nach Frankfurt, sondern brachte neben finanziellen Vorteilen auch schriftstellerische Möglichkeiten mit sich. In diesem Verlag wurden die meisten deutschen Hausbücher von verschiedenem Charakter herausgegeben, die gesuchte Werke auf dem Markt waren. Auch das verlegerische Talent des tüchtigen *Egenolffs*²¹ ist hier zu spüren. In der Messestadt Frankfurt am Main entwickelte sich die wichtigste Schaffensperiode von *Ryff*. Dieser Verleger besaß ein Gespür für die allgemeinen Interessen der Zeit und eine Geschäftstüchtigkeit, die ihn weit über die Konkurrenz erhob. Seine Bildung verschaffte er sich an der Mainzer Universität, und er besaß auch umfangreiche Sprachkenntnisse. *Egenolff* erkannte in *Ryff* den geeigneten Autor für seine Offizin. Er war es, der die leichte Feder von *Ryff* für seinen Verlag einzuspannen wußte, und ihm ist es zu verdanken, daß die große Zahl der pharmazeutischen und chirurgischen Schriften von *Ryff* herausgegeben wurde. Man darf annehmen, daß die Korrekturen des Verlegers die letzte Geschmeidigkeit der *Ryffschen* Sprache verliehen.

Zusammenfassend kann folgendes festgehalten werden: die zeitgenössischen Kritiker von *Walter Hermann Ryff* haben den Vorwurf des Plagiats immer auf den entlehnten Text und auf die Abbildungen seiner Bücher bezogen, ließen aber die Zielsetzung und sprachliche Formulierung des Schriftstellers außer Acht. Das Ziel, Kenntnisse in breite Kreise der Gesellschaft zu tragen, bestimmt den Sprachgebrauch des Schriftstellers. Seine deutschsprachigen medizinischen und pharmazeutischen Bücher sind größtenteils Kompilationen mit einem eigenen, lehrhaften Gedankengut. Seine Bemühungen, den Vorgang oder die Erscheinung durch eine bildhafte Sprache zu schildern, überzeugen uns vom anspruchsvollen Gestalten und verdienen unser Anerkennen. *Synonyme* und *Parallelismen* sind in der Literatur des 15—16. Jahrhunderts allgemein bekannte Erscheinungen, sie kommen auch im laienmedizinischen Schrifttum vor. *Ryff* verwendet sie gerne und demonstriert damit zugleich den Reichtum seines Wortschatzes. Seine *Vergleiche* und *Metapher* entstammen dem alltäglichen Leben, die in einem leichtverständlichen Kontext der

¹⁵ *Frauen Rosengarten* . . . Frankfurt: Christian Egenolff 1545. Es ist eine Bearbeitung des „Rosengarten“ von *Eucharius Rösslin*.

¹⁶ *New groß Distillierbuch* . . . Frankfurt: Ch. Egenolff 1545. Es ist die Bearbeitung des „Distillierbuch“-es von *H. Brunschwyg*.

¹⁷ Das *Feldbuch* wurde erst 1551, nach dem Tode von *Ryff* herausgegeben, aber die Bearbeitung fällt in die 1540—1545er Jahre.

¹⁸ *Ryffs* Straßburger Zeit fällt in die Jahre 1538—1543. Seine ersten Werke sind von verschiedenen Verlegern herausgegeben worden, manche tragen den Pseudonym *Quintus Apollinaris*. Vgl. dazu *J. Benzing*: a.a.O. S. 6.

¹⁹ Der Kontakt mit Ch. Egenolff ist bis 1541 zurückzuführen. *Ryffs* Frankfurter Periode datiert sich in die 1544—1545er Jahre. Vgl. dazu *J. Benzing*: a.a.O. S. 6.

²⁰ *Hans Henning*: Nachwort zu Christian Egenolffs „Sprichwörter, schöne weise Klugredenn . . .“ (Faks. d. Ausg. Frankfurt/M. 1552) München 1968.

²¹ *J. Benzing*: a.a.O. S. 6. — erwähnt, *Ryff* hätte mit *Balthasar Beck* ein Privileg verfälscht, das heute nicht mehr zu finden ist. Er ist der Meinung, daß diese Angelegenheit mit dem Umzug nichts zu tun hatte. Vgl. dazu *L. Grenzmann*: a.a.O. S. 37—44.

gesprochenen Sprache einen annehmbaren, fast familiären Ton ergeben. In der geläufigen Verwendung der Synonyme, Vergleiche, Metapher, und in den gut aufgebauten Parallellismen kann die Wirkung des Lutherschen Sprachgebrauchs wahrgekommen werden, welcher nach Allgemeinverständlichkeit, Ausgeglichenheit, in seiner volkstümlichen Ausdrucksweise nach Klarheit und Zweckmäßigkeit strebte, und den sich Ryff aneignete. Die Stilelemente von Ryff bilden das künstlerische Gefüge seiner Sprache und werden literarischen Forderungen gerecht.

Összefoglalás

Walter Hermann Ryff (Rivius) orvosi könyveiben korának tudományos eredményeit népszerűsítette. Sok esetben a kortárs tudósok latin és német könyveit használta fel forrásként, ezért a szakirodalom plagizátornak, kompilátornak nevezte. Mivel a plagizációt mindig a feldolgozott anyagra és nem a feldolgozás módjára, a kompilációs technikájára értették a méltatói, a szerző meghatározta Ryff orvosi könyveinek alapvető stílusjegyeit és összehasonlította ezeket H. Brunschwyg, H. Gersdorf és O. Brunfels nyelvi sajátosságaival.

A német népszerű-tudományos orvosi nyelvre a 15. század óta a *szinonima-gazdagság* jellemző. Ryff is alkalmaz minden lehetséges szófajban szinonimákat, tagjait alliterációval, magas és mély hangrendű szavak párosításával kapcsolja össze. Akusztikai hatást, feszültséget, a mondatritmusban emelkedést vagy süllyedést fejez ki ezzel. A *parallelizmus* a második leggyakrabban előforduló eszköz a szerzőknél. Ryff parallelizmusai fokozást, mozgalmasságot, érzelmeket fejeznek ki, mondatainak lebegő ritmust kölcsönöznek. Alkalmazásuk nagy gondot igényel, mert a rosszul megszerkesztett parallelizmusok felhígítják a mondatokat, szétvetik azokat — ez Ryffnél sohasem fordul elő. A *hasonlatok* és *metaforák* kiválóan alkalmasak az elvont fogalmak megvilágítására. Ryff anatómiai könyveiben fordulnak elő nagyobb számban, ahol a belső szervek alakját és funkcióját magyarázzák meg. A hasonlatok a növény- és állatvilágból, a mindennapi életből valók. A metaforák mindig főnevek.

Mindezek a stílusjegyek a didaktikát szolgálják, a könnyebb megértést, az olvasottak elfogadását segítik elő.

A 16. század első felének meghatározó egyénisége Németországban *Martin Luther* volt, akinek hatása alól egyetlen író sem vonhatta ki magát. Ryff orvosi könyveiben ezért e korszak irodalmi és a reformáció ideológiai tendenciái is tükröződnek. Frankfurti periódusában (1544—45) születtek a nyelvileg legigényesebb könyvei, amelyekben a kiváló felkészültségű és jó tollú kiadó és nyomdász *Christian Egenolf* korrekcióit is fel kell tételeznünk.

A stilisztikai elemzés meggyőzhet bennünket arról, hogy Ryff bár kölcsönvette könyveinek anyagát, feldolgozásai igényesek, az irodalmi nyelv színvonalát eléri. Népszerűségük egyik kulcsát ebben kell látnunk.

EGY NAGYKUNSÁGI SZÁRMAZÁSÚ ORVOS-JATROKÉMIKUS: KARCAGÚJSZÁLLÁSI MÁRTON

H. TÓTH IMRE

Réti Endre Nagy magyar orvosok c. művében a magyarországi jatrokémikusokról írva, megemlíti Karcagi Márton nevét, aki mestere, az ismert jatrokémikus F. Sylvius de la Boë munkájához jegyzeteket írt.¹

Az alábbiakban erről az elfeledett nagykunsági származású orvosdoktrorról kívánunk megemlékezni, összegyűjtve és értékelve reá vonatkozó nem nagy számú ismereteinket.

Karcagi, helyesebben Karcagújszállási Márton, latinositott nevén Martinus Carceus, aki magát büszkén Cumano-Hungarusnak nevezte, a nagykunsági Karcagújszálláson született. A Nagykunság lakóinak élete a XVI. század második felétől a megújuló török és tatár támadások miatt elviselhetetlenül nehezzé vált. A gyakori dúlások, fosztogatások miatt a lakosság a futásban keresett menedéket. Azonban 1640-től a viszonylagos fellendülés évei következnek: 1647 és 1675 között Karcagújszállás a Nagykunság legnépesebb faluja. Valószínű, hogy megszakításokkal ugyan, de működött az iskola is. Erre utal az az adat, hogy 1595-ben a debreceni kollégiumba beiratkozott egy Karcagújszállási Mihály nevű diák, aki alapfokú ismereteit szülőhelyén szerezte meg.² 1638-ból ismerjük Szilágyi Mihály karcagújszállási esperes nevét. Megengedhető annak feltételezése, hogy vezetése alatt olyan iskola állott fenn Karcagújszálláson, amelyben a kisdíákok a latin nyelv elemeivel is megismerkedtek. Ennek az iskolának tanulója volt Karcagújszállási Márton is, akinek születési évét Horányi Elek 1666-ban (MDCLXVI) jelöli meg.³ Azonban ez az adat elírás, hiszen a karcagi diák 1660-ban már a debreceni kollégium subscriptus diákja. Valószínű, hogy Horányi adatát MDCXLVI (1646)-ra kell javítanunk. A hódoltság nehéz éveiben a töröktől, tatártól és a végváriaktól is zaklatott kunok nagy szegénységben, állandósult létbizonytalanságban éltek. A kiszolgáltatott helyzetből való menekülés, a szegénységből való „kitörés” egyik lehetőségét a papi, tanítói vagy orvosi hivatás elérése jelentette. Az anyagilag jobban megalapozott jövő reményében küldték a tehetséges kisdíákokat a debreceni kollégiumba tanulni.

Karcagújszállási Márton 1660-ban subscribált a debreceni kollégiumban Martonfalvi Tóth György és Debreczeni János rektorsága idején.⁴ Ez az év igen fontos a debreceni kollégium életében, mert jelentősen megnőtt a kollégium tanulóinak száma. Ennek két oka volt. Az első az, hogy Várad elfoglalása után a töröktől kiűzött váradai diákok Mar-

¹ Réti Endre: *Nagy magyar orvosok*. 2. kiad. Bp. 1968. 65.

² *Iskolatörténeti adattár*. 2. köt. Szerk. Thury Etele. Pápa, 1908. 98.

³ Horányi, Alexius: *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*. I. Bécs, 1776. 384.

⁴ *Iskolatörténeti adattár* i. m. 130.

tonfalvi Tóth György professzoruk vezetésével Debrecenbe jöttek. A másik ok az, hogy 1660-ban a nevezetes pápai kollégiumban is megszűnt egy időre a tanítás, mert a földcsűr katolizált.⁵ 1660-ban 249 tanuló subscribált a debreceni kollégiumban. Martonfalvi munkája nyomán fellendült és országos jelentőségűvé vált a kollégium tevékenysége. A magyar puritanizmus e nagy képviselője filozófiai, teológiai előadásiban és műveiben a demokratikus polgári törekvéseknek adott hangot.⁶ A kollégium magasabb tanulmányait végző diákjai sajátos közösséget, coetust alkottak,⁷ amelynek megvoltak a maga tisztségviselői. Karcagújszállási Márton a kollégium egyik exploratora lett. A „kémlődiák” (explorator) kötelességét az 1657-es iskolai törvények VIII. pontja határozta meg. Az volt a feladata, hogy „kikémlelje” a városban rendezett ünnepi ebédeket és vezesse el oda az iskola énekeseit, akik szereplésükért adományt gyűjtöttek a coetus számára.⁸

A debreceni kollégiumban 1664. nyári szemeszteréig tanult Karcagújszállási Márton. Azonban ez év november 6-án a sárospataki iskola subscriptusaként találkozunk vele. A sárospataki kollégium, amelynek 1650—54-ben a nagy cseh pedagógus, Jan Amos Komenský volt a tanára, nagy pártfogójának, Lorántffy Zsuzsannának halála után igen nehéz helyzetbe került. II. Rákóczi György özvegye megvonta az iskolának a Rákócziak által biztosított anyagi támogatást. A városba telepített jezsuiták pedig az iskola oktatónevelő munkáját igyekeztek megnehezíteni. Pedig a pataki iskolának ekkor is kitűnő tanárai voltak. Két professzor tanította a tógátus diákokat: Pósházi János és Buzinkai Mihály, akik „nagy haszonnal”, „szorgalmatosan” tanították az „ifjúságnak nemcsak a nyelveket és filozófiát hanem még a teológiát is.”⁹ Kettejük közül Pósházi a jelentősebb tudós, akit Apáczai Csere János mellett a kor legjobb magyar filozófusaként tartanak számon. Bár ismeretelméleti művében Descartes nézeteit bírálja, 1667-ben Sárospatakon kiadott *Philosophia naturalis c.* tankönyvében Descartes alapján fejti ki az anyagra és mozgásra vonatkozó ismereteket.¹⁰ Sajátos vonása Karcagújszállási Márton kollégiumi tanulmányainak, hogy Debrecenben a karteziánus eszmékkel ismerkedett meg Martonfalvi előadásai alapján, Sárospatakon pedig Pósházi közvetítésével a karteziánus alapon nyugvó fizikai és természettudományos ismereteket sajátította el. Ez indokolja, hogy további tanulmányaiban oly sok XVII. századi akadémiai tagozatú diákkal együtt érdeklődése előterében a természettudományok, elsősorban az orvostudomány kérdései kerülnek.¹¹ Karcagújszállási Sárospatakra valószínűleg debreceni iskolatársa Tatai Kovács György biztatására jött, mert Tatai Kovács is elhagyta Debrecent és Sárospatakra ment. Sárospatakon Karcagújszállási Márton nemcsak magasabb fokú tanulmányait folytatta, de a protestáns iskolákban bevált és bevett szokásként a középiskolai tagozat diákjainak, az orátoroknak a praeceptora is volt, ami közvetve tanúskodik kimagasló tanulmányi eredményeiről. A praeceptorokkal szembeni követelmények ugyanis megszabták, hogy mind tanulmányaikban, mind életvitelükben, erkölcsükben kimagasló diákok lehettek a kisebbek tanítói. A praeceptorságért járó fizetséget az akadémiai tagozat diákjai külföldi tanulmányútjuk fedezésére fordították.

A sárospataki évek döntő fontosságúak voltak Karcagújszállási Márton további

⁵ Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996—1777 között*. Bp. 1981. 325.

⁶ *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 238—239.

⁷ Nagy Sándor: *A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig*. Debrecen, 1940. 27.

⁸ *Iskolatörténeti adattár* i. m. 86—87.; Nagy Sándor i. m. 99—100.

⁹ Bod Péter: *Magyar Athenas*. Bp. 1983. 293., 403.

¹⁰ *A magyar irodalom története* i. m. 232—233.

¹¹ Nagy Sándor i. m. 43.

sorsának alakulásában. Itt érlelődött meg benne az az elgondolás, hogy külföldi tanulmányútra (peregrinatio) megy. Egy évekig tartó tanulmányút nagy anyagi megterhelést és nem kis szellemi és fizikai megpróbáltatást jelentett a tudományszomjas diákok számára. Az egyház nyújtott ugyan egy bizonyos erkölcsi és anyagi támogatást az akadémiákra indulóknak. De elsősorban azokat támogatta, akiket pápi pályára szántak.¹² Karcagújszállási Márton valószínűleg nem akart erre a pályára menni, ezért Sárospatakon világi támogatókat, patrónusokat keresett, akik hajlandók voltak akadémiai tanulmányaiban segíteni őt. Patrónusai között volt debreceni iskolatársának és barátjának atyja, Tatai Kovács János, Kőkönyesdi György tábornok, Kasza Mihály tisztartó és a Habsburg-ellenességéről ismert Abaúj vármegyei Szuhay Mátyás, aki később a Wesselényi-féle összeesküvéssel is kapcsolatba került.

Karcagújszállási Márton Sárospatakon fejezi be tanulmányait, tervezi el külföldi tanulmányútját és toborozza össze patrónusait. Magyarországi tanulmányait 1667-ben fejezte be. Ezután indul külföldi tanulmányútra. A magyarországi protestáns diákok a XVII. század első negyedétől fogva egyre gyakrabban és növekvő számban látogatták a németalföldi egyetemeket. Németalföld a gazdasági és társadalmi fejlődés jóval magasabb szintjén állott, mint a három részre szakadt Magyarország. Egyetemei különösen híresek voltak kiváló professzoraikról és az ott folyó tudományos és kutató munka színvonaláról. Sőt egy bizonyos fokú „szabad vizsgálódást”, elfogulatlan szemléletű kutatást is lehetővé tettek a németalföldi polgárság érdekei, amennyiben ez a vizsgálódás a feudalizmus tudománya, ideológiája ellen irányult. A Habsburg-ellenes, szabadságszerető, függetlenségre vágyó magyar diákok számára rokonszenves volt a spanyol Habsburgokkal szemben álló németalföldi tartományok hősies harca, amelynek eredményeként létrejött a holland állam. Hollandia ekkorra gazdaságilag fejlett, erős és gazdag állam, útban a tengeri nagyhatalommá váláshoz. A gazdag holland polgárság sokat áldoz az iskolák, egyetemek felállítására és fenntartására.

1667-ben Karcagújszállási Márton már az 1614-ben alapított Groningen egyetemén folytatja tanulmányait, ahol teológiai előadásokat látogat.

A korabeli akadémiai tanulmányokban tett előrehaladás bizonyításának sajátos módja volt a *vita*, *disputa*. A diák, előrehaladását bizonyítandó, vitára állt ki, és így mutatta meg a tananyagban való jártasságát. A vita tárgyát az a professzor jelölte ki, aki a vitaértekezést is írta. A felelő diák legfeljebb megjegyzéseket fűzhetett, ún. korollárium formájában, az értekezéshez. A vitázó nyilvános ülésen védte meg az értekezést. A sikeres vita után a diák magasabb szinten folytathatta tanulmányait. A vita-értekezést a felelő kinyomtatta és patrónusainak, tanárainak ajánlva eljuttatta pártfogóihoz, tanulmányaiban való előrehaladásának bizonyítékául. Karcagújszállási Márton első vitája 1668. május 23-án volt. A *Babel sive Concordia discors* (Bábel, avagy a meghasonlott összhang) c. alatt megjelenő vitáiraton a vitázó kun-magyarnak nevezi magát (Cumano-Hungarus).

Karcagújszállási Márton nem sokáig maradt Groningenben, mert átment az 1575-ben alapított leydeni egyetemre, ahol a kor egyik leghíresebb teológusa, *J. Cocceius* tanított. 1669 májusában kerül sor teológiai disputációjára, amelynek elnöke a „leghíresebb, legtanultabb” *J. Cocceius* volt. Karcagújszállási Mártonnak ez az utolsó teológiai tárgyú vitája. Nem tudunk sem a magisteri, sem a doktori cím elnyeréséért benyújtott disszertációjáról. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy nem fejezte be teológiai tanulmányait, hanem az őszi félévtől kezdődően orvosi tanulmányokba kezdett. Következő vitaértekezése már orvosi tárgyú. 1670 márciusában került sor első orvostudományi disputációjára. A vita-

¹² Nagy Sándor i. m. 66.

értekezés szerzője és a disputáció elnöke F. Sylvius de la Boë, a gyakorlati orvoslás professzora a leydeni egyetemen, az ún. jatrokémikus irányzat akkor ismert legjelentősebb képviselője.

Ahhoz, hogy Karcagújszállási Márton tudományos tevékenységét kellőképpen értékeljük, szükséges megismerkedni a jatrokémianak a korabeli orvostudományban betöltött szerepével.

A XVI. század során nagy fejlődésnek indult fizikai (elsősorban mechanikai) kutatások eredményeit felhasználták az életfolyamatok magyarázásában. Így jött létre a Santorio Santorio által megalapított jatrofizika, illetve jatromechanika, amelynek olyan kiváló képviselői voltak, mint az anatómus L. Bellini, a sokoldalú G. A. Borelli. Bizonyos fókig ide sorolható a vérkeringés első leírója, W. Harvey is.¹³

Az alkímiából kémiába fejlődő kémiai kutatások eredményeinek az életjelenségek magyarázatára való alkalmazása hozta létre a jatrokémiát, amely részben Paracelsus, részben J. B. van Helmont tevékenységére megy vissza.¹⁴ Helmont, aki a fermentáció felfedezője volt, és elsőnek vezette be a gáz fogalmát a kémiába. Helmont nyomán kialakult az a felfogás, hogy az élet- és kórfolyamatok kémiai természetűek. Ennek megfelelően az emberi testet is úgy fogják fel, mint egy kémcsövet.¹⁵ E mechanikus felfogásból kiindulva az orvos munkáját a sörfőzőéhez hasonlították, akinek az a feladata, hogy ügyeljen az erjedési folyamatokra.¹⁶

Ez a két nagy irányzat uralkodott az orvostudományban akkor, amikor Karcagújszállási Márton (aki első orvosi vitairatában latinosan Martinus Carceusnak nevezte magát) megkezdte Leydenben orvosi tanulmányait. A leydeni egyetem orvosi fakultásának leghíresebb professzora F. Sylvius de la Boë volt. F. Sylvius de la Boë emigráns francia hugenotta családból származott. Német, holland egyetemeken tanult és Baselban promoveált, majd a leydeni egyetemen a gyakorlati orvoslás professzora lett. Kitűnő előadó volt, aki igen nagy hatást tett tanítványaira. Nemcsak kiváló elméleti szakember, hanem sikeres therapeuta is. Bevezette Leydenben a betegágnál történő klinikai oktatást. Sikeres gyógyító tevékenysége, jó előadói képessége miatt sok diák kereste fel őt Leydenben, hogy tőle tanulja el a gyakorlati orvostudományt.¹⁷

Jatrokémikusként F. Sylvius de la Boë, szemben állva a jatrofizikával, az élet lényegét a vegyi folyamatokban látta. Hangsúlyozta a pontos megfigyelések és a kísérleti kutatások fontosságát. Van Helmonttól eltérően kimutatta, hogy az erjedés csak egyike a testben végbemenő vegyi folyamatoknak. A savak, alkáliák és sók nemcsak az életfolyamatok lényegét jelentették, de kiindulópontul szolgáltak számára a betegek gyógyításához is.¹⁸ Két nagy betegségcsoportot különböztetett meg: savas és alkálikus eredetűt, amelyet további csoportokra osztott. A diagnózist követte a terapia, amelynek során vagy savas vagy alkálikus gyógyszert alkalmazott a „contraria contrariis” elv alapján. Sylvius de la Boë emlékét őrzi az anatómiában a fossa Sylvii terminus technicus is.¹⁹

Karcagújszállási Márton Sylvius de la Boë tanítványa lett. Ő írta első vitaértekezését is, amelynek címe Disputatio Chimico-Medica. De Acido praecipue Microcosmi (Orvos-

¹³ Székely Sándor: *Az orvostudomány története*. Bp. 1961. 116—117.; Benedek István: *A tudás útja* Bp. 1972. 168.

¹⁴ Székely Sándor i. m. 117—118.; Benedek István i. m. 130, 175.

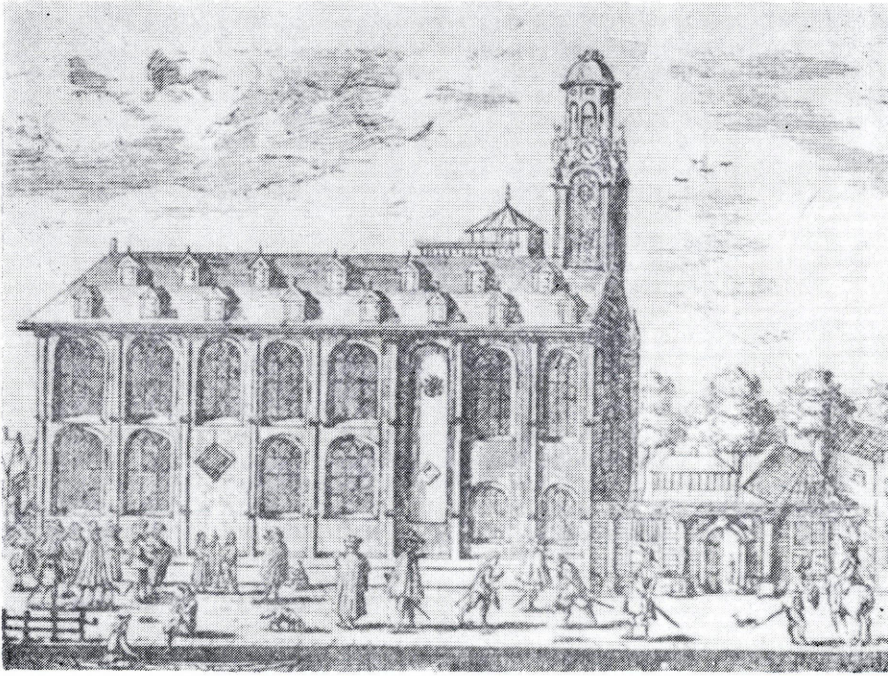
¹⁵ Guthrie, Douglas: *A History of Medicine*. London, 1945. 199.

¹⁶ Leff, S.—Leff, V.: *A varázslástól a modern orvostudományig*. Bp. 1951. 140.

¹⁷ Diepgen, Paul: *Geschichte der Medizin*. I. Berlin, 1949. 287.

¹⁸ Guthrie, Douglas i. m. 200.

¹⁹ Diepgen, Paul i. m. 297.

A leydeni egyetem épülete

kémiai értekezés. A savról, különösen a mikrokozmoséról). A vitairat jellegzetesen jatrokémikus alkotás, amely a mikrokozmosban észlelhető erjedés kérdéseivel foglalkozik.

Leydeni tanulmányai során Karcagújszállási Márton kapcsolatban maradt debreceni, majd sárospataki iskolatársával, patrónusa fiával, Tatai Kovács Györggyel, aki 1670-ben adta ki a nyavalyatörésről szóló művét *Hercules vere Cognitus* (A helyesen megismert Hercules) c. alatt. Ebben a külföld által is magasra értékelt munkájában az epilepsia felismerésével, gyógyításával, kórjóslatával foglalkozik a szerző. Karcagújszállási Márton üdvözlő verset írt barátjához munkája megjelenése alkalmából. A Tatai Kovács György arcképe alatt található vers magyar fordításban a következőképpen hangzik.

„Nyájás egyént ábrázol e kép magyaros viseletben
Származatára nemest, jellemzőre is azt.”²⁰

(Kővári Aladár fordítása)

Az 1671-es év Karcagújszállási Márton legtermékenyebb időszaka. Ekkor jelentette meg inaguralis értekezését, amelynek címe *Dissertatio inaguralis medica de Haemoptysi*. Ez a disszertáció is a Sylvius de la Boë hatását mutatja, mert először ő ismerte fel, hogy a tuberkulotikus folyamatok lényege a tüdő sérülése, megbetegedése.²¹ Weszprémi

²⁰ Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. I. Bp. 1960. 160.

²¹ Diepgen, Paul i. m. 297.

FRANCISCI DE LE BOË
 SYLVII,
 MEDICINÆ PRACTICÆ
 Professoris in Academia **LIBRARIATA**
Alex: Batava Celeberrimi **LIBRARIATA**
PRAXEOS
 MEDICÆ
 IDEA NOVA,
 LIBRI TRES.
*Cum Indice locupletissimo Capitum
 Rerum, & Verborum.*
 EDITIO TERTIA,
 Priore Accuratior & Auctior
 HANOVIE jussu Provinciali,
 Typis Auberyanis.
 M DC LXXV.

libris Nicol. Markovitz
1812cc
M.D. 1950

Francis de la Boë
1712
1712
1712

Sylvius de la Boë Praxeos medicæ idea nova c. művének 1675-ös kiadása
Martinus Carceus indexével

INDEX RERUM LOCUPLETISSIMUS

MARTINO CARCEO DE KARCZAGH-
Uyszállása, Cusmano-Ungaro adornatus:

In quo

Numerus Romanus Capitum est; Notæ
autem Arabicæ Paragraphorum.

*Hoc qui uti volet facilius, singulis paginis
Capitum numerum apponat.*

A.

Abscessus est, cum Sanguis post Inflammationem in
pus corrumpitur XL. 14.

Cura §. 22. Si in locum profundum Sanguis effusus sit,

& amove: i nequeat generatio puris promoveatur 49

Genitum, educatur § 6. Faciã a pertione § 7. Quam fa-

ciliter Cataplasmati ex Ficus applicatio. 59.

Abſinthites bilem pinguiorem emendat II, 40. Ut &
huc: rem glutinosum ac pituitosum XXXIV, 95.

Acidi Causæ, 1. Cibi, Poensve acidi. 2. Aer frigidus, feri-
cus tamen & subtilis. 3. Tristitia, moror. 4. Corporis
motus vehemens. 5. Vigilia nimia. 6. Alvi adſtricta
II. 6 XI, 20. XVIII, 17.

Subjecta. Acida Anteriora: Omphacium. Alumen
crudum, Acacia & eius succedanea Sacca, Hypocisti-

dos, vel Prunorum Sylvestrium &c. Chymica: Spi-

ritus Nuri, Sals, Vitrioli, Aluminis, imprimis cum Spi-

ritu vini reſificato cohobati, & blandiores facti XIX,

60. Auſteriuſcula: Sempervivum, Plantago XXIX, 30

Solanum XX, 38. Acida temperatiora: Sacca Cetri,

Arantiorum, Granatorum acidorum, Berberorum,

Ribeſiorum XI, 25. Acetum, Acetosa XIX, 90. Acetum

ſtillatitium ſimplex & compositum. Aqua Prophyla-

ctica & Alexipharmaca XXVIII, 31. Sal nurrum & lapu

pru-

István szerint Karcagújszállási Márton elnyerte az orvosi rangot²² (honores medicos), azonban a doktori cím elnyerésére csak a következő évben került sor. 1672. június 27-én védte meg az orvosdoktori fokozat és az összes orvosi jogok elnyerése céljából benyújtott disszertációját. A *Consideratio Medica inauguralis. Fluxus Hepatici* címet viselő értekezést az egyetem rektorának, A. Rusiusnak elnöklése alatt, az egyetemi tanács tagjainak jelenlétében olvasta fel Karcagújszállási Márton. Ez a munka is tipikusan jatrokémikus szellemben fogant.

Karcagújszállási Márton vitaértekezéseinek és inauguralis disszertációinak vizsgálata azt mutatja, hogy pártfogói között nemcsak magyarok, hanem leydeni tanárok is vannak. Mindez azt bizonyítja, hogy a kun-magyar diák szorgalmával, tehetségével elnyerte a leydeni egyetem tanárainak bizalmát és támogatását. Azonban orvoscímiai vitaértekezésében, az orvosi disszertációban már egyedül Kökényesdi Györgyöt említi meg magyar patrónusai közül. Többi pártfogója leydeni. A magyarországi patrónusok említésének hiányát aligha magyarázhatjuk Karcagújszállási hálátlanságával. Valószínűbb az a feltevés, hogy miután teológiai tanulmányait befejezte, patrónusainak egy része megszüntette támogatását. Orvosi tanulmányai folytatásához helybeli pártfogókat kellett keresnie. De a magyar patrónusok említésének hiánya utalhat arra is, hogy a Wesselényi-féle összeesküvés után, a felvidéki Habsburg-ellenes nemesi mozgalom kiéleződése miatt patrónusainak egy része nem tudta pártfogoltját tovább is támogatni. Elég itt arra utalni, hogy egyik pártfogója, Szuhay Mátyás 1670-ben bűjdosni kényszerült a császári megtorlástól félve.

Úgy látszik az otthoni támogatás elmaradását leydeni professzorainak segítségével pótolta. Ez tette lehetővé, hogy sikeresen befejezhesse orvosi tanulmányait.

Karcagújszállási Márton nevét és hírét nem orvosi értekezései tartották fenn, hanem az az index, amelyet nagyrabecsült professzora, F. Sylvius de la Boë gyakorlati orvostanához készített. 1671-ben jelentette meg a híres leydeni jatrokémikus professzor három könyvből álló *Praxeos medicae idea nova c. művét*, amelyben a jatrokémikus irányzat összefoglalását adta. Ehhez készített Karcagújszállási Márton egy két részből álló munkát, amelyet *Index rerum et materiae c. alatt* adott ki. Ebben a jatrokémikus orvosok által használt orvosi fogalmak, gyógyanyagok és gyógyszerközök jegyzékét állította össze a gyógyító orvos tájékoztatása és munkájának megkönnyebbítése céljából.

F. Sylvius de la Boë gyakorlati orvostudományi művének 3. könyve után következik az *Index rerum locupletissimus* című rész, ahol 391. a jatrokémikus orvosok által használt terminus technicus rövid magyarozatát adja, megjelölve azt a helyet Sylvius de la Boë könyvében, ahol az adott terminus technicus előfordul. Nem egyszerű felsorolás ez a munka, hanem a jatrokémikus tanítások jól átgondolt, rövid ismertetése.

Karcagújszállási eljárását illusztrálandó, bemutatjuk, mit ír a jatrokémikusok által olyan fontosnak tartott savról:

„*De acido: Acidi causae 1. cibi, potusve acidi 2. aër frigidus, serenus tamen et subtilis, 3. Tristitia, moeror, 4. Corporis motus vehemens. 5. Vigiliae inimiae 6. Alvus adstricta.*“ Ez követi a helyek megjelölése: „*II. 6., XI. 20., XVIII. 17.*“ Majd a savakról ír még 3 oldalnyi terjedelemben.

Bemutatunk még néhány rövid címszót a jatrokémikus felfogás jellemzésére:

„*Asthma est difficilis ar laboriosa respiratio, procedens cum sibilo flectore ac tussi, XXII. 22. Causa: Pituitu ad pulmones delata.*“

²² Wespri István i. m. 53.

Bilis generatio: XLIV. Locus et modus generationis ac secretionis etc. obscura in medicina. Diabetes: inquo plus seri secernitur a sanguine, quam decebat LVII. Dolor capitis: Gravativus ab affectis in cerebro glandulis (glanduli), XXVII. 29. XXIX. II. Pulsas in diararia XXVIII., 8, 15. Delirium solet praecedere XXIX, 27, XXX. 37. Causa: pulsantis doloris, pulsus est arteriarium, quae copiosae sunt in cerebro. Cura: 39, 40.”

A jatrokémikusok által oly fontosnak tartott fermentációról a következőket olvashatjuk:

„Fermentatio: Diuturna inducit aciditatem, exemplo massae panis VII. 4. Fermentatio: Alimentorum in ventriculo VII. Deficit si fermentum deficit 13, aut iners sit ie. pinguinius, viscedius aut aquosius, Augetur si fermentum sit solito accidius et volatilius 18. Cura: Promovendo fermentationem 26, 29, 32, 33. Impedietur: creta, cineribus, calce, coralliis 37.”

A vérköpésről, amelyből disszertációt is írt Karcagújszállási Márton, így ír:

„Haemoptoe: est dum sanguis ex ruptis, erosive vasis erumpit in arteriam asperam et per os reficitur XX. 16.”

Gyakran rámutat ez egyes életjelenségek közötti összefüggésekre is. Így a testmozgásról és a nyugalmi helyzetről a következőket állapítja meg:

„Corporis motus: Vehementior sitim auget. I. 7. Bilem acriorem facit XI. 18. Acidum intendit 20.

Corporis quies: Famem diminuit II. 9. Pituitam auget XI. 22. Bilem minis acer facit XIX. 27.”

Bár Karcagújszállási célja az volt, hogy csak egy mutatót készítsen F. Sylvius de la Boë gyakorlati orvostanához, igyekezett minél pontosabb és megbízhatóbb tájékoztatást nyújtani kora gyakorló orvosainak. A mutató összeállításakor elsősorban gyakorlati szempontok vezették, amit az is bizonyít, hogy a Febres címszóhoz egy láztáblázatot is adva, négy oldalon részletezi a lázas megbetegedéseket.

Az Index rerum után következik az Index materiae medicae seu medicamentorum (Az orvosi anyagok avagy orvosságok indexe), ahol 450 gyógyszeranyag illetve orvosság betűrendes felsorolását találjuk. Először a medicamentum neve, majd az alkalmazása és az azt tartalmazó fejezet megjelölése következik. Pl. *„Acetum calendulatum. In dolore capitis. XXVIII. 39.”* A hivatkozott fejezetben megtaláljuk a kérdéses orvosság javallatát, hatásmechanizmusát és elkészítésének módját. Az ábécérendben történő felsorolás után külön megadja az állaguk szerinti csoportosításukat: *„aquae, baccae, caepae coctae, farina, folia, fructus, gummi, herbae, ligna, oculi caneri, oleum Tartari, olea stillatitia, olea per expressionem, olea per infusionem et decoctionem, radices, rasara, resina, salia, semina, species, spiritus, succi liquidi, sirupi, unguenta”* sorrendben. Ezt követően egy Indiculus formularum seu prescriptionum következik.

A részletes felsorolást és osztályozást itt is a gyakorlati szempontok diktálták.

Sylvius de la Boë Praxeos medicae-jének abban az 1675-ös hannoveri kiadásában, amelyet legtöbbször használtunk, az Index rerum et Index materiae között található egy ajánlás is, amelyet az ismert orvostudós halála (1672) után írt hűséges tanítványa. Ezekben a ritmikus prózában írt dicsőítő sorokban Karcagújszállási a „discipulus tuus“, „tui nominis cultor et virtuum admirator“ (tanítványod, neved tisztelője és erényid csodálója) kifejezésekkel fejezi ki elhunyt professzora iránt háláját és ragaszkodását. Ez az ajánlás

fényt vet Karcagújszállási Márton jellemére is, megvilágítva annak egyik szép tulajdonságát, a tanára iránt érzett hálát.

Az *Index rerum et materiae* olyan sikeres összefoglalása volt a F. Sylvius de la Boë által képviselt jatrokémikus tanoknak, hogy valahányszor újra kiadták F. Sylvius de la Boënek e művét, mindannyiszor kiadták vele a *Cumano-Hungarus* orvosdoktor *Indexét* is: a *Praxeos medicae* 12 kiadásában találhatjuk meg a Karcagújszállási Márton által készített mutatásokat. Így járult hozzá a messziről jött kun-magyar orvos a XVII. század egyik nagyhatású orvosi irányzatának, a jatrokémiának elterjedéséhez.

Életsorsa további alakulását illetően csak feltételezésekre vagyunk utalva. Doktori gradusának elnyerése után hazatérhetett volna ő is Magyarországra. Azonban nem ezt tette. Leydenben maradt. A Sylvius de la Boë emlékére írt soraiban némi szomorúsággal nevezi magát a „világ vándorának” (*hospes mundi*), ami nem csak szónoki fogásnak minősíthető, hanem hazátlanságára történő célzás is. A Wesselényi-féle összeesküvés után nehéz helyzetbe kerültek a magyarországi protestáns értelmiségiek. A „pataki skóla” élete legnehezebb korszakát élet át: 1671. október 20-án Báthori Zsófia a pataki iskolát elfoglaltatta és a diákokat Patakról elűzte.²³ Bűjdosó sors várt Karcagújszállási Márton egyik volt patrónusára, Szuhay Mátyásra is. Aligha tévedünk, ha Karcagújszállási Márton külföldön maradásának egyik okát a megnehezedett hazai állapotokkal magyarázzuk. De nincs kizárva az sem, hogy megromlott egészségi állapota akadályozta meg hazatérésében. Annyit biztosan tudunk róla, hogy nem sokkal azután, hogy elnyerte a doktori fokozatot, Leydenben meghalt.

A diákjai sorsát figyelemmel kísérő debreceni kollégium subscriptusainak könyvében egy ismeretlen kéz Karcagújszállási Márton rövid életútjának sommázása után csak annyit írt „*ibidem mortuus*”²⁴ (ott meghalt).

Karcagújszállási Márton orvosi gyakorlatot Magyarországon nem fejtett ki. Ezért közvetlenül a hazai orvostörténet őt aligha tartja számon: azonban a jatrokémikus tanítások népszerűsítésével kétségtelenül befolyásolta a magyar orvoslást is.

Ha munkásságát összefoglalni és értékelni akarjuk, a következőket mondhatjuk róla:

1. Karcagújszállási Márton azoknak a kartéziánus filozófián és fizikán felnőtt magyarországi értelmiségieknek korai képviselője, akik komoly érdeklődést mutattak az új fel fogású természettudományi irányzatok és az orvoslás iránt.
2. Leydenben, a kor egyik legkiválóbb gyakorlati orvostannal foglalkozó orvosprofesszora, F. Sylvius de la Boë vezetése alatt a jatrokémikus irányzat követője lett.
3. Mint jatrokémikus nem önálló kutatásaival tűnt ki kortársai közül (erre korai halála miatt nem is lehetett alkalma), hanem a legfontosabb jatrokémikus mű, F. Sylvius de la Boë *Praxeos medicae idea nova* c., igen népszerű és sok kiadást megért művéhez írt *Index rerum et materiae* c. munkájával, amellyel jelentős mértékben hozzájárult mind a jatrokémikus irányzat tanának népszerűsítéséhez, mind pedig az ebben az irányban dolgozó orvosok gyógyítómunkájának segítéséhez.

A Nagykunság nehéz viszonyai közül kiszakadt *Cumano-Hungarus* lehetőségeitől és viszonyaitól függően így járult hozzá a XVII. századi egyetemes orvostudomány fejlődéséhez.

²³ Gulyás József: *A sárospataki ref. főiskola rövid története*. Sárospatak, 1931. 22.

²⁴ *Iskolatörténeti adattár* i. m. 130.

Summary

Martinus Carceus, by his Hungarian name Karcagujszállási Márton (1646-about 1673) was an early representative of Hungarian intellectuals who grew up on Cartesian philosophy and physics and showed deep interest in new conceptions of science and in medicine.

In Leyden, he became a follower of iatrochemistry under the guidance of F. Sylvius de la Boë, one of the most outstanding professors of practical medicine.

As a iatrochemist he distinguished himself not by independant researches — his early death would not have allowed for it anyhow —, but by writing an *Index rerum et materiae* to the most important work of iatrochemistry, F. Sylvius de la Boë's *Praxeos medicae idea nova*, which was very popular and ran several editions. His work meant an important contribution to the popularization of iatrochemistry and helped the healing work of doctors who practiced in its spirit.

A MAUKSCH CSALÁD ERDÉLYI GYÓGYSZERÉSZ TAGJAI

BINDER PÁL

A magyar irodalomtörténet, akárcsak a hazai természettudományok története számon tartja a szepességi Mauksch család tagjait. A hagyomány szerint Szászországból a XVI. század végén a felvidéki szepességbe telepedett család tagjai közül Donat Mauksch, késmárki főbíró 1635. június 6-án II. Ferdinánd királytól a maga, valamint Donat, David, Israel, Sigmund, Eva, Agnes, és Margareta gyerekei számára magyar nemességet kap. A Mauksch vagy Mauksch család egyik tagja, Thomas Mauksch 1691-ben Farkasfalvára nyer nemesi adományt.¹ Ettől kezdve a felvidéki családnak két ágát, egy nemesít (a farkasfalvi Mauksok) és egy polgárit (késmárki Maukschok) különböztetünk meg.

A Farkasfalvi Mauks családból kitűnt *Mauks Ilona* (Mohora, 1853 — Horpács, 1926), Mikszáth Kálmán író felesége, aki 1922-ben „Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései” címmel írt könyvet, ami a nagy író életének páratlan értékű dokumentuma.² Ehhez a családhoz tartozott *Mauks Endre* pénzügyi tanácsos és székbíró is (szül. Mohora, 1857).³

A késmárki, német anyanyelvű *Maukschok* közül említést érdemel *Mauksch János Daniél* orvosdoktor, aki 1776-ban a nagyszombati egyetemen nyert doktori oklevelet, de munkája (*Dissertatio inauguralis medica de partibus plantarum. Tynnaviae, 1776.*) kéziratban maradt. Ismertebb volt *Mauksch Tamás* (*Thomas Mauksch, 1749—1832*), aki Késmárkon született, itt végezte középiskolai tanulmányait, de közben Szikszón és Sárospatakon magyarul is jól megtanult. 1772—73-ban Lipcsében teológiát hallgatott, majd hazatérte után szülővárosa liceumának igazgatója lett, majd Bártfán, s végül Nagyszalókon (Schlagendorf) volt evangélikus lelkes. Szabadidejét a botanikának szentelte s a Tátra hegység természeti viszonyait tanulmányozta.⁴ Tanulmányt írt a Szepesség és a „Kárpáti Alpok” klímájáról.⁵ valamint a szepességi szászok történetéről és alkotmányáról.⁶

A Mauksch család erdélyi ágát *Thobias Mauksch (1727—1805)* alapította meg. Tóbiás a Szepességben, Késmárkon született 1727. október 27-én. Mivel apját korán elvesztette

¹ Siebmacher's *Wappenbuch* IV, 1893. 103.

² *Magyar irodalmi lexikon*, II. Bp. 1978, 204–205.

³ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. Bp. 1902, 894.

⁴ Uo. 894—895.

⁵ Mauksch, Thomas (Prediger zu Schlagendorf-Nagyszalók): Über die Witterung in der Zips, besonders unter den Karpathischen Alpen. *Magazin der Litteratur und Kunst*, III. Wien, 1794—95.; Mauksch Thomas (Késmárk): Über die Alpen-Winde in der Zips in Oberungarn und deren Ursachen. *Hesperus*, Prag, XXVI. 1820.

⁶ Mauksch, Thomas: Beytrag zur Geschichte und gegenwertigen Verfassung der ungarischen Sachen in der Zips. *Ungarisches Magazin* I, 7.; *Zeitschrift von und für Ungarn* V, 35.

s nem tudta tanulmányait befejezni, anyja egy gyógyszerárba adta segédnek, Így került a 13 éves fiú Kolozsvárra, ahol nyolc éven át tanulta a gyógyszerészetet. Ismereteit németországi vándorútja alkalmával mélyítette el, ahol Ludwigsburgban, majd Stuttgartban folytatta a mesterséget. Közben 1750-ben kolozsvári nagybátyja meghalt, s végrendeletében a patikát reá hagyományozta. Thobias Mauksch hazajött Kolozsvárra, ahol az első két évben mint provisor vezette az örökölt patikát, ami két év múlva teljesen tulajdonába került. Jó híre hamar elterjedt egész Erdélyben, s ezért 1760-ban a kolozsvári városi tanács ajánlatára Mária Terézia idején kizárólagos gyógyszerészeti privilégiumot nyert.⁷ Nevéhez fűződik az összes magyarországi és erdélyi gyógyszerárak átszervezése (Apothecarum Regni Hungariae et Principat. Transylvan.).⁸ Mauksch Tóbiás városának is hű polgára volt, s a XVIII. század végén kolozsvári szenátornak, majd rendőrigazgatónak és városi kapitánynak választották. Az 1790-es években országgyűlési képviselő is volt. Mint hitbuzgó ágostai hitvallású, a kolozsvári evangélikus egyháznak volt oszlopos tagja. Mikor 78 éves korában meghalt, Mauksch Tóbiást a házsongárdi evangélikus temetőben hantolták el.⁹ Közeli a keleti kerítéshez, messziről feltűnik a Mauksch család híres, piramis alakú kriptája. Neoklasszicista bejárata alatt a nagy gyógyszerészcsalád mesterségére utaló finom empire domborművek láthatók. Előtte a család közismert tagjának, Mauksch Tóbiás gyógyszerésznek van latin felíratú sírköve.¹⁰

A XVII. század végén (1685-ben) újralakult kolozsvári evangélikus egyházban a felvidékieknek végig nagy szerepük volt. Az egyház újjászervezője Zabán (Zabánus) Izsák Árva megyei szlovák, szebeni főpap, s 1696-tól a felvidéki Johann Murgasch volt evangélikus lelkész Kolozsvárat.¹¹ A Kolozsvárra látogató szászoknak a Mauksch-ház igazi központjuk volt. Így például 1774. október 20-án a kolozsvári gyógyszerész vendége volt báró Brukenthal Sámuel, Erdély kormányzója, Johann Friedrich Klein von Straussenburg beszercei főbíró és Johann Theodor von Herrmann guberniumi titkár.¹² Paul Schelker guberniumi kancellári tisztviseelő számára 1791 húsvétján az öntözés a Mauksch-házban kezdődött. Ez különben egyik régi leírása ennek a máig elterjedt húsvéti szokásnak.¹³

⁷ Melzer, Jakob: *Biographien berühmter Zipser*. Kaschau, 1833, 264.; Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 17/1867, 135—136.

⁸ Crişan, Eva: Prima „Taxa pharmaceutica” (listă de preţuri farmaceutice) din Transilvania. *Acta Musei Napocensis*, X/1973, 255—270, XI/1974, 219.

⁹ Orient Gyula: *Erdély gyógyszerész polgármesterei, szenátorai, országgyűlési képviselői és természetbúvárai*. Kolozsvár.

¹⁰ Gaal György: Házsongárdi panteon. *Korunk Évkönyv*, 1980, 268.

¹¹ Gündisch, Gustav: Die Erneuerung der evangelisch-lutherischen Gemeinde in Klausenburg im Jahre 1695. *Bewahrung und Erneuerung. Festschrift für Bischof D. Albert Klein*. Hermannstadt, 1980, 103—114.

¹² Aus den Briefen des Gubernialsekretars Johann Theodor von Hermann. Mitgeteilt von Julius Gross, *Arch. Ver.* 23/1890. An Georg Hermann. Hermannstadt, 20. Oktober 1774, 184—185: „Wir kamen übrigens noch den nämlichen Tag, wiewohl ziemlich spät, in Klausenburg an. . . Nach Endigung des Gottesdienstes gingen wir mit dem Herrn von Straussenburg, Stadtrichter von Bistritz welcher zur Komplimentierung des Baron Brukenthal mit seiner Gemahlin nach Klausenburg gekommen war, in sein Quartier, wo uns der Wirt, ein reicher und ansehnlicher Apotheker, Mauksch, mit welchem ich vor einigen Jahren wegen eines unserm Oberlieutenant — Martin Herrmann — nach Kaschau übermachten Wechsels korrespondierte, mit einem herrlichen Mittagessen bediente.“

¹³ Aus den Briefen der Familie von Heydendorff (1737—1853). Mitgeteilt von Friedrich Wilhelm Seraphin. *Arch. Ver.* 25/1895, 525—526. Paul Schelker an seinen Freund Michael von Heydendorff d. J. d. d. Clausenburg, 5. Mai 1791 „Deine Unterhaltungen am Ostertage gefallen mir. . . Abends wurde die Stadt beleuchtet; . . . Gegen 10 Uhr ward vor dem Maukschischen Hause eine Tafel gepflanzt, und bei dieser wurde nicht gespeist, nein, sondern es wurde von den gewöhnlichen Dilettanten, die du wohl weisst, eine Musik aufgeführt, die auch du gehört hast . . . wie gesagt, ich legte mich, und nach einem sanften Schlaf erwachte ich um 6 Uhr. Flugs zog ich mich an, richtete

Mauksch Tóbiás és felesége, Sartorius Zsuzsánna oszlopos tagja volt a kolozsvári evangélikus gyülekezetnek, és 1763-ban feliratos ezüstkelyhet ajándékoznak a templomnak.¹⁴

A XVIII. század derekán már házasságban élő Mauksch Tóbiásnak több gyereke volt. A legnagyobb lehetett Tobias Samuel Mauksch, aki 1791-ben Göttingenben medicinát tanult.¹⁵

Az idős Mauksch Tóbiás 1793-ban megvásárolta a marosvásárhelyi patikát, s kiskorú fia számára egy használati utasítást írt. Ezt az erdélyi gyógyszeréstörténet szempontjából igen fontos Instructio-t a neves gyógyszeréztörténész Orient Gyula 1918-ban fordította magyarra és közölte nyomtatásban a kolozsvári Dolgozatokban.¹⁶ A marosvásárhelyi patika instrukciójáról Spielmann József írt kritikai tanulmányt.¹⁷ Mauksch Tóbiás személye Izsák Sámuel nagy gyógyszeréstörténeti összefoglalásában is méltó helyet foglal el.¹⁸ A fiának szánt Utasításokban néhány érdekes családtörténeti vonatkozás is van. „*Midőn e sorokat írom szeretett fiam 10, 12 éves — írja az immár 66 éves apa kisebbik fiáról, János Mártonról —, neveltesék igazi keresztény evangélikus hitben és tanítsassék a német, latin és magyar nyelvekre. Mivel Vásárhelyt igen tehetséges és jó magyar református papok vannak, úgy magad és feleséged azonban magyarul tudnotok kell s a szép prédikációkat szorgalmasan hallgathatjátok. Gyermekedtet járassd a református kollégiumba, de azért ne engedd meg, hogy elmagyarosítsák, hanem otthon velük mindig németül kell beszélni.*”

Nem tudni pontosan, hogy a Mauksch-gyerekek közül ki telepedett át Marosvásárhelyre s az instrukció tulajdonképpen kinek szól — talán idősebb fiának, a Göttingában tanult Mauksch Tóbiás Sámuelnek?

A Mauksch-család szászsebesi ágát *Martin Adam Mauksch* (Mauksch Tóbiás fia?) kezdi el azzal, hogy 1799-ben megalapítja a Sebes-menti város első állandó patikáját. Georg Marienburg(er), a neves, költőként is ismert, barcasági származású rektor 1785-ben Szászsebes topográfija című munkájában arról kesereg, hogy városában sem állandó orvos, sem gyógyszerész nincs.¹⁹ Miután őt 1798-ban Szászsebes királybírájává választották,²⁰ első dolgai között volt egy állandó patika megalapítása. Bizonyára ő hívta meg Kolozs-

dies und jenes bis um 7 Uhr, dann fing's Begiessen an. . . Frau Maukschin war mir verhülflich, in das Schlafzimmer eindringen zu können, welches vorläufig schon zugeriegelt worden war, und Alles, was Maukschische Kinder heisst wurde von mir in den Federn noch begossen. . .“

¹⁴ *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens I.* Goldschmiedarbeiten I. Text. Herausgegeben von D. Dr. Victor Roth Hermannstadt. Klausenburg 1922, 136. „*Sieberkelch. . . Unterhalb des Mündungsrandes der glatten Kelchschale in lateinischer Schreibschrift: »Das Blut Jesu Christi des Sohnes Gottes machet uns rein von unseren Sünden Joh 1 v 7 — « In derselben Schrift auf der Oberseite des Aufsatzrandes: »In Honorem Dei Ecclesiae Evangelico—Lutheranae obtulit Tobias MAUKSCH Apothecarius Claudiopolitanus Privilegiatus cum Conthorali Susan(n)a nata Sartori 1763.« Auf dem Rande des unteren Stiles: »Jacob(us) Ulbreich Fecit istum Calix 1763.«“*

¹⁵ Verzeichnis derjenigen Siebenbürger Sachsen, welche an den Universitäten zu Krakau, Strassburg und Göttingen studirt haben. *Arch. Ver.* VI/1864, 279, „*Göttingen, 1791: Tob. Sam. Mauksch Trans. Med. Friedrich Reimesch.*“ *Ergänzungen Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* 63/1940, 62.

¹⁶ Orient Gyula: Az Erdély Nemzeti Múzeum érem és régiségtárának gyógyszerészeti gyűjteménye (Mauksch Tobias marosvásárhelyi patikus instrukciója). *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából IX*, 1918, 246—300.

¹⁷ Spielmann, Iosif: Două instrucțiuni farmaceutice din patria noastră. *Revista medicală* 1960/3, 481—488.

¹⁸ Izsák, Samuel: *Farmacia de-a lungu secolelor*. București, 1979, 214—215.

¹⁹ Topographie der Stadt Mühlbach. *Siebenbürger Zeitung* 1785 Nr. 28—39.

²⁰ Brandsch, Gottlieb: Georg Marienburg(er), ein vergessener siebenbürgisch-deutscher Dichter. *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum IX/X*, 1944, 34—76.

várról, mert amikor 1801 augusztusában Martin Adam Mauksch feleségül vette Samuel Andreas szászsebesi polgár Regina nevű lányát, tanúként Georg Marienburg is ott volt.²¹

A szászsebesi piacon levő „*Zum Engel*“ (ma Sebes, Str. Lenin, 30.) patika tulajdonosának három fia volt, akik közül kettő (Josef Friedrich és Johann Samuel) a patikusi mesterséget folytatta, Johann Samuel pedig tanári, illetve egyházi pályára lépett.²² Johann Samuel a szebeni evangélikus gimnáziumban tanult, s tanulmányai végeztével, 1831-ben diszsertációt írt az erdélyi szász reformációról (*Causarum et progressus reformationis inter Saxonum Transsilvanos historia*, 1831).²³ Még mint diák, Carl Mauksch birtokosa volt Tacitus műve 1619. évi kiadásának (*Taciti opera quae extant I. Lipsius postremum recensuit. Lugduni Batavorum*, 1619.), mely könyv a neves német költő, Martin Opetz tulajdonában volt (*Martinus Opitius. Albae Dacorum 8 Jun 1623*), Ezt a könyvet Mauksch 1828-ban a szebeni ev. gimnázium könyvtárának ajándékozta.²⁴ Az 1830—40-es években Johann Samuel a szászsebesi ev. algimnázium tanára lett, s tanítványai között volt a neves szász népdalgyűjtő, Friedrich Wilhelm Schuster is.²⁵ Adalbert Joseph Krickel, aki 1827—1829 között gyalog járta be a Habsburg-birodalom országait, meleg hangon emlékezik meg Mauksch szászsebesi patikus lányairól.²⁶

Mivel az 1818-ban elhunyt *Martin Adam Mauksch* özvegyét, *Reginát Georg Friedrich Binder* patikus vette feleségül, s ő kezelte a *Zum Engel* nevű patikát, a két gyógyszerész Mauksch-fiú máshova költözött. Josef Friedrich Mauksch Szebenben lett gyógyszerész, de Johann Samuel, afeletti haragjában, hogy egy Binder örökölte az apai patikát, elhagyta az országot, részt vett az Egyiptom—Szíria közötti háborúban (1831—32), majd állítólag Indiába utazott, ahol nyoma veszett.²⁷

Carl Mauksch ev. lelkész fiai közül *Dr. Friedrich Mauksch* (1864—1932) Szászsebes város főorvosa lett, s mint szemészorvos szerzett hírnevet.²⁸

A szászsebesi Mauksch család tagjai közül a következők lettek orvosok és gyógyszerészek:

Joseph Friedrich Mauksch (kb. 1802—?) Szebenbe költözött, s ott átvette a neves „Medvéhez” (Baren-Apotheke) címzett gyógyszerterárat, ahol ma a Brukenthal Múzeum főkéntézményeként gyógyszerertörténeti múzeum működik. A Carolina Kayserrel kötött házasságából csak lányok születtek. Az 1940-es években a nagyszebeni „Medvéhez” címzett patika tulajdonosa *Helmuth Fabritius* volt, aki Schaffarzik Annával kötött házasságot. Schaffarzik Anna a Zaránd megyei Brádon és Kristyoron is elterjedt Schaffarzik

²¹ *Augusti 1801 . . . copulatur Martin Ad. Mauks, Pharmacopola, c. jud. vir Regina, filia D. S. Andree Commis. stationatis, test v. cl. Mat. Pilder, Dec R. C. A. M. et Spect. D. Georg Marienburg Jud. Civit ac. S . . . p V. R. D. Tellmann D II. Michael Fleischer*

²² Acker, Mihai: Despre trecutul farmaciilor din Sebeş și despre farmaciștii sebeseni din trecut (Apotheken und Apotheker in der Vergangenheit der Stadt Sebeş-Mühlbach). *Apulum VIII*, 1970 (Acta Musei Apulensis, Alba Iulia). 271—281.

²³ Teutsch, G. D.: Rede zur Eröffnung der 41. Generalversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde (Mühlbach 14—15 Aug. 1888). *Arch. Ver.* 22/1889, 21.

²⁴ Csaki, M.: Kleine Mitteilungen. *Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde* 66/1923 8—9.

²⁵ Teutsch, Fr.: Friedrich Wilhelm Schuster (1824—1914). *Arch. Ver.* 40/1916. 11.

²⁶ Krickel, Adalbert Joseph: *Fussreise durch den grossen Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829*. Wien, M. Ch. Adolph, 1830, 57.

²⁷ Acker i. m. 273—274.

²⁸ Sooss, Gerhard: „Chirurgus” der Senior der Mühlbacher „Artus runde”. *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender*. Jahrbuch 1980, 136—139.

családból származott, melynek neves tagja volt *Schaffarzik X. Ferenc* (1857—?) királyi bányatanácsos, neves geológus.²⁹

Schaffarzik Anna elvált Fabritiustól, s Dr. Michael Röchrich szebeni orvossal kötött házasságot.

Johann Samuel Mauksch gyógyszerész, amint azt már fentebb említettük, kivándorolt, előbb Perzsiában, majd Brit-Indiában volt patikus. Sorsáról többet nem tudunk.

Carl Simon Mauksch (1807—1894) tanulmányai elvégzése után szülővárosában maradt, s előbb a hívők nélküli (szinekura) lámkeréki evangélikus egyház lelkésze, majd gimnáziumi tanár s végül szászsebesi főpap. Második házasságát *Julianna Frederika Marienburgerrel* (1822—1914) kötötte meg, aki az apját Szászsebesre hívó Georg Marienburger királybíró unokája volt. Carl Simon lelkész gyerkei közül többen léptek gyógyszerészi és orvosi pályára:

Carl Mauksch (1848—1894) életéről és sorsáról keveset tudunk. Talán apja volt az 1912-ben a Hunyad vármegyei Algyógyon élő *Mauksch Károly* orvosnak.³⁰ A következő fiú, *Heinrich Mauksch* (?) szintén orvos lett. Fia, ifj. Heinrich Mauksch az ausztriai Salzburgban volt orvosdoktor. A lányok közül *Henriette Mauksch* (1853—1885?) a gazdag szászsebesi kereskedővel, *Josef Baumann*-nal kötött házasságot. Egyetlen lányuk, Julie Elise Henriette Baumann (1883. I. 23.—1952. I. 28.) a prágai születésű *Rudolf Ottokar Pühringer* főhadnaggyal kötött házasságot. Ők az első világháború előtt Komáromban éltek, itt született fiuk, Rudolf Josef Pühringer Moldovan (1908. III. 21.—) A szászsebesi lelkész második leánya, *Adele Mauksch* (1859—1947) a szászvárosi származású *Carl Lewitzki* (1859. VI. 2.—1907. IV. 9.) szászsebesi prédikátor felesége lett. Gyerekeik közül Karl Lewitzki (1894. VIII. 4.—1918. X. 25.) az olasz fronton esett el, Helmut Lewitzki (1896. X. 19.—) még a hetvenes években Szászsebesen élt. Christine Adele Lewitzki (1898. XII. 26.—1924. I. 23.) férje szintén patikus volt: a besztercei *Gustav Berger*. A Berger családból származott a XX. század legkiválóbb besztercei történésze: a levéltáros *Albert Berger*.³¹ Magyar szempontból jelentős felfedezése a „Besztercei Szószedet” nevű régi nyelvemlék.³²

Carl Mauksch főpap legkisebb fia, *Friedrich Mauksch* (1867—1932) orvos, később, hatvan éves korában kötött házasságot a dél-tiroli származású Fini Brezannal. A század elején segítette Halaváts Gyula magyar építész a Sebes-környéki városok és templomkastélyok feltárásában.^{32/3a} Egyetlen lányuk, *Mercedes Mauksch* (sz. 1925) szintén orvosnő, jelenleg az NSZK-ban lakik. A kolozsvári Kovács Ivánnal kötött házasságából született Thomas Christof Kovács-Mauksch (1959—1980) orvostanhallgató tragikus közlekedési balesetnek lett áldozata.

Carl Mauksch főpap húga, *Regina Mauksch* (1810—1835) 1829-ben a szászsebesi Samuel Melas evangélikus lelkésszel kötött házasságot. A Melas gyerekek inkább irodalmi és művelődési szempontból tűntek ki. *Heinrich Melas* (1829—1894) mint *Petőfi* verseinek német tolmácsolója írta be nevét a magyar—szász kulturális kapcsolatok történetébe. Szülővárosa, Szászsebes algimnáziumában kezdett tanulmányait a szebeni evangélikus gimnáziumban folytatta (1842—1847), majd a nagyszebeni Jogi Akadémián 1849—1851 között jogot hallgatott. 1852 és 1863 között különböző erdélyi törvényszékeken dolgozott.

²⁹ Szinyvei József: *Magyar írók élete és munkái*. XII. Bp. 1908. 304—309.

³⁰ *Hunyadmegyei Régészeti és Történelmi Társaság Évkönyve* 22/1912—1513, 84.: dr. Mauks Károly, Algyógy

³¹ Nussbächer, Gernot: *Figuri de archivistii*. București 1971, 257—264.

³² *Erdélyi Múzeum* 1893, 135.

^{32/3a} Halaváts Gyula: *Útjegyzetei Szászsebes környékéről*. *Archaeológiai Értesítő* 1906, 355—360.

1863-ban családi okokból lemondott állami állásáról, és Segesváron mint ügyvéd tevékenykedett. 1865-ben feleségül vette a segesvári nemesi családból származó *Carolina von Sternheimet*. Mivel kitűnően beszélte a három erdélyi nyelvet, a város egyik legkeresettebb ügyvéde lett.³³ 1885-ben Bécsben, majd 1891-ben Szebenben adta ki Petőfi verseinek német fordításait.³⁴ A „Siebenbürgischer Volksfreund” c. szepeni kalendárium 1893. és 1894. évi évfolyamaiban Petőfi verseit irodalmi német mellett szász dialektusban is közölte.

Heinrich Melas húga az 1831-ben született *Henriette Melas* 1851. április 24-én házasságot kötött a segesvári származású *Friedrich Müller* (1828. V. 15.—1915. IV. 25.) tanárral és lelkésszel, korának egyik legnevesebb erdélyi szász tudósával és néprajzosával. Friedrich Müller gyűjtötte össze és adta ki az erdélyi szász népmondásokat (*Siebenbürgische Sagen*, 1857.), az erdélyi német nyelvelméleket (*Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen*, 1864.) és M. J. Ackerrel együtt a dáciai római feliratokat.³⁵ Georg Daniel Teutsch halála után hosszú ideig ő volt az erdélyi szász püspök. A fiatal pár 1851-ben Segesváron Josef Baptist Teutsch kereskedő házában tartotta az esküvőt, egy darabig itt is laktak.³⁶

Az 1832-ben született *Gustav Melas*ról csak azt tudjuk, hogy feleségét Franciska Kaufmann-nak hívták.

Martin Mauksch szászsebesi patikus legkisebb lánya, *Sophia Mauksch* (1813—1870) mint vénkisasszony halt meg Szászsebesen.

A szászsebesi egykori népes Mauksch családnak Erdélyben már nincsenek orvos vagy gyógyszerész tagjai. Martin Adam Andreas Mauksch három fia közül csak Carl Simon Mauksch lelkésznek voltak fiú utódai. Heinrich utódai Ausztriában, Mercedes Mauksch-Kovács unokája Németországban él.

*

Folytatásképpen lássuk röviden a kolozsvári Mauksch család további történetét. *Id. Mauksch Tóbiás* első házasságából született Tóbiás 1805-ben halt meg: Tóbiás Sámuel egykori göttingeni orvostanhallgatóról (1791) nincs több adatunk. Maga *id. Mauksch Tóbiás* ismert instrukcióiban a következőképpen hagyatkozik: „*Mivel első házasságomból két kedves gyermekemnek a két kolozsvári gyógyszerertáramat hagyományoztam, a marosvásárhelyi gyógyszerertáramat második házasságomból származott szeretett János Márton Mauksch fiannak hagyományozom.*”³⁷ Apja halála után János Márton hazatért Kolozsvárra, s élete végéig (1802—1817) ő volt a Piac és Híd utca közötti sarokház-patika tulajdonosa.

Lánya, az 1810 körül született Matilde (kb. 1810—1863) a segesvári születésű *Georg Gottlieb Hintz* (1808—1876) felesége lesz, s halála után a több mint ötven éven át „Mauksch” néven ismert patika a Hintz család tulajdonába kerül. Georg Hintz egy személyben volt gyógyszerész és teológus. 1833-ban mint helyettes ev. lelkész került

³³ Ungewöhnlich gewandt. Der Übersetzer Heinrich Melas. *Karpaten Rundschau* 1979. VIII/10

³⁴ *Französische und magyarische Dichtungen in metrischer Übersetzung*. Wien, Verlag von Karl Graeser, 1885. 2. *Gedichte von Sándor Petőfi aus dem Magyarischen übertragen*. Verlag von W. Krafft in Hermannstadt, 1891.

³⁵ Im Dienst der Gemeinschaft. 150 Jahre seit der Geburt von Friedrich Müller. *Karpaten Rundschau* 1978. V/2.

³⁶ Teutsch, Friedrich: Bischof Friedrich Müller (1828—1915). Ein Lebens- und Zeitbild. *Archiv des Vereins* 40/1918, 206.

³⁷ Orient Gyula: *A bánáti és erdélyi gyógyszerészet története*. Kolozsvár, 1926 183.

Kolozsvárra, s Martin Liedemann evangélikus pap halála után, 1837-ben átveszi a Mauksch-patikával szemben levő evangélikus templom lelkészi állását. Hintz majdnem fél évszázadig volt kolozsvári ev. lelkész. Ő a lehetőségekhez képest igyekezett megőrizni egyházközsége német (szász) jellegét. Így például 1841 végén, mintegy az 1842. évi országgyűlési csatározásokra utalva, arra inti a szász képviselőket, hogy férfiasan védjék meg nemzetük érdekeit. 1848 márciusában ellenben az Unió elfogadására szólította fel a szász népet.³⁸ A forradalom után a Hintz vezette evangélikus egyházban a magyar is a prédikáció nyelvéné vált. 1849. május 11-én ő vállalta a halálra ítélt Stephan Ludwig Roth ismert szász lelkész és politikus lelki gondozását.³⁹ A Roth főbelövéseiről szóló szemtanúleírás 1850-ben Brassóban nyomtatásban is megjelent.⁴⁰ Georg Gottlieb Hintz több más prédikációja is megjelent nyomtatásban. 1835-ben Daniel Slaby patikus felett mondott gyászbeszédet, majd 1860. május 13-án az április 8-án elhunyt gróf Széchenyi István felett tartott német nyelvű emlék-istentiszteletet.⁴¹

Ifj. *Hintz György* (1840—1890), id. Georg Hintz és Engel Polyxenia fia, Kolozsvárt született. A családi hagyományt követve a gyógyszerészi pályát választotta: egypár évi szebeni és miskolci gyakornokoskodás után Bécsben folytatta tanulmányait. Doktori vizsgái letétele után, 1813-ban hazatért Kolozsvárra, s átvette az egykori Mauksch-patika vezetését.⁴² 1884-től a kolozsvári egyetem magántanára, ő alapította a gyógyszerészeti tanszéket, „gyógyszerészeti mútant” adott elő, ami a mai gyógynövénytannak és gyógyszertechnológiának felel meg. A gyógyszerészeti mesterséget fia, majd unokája örökölte. Az utóbbi, dr. Hintz György a kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet tanára.⁴³

Id. Mauksch Tóbiásnak állítólag 13 leánya volt. Ezekről majdnem semmit sem tudunk. Csupán azt, hogy az egyik Mauksch lány (hacsak nem ifj. M. Tóbiás lányáról van szó) a neves homoródalmási unitárius orvosdoktor, *Barra Imre* felesége lett. Barra Imre (Kolozsvár, 1799. XI. 5.—Kolozsvár, 1854. I. 20.) orvoscsaládból származott: nagyapja, Barra Ferenc, és apja, Barra István szintén medicusok voltak. A bécsi egyetem (1817—1822) elvégzése után mint orvos tért haza, s az epimirigy gyógyításában tűnt ki.⁴⁴

*

Legkevesebbet tudunk a marosvásárhelyi Maukschokról. Az itteni patika az 1760-as évektől kezdve Mauksch János gyógyszerész tulajdonában volt. Ő a brassói patikárius családból származó Sofia Honigberget vette nőül. A brassói család legnevesebb tagja *Johann Martin Honigberger* (1795—1819) gyógyszerész volt. Ő Brassóban és Besztercén tanulta a patikáriusi mesterséget, 1816-ban Közel-Keletre utazott, s nyolc éven át volt gyógyszerész Szíriában és Libanonban. Innen Bagdadon át Perzsiába, majd Indiába távozott, s 1829-től kezdve Lahoréban, a szikhek „fővárosában” élt mint a helyi maharadza udvari orvosa, az udvari patika, valamint egy puskapor- és fegyvergyár igazgatója.

³⁸ Michaelis, Franz: Georg Gottlieb Hintz, Stadtpfarrer von Klausenburg und seine Bekenntnis zum Deutschtum. *Deutsche Forschung im Südosten* 3/1944, Heft 1, 166—167.

³⁹ Folberth, Otto: *Der Prozess Stephen Ludwig Roth*. Ein Kapitel Nationalitätengeschichte Südosteuropas im 19. Jahrhundert. Graz—Köln, 1959, 188—189.

⁴⁰ *Die letzten Lebensmomente des am 11. Mai 1849 in Klausenburg hingerichteten Meschener Pfarrers Stephan Ludwig Roth, dargestellt von Georg Hintz evang. Pfarrer von Klausenburg*. Gedruckt bei Johann Gött, Kronstadt, 1850.; Folberth, i. m. 352—367.

⁴¹ Szinnyei i. m. IV. 888—889.

⁴² Uo. 889—890.

⁴³ Szépréti Lilla: Az öreg „Hintz-Ház” vallomása. *Új Élet*, 1976/4, 11.

⁴⁴ Szinnyei i. m. I, 610.

1833-ban beutazta Afganisztánt, és ott növényteni kutatásokat folytatott. 1834-ben rövid időre hazatért Brassóba, s egy ideig Konstantinápolyban is működött. Ezután ismét Lahoréba utazik, ahol 1849-ig maradt. 1851-ben Bécsben jelenik meg főműve, „Früchte aus dem Morgenlande”, amelyben önéletrajzi és etnográfiai adatok mellett leírja Kasmír gyógynövényeit, s egy 9 nyelvű (latin, német, francia, angol, török, arab, perzsa, pundzsáb, kasmíri) etnobotanikus szójegyzéket is közölt. 1853-ban a kolera leküzdésére Kalkuttában kórházat alapít. 1869-ben hazatért Brassóba, ahol rövidesen meghalt.⁴⁵

A marosvásárhelyi Mauksch család tagjairól a legtöbbet *Mauksch Mártonnak*, a szász-esebesi gyógyszerészter megalapítójának 1800. évi beadványaiból tudunk. „*Minekutánna az Atyám M. Vászárhelyi Patikárius Mauksch János és édes Anyám Honigberger Sofia asszony meg haláloztanak volna is anno 1787 13a mensis augusti, azon sok [javak] mellyek akkor találtattanak... Inventáltatván Conscriptáltattanak...*” — írja Mauksch Márton. A marosvásárhelyi patika testvérbátyjára, Mauksch Jánosra maradt. A két Mauksch fiúnak még hat leánytestvére is volt. Id. Mauksch János (?—1787) nem lehetett id. Mauksch Tóbiás fia, inkább hihető, hogy testvérek voltak.

Függelék

Tekintetes Nemes Tanáts!

Minekutána az Atyám Vászárhelyi Patikárius Mauksch János és édes Anyám Honigberger Sofia asszony meg haláloztanak volna, in anno 1787, 13- mensis augusti, azon sok [javak?] mellyek akkor találtattanak, akkori pupillarum Inspector Papp András és Magistrualis, Cancellista Szabó Josef Urak által Inventáltatván conscripáltattanak, a mint mutattya és bizonyítottya azon Inventatióának s respective Conscriptiúnak Copiája sub littera A a mikor... [?] a Patikabeli orvosságok és ahoz tartozó minden eszközök becsültettek 2208 forintokra, az activum Debitumok figáltattanak 846 forintokra; azon fundus pedig melyben néhai Szüléim éltenek és a melyben ma nagyobb testvérem Mauksch János gua [?] Arendator omnium bonorum indivise remanorum lakik meg. A nem becsültetett hanem mais aestimálatlan birattatik, ezeket Tekintetes Nemes Tanáts azért kívántam előhozni hogy én lévén a kisebb fiú, minekutánna tanulásomat, peregrinációtat végeztem volna, és Pesten rigorosum exament subéáltam [??] volna meg tértem Hazámban olyan tzállal, hogy énis Erdelynek valamelyik Városában patikát erigálván, életemet folytathasom, és a végre Szász Sebesben Józsgót exarendáltam, a patika fel állításához hozzáis fogtam, de mint-hogy szegény legény vagyok, kívántam folyamodni testvéremhez Mauksch János Uranhoz a végre hogy rata portiómbol ha nem többet legalább 200 forintokat adna énnékem, mellyel igen sokat segíthetnék magamon, de eztis meg nem nyerhetvén úgy gondolkoztam hogyha a Te[kinte]tes Nemes Tanátstól egy authentikum Testimoniumot kaphatnék arrol hogy nékem MVáráshelyen, mind in fundo immobili, mind pedig a patikában, mind pedig activum debitumokban mennyi részem vagyon, azon Testimoniummal magannak Creditet szerezvén, pénzt szerezhetnék és azzal fel tett szelemban [?] elő mehetnék és segíthetem magamot; ez az kívánságom, ez az kéréssem, úgy tettzik Te[kinte]tes Nemes Tanáts olyanis hogy azt tőlem megvonni lehetetlen, mert a nélkül híjában haszontalanul folyamodom másokhoz nem tudván mások és idegenek nevét biro... [?] nem vagyon.

Instálok azért aláztatosan a Tettes Nemes Tanátsnak, méltóztassanak rajtam szegény

⁴⁵ Huttmann, Arnold: Grundzüge einer Medizingeschichte Siebenbürgens. *Siebenbürgisches Archiv* 14/1979, 174—175. (Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen I).

legényen könyörölni, hozzám az a Grátiáját mutatni, hogy e Gremio Senatorum rendellen és rendeltessen két Commissáriusokat a végre hogy azok elsőbenis azon fundust rajta levő épületekkel, mely mais testvérem által indivise biratik, desinteressatus Commissariusok által aestimáltatván annak válorát figállják, azután ehhez és ennek figált árrához addatván a patika figált válorát, az activum debitummal edgyütt, azon rata portiomat csinállják ki t.i. mi legyen in Summa az én Competentiám és ezen operatiojokat el végezvén a Tettes Tanátsnak referállanak a Tettes Tanáts pedig arról hogy mi illet engemet méltozassék egy authenticum Testimoniumat adni és adatni, mely ...[?] igasságot kérésemnek fogantattáját és az arról teendő rendelést alázatos tisztelettel el várván vagyok.

A Tettes Nemes Tanátsnak alázatos szolgálja

A Prost [?] 4° febr 1800 Mausch Márton

(a kérvény hátsó oldalán a tanács végzése.)

VÁLASZ

Minekutánna a Panaszlo fél Panasza és Kérése közöltetett volna a bé panaszlót félllel, ennek feleletéből ugy láczik, hogy a kérésben le irt dolognak véghez vitelébe nem ellenkezik, azért mind két feleknek kérésére senator Orbai János, és Bányai Lázár Atyáncfiai ki Bocsáttottnak. A MVásárhelyi

Tanács Gyüléséből febr 8^{om} 1800^{ban}

Kiadta Dobai János notarius

Tekintetes Nemes Tanács!

Accludalom itten, sub Littera A azon egremio kibocsáttott Commissarius Uraknak munkájokat, melyis vitettetett végbe 10^a mensis februarii 1800, melyis magában foglallya I azt hogy azon Telek vagy fundus melyen Szüléink laktanak ebben a Városban, a Szt. király uttsában a rajta levő épületekkel desinteressatus Commesáriusok által betsültetett és annak válorá határozatott 3331 forintokra és 88 pénzekre, 2° azt, hogy a Patikának árra volt meghatározva 2208 forintokra és 3^{iv} azt hogy ennek a két summának egyben vetéséből én rata portióm találtatott és figáltatott 923 forintokra és 31 pénzekre de a mit leg inkább vártam és kívántam meghatározatni, tudniillik a néhai Szüléink halálok után az meg betsültetett Jóság cum appertinentiis esztendőnként 25 forintokban elocáltatván testvér Bátyámnak Mauchs János Uramnak a mint az általom előbbeni Instantiámban producált Inventarium bizonyityta, ebből az én rata portióm nem ernaltatott és a fentebb ki tett jussomhoz nem addátatott.

Instálok azért alázatosan a Tettes Nemes Tanátsnak méltozassék a már ki botsáttott Commissarius Urak által aztis meghatározatni azon 25 forint arendából mi legyen az én Competentiám esztendőnként és aztis a tempore elocationis a mostani ideig ernálván tetessék már meg határozott rata portiomhoz és az egész jussomrol t.i. mim és mennyim találtatik nekem is fundo ezen szabad Királyi Városban arról sub Sigillo Civitatis és subscriptione Notarii egy authenticum Testimoniumat adattatni gratiose, mert ha kedves testvérem rajtam most ezuttal nem kíván segíteni, azzal az authenticum Testimoniummal magamon segíték. Ebbéli kegyes rendelését alázatos tisztelettel vagyok elvárván

A Tettes Nemes Tanátsnak

alázatos szolgálja

MVásárhelyen 24^a febr 1800

Mauchs Márton

Válasz

Az Instáns állapotjáról a Magistratus a bé adott Leveleken kívül semmi bizonyost nem tudván, azon A Betü alatt való Levélnél más Testimoniumot nem adhat. A MVásárhelyi Tanáts gyűléséből februarius

25^{kén} 1800^{ban}

kiadta

Dobai János notarius

KABAY JÁNOS MORFINGYÁRTÁSI SZABADALMAI

IFJ. MENNER ÖDÖN

Közel hat évtized telt el azóta, hogy egy ismeretlen fiatal gyógyszerész, Kabay János, szabadalmi bejelentésével hívta fel magára a figyelmet. A magyar találmányi hivatal olyan eljárást jegyzett be, amely forradalmasította az ópiumalkaloida kinyerését.

A korunkban oly természetesnek tűnő eljárás nem volt ennyire egyszerű 1925-ben. Számptalan buktatón kellett az ötletnek eljutnia a kivitelezés során mindaddig, amíg igazolta életképességét, a találmány nagyszerűségét. Még a szakemberek körében is kevés azoknak a száma, akiknek tudomása volna arról, hogy Kabay Jánosnak nem egy, hanem két ópiumalkaloida-előállítási szabadalma volt: az 1925. május 1-jén benyújtott ún. „zöld”, valamint az 1930-i „száraz” technológiai eljárás. Azzal, hogy miként születtek szabadalmának ötletei, milyen megfigyelések hatására kezdett el ezzel a témával foglalkozni, tudomásom szerint korábban senki sem foglalkozott, a két találmányi bejelentést összefüggően nem vizsgálta a szakirodalom.

Kabay János eredetileg gépészmérnöknek készült Budapesten. Műegyetemi tanulmányai az I. világháború miatt félbeszakadtak 1915-ben, mikor önként jelentkezett katonának. Harctéri bevetés nélkül vészelte át a nehéz éveket, és 1919 telén került haza szülőfalujába, Büdöszentmihályra. Édesapja anyagilag tönkrement a hadikölcsön kötvényekbe fektetett pénze elértéktelenedésével, amelynek jegyzésében a falu polgárai előtt mint községi főjegyzőnek, élen kellett járnia. Fokozta a család gondjait az is, hogy váratlanul nyugdíjazták, mivel megszűntek a korábbi kedvezmények. Át kellett adnia szolgálati lakását, megszűnt az illetményföldje stb. Az elszegényedett családnak nem volt pénze Kabay János műegyetemi tanulmányainak folytatására, ezért kereset után kellett néznie.

Elsőnek a Dessewffy grófok Tiszalök-Hajnalos-i birtokán helyezkedett el, mint gazdasági gyakornok. Ez azonban szezonális munka volt, aminek befejeztével gyógyszerész gyakornoknak, vagy ahogy ezt abban az időben hívták, „praxinak” jelentkezett Tiszalökön a Rab család tulajdonában lévő „Szarvas” patikában.

Jogos kérdés, hogy egy eredetileg gépészmérnöknek készülő fiatalembernek — az ismertett anyagi gondok mellett — mi adta az ötletet, hogy pont gyógyszerész legyen. Ki vagy kik voltak azok, akik eredeti terveitől teljesen ellentétes pályaválasztásra rábírták?

Családjában négy gyógyszerészt is találunk. Elsőnek kell megemlíteni keresztapját, Lukács Ferencet, Szentmihály (Büdöszentmihály) első patikusát, aki községének népszerű embere volt. Patikaházában gyűlt össze népes családja, így a Kabayak is, akikkel nem csupán az elsőszülött, Kabay Péter, és az ötödik gyermek, János keresztapasága, hanem felesége, Deák Ilona révén közvetlen rokonságban is volt. Lukács Ferenc tizenegy gyer-

meke közül Dezső és Ferenc választotta a gyógyszerészi pályát, és részben a keresztapától, másrészt unokabátyjától kapott kedvet előbb Kabay Péter, majd a kényszerítő anyagi körülmények hatására János is.

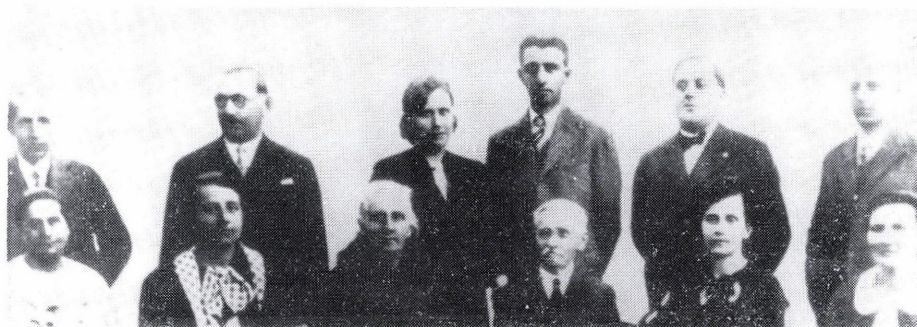
Joggal tehető fel az a kérdés, hogy ha nem volt a családnak pénze, Kabay János gépészmérnöki tanulmányai folytatásához, akkor miként teremtettek a gyógyszerészetihez? Ennek magyarázata egyszerű. Ebben az időben még a gyógyszerészet két év gyakorlatból, majd az ezt követő két év egyetemi tanulmányokból állt. A gyakorlat évei nem hogy anyagi kiadást, hanem valami pénzt is jelentettek a gyakornok számára. A szülők tehát némileg levegőhöz tudtak jutni, és tartalékokat tudtak képezni az egyetem padjaiban eltöltendő esztendőkre.

További kérdés lehet az is, hogy ha Kabai János bátyja, Péter már végzett gyógyszerész, sőt gyógyszertár-tulajdonos volt, akkor miért nem nála, a családi gyógyszertárban kezdte el gyakornoki idejét, és miért kellett dolgoznia Tiszalökön a „Szarvas” patikában?

Kabay Péter 1913-ban szerzett jogosítványával valóban tulajdonosa volt a hajdúnánási

1. ábra: Kabay János máig publikálatlan arcképe

2. ábra: A Kabay család: Az első sorban balról jobbra: Kabay Péterné, sz. Dancs Erzsébet; Tóth Miklósné, sz. Kabay Piroska; id. Kabay Józsefné, sz. Deák Piroska; id. Kabay József főjegyző (Büdszentmihály); Dr. Bajna Bálintné, sz. Kabay Valéria; dr. Kabay Józsefné, sz. Bozsik Margit. Az álló sorban: Kabay Péter gyógyszerész (Hajdunánás); Tóth Miklós körjegyző (Döge); Kabay Jánosné, sz. dr. Kelp Ilona; Kabay János gyógyszerész (Büdszentmihály); Dr. Bajna Bálint főjegyző (Polgár); dr. Kabay József orvos (Büdszentmihály).

„Remény”-hez elnevezésű gyógyszerártnak, ezt azonban 1914-ben, háborús katonai behívója miatt kénytelen volt bérbe adni Hörömpő Imre gyógyszerésznek. Kabay János 1919 telén, leszerelését követően tért haza a katonaságtól, Péter viszont hónapokkal később. Ezért kezdte Kabay János gyógyszerészyakornoki idejét Tiszalökön, és csak bátyja leszerelése, majd azt követő szerződésbontás után kerülhetett át Péter hajdunánási gyógyszerártnába.

Az első szabadalom ötlete Kabay Jánosban Tiszalökön a hajnalosi tanyán, majd azt követően a „Szarvas” patikában eltöltött idő alatt érlelődött meg. Erre az időre vezethető vissza második találmányi bejelentésének csírája is, mely ugyan lappangva élt benne, de a körülmények kényszerítő hatására a későbbiek során visszatért ehhez az ötletéhez.

Az ópiumkitermelés gondolatát Kabay Jánosnak feltehetően diákkori olvasmányai adták. Ez a nagyon aprólékos, nehéz fizikai munkát igénylő kinyerés a mákfajtákból a következő módszerrel történt. Több pengéjű éles késsel a mákfejeket finoman bemetszeték, a kicsorgó, majd megszáradt alkaloida tartalmú nedvet lekaparták a mákfejekről és ezek összegyúrása után kapták a nyers ópiumkalácsot. A rendkívül nehéz fizikai munkán túl a rabszolga-bérezésű dolgozók teljesítménye rossz határfokú és egyben ellenőrizhetetlen volt.

Hajdu Sándor — aki Kabay Jánosnak elemi iskolai osztálytársa, majd később belső munkatársa volt — naplójában feljegyezte, hogy a Dessewffy birtokon is folyt máktermesztés, és ott Kabay János „kísérleteket” végzett. A mákfejekon kívül a szárazon és a leveleken is elvégezte a bemetszést, és azt tapasztalta, hogy a vágások nyomán mindenhol alkaloida tartalmú nedv szivárog. Ezen megfigyelései hatására jutott arra az elhatározásra, hogy kihagyható lenne a sok és nehéz fizikai munkát igénylő első fázis akkor, ha a mákot learatnák és üzemi körülmények között vonnák ki az ópiumot. Ennek a módszernek a bevezetésével nem csupán nagyobb határfokúvá lehetne tenni a kinyerést, hanem egyben ellenőrizhetővé is válna az ópiumalkaloida termelés. Erre a megfigyelésére alapozta a hat évvel később benyújtott első szabadalmát. Ahhoz, hogy odáig eljusson még el kellett végeznie az egyetemet, és sok keserves napot kellett megélnie.

A második ún. „száraz” eljárásához is Tiszalökön kapott ötleteket. Tanyasi emberek között élve megfigyelte azt, hogy az asszonyok hasfájós kicsi gyermekeikkel mákszalmából készült teát itattak, aminek elfogyasztása után azok megnyugodtak, görcseik elmúltak. Amikor a tiszalöki gyógyszerértárban dolgozni kezdett, nem kerülte el figyelmét az akkor érvényben lévő PH, HG III. Syrupus Diacodii előírata, mely hasonló módon állítat elő azonos célokat szolgáló görcsoldót. Ezek a megfigyelések szunnyadó állapotban éltek Kabay Jánosban, és majd csak a „Zöld” technológia gyakorlati megvalósítása során jelentkező nehézségek hatására kezdett el ismét velük foglalkozni.

Így született meg két szabadalmának ötlete is, de mi történt mindaddig, amíg ezek gyakorlati kivitelezéséhez hozzáfoghatott?

Kabay János, letöltve gyakornoki idejét a hajdúnánási gyógyszerértárban, 1920 októberében beiratkozott a budapesti egyetemre. Tanulmányi költségeit Péter bátyja előlegezte számára azzal a kikötéssel, hogy azt — gyógyszerészti oklevelének megszerzésével — patikájában segédként majd ledolgozza. Ennek ő maradéktalanul eleget is tett.

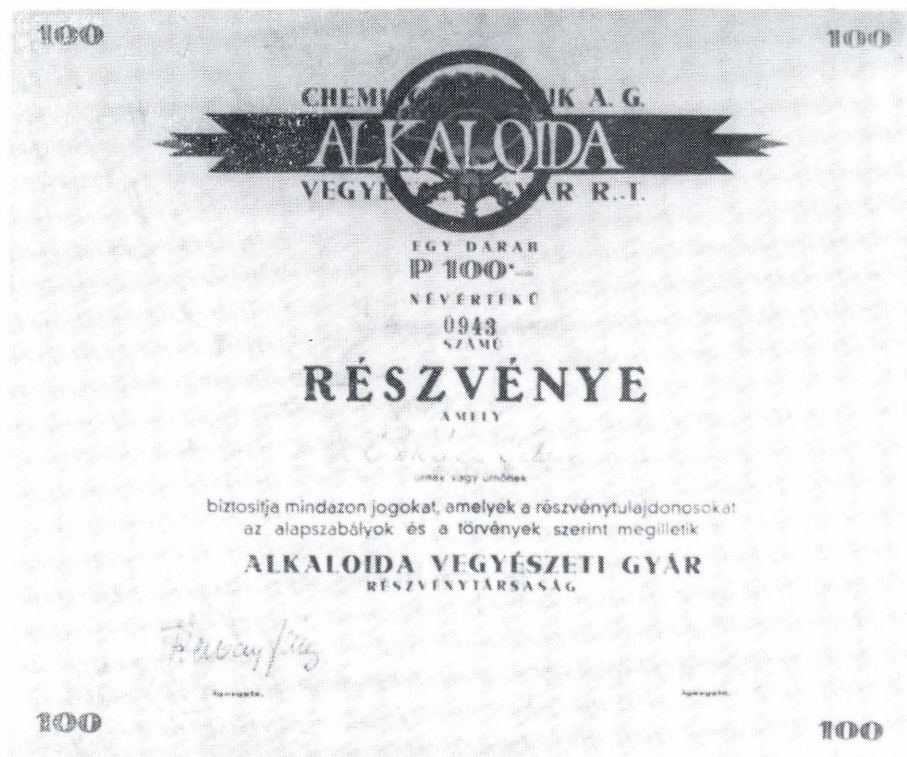
Leszámítva az elemi iskolai kitűnő bizonyítványokat. Kabay János a gimnázium nyolc éve alatt nem tartozott az eminens, sőt még a jó tanulók sorába sem. Annál meglepőbb az egyetemi éve alatt az a célratörés és akarat, amely az elképzeléseinek valóráváltásához szükséges tárgyak: a növénytan, a kémia, és az analitikai kémia vizsgáin megnyilvánultak. Leckekönyvében csupa kitűnő, jeles és igen szorgalmas bejegyzések olvashatóak. Jakabházy, Tuzson és Winkler professzoroktól.

Egyetemi tanulmányait 1924. május 4-én fejezte be, eskütételére május 18-án került sor. Ezt követően, Péter bátyjával kötött egyezsége értelmében, Hajdúnánásra ment dolgozni. A nánási patika kertjében növe néhány szál mákkal kezdte el kísérleteit, a laboratóriumi munkában való minimális jártassággal, korának hiányos patikai felszereltségével. Nem lehet csodálkozni azon, hogy az itt végzett vizsgálódásait nem igazolták pozitív eredmények.

Szeptember 1-én Kabay János Budapestre ment, hogy gyógyszerész-vegyszerész doktorátust szerezzen a Pázmány Péter Tudomány Egyetemen. Augustin Béla, a Gyógynövénykísérleti Állomás vezetője még egyetemi éve alatt mint oktató figyelt fel a lelkes, ambiciózus gyógyszerészhallgatóra, ezért meghívta intézetébe dolgozni — megjegyezve, hogy szabad idejében foglalkozhat doktori disszertációjával. Intézeten belüli feladata a kábítószer-tartalmú növények analízise lett. Oda hordta fel a nánási kertben növe és kiáztatott mákfejek nedvét, sűrítő berendezések hiányában napon kiszárított, majd gondosan csomagolt állapotban. A jobb laboratóriumi körülmények között végzett vizsgálatok analízise ismét negatív eredményt mutatott, és még kvalitatív reakciót is alig adott. Csak később bizonyosodott be, hogy nem az elmélet volt rossz, hanem a kevés, sok manipuláción keresztülment anyagnak tudható be a sikertelenség. Dr. Augustin Béla — látva Kabay János lelkesedését — a Gyógynövény Kísérleti Intézet kertjében fél holdnyi területet biztosított mák ültetésére.

Az intézetben ismerkedett meg Kelp Ilona kémia-fizika doktorátust szerzett „állami segéd-vegyszerésznel”. A kezdeti munkatársi viszonyból hamarosan szerelem szövődött, majd 1925. május 30-án egybekeltek.

Kabay János szerette volna házasságukhoz a kellő létalapot biztosítani. Újult erővel esett neki az Alföldön termő *Papaver somniferrumból* történő morfin kivonásához. Elhárításában az sem zavarta, hogy korának általános felfogása szerint a morfin még nincs készen a máknövényben, a tejnedvekben csupán alapkövei vannak. Céljának elérése érdekében idejének nagy részét az alkaloida-irodalom tanulmányozásának szentelte, feladva korábbi egyetemi és doktorátusi terveit. Időközben két tanulmánya készült el: A „Magyar-

3. ábra: Az Alkaloida Vegyészeti Gyár Rt. részvényjegye Kabay János aláírásával

országban termelt *Iris Germanica* rhizomájának összetétele” (Kísérleti Közlemények 1927), valamint a „*Radix Altheae* kémiai összetételének változásai” (Gyógyszerésztudományi Értesítő 1928). Konok szívóssággal, aprólékos vizsgálatainak eredményeként 1925-ben megszületett a Kabay házaspár első szabadalma: az ún. „zöld” eljárás technológiája.

A találmány hasznosítására 1926-ban Kabay János szülőfalujában, Büdszentmihályon családi részvénytársaság alapítását határozták el. Ennek érdekében megvásárolták az állomással szemközti telket, amelyre részben Kabay Péter, másrészt a Kabay család és Büdszentmihály tehetősebb polgárai által részvényekbe fektetett pénzen felépítették az üzem első épületét.

A szabadalom bejegyeztetésénél némi családi széthúzás jelentkezett. Kabay János, feleségével közösen, kettőjük nevére akarta iratni találmányukat, ezt viszont felesége ellenzte, naplójából kiragadott részletet idézve: „*Csak asszisztense voltam, kezére jártam, jegyzeteket vezettem.*” A Kabay család, ezen belül is az édesanyja szerette volna elsőszülött, kedvenc gyermekének, Péternek nevére a szabadalomba bejegyeztetni. Végül is maradt egyedül Kabay János neve. (Magyar Királyi Szabadalmi Bíróság Szabadalmi Leírás 89464, IV/h/2. osztály: Eljárás ópiumalkaloidák előállítására. Kabay János gyógyszerész Budapest.)

Megjelent 1930. évi szeptember hó 1-én.

MAGYAR KIRÁLYI

SZABADALMI BÍRÓSÁG

SZABADALMI LEÍRÁS

89164. SZÁM — IVh/2. OSZTÁLY.

Eljárás ópiumalkaloidák előállítására.

Kabay János gyógyszerész Budapest.

A bejelentés napja 1925. évi május hó 1-je.

Az ópiumalkaloidák előállítására szolgáló ismert eljárások mint nyersanyagból az erre alkalmas növényekből kitermelt ópiumból indulnak ki. Az ópium termelése azonban a hazai viszonyok mellett oly költséges eljárás, hogy a belföldön előállított ópium a külföldről importált ópiummal szemben lényegesen drágább volna. Ezért — bár a hazai növények közül a papaver somniferum egyike az ópiumalkaloidákban leggazdagabb növényeknek — az említett alkaloidák előállítására eddig nem volt felhasználható.

A találmány tárgyát egy oly eljárás képezi, amelynek segítségével az ópiumalkaloidák közvetlenül a növényekből, tehát az ópium külön termelése nélkül állíthatók elő. Az eljárás folyamán mint mellékterméket tiszta chlorophilt is nyerünk.

Az eljárás menete a következő:

Az ópiumalkaloidákat tartalmazó növényt, pl. papaver somniferumot, erre alkalmas időpontban, tehát a virágzás után, de az érés előtt, learatjuk, összezúzzuk és kinyomjuk. E célra nemcsak a növény fejet, hanem szarát és leveleit is felhasználjuk, mintán annak összes tejedényei tartalmaznak a kivonatolandó alkaloidákat. A növény rostjait közül az első préselés által rendszeren nem sikerül a keresett nyervek teljes mértékben való eltávolítása. Ezért a présben visszamaradó rostanyagot sósavval gyengen savanyított vízzel összegyúrjuk és abból kinyomjuk. A présben visszamaradó anyagot két folyadékot egymással egyesítjük és belőle a vízben oldhatatlan anyagokat, nevezetesen a chlorophilt kiválasztjuk azáltal, hogy az

egyesített folyadékokat szűrőprésben kezeljük, majd a présben visszamaradt csapadékot vízzel atomossuk azon célból, hogy abból az ópiumalkaloidák nyomait is eltávolítsuk. Célszerűen járunk el, ha először hideg vízzel mossuk és az így nyert oldatot, amely még jelentékeny ópiumalkaloidát tartalmaz, az első szűrlettel egyesítjük, majd a csapadék tökéletes kitisztítása céljából még egy forró vízzel való kimosást végzünk. [A présben visszamaradó csapadékból szárítás után a tiszta chlorophilt alkohollal extraháljuk.]

Az első szűrlettel egyesített alkaloida kivonatot megfelelő mennyiségű ólomacet adagolása után felforraltjuk, majd hirtelen lehűtés után megszűrjük és belőle a növényi nyálkákat, festéanyagokat és a gyanták legnagyobb részét eltávolítjuk. Az ópiumalkaloidák főként mekonsavhoz, kénsavhoz és tejsavhoz kötve vannak jelen az oldatban. E savak semlegesítése céljából a megtisztított alkaloidakivonatot precipitált kalciumkarbonáttal keverve, hosszabb ideig, ca 2 napig állni hagyjuk, majd a szén-savat felforralt újjan eltávolítva az oldatot állítjuk ca 10°C-re bepároljuk. E bepárolt anyagot a kalcium eltávolítása céljából ammóniumoxalát oldattal kezeljük, a levált kalciumoxalát kiszűrjük és az oldatot — előnyösen 60°C hőmérséklet körül — bepárolgatjuk. Amennyiben az oldatból még gyanták valának ki, úgy azokat kiszűrjük, majd szabad alkaloidák nyerése céljából az oldathoz ammóniát kevertünk. Kísérletek alapján megállapítottuk, hogy e célra ca 0,25% sr. ammonia adagolása

elegendő. A keveréket a leválás zavartalan lefolyása céljából 2 napig állni hagyjuk, majd a kivált alkaloidakat leszűrjük.

E kivált és leszűrt alkaloidákat szétválasztjuk oly módon, hogy azokat először benzollal kivonjuk, amidőn a morphin oldatlanul visszamarad. A benzolos oldat bepárologatása után nyert morphinmentes alkaloidakeveréket alkálilúggal 10 összedörzsölve vízzel hígítjuk és az oldatlanul visszamaradt narkotint szűrőssel kiválasztjuk.

Szabadalmi igények:

1. Eljárás ópiumalkaloidak előállítására, 15
 azáltal jellemezve, hogy az ópiumalkaloidakat tartalmazó növényeket zúzással megbontjuk, az így nyert rostokból a nedveket kipréseljük és a kipréselt 20
 folyadékot a vízben oldhatatlan anyagokat szűrőssel, a növényi nyálkakat és gyantákat ólomecet adagolásával 25
 összekötött főzéssel, majd erre következő szűrőssel kiválasztjuk, az alkaloidokat lekötő savakat kalciumkarbonáttal semlegesítjük, majd ammoniumoxaláttal a kalciumot kiválasztjuk, végül az oldathoz szabad alkaloidak nye-

rése céljából ammóniát adagolunk és a kivált alkaloidokat leszűrjük.

2. Az 1. igénypontban védett eljárás egy 30
 fogatosítási alakja, azáltal jellemezve, hogy az első préselés után a présben visszamaradó rostanyagot sósavval gyengén savanyított vízzel öszszegyűrjük, ismét kipréseljük és az 35
 így nyert folyadékot az első préselésnél nyert folyadékokhoz adjuk.

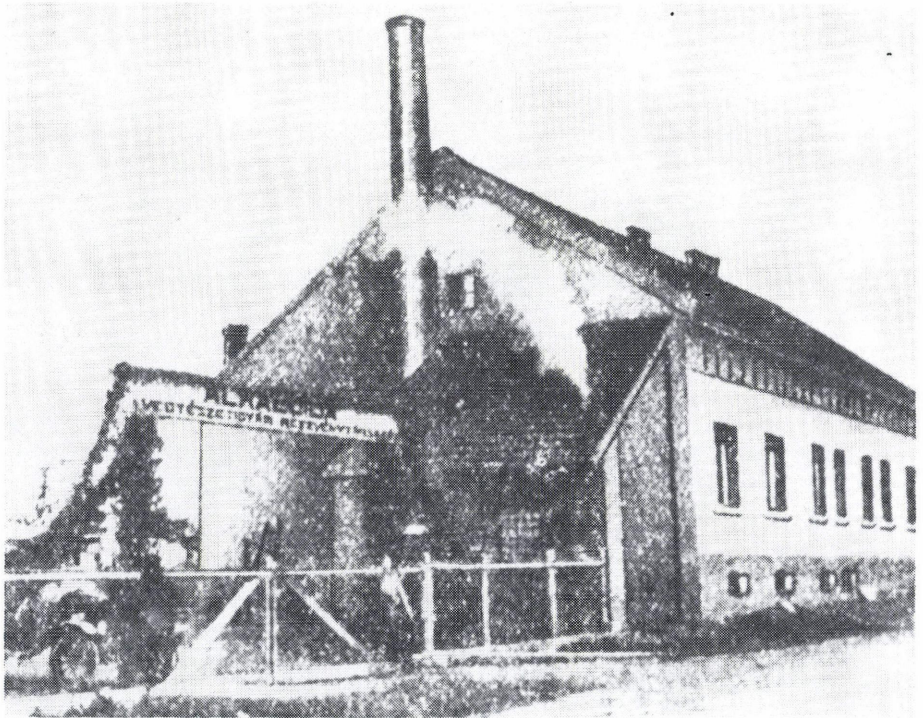
3. Az 1. és 2. igénypontokban védett eljárás egy kiviteli alakja, azáltal jellemezve, hogy a rostanyag ismételt 40
 préseléseiből nyert és egymással egyesített folyadékokból a vízben oldhatatlan anyagokat szűrőprésen kiválasztjuk és a présben visszamaradó csapadékból ismételt mosás és szárítás után a chlorophillt alkohollal extraháljuk. 45

4. Az 1. igénypontban védett eljárás egy 50
 fogatosítási alakja, azáltal jellemezve, hogy a kivált ópiumalkaloidakat benzollal kivonjuk, majd a benzolos oldatot bepárologatva az így nyert morphinmentes alkaloidakeveréket alkálilúggal összedörzsölve vízzel hígítjuk és az oldatlanul visszamaradt narkotint szűrőssel kiválasztjuk. 55

A „zöld” eljárás szabadalmának leírása a következő:

„Az ópiumalkaloidákat tartalmazó növényeket zúzással megbontjuk, majd az így nyert rostokból e nedveket kiperéseljük, és a kiperéselt folyadékból a vízben oldhatatlan anyagokat szűrővel, a növényi nyálkát és gyantákat olomecet adagolással összekötött főzéssel, majd erre következő szűrővel kiválasztjuk, az alkaloidákat lekötő savakat kalciumkarbonáttal semlegesítjük, majd ammoniumoxaláttal a kalciumot kiválasztjuk, végül az oldathoz szabad alkaloidák kinyerése céljából ammóniát adagolunk és a kivált alkaloidákat leszűrjük. Az első préselés után a présben visszamaradt rostanyagot sósavval gyengén savanyított vízzel összegyűrjük, ismét kiperéseljük, és az így kapott folyadékot az első préselésnél nyert folyadékhoz adjuk. A rostanyag kiperéselése után egyesített folyadékokból a vízben oldhatatlan anyagokat, szűrőprésszel kiválasztjuk és a présben visszamaradó csapadékból ismételt mosás és szárítás után chlorophillt alkohollal extraháljuk. A kivált ópiumalkaloidákat benzollal kivonjuk, majd a benzolos oldatot bepárologtatva az így kapott morfinmentes alkaloidakeveréket alkálilúggal összedörzsölve vízzel hígítjuk és az oldhatatlanul visszamaradt narkotint szűrővel kiválasztjuk.”

A technológia elvben jónak tűnt, de a kivitelezés során rövidesen jelentkeztek a gyakorlati problémák. A gyár beindításához a Tedej tanyán bérelt földön termesztett mák a júliusi kánikulában gyorsan érett, pedig az aratás idejének az elvirágzást követően kellett volna

6. ábra: Az Alkaloida Vegyészeti Gyár Rt. első épülete

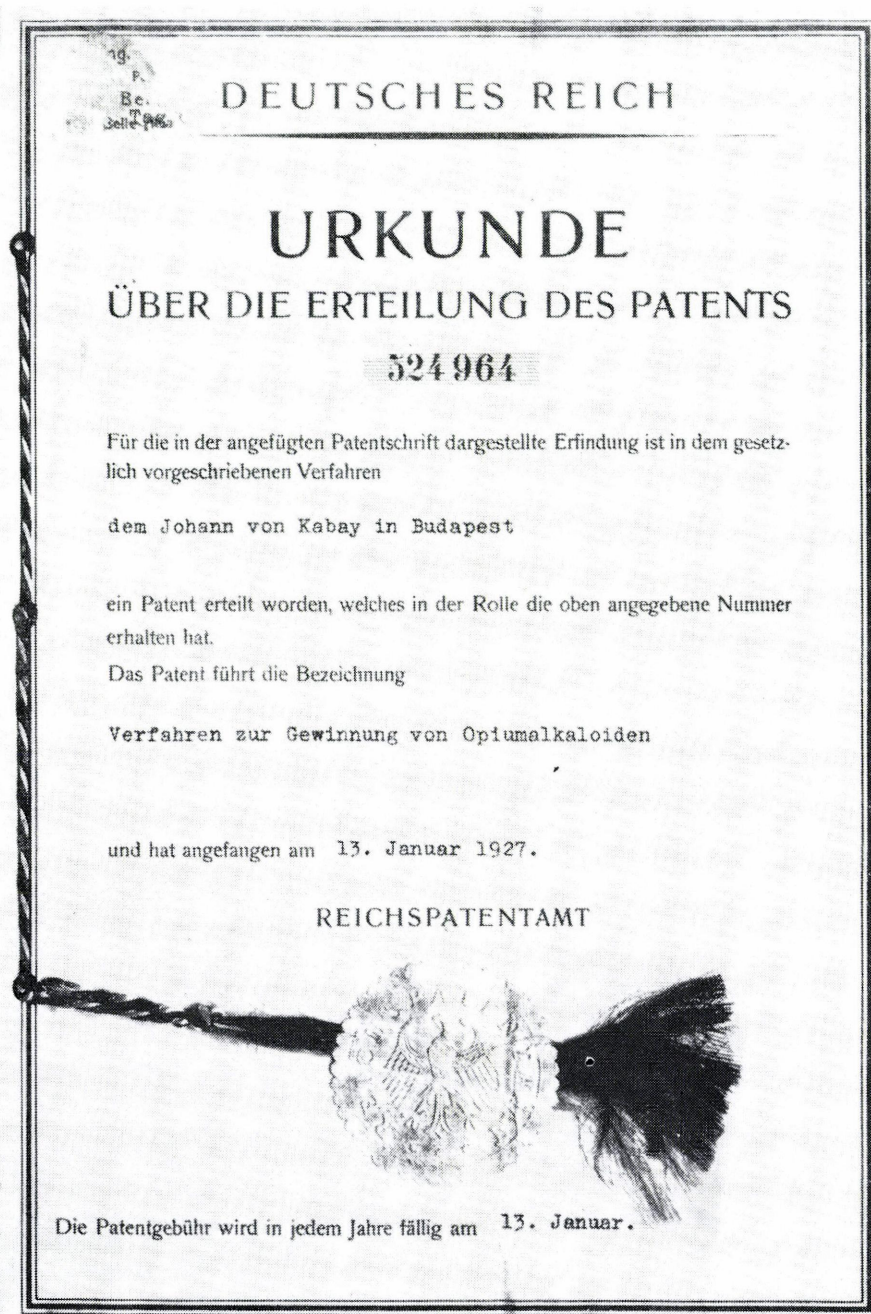

7. ábra: Az Alkaloida Vegyészeti Gyár Rt. dolgozói 1927-ben:

Ülnek balról-jobbra: Gulyás Sándor, Gáll Miklós, H. Molnár János, Nagy Gábor, Almási?; állnak az első sorban: Mezei Ferenc, Sajtos Mihály, Kabay János, Alföldi László, Gáll Sándor, Reszegi Miklós, Gulyás András; állnak a második sorban: ?, Szabó Ambrus, Balogh Károly, Fekete Lajos, Szabó Gábor

megtörténnie, amikor a tejnedvek még frissek a fejekben. Bár az üzem dolgozói mindent elkövettek annak érdekében, hogy a szállítás minél gyorsabban történjék, a levek forrásnak, erjedésnek indultak. Az üzem üstjei nem bírták a tempót a sűrítéssel, a szűrések kétségbeesetten lassan haladtak. Egyre több ment tönkre az anyagból az erjedés miatt, a ki-termelés pedig annyira csekély volt, hogy bemutatásra elegendőnek bizonyult ugyan, de eladásra gondolni sem lehetett. A helyzet az első üzemév után teljesen lehangoló és aggasztó volt. Késtek a gépi berendezések, amelyeket Kabay János egyedileg rendelt meg különböző cégektől (hogy ne lehessen rekonstruálni a technológiát), majd megérkezésüket követően késett üzembehelyezésük is. Növelte a gondokat, hogy a Földművelésügyi Minisztérium, miután tudomást szerzett a gyár alapításáról, annak részvényjegyzésében részt kívánt venni. A felajánlott forgatókövet nem folyósították időben, illetve utólag módosított feltételekhez kötötték. A gyár adósságai időközben tovább növekedtek.

Az 1927-es termelési év deficitese volt ugyan, de a veszteség még mindössze 6015 Pengőre rúgott. Kabay János okulva az első üzemév keserű tapasztalatain, a betakarítás meggyorsítása érdekében saját munkásaival „vándor kivonót” ún. „mobil gépet” szerkesztett egy kiselejtett gőzekéből és egy Bolynder dízel motorból. Ennek az úthengerre emlékeztető masinának volt a feladata, hogy a termelés helyszínén felvágja, kiáztassa a mákot, és az

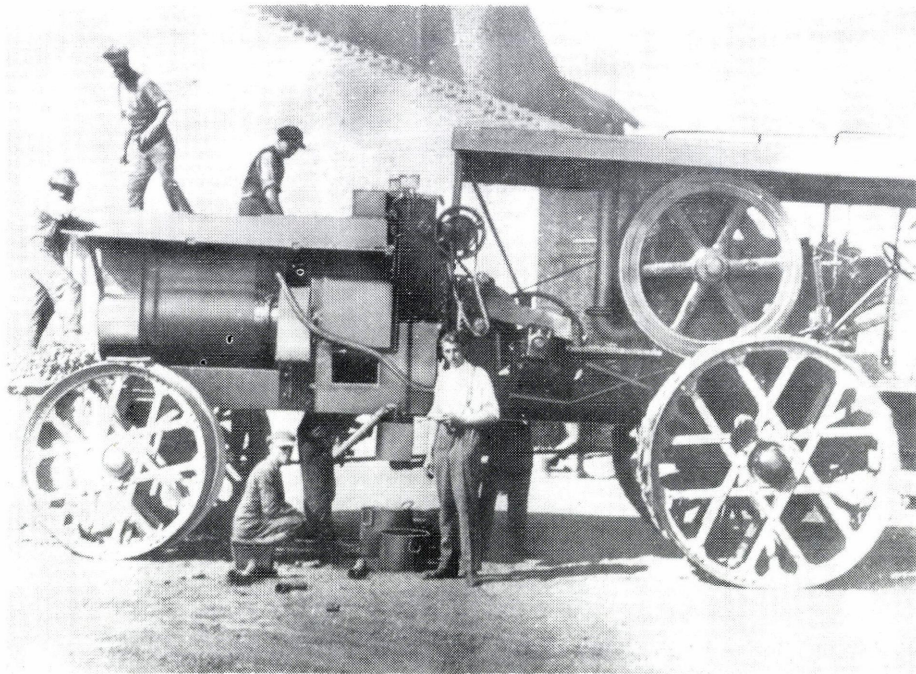
8. ábra: A „zöld” eljárás szabadalmának német nyelvű leírása

így nyert levelet szállításhoz hordozza. Az eljárás gyorsítása érdekében, a szűrés fázisát kihagyva, a levelet „lekvárrá” sűrítették, amely ebben a formában már nem indult erjedésnek és tovább el lehetett tartani.

Az 1928-as esztendő teljes erkölcsi sikerrel zárult. Kabay Jánost meghívták a Budapesten megrendezett II. Nemzetközi Gyógynövénykongresszusra, ahol Augustin Béla közvetítésével sikerült megismernie a francia Perrat professzort, aki igen nagy elismeréssel nyilatkozott Kabay munkájáról. Az üzem, bár minimális haszonnal, de már nem veszteségesen zárta az 1928-as esztendőt, mindenki bizakodva tekintett a jövő felé.

Az 1929-es esztendő alaposan megtépázta a bizakodó és optimista hangulatot. Ez már a gazdasági válság első éve volt, amelyhez még kedvezőtlen nyári időjárás is társult. Az előző év jó tapasztalatai után a Kabay Rt. a teдеji bérelt föld mellé még néhány környékbeli gazda máktermését is lekötötte. A mák aratásának ideje viszont annyira gyorsan köszöntött be, hogy szinte képtelenek voltak átvenni a szerződött és lekötött mákmennyiséget, a késztermék pedig lehangolóan kevés mennyiség, mindössze 8—10 kg volt. A kész morfin minőségileg ugyan nagyon jó volt, eladásra viszont jelentéktelenül kevés mennyiség. A termelés fokozása érdekében tehát az üzemet fejleszteni és bővíteni kellett, de ehhez hiányzott az anyagi fedezet.

1929-ben elkezdődött a futás a tőke előteremtéséért. Kabay Péter is eladta hajdúnánási gyógyszerárát 70 ezer Pengőért, melynek teljes összegét a gyár fejlesztésére fordították. Ennek fejében részvényjegyeket kapott. A Földművelési Minisztérium ismét csak ígérggett, sőt a kormányváltás majdnem megpecsételte a Kabay Rt. sorsát. Az új minisztert ugyanis nem érdekelte a morfingyártás, és így a kölcsönigényt nem írta alá. Időközben

9. ábra: A „zöld” eljárás önjáró „MOBIL” kivonógépe

híressé vált mondása szerint: „A kabát rosszul van begombolva, tessék újra gombolni!” — Ezzel lekerült a napirendről a kölcsönigény. Mindez történt április hónapban, amikor a gazdákkal leszerződött mák már szépen fejlődött, és a szerződéseket felbontani nem lehetett.

A katasztrófa szinte elkerülhetetlennek látszott. Árverezés, árverezést követett, a család fizetését letiltották, az üzem munkásainak bérezésére nem volt pénz — a gyár 1929 telén leállt.

1930 augusztusáig állt az üzem, amikor Spergely Bélának a Gyógyszerész Egyesület elnökének ellenőrzése mellett pár emberrel próbaüzemként ismét megindulhatott, de közben az évi termés veszendőbe ment. Az ellenőrzés mellett folytatott gyártás igazolta az elmélet helyességét, de mit számított ez akkor, amikor a gyár gyakorlatilag fuldoklott az adósságban. Termelési eredményei:

1927: 1.736 gr. nyers MO, melyből 1900 gr. MOHCL készült.

1928: 7.400 gr. nyers MO, 2.600 gr. narkotin; 68 kg chlorophill

1929: 4.200 gr. nyers MO, 350 kg chlorophill

1930: 16.600 gr. nyers MO, 1.017 kg chlorophill

1931: 104.100 gr. nyers MO, 2.020 kg chlorophill

Összegezve a „zöld” eljárást:

Előnyei:

1. Megszüntette az ópiumalkaloida kinyerés nehéz és munkaigényes fázisát.
2. Ellenőrizhetővé és nagyobb hatásfokúvá tette a kitermelést.
3. Munkalehetőséget biztosított Kabay János szülőfaluja dolgozói részére.

Hátrányai:

1. Kampánymunkaként jelentkezett.
2. Csak az üzem körül, szűk hatósugárban termelt mák feldolgozására volt alkalmas.
3. Magasak voltak a szállítási költségek.
4. A kipréselt mák leve könnyen erjedésnek indult.
5. A technológia során igen sok ballaszt anyagot kellett leválasztani.
6. Rendkívüli módon kiszolgáltatott volt az időjárás szeszélyének.
7. A mák termése elveszett.

Kabay János az időjáráshoz kötött papaver somniferum érésén és annak párhetes átvetélén úgy igyekezett változtatni, hogy különböző mákfajokkal kísérletezett, amivel sikerült a virágzás idejét némileg széthúzni, az aratás idejét meghosszabbítani. Segítséget jelentett a feldolgozásban a „mobil-gép” is, de a nagy melegben az erjedés folyamatát ez is csak részlegesen tudta megoldani. Javított a termés megóvásában a lekvárrá sűrítés, a nehézkes szűrőfázis kihagyása — de változatlanul megmaradt az időjárástól való függés és a máktermés elvesztése.

Az 1930 augusztusában beindult próbaüzem rövid ideig tartott, mert októberben ismét becsukódtak a gyár kapui. Kabay János ezt követően feleségével Budapestre utazott, hogy kidolgozza a codein kitermelés technológiáját. Eszköz, anyag és pénz nélkül fogtak hozzá egy tenyérnyi laboratóriumban, melyet a Gyógynövénykísérleti Állomáson Augustin Béla bocsátott rendelkezésükre. Három hónap elteltével, 1931 januárjában kitaró, makacs munkájukat siker koronázta, végre megvolt az első codein a dimethylmorphin. Sikerült a methylálást dimethylsulfáttal megoldani.

Miközben a Kabay házaspár a codein gyártás technológiáján dolgozott, a gyár új gazdasági embere, a részvénytársaságba egy részvénnyel betársult Wendler az üzemelte-

téshez szükséges pénz előteremtésén fáradozott. Ezzel párhuzamosan Spergely Béla baráti alapon feldolgozta a próbauzem adatait, és ezek alapján bebizonyította a miniszteriumnak az üzem életképességét.

1931 májusában sikerült megszerezni az exporthitelt. Állami részvényjegyzés történt tőkeemelés formájában úgy, hogy a régi részvényjegyeket tőkésítették. Ez az összeg ugyan nem volt elegendő az adósságok, a hitelezők kifizetésére, de az üzem ismét megindulhattott.

Az 1931-es esztendő még egy szempontból volt érdekes. Az USA-ból megérkezett a nagy Merck gyár tulajdonosa vegyész-mérnökével Dr. Lucens-szel együtt, akik hónapokat töltöttek el a gyár tanulmányozásával. Búcsúzáskor elragadtatással nyilatkoztak a látottakról, ami újabb szakmai elismerést jelentett a Kabay házaspárnak.

Még ebben az évben felmerült Kabay Jánosban gyógyszerészgyakornoki megfigyelése az azt megelőző tanyasi népgyógyítás emléke. Mi lenne akkor, ha a már kicsépelt száraz mákszalmából próbálna meg ópiumalkaloidát előállítani? Ötletét a tudományos körökben vagy csendben megmosolyogták, vagy annál hangosabban tiltakoztak ellene. Véleményük alapját az szolgáltatta, hogy a kor felfogása szerint az érés folyamán a mákban az alkaloidok lebomlanak. Azt, hogy a beszáradt és kicsépelt mákfejekben, sőt a szárazakban is visszamaradhatson morfin, egyszerűen nevetséges, tudománytalan és abszurd dolognak tartották.

Kabay János tehát Don Quijote-harcra vállalkozott, amikor a tudományos körök véleményével szembe mert helyezkedni. Elméletének helyességét sikeres kísérleteivel nem csupán bizonyítani tudta, hanem egyben első szabadalmánál sokkal praktikusabb és előnyös eljáráshoz is jutott.

1931. november 30-án nyújtotta be új szabadalmi leírását, az ún. „száraz eljárást”, melyet a Találmányi Hivatal 109788 sorszámmal látott el. A visszhang változatlanul megoszlott. Volt, aki egyszerűen képtelenségnek tartotta, míg mások bizakodva várták az eredményeket.

Az új szabadalom a következő:

A száraz növényi részek aprítása után kádakban 1,5—2%-os kénsavat tartalmazó vízben áznak 24 órán keresztül. Ezt követően a kivonó folyadékot átfejtik a következő kádban lévő mákszalmára. Ez a folyamat ismétlődik 24 óránként mindaddig, amíg a kívánt alkaloida koncentrációt el nem érik. Az így nyert alkaloida tartalmú oldatot vákuumba besűrítik, majd ismert módon alkaloidára dolgozzák fel.

Az új eljárás előnyei:

1. Kiküszöböli az ún. „zöld technológia” minden hibáját.
2. Megszünteti az idényszerű feldolgozást és egyben egész évre munkalehetőséget biztosít az üzem dolgozói számára.
3. Alapanyaga: a korábban hasznosíthatatlan kicsépelt és tűzre szánt mákszalma, mely filléres összegű.
4. Nem romlékony, ezért korlátlanul tárolható.
5. Megszűnt a nagymennyiségű ballasztot jelentő chlorophyll leválasztása.
6. És végezetül ami a leglényegesebb, hogy a termelő által a mák szemtermése értékesíthető maradt.

Mint minden nagy felfedezésnél véletlenek is közre játszanak, a Kabay „száraz eljárás” szabadalmánál is volt ilyen. A gyár udvarára beszállított és felhalmozott mákszalma clemzésekor Kabay János felesége azt tapasztalta, hogy a kazal különböző részeiről vett

ben, hogy a növény termése hasznosítható és, hogy a gyökérrel együtt vészszőlő méreg-rendszerrel ellátott, a növény hasznosítunk.

6. Szabadalmi igények:

I. Eljárás a növény termése, gyökere, levele, rügyeinek, különösen azok hasznosítására való kiterjesztésre, amelyre jellemző,

hogy a beosztott szőlő levelei részeket a gyökérrel együtt a növények kioldó 10-15% vizes oldatában a kapott készítmény előállításához a következő módon hasznosítjuk:

A) a készítmény előállítás kioldó 10-15% vizes oldatát a növények a gyökérrel együtt a növények vizes oldatával keverjük.

DEUTSCHES REICH

AUSGEGEBEN AM

16. MAI 1931

REICHSPATENTAMT
PATENTSCHRIFT

№ 524 964

KLASSE 12p GRUPPE 14

K 102.430 H 3.12p

Tag der Bekanntmachung über die Erteilung des Patents: 30. April 1931

Johann von Kabay in Budapest

Verfahren zur Gewinnung von Opiumalkaloiden

Patentiert im Deutschen Reiche vom 13. Januar 1927 ab

Die Erfindung betrifft ein Verfahren zur Gewinnung von Opiumalkaloiden durch Extraktion mit einer freien schweflige Säure enthaltenden Sulfitsalzlösung.

Die Opiumalkaloide werden im allgemeinen aus einer wäßrigen Lösung des aus dem Ausland eingeführten Opiums gewonnen. Die Gewinnung des Opiums erfolgt gewöhnlich durch Erhitzen des Opiums mit dem wässrigen Sulfitsalzlösung. Darauf extrahiert man das Opium mit einem bekannten Verfahren mit einer schweflige Säure enthaltenden Lösung von Ammonium- oder Kaliumalkali, wobei die Alkaloide in Lösung gehen und während der Extraktion teilweise zerfallen. Die Extraktion wird unter Umgehung dieser Nachteile durch Extraktion mit einer freien schweflige Säure enthaltenden Lösung von Ammonium- oder Kaliumalkali durchgeführt, wobei die Alkaloide in Lösung gehen und während der Extraktion teilweise zerfallen. Die Extraktion wird unter Umgehung dieser Nachteile durch Extraktion mit einer freien schweflige Säure enthaltenden Lösung von Ammonium- oder Kaliumalkali durchgeführt, wobei die Alkaloide in Lösung gehen und während der Extraktion teilweise zerfallen.

Abgesehen davon, daß eine derartige Gewinnung der Alkaloide nicht unvorstellbar und unwirtschaftlich ist, weil das Ausschmelzen des Opiums bei hohen Temperaturen erforderlich ist, so ist es auch nicht möglich, die Alkaloide in Lösung zu bringen, wenn man sie mit einer freien schweflige Säure enthaltenden Lösung von Ammonium- oder Kaliumalkali extrahiert, welche einer Mischung mit wässriger Lösung von Ammonium- oder Kaliumalkali zugefügt ist.

gen Pflanzensäfte in den Gefäßen der Pflanze verbleibt.

Durch die Erfindung werden diese Mängel dadurch beseitigt, daß man die Opiumalkaloide unmittelbar aus den opiumhaltigen Pflanzen ohne Zwischenlieferung des Milchsaftes gewinnt.

Man hat zwar auch schon aus opiumhaltigen Pflanzen die Alkaloide unmittelbar dadurch gewonnen, daß man den aus den zerhackten Pflanzenteilen erhaltenen Pflanzensaft mit einem wässrigen Ammoniumalkali versetzt, bis die wässrige Lösung sauer wird, und die Alkaloide in Lösung gehen und während der Extraktion teilweise zerfallen. Die Extraktion wird unter Umgehung dieser Nachteile durch Extraktion mit einer freien schweflige Säure enthaltenden Lösung von Ammonium- oder Kaliumalkali durchgeführt, wobei die Alkaloide in Lösung gehen und während der Extraktion teilweise zerfallen. Die Extraktion wird unter Umgehung dieser Nachteile durch Extraktion mit einer freien schweflige Säure enthaltenden Lösung von Ammonium- oder Kaliumalkali durchgeführt, wobei die Alkaloide in Lösung gehen und während der Extraktion teilweise zerfallen.

Das vorliegende Verfahren besteht darin, daß man die Opiumpflanzen in der für den Opiumertrag gewöhnlichen Zeit, das ist unmittelbar nach dem Ausbruch der ganzen Pflanze, d. h. im Juli oder August, durch Zerschneiden der Pflanze in Stücke und die Alkaloide unmittelbar aus den opiumhaltigen Pflanzenteilen durch Extraktion mit einer freien schweflige Säure enthaltenden Lösung von Ammonium- oder Kaliumalkali gewinnt.

12. ábra: A „száraz” eljárás németországi szabadalma

KÖNIGREICH BULGARIEN

MINISTERIUM FÜR HANDEL, INDUSTRIE UND ARBEITSWESEN

PATENTURKUNDE

(AUSGESTELLT OHNE GEWÄHR DES STAATES)

Kategorie

XIV

Klassennummer

8

Stempelmarke

№ **7480**

Das Ministerium für Handel, Industrie und Arbeitswesen hat, auf Grund des Gesetzes betreffend die Patente für Erfindungen, veröffentlicht im „Staatsanzeiger“ (Derschaven Weizend) № 91, von 29. VII 1921 und gemäss des am 30. XI. 1922 um 5 Uhr und 15 Minuten vom Patentamt aufgenommenen Protokolls

BESCHLOSSEN:

1. Herrn **János Kabay – Budszentmihaly (Ungarn)**

auf eine Dauer von 15 (fünfzehn) Jahren ein Erfindungspatent für **„Verfahren zum Gewinnen von Opiumalkaloiden insbesondere aus Mohnpflanzen“**

/

zu erteilen; diese Dauer läuft vom Tage des aufgenommenen und vom Gesuchsteller unterfertigten Protokolls auf Grund des von demselben unter der Einlaufnummer 17869 nebst aller beigelegten Schriftstücke eingereichten Gesuches

2. Auf Grund der Art. Art. 5 und 31 des Gesetzes betreffend die Patente für Erfindungen wird diese Urkunde auf Gefahr des Gesuchstellers, ohne Gewähr der Staats für die Wirklichkeit und die Neuheit der Erfindung oder für die Richtigkeit und Genauigkeit der Beschreibung ausgestellt.

Eine Abschrift der unter der Einlaufnummer 17869 nebst des Gesuches eingereichten Beschreibung wird beigelegt und bildet einen unzertrennlichen Teil der Patenturkunde selbst

Eine Abschrift dieser Patenturkunde ist dem Gesuchsteller auszufertigen.

Sofia, den **24. XII.** 19**22**

Der Minister: **Е. В. В.**

Der Abteilungschef: **„**

Der Chef des Patentamtes: **„**

Priorität vom ----- an welchem Tage in ----- das Gesuch eingereicht worden ist.

Sofia, den ----- 19**22**.

Der Chef des Patentamtes: -----

Die Frist für die Entrichtung der Jahresgebühren für das vorliegende Patent läuft an: **2. III.** ab.

13—15. ábra: A „száraz“ eljárás bulgáriai szabadalma

Срокът на вплащане задължително вноска на настоящия патент и титла на *Ивара*

ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ

МИНИСТЕРСТВО НА ТЪРГОВИЯТА ПРОМИШЛЕНОСТТА И ТРУДА

ПАТЕНТЪ ЗА ИЗОБРЕТЕНИЕ

(СЪЗДАЕНЪ БЕЗЪ ГАРАНЦИЯ НА ДЪРЖАВАТА)

№ 002480

XIV

8

Това министерство на търговията, промишлеността и труда, към всички изобретения, които са предмет на патентна защита, издава патентни удостоверения, които са действителни за изобретенията, изобретенията в, Държавния патентен закон от 29 юни 1921 г. и свързани протокола, съставени на 30.XI.1927 г. чл. 15. изключително от българското патентно законодателство.

ПОСТАНОВИ

1. Да се издаде на *Датос Давид* от *Бийс* патент за изобретение *Средство за добиване на афинирани албумини в съединение със захарозе*

Като се имат предвид всички данни на съответните и приложените към патента протоколи, взети предвид на подаденото от изобретателя със заглавие № 4869 с всичките приложения към него книги.

2. На основание на чл. 5 и 31 от Закона за патентите за изобретения издава патент на изобретенията на *Датос Давид* с всички приложения към патента на изобретенията и отговарящата им литература на изобретенията или на изобретенията и отговарящата им литература на изобретенията или на изобретенията и отговарящата им литература на изобретенията.

Примено се прилага от изобретателя издадена е изключително право изобретателство № 4869

Предишното изобретение е предмет на изобретение да се издаде на изобретателя

Създаден на *24.XI.1927*

Началник на Бюрото за патентите за изобретенията: *[Signature]*

Началник на Бюрото

Janos Kabay - Budaörs /Унгария/.-

СПОСОБЪ ЗА ДОБИВАНЕ НА АПИУМНИ АЛКАЛОИДИ ВЪ ОСОБЕ-
НОСТЪ ОТЪ МАКОВЕ.

Изобретението се касае за единъ способъ за добиване опиумни алкалоиди отъ растителности, въ особеностъ отъ макови растения.

Известни са способи, при които опиумнитѣ алкалоиди се изготвяватъ отъ воднистыя разтворъ на добитото отъ мака изсушено растително мляко. Добиването на растителното мляко е свързано съ съвсемъ опредѣлени климатически условия и съ извънредно евтина но изолудана работна сила.

Предлагано е било също да се добиватъ алкалоидитѣ отъ растенията чрезъ туй, като на полученния отъ засѣното растение изстижани сокъ /прес-зафтъ/ се действува съ ферменти или съ оксидационни средства, респективно като се предоставятъ съдитѣ на естествено прекипяване, и се отдѣлятъ по обичайнитѣ методи алкалоидитѣ отъ ферментирания суровъ сокъ.

Известенъ е също единъ способъ, споредъ който маковетѣ се отръзватъ следъ като цѣфнатъ, но преди да узрѣятъ, съситняватъ се механически и се екстрахиратъ съ сулфитносоловъ разтворъ /сулфит-залцльозунгъ/

PATENT SPECIFICATION

Application Date: Nov. 29, 1932. No. 33,825 / 32.

406.107

Complete Accepted: Feb. 22, 1934.

COMPLETE SPECIFICATION.

Improved Process for obtaining Opium Alkaloids, more particularly from Poppy-plants.

I, JÁNOS KARAY, of Budapest, Hungary, of Hungarian nationality, do hereby declare the nature of this invention and in what manner the same is to be performed, to be particularly described and ascertained in and by the following statement:—

This invention relates to a process for obtaining opium alkaloids from plants, more particularly from poppy-plants.

Processes are already known, in which the opium alkaloids are produced from the aqueous solution of the dried vegetable milk obtained from poppy-plants. The production of this vegetable milk is dependent upon quite definite climatic conditions and upon exceedingly cheap but skilled labour.

It has also been proposed to obtain the alkaloids from plants by decomposing, by means of ferments or oxidizing agents, the juice pressed from green plants, or by leaving the juice to ferment naturally and separating the alkaloids from the fermented crude juice by the usual methods.

A process is also known according to which the poppy-plants are cut after blooming, but before maturity, mechanically broken up, and extractively treated with a sulphite salt solution containing free sulphurous acid. The opium alkaloids are obtained from the extract.

Although the yield with this process is high and the opium alkaloids obtained are pure, the process has the disadvantage that it can be employed only at that season when the poppy-plant is between the stages of blooming and maturity. This period is very short, so that it is difficult to manufacture with profit. Moreover, the cost of transporting the green plants, owing to the space required and to their weight, is high, and the seed-product is lost.

The invention depends upon the surprising discovery that the opium alkaloids can be obtained from the poppy-plant even when the plant is already ripe and dry. According to the invention the ripe and dried plant portions are for this purpose suitably cut up, then treated with

an extracting fluid, and the extract obtained by means of the extracting fluid is treated for opium-alkaloids.

The process is advantageously carried out by treating the dry portions of plant in several containers at the same time, whereby the extracting-liquid is conducted through the containers in turn according to the eddy principle until the concentration of the opium alkaloids in the extracting-liquid is approximately equal to the opium concentration of the plants on which extraction is being practised.

As extracting liquid aqueous solutions of media which form with the opium alkaloids combinations soluble in water are employed. Such are for example aqueous solutions of mineral acids, such as hydrochloric acid, sulphuric acid and sulphurous acid, or salts, e.g. sodium bisulphite. The concentration of this extracting-liquid is advantageously 1.5 to 2%. The chopped poppy is treated with this extracting-liquid in eddies till the concentration of opium-alkaloids in the liquid approaches the concentration of opium alkaloids of the portions of plant.

In the following it is assumed that the apparatus consists of 8 containers, each container holding 1000 litres of ripe, dry, chopped poppy-straw. For the extracting liquid 1.5 to 2% aqueous solution of sulphurous acid is employed, 1000 litres of this being passed through the successive eight containers holding the chopped plants. The extraction is carried out on the counter-current principle, i.e. so that as the extracting liquor becomes richer and richer in alkaloid it meets plants which are also richer and richer in alkaloid, the fresh liquor treating plants from which the bulk of the alkaloid has already been extracted. The concentrated liquid, amounting to about 1000 litres, let out of the last container is advantageously evaporated down in a vacuum to about 200 litres volume. The degree of acidity of this liquid is lessened by the addition of lye to about 0.1 to 0.2%. For this purpose lyes are advantageously used the salts of

[Price 1/-]

2

406,107

which formed with sulphurous acid are difficult to dissolve. As such, for instance hydroxide of calcium has proved to be satisfactory. In addition a like volume, i.e. 200 litres, of ethyl alcohol is added to the extract. The ethyl alcohol precipitates the impurities, e.g. albumen substances, gummy-substances and saccharates. This precipitate, together with the calcium precipitate, is removed from the solution, e.g. by filtering or by centrifugal force. The filtrate is then concentrated, likewise in a vacuum, to $\frac{1}{2}$, i.e. 40 litres volume, and the like volume, i.e. 40 litres, of ethyl alcohol is then added to the solution and so much sodium lye as is required to dissolve the entire content of morphine. For this purpose $\frac{1}{2}\%$ of lye surplus will generally suffice. The greater part of the by-alkaloids, e.g. narceine, codeine and narceine, precipitate out, together with the impurities still present in the solution. The latter are separated from the solution by filtration. Then the filtrate is weakly acidified by means of hydrochloric acid, in order to render a further concentration possible. Thereupon the filtrate is evaporated down in a vacuum to about $\frac{1}{2}$ of its volume, i.e. 15 litres. If this solution is then made weakly ammoniacal, the crude morphine will separate out. It is purified in any well-known manner, e.g. by crystallising from water. By means of the process described, 700—800 grms. of pure morphine have been obtained from 1000 kilograms of ripe, dry chopped poppy straw. From the precipitate obtained and removed after the addition of sodium lye the by-alkaloids can be dissolved out by means of organic dissolving agents, e.g. benzol, and then further treated in any well-known manner.

A substantial advantage of the process described is that the seed-product of the poppy-plant can be utilised and that a raw material which was hitherto regarded as entirely worthless is employed.

It is already known to extract high-molecular organic substances, such as alkaloids, from dry plant portions containing the same by means of anhydrous ammonia or salt solutions and to recover said substances from the resulting extracts. In contradistinction thereto this invention is limited to the extraction of opium alkaloids by known methods from

ripe, dry portions of poppy plants.

Having now particularly described and ascertained the nature of my said invention and in what manner the same is to be performed, I declare that what I claim is:—

1. A process for obtaining opium alkaloids from plants which contain such, more particularly from poppy-plants, characterised by the feature that the ripe dry plant-portions are extractively treated with agents which dissolve alkaloids, and the dissolved alkaloids separated from the extract.

2. A process as claimed in claim 1, characterised by the feature that the ripe, dry plant-portions are extractively treated with an aqueous solution of compounds which form with opium alkaloids compound-soluble in water.

3. A process as claimed in claim 1 or 2, characterised by the feature that the ripe dry plant portions are extractively treated with an aqueous solution of mineral acids.

4. A process as claimed in claim 1, 2 or 3, characterised by the feature that the ripe dry plant-portions are extractively treated with an aqueous solution of sulphurous acid.

5. A process as claimed in claim 1, 2, 3 or 4, characterised by the feature that the extract is evaporated, the degree of acidity is reduced by adding lye, the impurities are precipitated by means of ethyl alcohol, the precipitate is separated from the solution, this operation being repeated if necessary, and then by adding alkali lye the morphine is kept in solution and the by-alkaloids are precipitated, after which the precipitate is separated from the solution, and the solution is treated for morphine.

6. A process as claimed in claim 5, characterised by the feature that the by-alkaloids are separated from the precipitate by means of organic solvents and the solution is treated for the by-alkaloids.

7. The improved process for obtaining opium alkaloids from plants, more particularly poppy plants, substantially as hereinbefore described.

8. Opium alkaloids when extracted from plants, more particularly poppy plants, by the process hereinbefore described and claimed.

Dated this 29th day of November, 1932.
MARKS & CLERK.

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA

PATENTNA ISPRAVA

BROJ 10817

Na osnovu Zakona o zaštiti industrijske svojine a po rešenju od:

24. februara 1934 god gospodinu

Habaz u Janovu

direktorom, Gledajontehnikalje, Kistarska,

dat je patent u obimu priloženog patentnog spisa

Beograd, Lepavina, 1934

UPRAVA ZA ZAŠTITU
INDUSTRIJSKE SVOJINE

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA

UPRAVA ZA ZAŠTITU

INDUSTRIJSKE SVOJINE

Klasa 50 (6)

Izdan 1 aprila 1933

PATENTNI SPIS BR. 10817

Kabay János, Büdszentmihály, Madjarska.

Postupak za dobijanje opijumskih alkaloida, naročito iz malkovih biljaka.

Prijava od 29 novembra 1932.

Važi od 1 avgusta 1933.

Ovaj se pronalazak odnosi na postupak za dobijanje opijumskih alkaloida iz rastlina naročito opijuma...

Priprema se sirovina koja sadrži se opijumski alkaloidi... rastućeg rastenja... dobijenog iz malkove biljke...

Postupak se sastoji od sljedećih koraka: 1. Izdvajanje alkaloida... 2. Čišćenje...

Postupak se sastoji od sljedećih koraka: 1. Izdvajanje alkaloida... 2. Čišćenje...

Ovaj se pronalazak odnosi na postupak za dobijanje opijumskih alkaloida iz rastlina naročito opijuma...

Ovaj se pronalazak odnosi na postupak za dobijanje opijumskih alkaloida iz rastlina naročito opijuma...

pronalaska u tu svrhu se zrelu i suvu biljnu delovnu... tečnost za... dobijanje alkaloida...

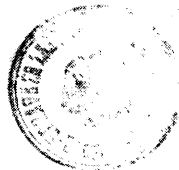
Postupak se sastoji od sljedećih koraka: 1. Izdvajanje alkaloida... 2. Čišćenje...

Ovaj se pronalazak odnosi na postupak za dobijanje opijumskih alkaloida iz rastlina naročito opijuma...

Ovaj se pronalazak odnosi na postupak za dobijanje opijumskih alkaloida iz rastlina naročito opijuma...

U sljedećem se pretpostavlja, da se sirovina sastoji iz osam... tečnost za... dobijanje alkaloida...

Din. 5.

ΑΥΞ. ΑΡΙΘ. 400.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑ ΕΥΡΕΣΙΤΕΧΝΙΑΣ

Έχοντες υπ' όψει τόν Νόμον 2527 περί διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας και τήν άνώπιον τού Τμηματάρχου Έμπορικης και Βιομηχανικής Ίδιοκτησίας κανονικώς κατατεθεισαν δήλωσιν καθ' ώραν Ε μμ τής 25 τού μηνός Αβγούστου τού έτους 1934 άπονέομεν τό παρόν δίπλωμα ευρεσιτεχνίας εϊς ό συνάπτονται τεθεωρημένα τ' άνήκοντα έγγραφα στοιχεία (ισχύον μέχρι τής 25 Αβγούστου 1949 εϊς τόν Ιαπων Κλησν. Διευθυντήν, κάτοικον Βύλλεζεντμπαλν, Ούγγαρίας. -

-Διά τήν έφεύρεσιν-

"μέθοδος πρός παραγωγήν καλλιεϊθεος όπίου εκ καλύμων έμπριεσχόντων τσιτσόν, τόϊως εκ μηχανοειδών φυτών". -

Τό παρόν άπονέμεται άνευ προηγουμένου έλέγχου, όπ' εσθόνην τού δηλωτού και άνευ έγγυήσεως τού Κράτους, εϊτε διά τό πραγματικόν, εϊτε διά τό νέον, εϊτε διά τήν αξίαν ή τήν φύσιν τής έφευρέσεως εϊτε διά τήν άκριβειαν και τό πιστόν τής περιγραφής.

Έν Αθήναις τή 15 Σεπτεμβρίου 1934

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ
και κατ' έντολήν

Σπ. Μακρυνιώτης

25. ΑΥΓ. 1934

24. Μ. 11
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ
ΕΓΚΛΗΤΗΡΙΟ
[Signature]

Π Ρ Ο Σ

Τό 'Βελ τής 'Εθνικής Οικονομίας Σ δ ν
'Υ κ ο υ ρ γ α ρ ε ί ο ν .
Τμήμα 'Εμπορικής καί Βιομηχανικής
'Ι β ο κ τ η σ ί σ ο ς .

Δ Η Λ Ω Σ Η Σ

Τοῦ J A N O S K A B A Y,
Διευθυντοῦ, κατοίκου
BUDSZENTMIHALY (Ο β γ γ ρ ι ο ς)

Δ ι δ

Τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ «ληρηξοῦσου,
'Αλκιβιάδου Α. Ζωϊκοῦλου,
Δικηγόρου, κατοίκου 'Αθηνῶν,
(ὄδὸς Στουρνῆρα 37α).-

'Εν 'Αθήναις τῇ 25 Ἀγοῦστου
1 9 3 4

Λαμβάνω τήν τιμήν νῦν δηλώσω 'Υμῖν
ὅτι ἐφεῦρον * Μέθοδον πρὸς παραγωγήν
καλιραιδοῦς ἄφου, ἐκ καλῶν ἡμπεριχόντων
τοιούτων, ἰδίως ἐκ μηκωνοειδῶν φυτῶν *

'Ἐπισυνάτω ἄρα δεκντα τό βέ
τοῦ Νόμου 2 5 2 7, ὡς νῦν ἰσχύει δεκατού-
μενα ἔγγραφα, «λήν τῆς 'Ελληνικῆς μεταφρ-
σεως τῆς ξενογλώσσου περιγραφῆς, ἣν ἐδ
βεοβόλλω 'Υμῖν μεταγενεστέρως ἐκπροθέσας,
προκαλῶ 'Υμῶς ὡς εὐερεστοῦμενοι μοί
χορηγήητε τό προσῆκον Δέλωμα Ἐφευριστικῶς
διδ τήν ἀνωτέρω ἐφευρεσίμ μου.

Ε β κ ε ι θ ε σ τ ο τ ο ς

'Ο

Εἰθικός Ἠληρηξοῦσιος

[Signature]

minták alkaloida tartalomban nem egyforma vagy közel azonos eredményeket mutatnak. Az eltérések olyan nagy százalékban jelentkeztek, hogy erre kénytelenek voltak jobban odafigyelni. A vizsgálódás során kiderült, hogy az üzem dolgozói a mellékhelyiség helyett a kazal oldalában vizeltek. A vizeletben lévő szulfidok hatására a kazal érintett oldala, az elemzés során, lényegesen nagyobb alkaloida tartalmat mutatott. Ez a felismerés adta Kabay Jánosnak a kénsavas kivonás ötletét.

Nehéz és gondokkal teli évek, tőkehiány és családi viszályok közepette ugyan, de a gyár lassan beindult az új technológiával. A „száraz eljárás” szabadalma a gyakorlat során igazolta Kabay János elképzeléseinek helyességét. Bár részletkérdésekben finomítottak a technológián, mai napig ennek alapján gyártja a gyógyításhoz nélkülözhetetlen ópium-alkaloidát a Tiszavasvári Alkaloida Vegyészeti Gyár, és látja el termékeivel a világ legkülönbözőbb országait.

IRODALOM

1. ifj. Menner Ödön—Hajdu Sándor: Kabay János diákévei. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 12. 1977. 3. 99—104.
2. ifj. Menner Ödön: Kabay János ifjúkora, származása, pályaválasztása és a morfingyártás ötletének megszületése. *Gyógyszerészet* 24. 1980. 10. 385—388.
3. ifj. Menner Ödön: A tiszalöki „Szarvas” patika alapítása. *Comm. Hist. Artis Med. Suppl.* 9—10. 1977. 119—121.
4. ifj. Menner Ödön—Szajkóné Takács Mária: A tiszalöki „Szarvas” patika története. *Gyógyszerészet* 27. 1983. 11. 425—428.
5. ifj. Menner Ödön: Id. Lukács Ferenc emlékére. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 11. 1976. 1. 79—86.
6. ifj. Menner Ödön: Postás és patikus. Hétköznapi hőse: Lukács Ferenc gyógyszerész, 1847—1917. *Gyógyszerészet* 24. 1981. 11. 426—428.
7. ifj. Menner Ödön: Kabay Péter gyógyszerészi és gyártörténeti munkájának értékelése. *Gyógyszerészet* (s.a.)
8. Kabay Jánosné, Dr. Kelp Ilona naplója. 1924—1936.
9. Kabay család levelezésének gyűjteménye. Tiszavasvári Alkaloida Gyár házi múzeum.
10. id. Hajdu Sándor naplója (ifj. Hajdu Sándor tulajdona)
11. Menner Ödön: Hörömpő Imre gyógyszerész élete és munkássága. (Szabolcs-Szatmár megyei Tanács Gyógyszertári Központja által meghirdetett 1986 évben első helyezett pályamunka.)
12. Menner Ödön: Forradalmárok a morfingyártásban. *Szabolcs-Szatmári Szemle* (s.a.)
13. ifj. Menner Ödön: Emlékrövid Kabay János gyógyszerész feltalálójáról. *Az Érem.* 37. 1981. 1. 41—44.
14. ifj. Menner Ödön: Kabay János emléke a képzőművészeti alkotásokon. *Comm. Hist. Artis Med.* 93—96 (1981) 237—249.
15. ifj. Menner Ödön: Kabay Jánosról megjelent közlemények téves adatai. *Gyógyszerészet* 26. 1982. 5. 190—191.

Zusammenfassung

Der Apotheker János Kabay hat seinen europäischen Ruf der Bearbeitung von zwei Verfahren zur Morphinherstellung zu verdanken. Der Verfasser gibt jene Beobachtungen bekannt, die Kabay zu den Patenten führten: das erste, s.g. „grüne“ Verfahren, das die betriebsmäßige Herstellung ermöglichte, zugleich auch jene Probleme, die zwangsmäßig zum zweiten Patent, zu der s.g. „trockenen“ Technologie führten. Wie bei den meisten Entdeckungen, spielte auch hier ein glücklicher, sogar humorvoller Zufall eine Rolle, die die schwefelaurige Extrahierung zur Folge hatte. Neben der Beschreibung der Technologie verglich der Verfasser die beiden Methoden und zeigt auf die Vorteile der letzteren hin.

AZ OSZTRÁK JEZSUITA RENDTARTOMÁNY PATIKÁI ÉS PATIKUSAI 1716—1773

GRABARITS ISTVÁN—GRABARITSNÉ IHÁSZ ZSUZSANNA

A jezsuita rend régi gyógyszerárjai századunkban különösen érdeklik a kutatókat. A legszebb és legértékesebb magyarországi patikabútorok éppen a 18. századi jezsuita patikákból maradtak fenn: Eger, Győr, Kőszeg, Székesfehérvár. Az elmúlt évtizedekben ezek mind múzeumi látnivalók lettek. A kiállításokkal egyetemben történetük kutatása is előtérbe került. Mindezek ellenére még ma sincs a jezsuita patikák történetére vonatkozó átfogó tanulmány részletes és megbízható adatokkal. Még azt sem tudjuk, hol és mikor voltak hazánkban jezsuita patikák.

Még ma is sokan kritikátlanul hivatkoznak Baradlai—Bársony: A magyar gyógyszerészet története című könyve (Bp. 1930) ide vonatkozó fejezetére; Abay Nemes Gyula: A magyarországi jezsuita gyógyszerárak és gyógyszerészek című tanulmányára. Az eddig előkerült adatok (Kőszeg, Székesfehérvár) egyszer sem voltak azonosak Abay Nemes adataival. Lássuk a most közlésre kerülő adatainkat, mennyire támasztják alá Abay Nemes írását. A pozsonyi gyógyszerárban Hradik Jánosról ír 1748 után, aki Trencsénből ment oda. Hradeck Jánosunk 1752—1770 között működött Pozsonyban, Kassáról jött. Az egri patikában szerinte 1717—1720 között Vaisz Antal dolgozott. Ilyen nevű jezsuita patikus 1716—1773 között nincs. Az egri patikában 1716—1722-ig Chmell Tóbiás tevékenykedett. A székesfehérvári patikában 1746—1758 között felsorol öt gyógyszerészt. Közülük csak Hyll Mátyás dolgozott ott, de nem 1753—1758 között, hanem 1748—1773-ig. Hyll Mátyás nem volt pap, mint ahogy azt Abay Nemes állítja. A kőszegi jezsuita patikát több mint száz évvel korábbra teszi, faragott bútorával együtt. Azt írja, hogy 1715-ben ismét megnyílt, mégsem közöl későbbi adatokat. Adataink — Abay Nemessel szemben — az eddig is ismert 1744-es alapítási évet támasztják alá. További összehasonlításra nincs módunk, mert ő a korábbi évtizedekkel foglalkozik.

Abay Nemes állítólagos forrása az 1713-ig vezetett kéziratos rendi *Catalogus personarum* volt, sajnos nem adja meg, hol őrzik. Írása szerint ezt 1713 után évente kinyomatták. A nyomtatásban megjelent adatokat már nem közölte Abay Nemes.

Ebben a munkánkban mi a nyomtatásban megjelent katalógus alapján közöljük a jezsuita patikusokra vonatkozó adatokat 1716—1773 között. Azért ebből az időből, mert a „*Catalogus Personarum et officiorum Provinciae Austriae S. J.*” című forrásunk csak ezeket az éveket tartalmazza. Lelőhelye: Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsa. Jelzete: C. 399/1—3.

Az évente azonos formában és szerkezetben megjelenő füzet ábécé sorrendben kollégiumonként, rezidenciánként, misszióként közli a személyi állomány névsorát. Majd a külmisszióba és más provinciákba áthelyezetteket és az elhunytakat sorolja fel. Végül

az egészhez névmutató járul. Az egyes fejezeteken (kollégiumokon) belül először a felszentelt papokat, majd a tanítókat, végül a segédszemélyzetet (coadjutores) sorolja fel. A gyógyszerész mindig a koadjutorok között szerepel. Koadjutor például a szakács, a pincemester, a betegápoló, a kapus, a gazdaság vezetője stb. Azt figyelmen kívül hagytuk — néhol utalunk rá —, ha egy gyógyszerész gyógyszerési tevékenységet nem, csak más koadjutori tisztelet lát el. A kérdőjelek esetében a legtöbbször erről van szó. A gyógyszerészek sokszor betegápolók is voltak egy személyben. Feltételezzük, hogy gyógyszerészhiány esetében ennek fordítottja is előfordult, ugyanis Fischer L., Hochmayr A., Höfs J., Neussel J., Plum J., Schmadlpauer A., Reiff S. és Zinlackh N. esetében a „gyógyszerési noviciátus” kizárható, elsősorban betegápolóként tevékenykedtek, rövidebb ideig pedig gyógyszerészként szerepelnek a katalógusban, vagy kisegítők a gyógyszerész mellett.

A katalógus alapján összeállítottuk egyrészt az osztrák provincia gyógyszerértárainak topográfiáját: 26 patika. Másrészt száz gyógyszerész nevét, működési idejét és helyét tartalmazza adattárunk. A személyi mutató elé külön magyarázatot írtunk.

Az osztrák tartomány magába foglalja Ausztriát, Magyarországot Erdéllyel, Krajnát, Horvátországot és Szlavóniát. Térképünkön feltüntettük azokat a helységeket, ahol jezsuita patika volt 1716—1773 között. Az 1716 után alapított patikákat évszámmal jelöltük.

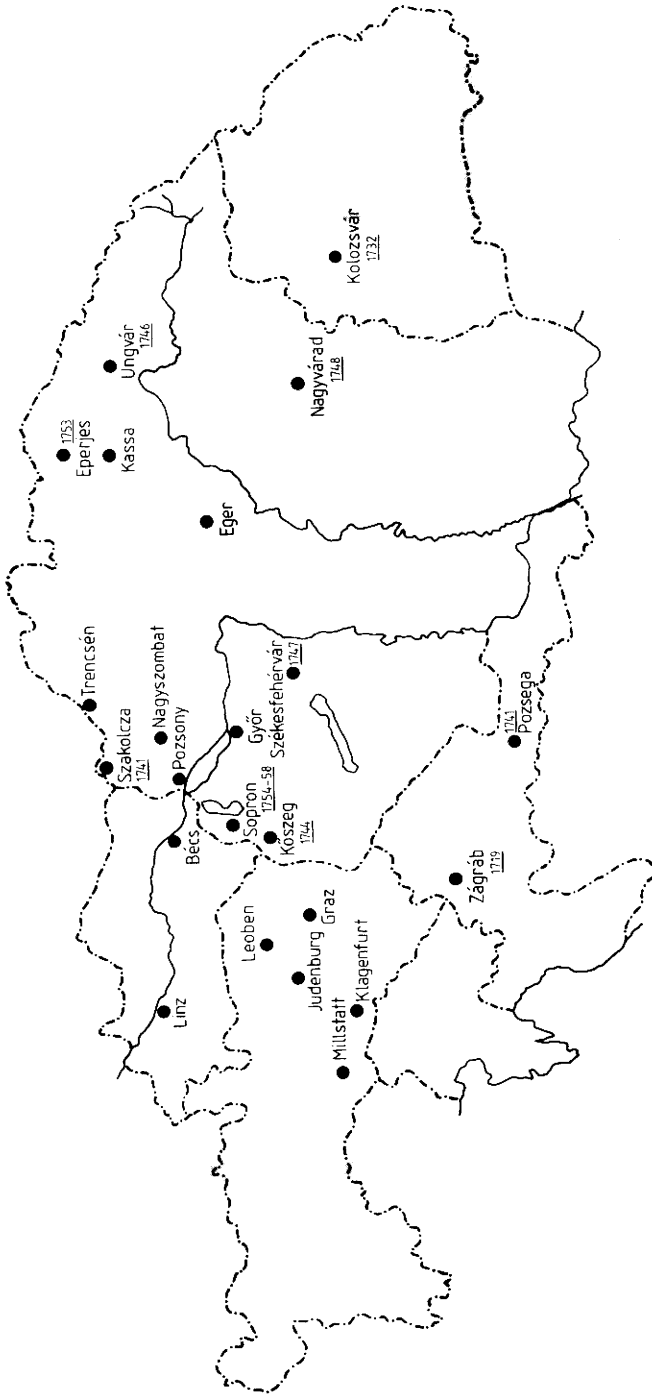
Az adattárunkban fellelhető kérdőjelek vagy más pontatlanságok — pl. az elhalálozás korábbi egy évvel mint a működés — a forrásunk következetlenségei vagy hiányzó lapjai miatt van. A katalógus nem közli, hogy az év melyik időpontjának állapotát rögzíti, emiatt is lehet pontatlanság. Tudomásunk szerint július 31-én (Ignác napkor) volt az általános áthelyezés. Ezek ellenére úgy érezzük, hogy használható adattárat állítottunk össze.

Ezzel a munkával a következő kérdésekre adhatunk választ:

1. Hol volt jezsuita patika 1716—1773 között?
2. Kik voltak bennük a gyógyszerészek?
3. Az egyes személyek időrendben hol működtek?
4. Mikor álltak be a rendbe, hol voltak novíciusok (csak 1716 után)?
5. Mikor és hol haltak meg? (1773 előtt elhalálozottak)
6. Milyen más tevékenységet is végeztek még az egyes rendházakon belül?

A gyógyszerészekről továbbá a következő képet rajzolhatjuk. A rendbe belépő — vajon szakmailag képzett vagy sem? — két évre a bécsi vagy a trencsényi Domus Probationisba kerül, ahol a rendi szokásokat és követelményeket megtanulja. Mindkét noviciátusban van gyógyszerértár gyógyszerésszel, tehát szakmai tanulásra és gyakorlásra is van mód. Évente és próbációs házanként 1—2 patikust vesznek fel. A harmadik évben már vagy önállóan tevékenykedik egy távoli rendházban, vagy egy idősebb mellé kerül kisegítő gyógyszerésznek. A rend szokásai szerint több-kevesebb évet szolgálnak egy helyen. Például Christophorus Decker és Mathias Hyll 25 évet töltöttek egy helyen. Ugyanakkor Sebastianus Grandtnernek 35 év alatt 12-szer változtatták állomáshelyét. Nagyszombatban 57 év alatt 27-szer változott a gyógyszerész személye.

A jezsuita patikák történetének teljes megismeréséhez még további kutatásokra van szükség. Egyrészt az 1716 előtti évek helységei- és személyek szerinti anyagára, másrészt szakmai, gazdasági tevékenységük és helytörténeti adataik feltárására.

Az osztrák rendtartomány patikái, 1716—1773

Jezuita patikák

RESIDENTIA AGRIENSIS (1716—1739)

COLLEGIUM AGRIENSIS (1739—1773)

EGER

- 1716—1722: Tobias Chmell (Chemel)
 1723—1726: Michael Guett
 1727—1728: Casparus Steyer
 1729—1731: Michael Guett
 1732—1733: Franciscus Simon
 1734—1735: Josephus Reiser
 1736: Michael Guett
 1737—1738: Antonius Otto
 1739—1741: Ferdinandus Schiffkorn
 1742—1745: Christophorus Härtl
 1746—1761: Franciscus Simon
 1761: Georgius Balasovics
 1762—1769: Jacobus Neussel
 1770: Martinus Wisgrill
 1771—1773: Jacobus Neussel

MISSIO ALBA REGALIS (1747—1754)

RESIDENTIA ALBA-REGALENSIS (1755—1773)

SZÉKESFEHÉRVÁR

- 1747: Joannes Maschner
 1748—1765: Mathias Hyll (Hüll)
 1766: Mathias Hyll (?)
 1767—1773: Mathias Hyll

COLLEGIUM CASSOVIENSE (1716—1773)

KASSA

- 1716: Casparus Steyer
 1717—1723: Jacobus (Joannes) Kuster
 1724: Casparus Steyer
 1725—1727: Tobias Chmell
 1728—1732: Hieronymus Pezelt (Pezeldt)
 1733: Antonius Schlösser
 1734—1736: Franciscus Simon
 1737—1745: Antonius (Franciscus) Althaus
 1746: Norbertus Zinlackh
 1747—1751: Joannes Baptista Hradeck
 1752: Mathias Säglmayr
 1753: Adamus Schwinghaimber
 1754—1759: Thaddaeus Dilling
 1760—1773: Christianus Schram

COLLEGIUM CLAGENFURTENSE (1716—1773)

KLAGENFURT (Ausztria)

- 1716—1717: Carolus Unz
 1718—1719: Casparus Steyer
 1720—1722: Carolus Unz
 1723—1726: nincs adat
 1727—1729: Michael Metternich

- 1730: Michael Metternich és Josephus Reiser juvat.
1731: Josephus Reiser
1732: Josephus Reiser és Josephus Kaill juvat. apoth.
1733: Josephus Reiser
1734—1750: Antonius Schlösser
1751—1752: Ferdinandus Schiffkorn
1753—1756: Joannes Köhler
1757—1758: Joannes Pleydl
1759—1760: Joannes Bapt. Pleydl
1761—1762: Jacobus Weiss
1763—1773: Mathias Saglmayr

COLLEGIUM CLAUDIOPOLITANUM (1732—1773)
KOLOZSVÁR

- 1732—1735: Michael Guett (Gutt, Gut)
1736—1753: Josephus (Joannes) Reiser
1754—1755: Georgius Balasovics
1756—1769: Josephus Reiser
1770: Jacobus Neussel
1771—1773: Antonius Schmadlpauer

RESIDENTIA EPERIESINENSIS (1753—1765)
EPERJES

- 1753: Mathias Stadler
1754—1755: nincs adat
1756—1759: Jacobus Neussel
1760: Georgius Balasovics
1761: Ferdinandus Ibandt
1762: Josephus Winckler
1763—1764: Adamus Schwingheimer
1765: Jacobus Weiss

COLLEGIUM GINSIENSE (1744—1773)
KŐSZEG

- 1744—1746: Sebastianus Grandner
1747—1751: Michael Schlecht
1752—1753: Thaddaeus Dilling
1754: Jacobus Weiss
1755—1762: Jacobus Voglwöger
1763—1773: Thaddaeus Dilling

COLLEGIUM GRAECENSE (1716—1771)
GRAZ (Ausztria)

- 1716—1718: Antonius Wendau
1719: Henricus Mullarz
1720: Jacobus Seyer
1721: Franciscus Fridlein és Josephus Keill juv.
1722—1727: Franciscus Fridlein
1728—1745: Jacobus Kuster
1746—1750: Franciscus Xaver Althaus
1751—1752: Antonius Schlösser
1753—1760: Ferdinandus Schiffkorn

- 1761: Franciscus Xaver Puechschachner
 1762—1766: Joannes Baptista Ainkas
 1767—1771: Joannes Baptista May (Maii)
 1772—1773: nincs adat

COLLEGIUM JAURINENSE (1716—1773)
GYÖR

- 1716: Philippus Praun
 1717—1719: nincs adat
 1720—1723: Antonius Wendau
 1724—1727: Jacobus Kuster
 1728—1730: Tobias Chmel
 1731—1733: Franciscus Fridlein
 1734—1740: Michael Schlecht
 1741: Antonius Otto
 1742—1746: Michael Schlecht
 1747—1761: Guilielmus Pfaller
 1762—1773: Joannes Tumbler

COLLEGIUM JUDENBURGENSE (1716—1773)
JUDENBURG (Ausztia)

- 1716—1721: Christian Miller
 1722—1723: Mathias Freydich (Freüdich)
 1724—1726: Josephus Keill (Kaill)
 1727—1728: Antonius Schlösser
 1729—1730: Franciscus Fridlein
 1731—1732: Casparus Steyrer
 1733—1736: Sebastianus Grandtner
 1737: Antonius Hantlas
 1738—1739: Franciscus Simon
 1740—1743: Michael Sager
 1744—1745: Jacobus Erlacher
 1746: Antonius Schmadlbauer
 1747—1751: Thaddaeus Dilling
 1752—1757: Michael Schlecht
 1758: Michael Schlecht és Franc. Xav. Puechschackner juv
 1759: Mathias Saglmayr
 1760—1761: Joannes Tumler
 1762—1767: Jacobus Kuster
 1768—1769: Joannes Baptista Ainkas
 1770: Antonius Schmadlpauer
 1771: Antonius Hochmayr
 1772—1773: Jacobus Höfs

COLLEGIUM LEOBIENSE (1716—1769)
LEOBEN (Ausztia)

- 1716: Martinus Steer
 1717: Casparus Steyer
 1718—1719: Carolus Unz
 1720—1723: Casparus Steyer
 1724—1726: Antonius Schlösser
 1727: Michael Metternich
 1728—1731: Christophorus Hartl
 1732: Sebastianus Grandtner

- 1733—1736: Casparus Steyer (Steyrer)
 1737: Franciscus Simon
 1738: Antonius Hantlas
 1739—1740: Antonius Otto
 1741: Michael Schlecht
 1742—1743: Jacobus Erlacher
 1744—1746: Thaddaeus Dilling
 1747: Christophorus Decker
 1748—1750: Sebastianus Grandner
 1751—1752: Adamus Schwingheimer
 1753—1754: Mathias Säglmayr
 1755—1757: Adamus Schwingheimer
 1758—1760: Jacobus Weiss
 1761—1763: Joannes Baptista Pleydl
 1764—1765: Joannes May
 1766—1767: Carolus Smichei
 1768—1769: Joannes Baptista Pleydl

COLLEGIUM LINCENSE (1716—1756)
LINZ (Ausztria)

- 1716: August Erspaumer
 1717: Jacobus Seyer
 1718: Joannes Mango
 1719: Joannes Escherich
 1720—1724: Michael Metternich
 1726—1727: nincs adat
 1728: Franciscus Fridlein
 1729: nincs adat
 1730: Laurencius Fischer
 1731: Sebastianus Reiff
 1732—1734: Tobias Chmel
 1735—1737: Ignatius Zabitzer
 1738: Casparus Steyer
 1739—1745: Ignatius Zapizer
 1746: Martinus Wisgrill
 1747—1750: Ferdinandus Schiffkorn
 1751: Sebastianus Grandtner
 1752: Franciscus Althaus
 1753—1756: Joannes Baptista Pleydl

RESIDENTIA MAGNO-VARADINENSIS (1748—1773)
NAGYVÁRAD

- 1748—1751: Mathias Säglmayer
 1752: Joannes Maschner
 1753: Jacobus Weiss
 1754—1755: Josephus Reiser
 1756—1759: Georgius Balásovics
 1760—1761: Jacobus Neüssel
 1762—1763: Georgius Balásovics
 1764—1765: Joannes Királyi
 1766: Adamus Schwingheimer
 1767—1770: Matthaëus Rauzzi
 1771—1773: Franciscus Tandler

RESIDENTIA MILLESTADIENSIS (1746—1773)
MILLSTATT (Ausztria)

- 1746—1749: Ignatius Zabizer
 1750: nincis adat
 1751: Ignatius Zabizer
 1752—1753: Jacobus Voglwöger
 1754—1762: Sebasitanus Grandtner
 1763—1765: Ferdinandus Schiffkorn
 1766: nincis adat
 1767: Joannes Baptista Ainkas
 1768—1773: Jacobus Kuster

COLLEGIUM POSEGANUM (1741—1773)
POZSEGA (Horvátország)

- 1741—1743: Sebastianus Grandtner
 1744—1760: Michael Sager (Säger)
 1761—1763: Carolus Smichei
 1764—1765: Joannes Baptista Pleydl
 1766—1772: Paulus Thaller
 1773: Ignatius Paulin juv. és Paulus Thaller

COLLEGIUM POSONIENSIS-hez tartozó RESIDENTIA
AD S. MARTINUM (1716—1773)
POZSONY

- 1716—1717: Matthaeus Mayrköffer
 1717: Joannes Mango
 1718: Jacobus Seyer
 1719: Antonius Wendau
 1720—1721: Henricus Mularz
 1722—1723: Henricus Mularz és Josephus Keill juvat.
 1724—1726: Mathias Freidich és Christophorus Härtl juvat.
 1727—1742: Mathias Freydich (Freidich, Freüdich)
 1743: Mathias Freydich és Thaddaeus Dilling
 1744: Mathias Freydich és Christophorus Deker juvat.
 1745—1747: Mathias Freydich
 1748: Mathias Freydich és Martinus Wisgrill juvat.
 1749—1751: Mathias Freydich
 1752—1770: Joannes Baptista Hradeck
 1771: Martinus Wisgrill
 1772: Martinus Wisgrill és Carolus Pader adjunct.
 1773: Carolus Pader

COLLEGIUM REGIUM THERESIANUM (1748—1773)

- 1748—1773: Christophorus Decker

COLLEGIUM SOPRONIENSE (1754—1758)
SOPRON

- 1754: Mathias Stadler
 1755—1757: Jacobus Weiss
 1758: Adamus Schwingheimer

COLLEGIUM SZAKOLCZENSE (1741—1773)
SZAKOLCA

- 1741—1745: Franciscus Simon
1746: Ferdinandus Schiffkorn
1747: Martinus Wisgrill
1748: Joannes Nimmer
1749—1753: Martinus Wisgrill
1754—1770: Antonius Daniel
1771—1773: Franciscus Topolanszky

COLLEGIUM ET DOMUS PROBATIONIS TRENCHINIENSE (1716—1773)
TRENCSÉN

- 1716—1734: Joannes Gludovacs
1735—1736: Antonius Otto
1737—1744: Michael Gutt
1745: Leopoldus Hartung
1746: Joannes Baptista Hradech
1747—1753: Antonius Daniel
1754—1766: Martinus Wisgrill
1767: Jacobus Voglwöger
1768: Martinus Wisgrill
1769—1770: Franciscus Topolanszky
1771: Carolus Pader
1772: Matthaëus Rauzzi
1773: Petrus Skorscheban

Novíciusok

- 1716: Joannes Mango 2. éves
1718: Michael Guett 1. éves
1719: Michael Guett 2. éves
1720—1721: Mathias Freydich
1723—1724: Franciscus Haas
1726—1727: Hieronymus Pezelt (Bezelt)
1727: Sebastianus Grandtner 1. éves
1731—1732: Joannes Hornung
1733—1734: Thomas Makovicza (Makoviczka)
1735—1736: Antonius Otto
1737: Franciscus Kratochvilla 1. éves
1738: Michael Sager 2. éves
1741—1742: Thaddaeus Dilling
1743: Alexius Perghoffer 1. éves
1744: Alexander (sic!) Perghoffer 2. éves
Joannes Maschner 1. éves
Martinus Wisgrill 1. éves
1745: Joannes Maschner 2. éves
Martinus Wisgrill 2. éves
Joannes Köhler 1. éves
1746: Antonius Daniel 2. éves
Joannes Köhler 2. éves
1747—1748: Antonius Koch
1749: Carolus Smichei 1. éves
1750: Carolus Smichei 2. éves
Andreas Richardt 1. éves
1751—1752: Joannes Pleydl
1753: Carolus Janota 1. éves
Ferdinandus Ibandt 1. éves
1754: Ferdinandus Ibandt 2. éves

- 1755: Jacobus Neüssel 2. éves
 1757—1758: Joannes Tumler
 1759—1760: Josephus Winckler
 1761: Joannes Királyi 1. éves
 1762: Joannes Királyi 2. éves
 Joannes May 1. éves
 1763: Joannes May 2. éves
 1766: Franciscus Tandler 1. éves
 1767: Franciscus Tandler 2. éves
 Carolus Bader 1. éves
 1768: Carolus Pader (sic!) 2. éves
 1769: Joannes Köpf 1. éves
 1770: Joannes Nep. Friesl 1. éves

COLLEGIUM TYRNAVIENSE (1716—1773)
NAGYSZOMBAT

- 1716—1718: Joannes Escherich
 1719: Jacobus Seyer
 1720—1722: Michael Guett
 1723—1724: Tobias Chmel
 1725—1726: Casparus Steyer
 1727—1728: Michael Guett
 1729: Sebastianus Grandtner
 1730—1732: Antonius Schlösser
 1733—1734: Hieronymus Pezeldt
 1735: nincs adat
 1736—1741: Christophorus Härtl
 1742—1745: Ferdinandus Schiffkorn
 1746: Leopoldus Hartung
 1747: Norbertus Ziulackh
 1748: Joannes Maschner és Norbertus Ziulach
 1749—1751: Joannes Maschner
 1752: Sebastianus Grandtner
 1753—1759: Carolus Schmichei
 1760: Thaddaeus Dilling
 1761—1762: Mathias Saglmayr
 1763—1764: Jacobus Weiss
 1765: Paulus Thaller
 1766—1767: Joannes Pleydl
 1768: Franciscus Tandler
 1769: Wenceslaus Ducat
 1770: Carolus Pader
 1771—1772: Petrus Skorscheban
 1773: Matthaëus Rauzzi

DOMUS PROFESSA VIENENNENSIS (1716—1773)
BÉCS (Ausztria)

- 1716—1724: Nicolaus Rajeczki
 1725—1730: Joannes Mayr
 1731—1733: Michael Schlecht
 1734: Antonius Otto
 1735: Antonius Hantlas
 1736: Georgius Gugg
 1737—1745: Joannes Hradeck
 1746—1761: Jacobus Kuster
 1762—1764: Paulus Thaller Soc. Exeunt. Cur. Apoth. Bom.
 1765—1773: Carolus Schabl (Schabel) Soc. Exeunt. Cur. Apoth. Dom.

COLLEGIUM VIENENNSE (1716—1773)

BÉCS (Ausztria)

- 1716: Jacobus Seyer
 1717—1727: Augustinus Erspaumer (Erspamber, Erspaumber)
 1728—1730: Michael Schlecht
 1731—1760: Joannes (Baptista) Mayr
 1761—1762: Thaddaeus Dilling
 1763—1765: Jacobus Voglwöger
 1766: (Jacobus Voglwöger [?])
 1767: Martinus Wisgrill
 1768—1773: Jacobus Voglwöger Cur. Apoth. Dom.

DOMUS PROBATIONIS VIENNENSIS (1716—1773)

BÉCS (Ausztria)

- 1718: Henricus Mullarz
 1719: Michael Metternich
 1721—1722: Philippus Praun (Braun)
 1725—1726: Michael Metternich
 1727: Josephus Kaill
 1731: Franciscus Simon
 1747: Mathias Saglmayr
 1749: Mathias Stadler
 1750: Adamus Schwingheimer
 1751: Franciscus Xav. Althaus
 1752—1754: Mathias Freidich
 1755—1756: Carolus Schabl
 1757: Franciscus Xaver Puechschacher
 1759—1761: Joannes Baptista Ainkas (Ankas)
 1763—1764: Carolus Schabl
 1765: Matthaues Rauzi
 1770: Petrus Skorscheban
 1771—1772: Joannes Baptista Hradeck
 1773: Martinus Wisgrill

Noviciusok

- 1716: Henricus Mularz 2. éves
 Joannes Preisler 2. éves
 Joannes Kuster 2. éves
 Christophorus Härtl 1. éves
 1717: Christophorus Härtl 2. éves
 Michael Meternich (Metternich) 1. éves
 1718: Michael Meternich 2. éves
 1719: Stephanus Franck 1. éves
 Josephus Keill (Kaill) 1. éves
 1720: Franciscus Fridlein 2. éves
 Josephus Keill 2. éves
 Stephanus Franck 2. éves
 1721: Joannes Schlösler 1. éves
 1722: Joannes Schlösler 2. éves
 1723—1724: Joannes Mayr 1—2. éves
 1726—1727: Michael Schlecht 1—2 éves
 1728: Sebastianus Grandtner 2. éves
 Josephus Reiser 1. éves
 1729: Josephus Reiser 2. éves
 Franciscus Simon 1. éves
 1730: Franciscus Simon 2. éves
 1731: Stephanus Anserhofer 1. éves

- 1732: Antonius Otto 1. éves
 1733: Antonius Otto 2. éves
 Antonius Hantlas 1. éves
 1734: Antonius Hantlas 2. éves
 Joannes Gugg 1. éves
 1735: Joannes Gugg 2. éves
 Antonius Althaus 1. éves
 1736: Antonius Althaus 2. éves
 1737: Michael Sager 1. éves
 Ferdinandus Schiffkorn 1. éves
 1738: Ferdinandus Schiffkorn 2. éves
 1739: Leopoldus Hartung 1. éves
 1740: Leopoldus Hartung 2. éves
 Jacobus Erlacker 1. éves
 1741: Jacobus Erlacker 2. éves
 1742: Christophorus Deker 1. éves
 1743: Christophorus Deker 2. éves
 Ignatius Pill 1. éves
 1744: nines adat
 1745: Franciscus Elger 1. éves
 1746: Franciscus Elger 2. éves
 Mathias Säglmayr 2. (sic!) éves
 Wilhelmus Pfaller 2. éves
 1747: Joannes Wimmer 2. éves
 Mathias Hyll 2. éves
 Adamus Schwingheimer 1. éves
 Mathias Stadler 1. éves
 1748: Adamus Schwingheimer 2. éves
 Mathias Stadler 2. éves
 Georgius Horváth 1. éves
 1750: Jacobus Voglwöger 1. éves
 Jacobus Weiss 1. éves
 1751: Jacobus Voglwöger 2. éves
 Jacobus Weiss 2. éves
 Petrus Plattschaller 1. éves
 1752: Petrus Plattschaller 2. éves
 Georgius Balasovics 1. éves
 1753: Georgius Balasovics 2. éves
 Carolus Schübl 1. éves
 1754: Carolus Schabl 2. éves
 1755—1756: Franciscus Xaver Puechschachner 1—2. éves
 1757: Joannes Baptista Ankas 1. éves
 1758: Joannes Baptista Ankas 2. éves
 Christianus Schram 1. éves
 1759: Christianus Schram 2. éves
 1760: Paulus Thaller 1. éves
 1761: Paulus Thaller 2. éves
 Antonius Wöber 1. éves
 1762: Antonius Wöber 2. éves
 1763—1764: Matthaëus Rauzi 1—2. éves
 1766: Wenceslaus Dukat 1. éves (?)
 1767: Wenceslaus Dukat 2. éves
 Franciscus Topolanszky 1. éves
 1768: Franciscus Topolanszky 2. éves
 Petrus Skorscheban 1. éves
 1769: Petrus Skorscheban 2. éves
 1771: Joannes Nep. Friesl 2. éves
 1772—1773: Laurentius Tandler 1—2. éves

COLLEGIUM UNGUARINENSE (1746—1773)
UNGVÁR

- 1746—1750: Christophorus Härtl
 1750: Mathias Stadler
 1751—1752: Carolus Smichei infirm. sub-apoth. és
 Christophorus Härtl
 1753: Christophorus Härtl
 1754: Adamus Schwinghaimber és Christophorus Härtl
 1755—1756: Christophorus Härtl
 1757—1760: Christophorus Härtl és Ferdinandus Ibandt
 1761: Christophorus Härtl és Josephus Winkler
 1762—1767: Ferdinandus Ibandt
 1768: Wenceslaus Duckat
 1769—1770: Franciscus Tandler
 1771: Matthaeus Rauzzi
 1772—1773: Joannes Nep. Friesl

COLLEGIUM ZAGRABIENSE (1719—1764)
ZÁGRÁB (Horvátország)

- 1719—1728: Joannes Mango
 1729: Antonius Schlösser
 1730—1731: Sebastian Grandtner
 1732—1735: Christophorus Härtl
 1736: Antonius Hantlas
 1737—1739: Sebastianus Grandtner
 1740: Franciscus Simon
 1741—1744: Leopoldus Hartung
 1745—1746: Christophorus Decker
 1747—1752: Joannes Köhler
 1753: Sebastianus Grandtner
 1754: Jacobus Voglwöger
 1755—1758: Mathias Säglmayr
 1759—1760: Franciscus Xaver Penchsachner
 1761—1762: Adamus Schwingheimer
 1763—1764: Antonius Wöber

A JEZSUITA GYÓGYSZERÉSZEK
NÉV SZERINTI KIMUTATÁSA (1716—1773)

Ebben a fejezetben a jezsuita gyógyszerészeket soroljuk fel ábécé sorrendben. A címszóban először a vezetéknevet, utána zárójelben az esetleges névváltozatokat, majd vessző után a keresztnéve(ke)t írjuk le. Utána következnek az állomáshelyek évszám és helység-név szerint, időrendben. A noviciátus évszáma és helye után az aláhúzott helységnév az illető származási helyét jelöli. A helységnevek után rövidítve — ahogy a forrásokban is található — a foglalkozási címjelzéseket adjuk meg, amelyek feloldását alább tüntetjük fel. Az elhalálozás ideje és helye elé „†” jelet tettünk. Foglalkozási címjelzések:

Apoth.: apothecarius, gyógyszerész

Nov. coad.: novicius coadjutor, próbaidős kisegítő

Dom. credentialis: a ház élelmezésügyeinek intézője

Oeconomus dom.: a ház gazdasági ügyeinek vezetője

juv.: iuvatus, kiségitő
jan.: ianitor, kapus
Fam.: famularis, szolga
Infirm.: infirmarius, betegápoló
Hab. cur.: habet curam, . . . megbízatással bír
Adjunct.: adjunctus, velejáró, természetes,

AINKAS (Ankas), Joannes Baptista

1757—1758: Dom. Prob. Vien., *Gins*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1759—1761: Dom. Prob. Vien. Hab. cur. apoth.
 1762—1766: Coll. Graecense, Apoth. juv. jan.
 1767: Res. Millestadiensis. Apoth.
 1768—1769: Coll. Judenburgense. Hab. cur. apoth. Dom. cred.

ALTHAUS, Antonius (Franciscus Xaver)

1735—1736: Dom. Prob. Vien., *Olomuc*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1737—1745: Coll. Cassoviense (1738-től Franciscus Xav. keresztnévvel fordul elő).
 1746—1750: Coll. Graecense. Apoth.
 1751: Dom. Prob. Vien. Apoth.
 1752: Coll. Lincense. Apoth.
 † 1764. jan. 11. Linz.

AUSERHOFER, Stephanus

1731: Dom. Prob. Vien. *Labaco*, apoth. nov. coad. 1.

BALASOVICS, Georgius

1752—1753: Dom. Prob. Vien. *Claudiop.*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1754—1755: Coll. Claudiopolitanum. apoth.
 1756—1759: Res. Magno-Varad. apoth. infirm.
 1760: Res. Eperiesinensis, hab. cur. apoth. dom. et infirm.
 1761: Coll. Agriense, adj. apoth.
 1762—1763: Res. Magno-Varadiensis, apoth. infirm. oecon. dom.
 1764—1767: különböző helyeken pincemester (cellarius)
 † 1767. aug. 24. Tyrnaviae.

CHMELL (Chemel), Tobias

1716—1722: Res. Agriense, apoth. infirm.
 1723—1724: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1725—1727: Coll. Cassoviense, apoth.
 1728—1730: Coll. Jaurinense, apoth.
 1731: ?
 1732—1734: Coll. Lincense, habet curam apoth.
 † 1734. márc. 23. Linz.

DANIEL, Antonius

1746: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniense, *Vien.*, apoth. nov. coadj. 2. év.
 1747—1753: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniense, apoth.
 1754—1770: Coll. Szakolczense, apoth.
 † 1770. júl. 30. Szakolcza.

DECKER, Christophorus

1742—1743: Dom. Prob. Viennensis, *Leoben*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1744: Res. ad S. Martinum, juv. apoth.
 1745—1746: Coll. Zagrabiense, apoth.
 1747: Coll. Leobiense, apoth. infirm.
 1748—1773: Coll. Regium Theresianum, 1748-ban: apoth. subcred., 1749—50: apoth. cred. juv. jan., 1751—52: apoth. cred., 1753-től csak apoth.

DILLING, Thaddaeus

1741—1742: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniense, *Linz*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1743: Res. ad S. Martinum, juv. apoth.

1744—1746: Coll. Leobiense, apoth.
 1747—1751: Coll. Judenburgense, apoth.
 1752—1753: Coll. Ginsiense, apoth. infirm.
 1754—1759: Coll. Cassoviense, apoth.
 1760: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1761—1762: Coll. Viennense, apoth.
 1763—1773: Coll. Ginsiense, apoth. infirm.

DUCAT, Wenceslaus

1766—1767: Dom. Prob. Viennensis, *Tyrnaviae*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1768: Coll. Unguariense, apoth.
 1769: Coll. Tyrnaviense, apoth.

ELGER, Franciscus

1745—1746: Dom. Prob. Viennense, *Klagenfurt*, apoth. nov. coad. 1—2.

ERLACHER, Jacobus

1740—1741: Dom. Prob. Viennense, *Klagenfurt*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1742—1743: Coll. Leobiense, apoth.
 1744—1745: Coll. Judenburgense, apoth.

ERSPAUMER (Erspamer), Augustinus

1716: Coll. Lincense, apoth. juv. infirm.
 1717—1727: Coll. Viennense, apoth.
 † 1726. jún. 22. Vien in Collegium.

ESCHERICH, Joannes

1716—1718: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1719: Coll. Lincense, apoth. juv. infirm.
 † 1719. dec. 14. Linz.

FISCHER, Laurentius

1730: Coll. Lincense, infirm. habet cur. apoth.
 † 1753. ápr. 20. Varasd.

FRANCK, Stephanus

1719—1720: Dom. Prob. Viennense, *Graz*, fam. apoth. nov. coad. 1—2.

FREYDICH, Mathias

1720—1721: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis *Vien*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1722—1723: Coll. Judenburgense, apoth. juvat. infirm.
 1724—1751: Res. ad S. Martinum, apoth.
 1752—1754: Dom. Prob. Viennense, apoth.
 † 1754. nov. 6. Vien. ad S. Ann.

FRIEDLEIN, Franciscus

1720: Dom. Prob. Viennense, *Eger*, apoth. nov. coad. 2. év.
 1721—1727: Coll. Graecense, apoth.
 1728: Coll. Lincense, apoth.
 1729—1730: Coll. Judenburgense, apoth.
 1731—1733: Coll. Jaurinense, apoth. juvat. janit.
 † 1733. márc. 15. Jaurini (Győr).

FRIESL, Joannes Nepom.

1770: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis *Wien* ex Coll. Acad. apoth. nov. coad. 1. év.
 1771: Dom. Prob. Viennensis, *Wien* ex Coll. Acad. apoth. nov. coad. 2. év.
 1772—1773: Coll. Unguarinense, apoth, juv. jan.

GLUDOVACS, Joannes

1716—1734: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, apoth.
 † 1734. júl. 5. Trencsén

GRANDTNER (Grandner), Sebastianus

1727: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Klagenfurt*, apoth. nov. coad. 1. év.
 1728: Dom. Prob. Viennensis, apoth. nov. coad. 2. év.
 1729: Coll. Tyrnaviense, apoth.

- 1730—1731: Coll. Zagradiense, apoth.
 1732: Coll. Leobiense, apoth.
 1733—1736: Coll. Judenburgense, apoth.
 1737—1739: Coll. Zagradiense, apoth.
 1740: Coll. Poseganum?
 1741—1743: Coll. Poseganum, apoth. infirm.
 1744—1746: Coll. Ginsiense, apoth. infirm.
 1747: ?
 1748—1750: Coll. Leobiense, apoth.
 1751: Coll. Lincense, apoth. sub-infirm.
 1752: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1753: Coll. Zagradiense, apoth.
 1764—1762: Res. Millestadiensis, apoth. infirm.
 1764—1762: Res. Millestadiensis, apoth. infirm.
 † 1762. márc. 15. Millestadii.

GUETT (Gutt), Michael

- 1718—1719: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Trencsén*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1720—1722: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1723—1726: Res. Agriense, apoth. infirm.
 1727—1728: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1729—1731: Res. Agriense, apoth. infirm.
 1732—1735: Coll. Claudiopolitanum, apoth.
 1736: Res. Agriense, apoth. infirm.
 1737—1744: Coll. Trenchiniensis, apoth.
 † 1744. szept. 23. *Trencsén*.

GUGG, Georgius (Joannes)

- 1734—1735: Dom. Prob. Vienensis, *Zágráb*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1936: Dom. Professa Vienensis, apoth.

HAAS, Franciscus

- 1723—1724: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Trencsén*, apoth. nov. coad. 1—2.

HANTLAS, Antonius

- 1733—1734: Dom. Prob. Vienensis, *Zágráb*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1735: Dom. Professa Vienensis, apoth.
 1736: Coll. Zagradiense, apoth.
 1937: Coll. Judenburgense, apoth.
 1738: Coll. Leobiense, apoth.

HARTUNG, Leopoldus

- 1739—1740: Dom. Prob. Vienensis, *Győr*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1741—1744: Coll. Zagradiense, apoth.
 1745: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, apoth.
 1746: Coll. Tyrnaviense, apoth.

HARTL, Christophorus

- 1716—1717: Dom. Prob. Viennensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1718—1723: ?
 1724—1726: Res. ad S. Martinum, apoth. juv. Soc. exeunt janit infirm.
 1727: ?
 1728—1731: Coll. Leobiense, apoth.
 1732—1735: Coll. Zagradiense, apoth.
 1736—1741: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1742—1745: Coll. Agriense, apoth.
 1746—1761: Coll. Unguariense, infirm. apoth.
 † 1761. nov. 20. Ungvár.

HOCHMAYR, Antonius

- 1771: Coll. Judenburgense, infirm. hab. cur. apoth. dom. (előző években ugyanott csak infirmarius)

*HORNUNG Joannes*1731—1732: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 1—2.*HORVÁTH, Georgius*1748: Dom. Prob. Viennensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 1. év.*HÖFS (Höff), Jacobus*

1772—1773: Coll. Judenburgense, infirm. hab. cur. apoth. dom. (előző években infirmarius)

*HRADECK, Joannes Baptista*1735—1736: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Buda*, apoth. nov. coad. 1—2. év.

1737—1745: Dom. Professa Viennensis, apoth.

1746: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, apoth.

1747—1751: Coll. Cassoviense, apoth.

1752—1770: Res. ad S. Martinum, apoth.

1771—1772: Dom. Prob. Viennensis, hab. cur. apoth. dom.

† 1772. aug. 14. Vien. ad S. Annae.

*HYLL, Mathias*1747: Dom. Prob. Viennensis, *Pozsony*, apoth. nov. coad. 2. év.

1748—1773: Missio Alba Regalis, apoth. infirm.

*IBANDT (Iwandt), Ferdinandus*1753—1754: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Neosol.*, apoth. nov. coad. 1—2. év.

1755: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, juv. apoth.

1756: ?

1757—1760: Coll. Unguarinense, sub-apoth. juv. jan. 1758-tól: soc. apoth. juv. jan.

1761: Res. Eperiesinensis, apoth. infirm.

1762—1767: Coll. Unguarinense, apoth.

† 1767. szept. 5. Ungvár.

*JANOTA, Carolus*1753: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Szokolca*, apoth. nov. coad. 1. év.*KAILL (Keill), Josephus*1719—1720: Dom. Prob. Viennensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 1—2.

1721: Coll. Graecense, juv. apoth. soc. ex.

1722—1723: Res. ad S. Martinum, juvat. apoth. infirm.

1724—1726: Coll. Judenburgense, apoth. juvat. infirm.

1727: Dom. Prob. Viennensis, apoth.

1728—1731: ?

1732: Coll. Clagenfurtense, juvat. apoth.

*KIRÁLYI, Joannes*1761—1762: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Eger*, apoth. nov. coad. 1—2. év.

1763: ?

1764—1765: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm. oecon. Dom.

† 1765. aug. 16. Nagyvárad.

*KOCH, Antonius*1747—1748: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 1—2. év.*KÖHLER, Joannes*1745—1746: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 1—2. év.

1747—1752: Coll. Zagradiense, apoth.

1753—1756: Coll. Clagenfurtense, apoth.

† 1756. szept. 9. Klagenfurt.

*KÖPF, Joannes*1769: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Buda*, nov. coad. 1.*KRATOCHVILLA, Franciscus*1737: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Kassa*, apoth. nov. coad. 1. év.

† 1737. jan. 1. Trencsén.

KUSTER, Jacobus (Joannes)

- 1716: Dom. Prob. Viennensis, *Labac.*, apoth. nov. coad. 2.
 1717—1723: Coll. Cassoviense, apoth.
 1724—1727: Coll. Jaurinense, apoth.
 1728—1745: Coll. Graecense, apoth.
 1746—1761: Dom. Professa Viennensis, apoth.
 1762—1767: Coll. Judenburgense, apoth.
 1768—1773: Res. Millestattensis, apoth.

MARKOVICZA (Markoviczka), Tomas

- 1733—1734: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Linz*, apoth. nov. coad. 1—2. év.

MANGO, Joannes

- 1716: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Trencsén*, apoth. nov. coad. 2. év.
 1717: Res. S. Martinum, jan. et soc. apoth.
 1718: Coll. Lincense, apoth.
 1719—1728: Coll. Zagradiense, apoth. infirm.
 † 1728. okt. 13. Zággráb.

MASCHNER, Joannes

- 1744—1745: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Győr*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1746: ?
 1747: Missio Alba Regalis, apoth.
 1748—1751: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1752: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm. cred.
 † 1752. febr. 17. Nagyvárad.

MAY, Joannes

- 1762—1763: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Székesfehérvár*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1764—1765: Coll. Leobienne, apoth. juv. oecon.
 1765—1766: a velencei provinciába helyezték át.
 1767—1771: Coll. Graecense, apoth. juv. jan.

MAYR, Joannes (Baptista)

- 1723—1724: Dom. Prob. Viennensis, *Buda*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1725—1730: Dom. Professa Viennensis, apoth.
 1731—1760: Coll. Viennensis, apoth.
 † 1760. ápr. 15. Vienn in Coll. Acad.

MAYRHÖFFER, Matthaeus

- 1716—1717: Res. ad S. Martinum, apoth.
 † 1716. nov. 26. Pozsony.

METTERNICH, Michael

- 1717—1718: Dom. Prob. Viennensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1719: Dom. Prob. Viennensis, apoth.
 1720—1724: Coll. Lincense, apoth. juv. infirm.
 1725—1726: Dom. Prob. Viennensis, apoth.
 1727—1730: Coll. Clagenfurtense, apoth.
 † 1730. dec. 19. Klagenfurt.

MILLER, Christianus

- 1716—1721: Coll. Judenburgense, apoth. et infirm.
 † 1721. máj. 16. Judenburg.

MULLARZ, Henricus

- 1716: Dom. Prob. Viennensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 2.
 1717: ?
 1718: Dom. Prob. Viennensis, apoth.
 1719: Coll. Graecense, apoth.
 1720—1723: Res. ad S. Martinum, apoth. infirm.

NEUSSEL, Jacobus

- 1756—1759: Res. Eperiesinensis, jan. hab. cur. apoth. Dom.
 1760—1761: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm.

1762—1769: Coll. Agriense, apoth, suppl. infirm.
 1770: Coll. Claudiopolitanum, apoth.
 1771—1773: Coll. Agriense, apoth.

OTTO, Antonius

1732—1733: Dom. Prob. Viennensis, *Laibach*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1734: Dom. Professa Viennensis, apoth.
 1735—1736: Coll. et. Dom. Prob. Trenchiniensis, apoth.
 1737—1738: Res. Agriense, apoth. infirm.
 1739—1740: Coll. Leobienne, apoth.
 1741: Coll. Jaurinense, apoth.

PADER, Carolus (Bader néven is)

1767—1768: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Passau*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1769: ?
 1770: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1771: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, apoth.
 1772—1773: Res. ad. S. Martinum

PAULIN, Ignatius

1773: Coll. Poseganum, infirm. juv. apoth.

PERGHOFFER, Alexius (*Alexander*)

1743—1744: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Szokolca* apoth. nov. coad. 1—2.

PEZELDT (Pezelt), Hieronymus

1726—1727: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Nagyszeben*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1728—1732: Coll. Cassoviense, apoth.
 1733—1734: Coll. Tyrnaviense, apoth.

PFALLER, Guilielmus (*Wilhelmus*)

1746: Dom. Prob. Viennensis, *Linz*, apoth. nov. coad. 2. év
 1747—1761: Coll. Jaurinense, apoth.
 † 1761. okt. 22. Győr.

PILL, Ignatius

1743: Dom. Prob. Viennensis, *Eszék*, apoth. nov. coad. 1. év

PLATTSCHELLER, Petrus

1751—1752: Dom. Prob. Viennensis, *Klagenfurt*, nov. coad. apoth. 1—2.

PLEYDL, Joannes

1751—1752: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Bécs*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1753—1756: Coll. Lincense, apoth. cred. juv. jan.
 1757—1760: Coll. Clagenfurtense, apoth. juv. jan.
 1761—1765: Coll. Leobienne, apoth. juv. cred.
 1764—1765: Coll. Poseganum, apoth. juv. infirm.
 1766—1767: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1768—1769: Coll. Leobienne, sub-cred. cur. apoth. soc. exeunt
 † 1769. júl. 2. Leoben.

PLUMM, Josephus

1756: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, juv. apoth. (más években infirmarius)

PRAUN (Braun), Philipp

1716: Coll. Jaurinense, apoth.
 1717—1720: ?
 1721—1722: Dom. Prob. Viennensis, apoth.

PREISLER, Joannes

1716: Dom. Prob. Viennensis, *Bécs*, fam. apoth. 2. év.
 † 1757. márc. 10. Pozsony.

PUECHSCHACHNER, Franciscus, Xaver

1755—56: Dom. Prob. Viennensis, *Kőszeg*, nov. coad. apoth. 1—2.
 1757: Dom. Prob. Viennensis, sub infirm. hab. cur. apoth.
 1758: Coll. Judenburgense, jan. juv. apoth.

1759—1710: Coll. Zagradiense, apoth.
 1761: Coll. Graecense, apoth. juv. janit.
 † 1761. máj. Graz.

RAJECZKI, Nicolaus

1716—1724: Dom. Professa Viennensis, apoth.
 † 1724. okt. 8. Vien. in Dom. Prof.

RAUZZI, Matthaeus

1763—1764: Dom. Prob. Viennensis, Győr, apoth. nov. coad. 1—2.
 1765: Dom. Prob. Viennensis, apoth. juv. jan.
 1766: ?
 1767—1770: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm. cell.
 1771: Coll. Unguarinense, apoth.
 1772: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, apoth.
 1773: Coll. Tyrnaviense, apoth.

REIFF, Sebastianus

1731: Coll. Lincense, infirm. habet cur. apoth.

REISER, Josephus

1728—1729: Dom. Prob. Viennensis, Győr, apoth. nov. coad. 1—2.
 1730: Coll. Clagenfurtense, juvat. apoth.
 1731—1733: Coll. Clagenfurtense, apoth.
 1734—1735: Res. Agriense, apoth. infirm.
 1736—1753: Coll. Claudiopolitanum, apoth.
 1754—1755: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm.
 1756—1769: Coll. Claudiopolitanum, apoth.
 † 1769. márc. 21. Kolozsvár.

RICHARDT, Andreas

1750: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, Nagyvárad, apoth. nov. coad. 1. év.
 † 1750. júl. 7. Trecsén.

SAGER, Michael

1737: Dom. Prob. Viennensis, Zágráb, apoth. nov. coad. 1. év
 1738: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, apoth. nov. coad. 2.
 1739: ?
 1740—1743: Coll. Judenburgense, apoth. sub-infirm.
 1744—1760: Coll. Poseganum, apoth. juv. infirm.
 † 1760. dec. 12. Pozsega.

SÄGLMAYR, Mathias

1746: Dom. Prob. Viennensis, Königrätz, apoth. nov. coad. 2.
 1747: Dom. Prob. Viennensis, apoth.
 1748—1751: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm. cred. oecon. Dom.
 1752: Coll. Cassoviense, apoth.
 1753—1754: Coll. Leobienne, apoth.
 1755—1758: Coll. Zagradiense, apoth.
 1759: Coll. Judenburgense, apoth.
 1760: ?
 1761—1762: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1763—1773: Coll. Clagenfurtense, apoth. juv. jan.

SCHABL (Schabel), Carolus

1753—1754: Dom. Prob. Viennensis, Graz, apoth. nov. coad. 1—2.
 1755—1756: Dom. Prob. Viennensis, hab. cur. apoth. juv. jan.
 1757—1762: ?
 1763—1764: Dom. Prob. Viennensis, apoth. juv. jan.
 1765—1773: Dom. Professa Viennensis, Soc. exeunt. cur. apoth. Dom.

SCHIFFKORN, Ferdinandus

1737—1738: Dom. Prob. Viennensis, Neostad., apoth. nov. coad. 1—2.
 1739—1471: Coll. Agriense, apoth. infirm.

1742—1745: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1746: Coll. Szakolczense, apoth.
 1747—1750: Coll. Lincense, apoth. juv. cred.
 1751—1752: Coll. Clagenfurtense, apoth.
 1753—1760: Coll. Graecense, apoth.
 1761—1762: ?
 1763—1765: Res. Millestadiensis, apoth.
 † 1766. szept. 28. Res. Millestadii.

SCHLECHT, Michael

1726—1727: Dom. Prob. Viennensis, Bécs, apoth. nov. coad. 1—2.
 1728—1730: Coll. Viennense, apoth.
 1731—1733: Dom. Professa Viennensis, apoth.
 1734—1740: Coll. Jaurinense, apoth. supplet janit.
 1741: Coll. Leobiense, apoth.
 1742—1746: Coll. Jaurinense, apoth.
 1747—1751: Coll. Ginsiense, apoth. infirm.
 1752—1758: Coll. Judenburgense, apoth.
 † 1758. márc. 10. Judenburg.

SCHLÖSSER (Schlöser), (Joannes) Antonius

1721—1722: Dom. Prob. Viennensis, Passau, apoth. nov. coad. 1—2.
 1723: ?
 1724—1726: Coll. Leobiense, apoth. credent.
 1727—1728: Coll. Judenburgense, apoth.
 1729: Coll. Zagrabiense, apoth.
 1730—1732: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1733: Coll. Cassoviense, apoth.
 1734—1750: Coll. Clagenfurtense, apoth.
 1751—1752: Coll. Graecense, apoth.

SCHMADLPAUER, Antonius

1746: Coll. Judenburgense, infirm. apoth.
 1770: Coll. Judenburgense, hab. cur. apoth. dom. cred.
 1771—1773: Coll. Claudiopolitanum, apoth.

SCHRAM, Christianus

1758—1759: Dom. Prob. Viennensis, Győr, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1760—1773: Coll. Cassoviense, apoth.

SCHWINGHEIMBER (Schwinghaimner), Adamus

1747—1748: Dom. Prob. Viennensis, Laibach, apoth. nov. coad. 1—2.
 1749: ?
 1750: Dom. Prob. Viennensis, apoth.
 1751—1752: Coll. Leobiense, apoth.
 1753: Coll. Cassoviense, apoth.
 1754: Coll. Unguarinense, adjunct. apoth. juv. jan.
 1755—1757: Coll. Leobiense, apoth.
 1758—1759: Coll. Soproniense, hab. cur. apoth. Dom. juv. jan. et inf.
 1760: ?
 1761—1762: Coll. Zagrabiense, apoth.
 1763—1764: Res. Eperiesinensis, apoth. infirm.
 1765: ?
 1766: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm.
 † 1767. febr. 2. Nagyvárad.

SEYER, Jacobus

1716: Coll. Viennense, apoth.
 1717: Coll. Lincense, apoth.
 1718: Res. ad S. Martinum, apoth.
 1719: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1720: Coll. Graecense, apoth.
 † 1720. júl. 25. Graz.

SIMON, Franciscus

- 1729—1730: Dom. Prob. Viennensis, *Trencsén*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1731: Dom. Prob. Viennensis, apoth.
 1732—1733: Res. Agriense, apoth. infirm.
 1734—1736: Coll. Cassoviense, apoth.
 1737: Coll. Leobienne, apoth.
 1738—1739: Coll. Judenburgense, apoth.
 1740: Coll. Zagrabiense, apoth.
 1741—1745: Coll. Szakolczense, apoth. juv. jan.
 1746—1761: Coll. Agriense, apoth. infirm.
 † 1761. júl. 9. Vien in. Dom. Prof.

SKORSCHEBAN, Petrus

- 1768—1769: Dom. Prob. Viennensis, *Győr*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1770: Dom. Prob. Viennensis, sub. jan. cur. apoth. Dom.
 1771—1772: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1773: Coll. Trenchiniensis, apoth.

SMICHEI, Carolus

- 1749—1750: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Trencsén*, apoth. noc. coad. 1—2. év.
 1751—1752: Coll. Unguarinense, infirm. sub-apoth. juv. jan.
 1753—1759: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1760: ?
 1761—1763: Coll. Poseganum, apoth. juv. infirm., apoth. inf. jan.
 1764—1765: ?
 1766—1767: Coll. Leobienne, apoth. cred.

STADLER, Mathias

- 1747—1748: Dom. Prob. Viennensis, *Styr.*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1749: Dom. Prob. Viennensis, apoth. juv. jan.
 1750: Coll. Unguarinense, soc. apoth.
 1751—1752: ?
 1753: Res. Eperiesinensis, infirm. cred, hab. cur. apoth.
 1754: Coll. Soproniense, hab. cur. apoth. dom.
 † 1754. júl. 15. Kőszeg.

STEER, Martin

- 1716: Coll. Leobienne, apoth.

STEYER, Casparus

- 1716: Coll. Cassoviense, apoth. et infirm.
 1717: ?
 1717—1719: Coll. Clagenfurtiense, apoth.
 1720—1723: Coll. Leobienne, apoth.
 1724: Coll. Cassoviense, apoth.
 1725—1726: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1727—1728: Res. Agriense, apoth. infirm.
 1729—1730: ?
 1731—1732: Coll. Judenburgense, apoth.
 1733—1736: Coll. Leobienne, apoth.
 1737: ?
 1738: Coll. Lincense, apoth. juvat jan.
 † 1738. máj. 26. Linz.

TANDLER, Franciscus

- 1766—1767: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Kassa*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1768: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1769—1770: Coll. Unguarinense, apoth. juv. jan.
 1771—1773: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm. cell.

TANDLER, Laurentius

- 1772—1773: Dom. Prob. Viennensis, *Trencsén*, apoth. nov. coad. 1—2.

THALLER, Paulus

- 1760—1761: Dom. Prob. Viennensis, *Linz*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1762—1764: Dom. Professa Viennensis, apoth.
 1765: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1766—1773: Coll. Poseganum, apoth. juv. infirm.

TOPOLANSZKY, Franciscus

- 1767—1768: Dom. Prob. Viennensis, *Trencsén*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1769—1770: Coll. Trenchiniensis, adj. apoth. et infirm.
 1771—1773: Coll. Szakolczense, apoth. juv. infirm.

TUMLER, Joannes

- 1757—1758: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Krembs*, apoth. nov. coad. 1—2. év.
 1759: ?
 1760—1761: Coll. Judenburgense, apoth.
 1762—1773: Coll. Jaurinense, apoth., 1773-ban: apoth. juv. oecon. dom.

UNZ, Carolus

- 1716—1717: Coll. Clagenfurtense, apoth.
 1718—1719: ?
 1720—1722: Coll. Clagenfurtense, apoth.
 † 1722. febr. 20. Klagenfurt.

VOGLWÖGER, Jacobus

- 1750—1751: Dom. Prob. Viennensis, *Varasd*, nov. coad. 1—2.
 1752—1753: Res. Millestadiensis, apoth. infirm. cred.
 1754: Coll. Zagradiense, apoth. juv. infirm.
 1755—1762: Coll. Ginsiense, apoth. infirm. juv. jan.
 1763—1765: Coll. Viennense, apoth.
 1766: ? Coll. Vien.
 1767: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, apoth.
 1768—1773: Coll. Viennense, cur. apoth. dom.

WEISS, Jacobus

- 1750—1751: Dom. Prob. Viennensis, *Znoymá*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1752: ?
 1753: Res. Magno-Varadinensis, apoth. infirm.
 1754: Coll. Ginsiensis, apoth. infirm.
 1755—1757: Coll. Soproniensis, hab. cur. apoth. dom. juv. cred. inf.
 1758—1760: Coll. Leobiense, apoth. juv. jan. cred.
 1761—1762: Coll. Clagenfurtense, apoth. juv. infirm.
 1763—1764: Coll. Tyrnaviense, apoth.
 1765: Res. Eperiesinensis, apoth. infirm.
 † 1766. dec. 8. Nagyszombat.

WENDAU, Antonius

- 1716—1718: Coll. Graecense, apoth.
 1719: Res. ad S. Martinum, apoth.
 1720—1723: Coll. Jaurinense, apoth.
 † 1723. máj. 31. Győr.

WIMMER, Joannes

- 1747: Dom. Prob. Viennensis, *Judenburg*, apoth. nov. coad. 2.
 1748: Coll. Szakolczense, apoth.

WINKLER, Josephus

- 1759—1760: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Millest.*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1761: Coll. Unguarinense, adj. apoth. juv. jan.
 1762: Res. Eperiesinensis, apoth. infirm.

WISGRILL, Martinus

- 1744—1745: Coll. et Dom. Prob. Trenchiniensis, *Laibach*, apoth. nov. coad. 1—2.
 1746: Coll. Lincense, apoth. juv. jan.
 1747: Coll. Szakolczense, apoth.

- 1748: Res. ad S. Martinum, juv. apoth.
1749—1753: Coll. Szakolczense, apoth.
1754—1766: Coll. Trenchiniensis, apoth.
1767: Coll. Viennense, apoth.
1768—1769: Coll. Trenchiniensis, apoth.
1770: Coll. Agriense, apoth.
1771—1772: Res. ad S. Martinum, apoth.
1773: Dom. Prob. Viennensis, hab. cur. apoth. dom.

WÖBER, Antonius

- 1761—1762: Dom. Prob. Viennensis, *Zágráb*, apoth. nov. coad. 1—2.
1763—1764: Coll. Zagradiense, apoth.

ZABITZER (Zabizer), Ignatius

- 1735—1737: Coll. Lincense, habet curam apoth.
1738: ?
1739—1745: Coll. Lincense, hab. cur. apoth. et juv. jan.
1746—1749: Res. Millestadiensis, infirm. hab. cur. apoth.
1750: ?
1751: Res. Millestadiensis, apoth. infirm.
† 1753. márc. 3. Millestadii.

ZINLACKH, Norbertus

- 1746: Coll. Cassoviense, apoth.
1747—1748: Coll. Tyrnaviense, juv. inter infirm. et apoth.

MAGYAR NÖVÉNYNEVEK KITAIBEL PÁL ÚTINAPLÓIBAN (1796—1817)

PRISZTER SZANISZLÓ

Hazánk élővilágának legnagyobb kutatója, a magyar növényvilág feltárója: Kitaibel Pál. Nagyszámú utazása során szinte mindenre kiterjedő megfigyeléseket tett. Polihisztor mivoltát legjobban talán útinaplói tanúsítják. Ezek ugyan elsősorban a mintegy 20 000 km-re tehető kutatóutak (többnyire felfedező utak) növényvilágát rögzítik, de bőven találunk benne állat-, ásvány- és kőzettani, kémiai, geológiai, földrajzi, talajtani, meteorológiai, mezőgazdasági és állattenyésztési tárgyú, sőt néprajzi és régészeti vonatkozású feljegyzéseket is. A több mint két évtized során, mostoha körülmények között végzett felfedező útjai során Kitaibel érdeklődést mutatott a népi növénynevek iránt is.

A pesti egyetem orvosi karán végzett adjunktus, majd professzor nyugat-magyarországi származású volt, naplói is német és latin nyelvűek. A latin növénynevek mellett azonban jelentős mennyiségű feljegyzést találunk tőle, melyek a magyar, német, szláv (horvát, szlovák, ruszin) és román népi neveket is közlik, sokszor épp az ország legeldugottabb apró falvaiból. (E nevek egy része Kitaibel német anyanyelvének betudhatóan olykor megváltozott vagy eltorzított alakban kerültek naplóiba.)

Az értékes útinaplókban közel 150 éven át lappangott magyar népi növényneveket Gombocz Endre (a magyar botanikatörténet klasszikusa) 1938-ban összeállította, és még ugyanabban az évben a Botanikai Közleményekben közzé is tette. Jóval később — már Gombocznak Buda ostroma során bekövetkezett halála után —, 1945 végén adta ki a Nemzeti Múzeum két vastos kötetben (közel 1100 oldalon) — szintén Gombocz összeállításában — Kitaibelnek 1796 és 1804 közötti útinaplóit. (Az 1805—1817. évek anyaga sajnos még publikálatlan.)

Az eddig megjelent naplók, Gombocz említett cikke, továbbá Kitaibel kimagasló értékű herbáriumának Jávorka Sándortól elkészült részletes összeállítása (1926—1936), végül néhány más forrás átvizsgálása során arról győződtem meg, hogy Kitaibel nemcsak a Gombocz által 1938-ban közzétett kb. 200 magyar növénynevet, hanem annál jelentősen többet jegyzett fel. Gombocz cikkének néhány elírását is helyesbítve, a következőkben közreadott összeállítás a fentiek alapján (a névvariánsokat is beleértve) 380-nál is több nevet tartalmaz. Ez a jegyzék a lehetőséghez képest teljes képet igyekszik adni a Kitaibel gyűjtötte magyar növénynevekről, azokat az eredeti helyesírás szerint, a magyar nevek betűrendjében állítva össze.

Az adatközlés sorrendje és szempontjai: 1. a Kitaibelnél szereplő magyar név; 2. a naplóban közölt latin név [szögletes zárójelben a fajnak azóta megváltozott neve]; 3. a gyűjtés földrajzi helye. Utánuk zárójelben 4. a gyűjtés éve (az utolsó két évszámmal), és az útinapló rövidített címe; majd pontosvessző után 5. az irodalmi hivatkozások (többségükben Kitaibel megjelent útinaplói). A zárójeles rövidítések feloldása:

a) az útinaplók adatai:

- 96 Marm = Iter Marmarosiense primum, 1796
 98 Magn = Iter Magnovaradiense, 1798
 99 Bar = Iter Baranyense, 1799
 00 Ban = Iter Banaticum primum, 1800
 02 Cro = Iter Croaticum magnum, 1802
 03 Ber = Iter Bereghiense, 1803
 04 Arv = Iter Arvense, 1804
 05 Ban = Iter Banaticum secundum, 1805
 07 Par = Iter ad Parád, 1807
 07 Ránk = Iter ad Ránk, 1807
 08 Slav = Iter Slavonicum, 1808
 10 Par = Iter ad Parád, 1810
 10 Ban = Iter Banaticum tertium, 1810
 15 Marm = Iter Marmarosiense secundum, 1815
 17 Für = Iter ad Füred, 1816;

b) az irodalmi adatok (a rövidítést az oldalszám követi):

- DK = *Diaria Itinerum Pauli Kitaibelii*. 1—2. Budapest, 1945. 1085.
 GK = Gombocz E.: Kitaibel gyűjtötte népies magyar növénynevek. — *Bot. Közlem.* 35. (1938.) 278—283.
 HK = Horvát A.: Kitaibel P. ... útjai ...; in: *A Mecsek-hegység és déli síkjának növényzete*. Pécs, 1942. 77—103.
 JK = Jávorka S.: Kitaibel herbárium. — *Annal. Mus. Nat. Hung.* 1. (1926.); 2. (1929.); 3. (1934.); 4. (1935.); 5. (1936.); és oldalszám.
 KV = Kanitz, A.: *Versuch einer Geschichte der ungarischen Botanik*. Halle, 1865. 114—115.

c) in litt. = Kitaibel még publikálatlan útinaplói mellett talált kisebb kéziratok feljegyzések.

Kitaibel útinaplói Magyarország természettudományi kutatásán kívül gazdag tárházai a korabeli mezőgazdaságra, állattenyésztésre, népi gyógyásatra stb. vonatkozó adatoknak. Közülük itt most (az 1—41. sz. jegyzet formájában) a felsorolt magyar növénynevekkel kapcsolatos néhány megjegyzést, valamint az egyes fajoknak mezőgazdasági, erdészeti, ipari, főleg pedig népi gyógyászati felhasználására vonatkozó adatokat állítottuk össze (magyar fordításban közölve az eredeti szöveget).

A magyar névjegyzék az eredeti helyesírás szerinti betűrendben tartalmazza az összes felkutatott adatot. Célszerűnek látszott azonban ennek kiegészítésként egy olyan jegyzéket is összeállítani függelék képpen, amely a jelenleg érvényes latin nevek sorrendjében azt mutatja meg, hogy Kitaibel útinaplóiban mely növényfaj szerepel magyar névvel is. A magyar neveket ebben a függelékben már a jelenlegi írásmód szerint tüntetjük fel, nem véve figyelembe a részletes névjegyzékben már úgyszólván felsorolt — és nemegyszer torzított formában szereplő — alakváltozatokat.

A Kitaibel közölte magyar növénynevek egy része az előző két évszázad gyér hazai irodalmában (Melius 1578. évi „Herbarium”-a óta) már szerepel, más része viszont csak a naplókban fordul elő első ízben vagy ott nyer megerősítést. Kora legképzettebb botani-

kusa lévén, Kitaibel adatai teljesen hitelesek, és így a közölt magyar növénynevei és megjegyzései tudománytörténeti, nyelvészeti és etnobotanikai szempontból egyaránt jelentős értéket képviselnek.

Magyar—latin névjegyzék

- [almafajták:] két-izű-alma — Ungvár (03 Ber; DK 817)
 kormos Alma — Beregszász (03 Ber; DK 795)
 molnár alma — Ungvár (03 Ber; DK 817)
- Arany Gyökör¹ *Lilium martagon* — Nagybánya (96 Marm; DK 100)
- Aranyos Pátrác: *Asplenium trichomanes* — Sümeg (96 Bar; DK 415)
- Aszat: *Carduus s. Serratula arvensis* [= *Cirsium arvense*] — Zólyom vm. (04 Arv; DK 875)
- Aszszop: *Carduus acanthoides* — Magyarád (04 Arv; DK 896)
- Baldrian: *Valeriana officinalis* — Máramaros vm. (96 Marm; DK 156)
- Ballang Kóró: *Salvia aethiopsis* — Veszprém (99 Bar; DK 343)
- Ballangó: *Salsola kali* — Bag (10 Par; GK 279)
- [Bangita → Bongita]
- Bárán pirostitó: *Anchusa* [= *Alkanna*] *tinctoria* — Izsák [?] (00 Ban; GK 279)
- Barkocza: I. *Crataegus* [= *Sorbus*] *torminalis* — Szokolya (03 Ber; DK 761); II. *Sorbus aucuparia* — Tállya (03 Ber; DK 735); *Sorbus domestica* — Tállya (03 Ber; DK 735)
- Barkocza fa, Barkóczafa: I. *Crataegus* [= *Sorbus*] *torminalis* — Várpalota, Veszprém (99 Bar; DK 338, 343); II. *Crataegus* [= *Sorbus*] *aria* — Badacsony (99 Bar; DK 398)
- Bellendek: *Atropa belladonna* — Csurgó (99 Bar; DK 420)
- Bellindek: *Hyoscyamus niger* — Izsák (00 Ban; DK 485)
- Bendyele [l. még Böngyele]²: *Typha latifolia* — Szolnok (98 Magn; DK 286)
- Berkenye: I. *Sorbus aucuparia* — Szitnya (04 Arv; DK 876); II. *Sorbus domestica* — Tállya (03 Ber; DK 735)
- Bogácskóró: *Centaurea scabiosa* — Tállya (03 Ber; DK 735)
- Bongita: *Lonicera xylosteum* — Badacsonytomaj (99 Bar; DK 398; „Bangita” GK 279)
- Borostyán: *Hedera helix* — Nagyharsány (99 Bar; DK 449, HK 61); Tállya (03 Ber; DK 737)
- Borvirág: *Spiraea filipendula* [= *Filipendula hexapetala*] — Tállya (03 Ber; DK 735)
- Böfvedek [= pöfeteg]: *Lycoperdon bovista* [= *Calvatia maxima*; *Langemannia gigantea*] — Heves: Hatrongyos (03 Ber; DK 719; „Buffadék” GK 279)
- Böngyele:² *Typha latifolia* — Temes vm. (10 Ban; GK 279)
- [Buffadék → Böfvedek]
- Burgonya: *Solanum tuberosum* — Sümeg (99 Bar; DK 416)
- Büdes-Székfű: *Lepidium rudemale* — Örkény (98 Magn; GK 279)
- Büdös hársfa:³ *Tilia parvifolia* [= *cordata*] — Pécsvárad (99 Bar; DK 459; HK 92); Váralja, Böhönye (08 Slav; GK 279; HK 97)
- Bükfa: *Fagus sylvatica* — Mátra (KV 114)
- Büreg: *Conium maculatum* — Csurgó (99 Bar; DK 419)
- Czirok:⁴ *Holcus sorghum* + *H. saccharatus* [= *Sorghum vulgare* ssp. *saccharatum*] — Pécsvárad (99 Bar; DK 462; HK 94)
- Czitrom-fű: *Nepeta citrina* [= *Melissa officinalis*] — Nagyvárad (98 Magn; DK 245); Tokaj (03 Ber; DK 745)
- Csádé:⁵ *Poa* [= *Glyceria*] *aquatica* — Selmezbánya (04 Arv; DK 898)
- Csalla:² *Typha* sp. — Heves: Hatrongyos (03 Ber; DK 719; „Csella” GK 279)
- Csáti:⁶ *Carex* sp. — Tállya (03 Ber; DK 739)
- [Csella → Csalla]
- Cseplye: *Avena* [= *Arrhenatherum*] *elatior* — Tállya (03 Ber; DK 739)
- Cserebi Dohán:⁷ *Nicotiana rustica* — Babócsa (99 Bar; DK 425)

- Cser, Cser-fa, Cserfa: I. *Quercus cerris* — Vállaj (96 Marm; DK 69); Mátra (KV 114); Szászka-bánya, Domugled (00 Ban; DK 548, 568); II. *Quercus pubescens* — Tokaj, Mád (03 Ber; DK 746); Monok (04 Arv; DK 838)
- Csermel: *Melampyrum arvense* + *M. barbatum* — Tihany (99 Bar; DK 390)
- Csermelle: *Melampyrum barbatum* — Tamási (08 Slav; GK 279)
- Cserye-fü: *Arundo* [= *Calamagrostis*] *epigeios* — Erdőbénye (03 Ber, DK 765)
- Csomorika: *Cicuta virosa* — Bihar vm. (99 Bar; DK 377)
- Csoportfa: *Quercus pubescens* — Várpalota (99 Bar; DK 337; „Csuport-fa” Tés GK 279)
- Csoportmak: *Quercus pubescens* — Zselic (99 Bar; DK 430)
- Csorboka: *Sonchus oleraceus* — Zselic (99 Bar; DK 430)
- [Csuport-fa → Csoportfa]
- Csüggő mak: *Quercus pedunculata* [= *robur*] — Sümeg (99 Bar; DK 417)
- Daru-láb: *Chondrilla juncea* — Örkény (98 Magn; GK 279)
- Diékény [= gyékény]: *Typha latifolia* — Szolnok (98 Magn; DK 287)
- Diktám: *Dictamnus albus* — Tállya (03 Ber; DK 735)
- Disznó-fü:⁸ *Amaranthus hybridus* [= *retroflexus*] — Nagyalföld (96 Marm; DK 71)
- Disznó tüsfa: *Rhamnus catharticus* — Veszprém (99 Bar; DK 343)
- Düdőfü [= tüdőfü]: *Lichen pulmonarius* [= *Lobaria pulmonaria*] — Sümeg (99 Bar; DK 416)
- Eb-fa: *Rhamnus frangula* [= *Frangula alnus*] — Erdőbénye (03 Ber; DK 765; GK 281 erroneo sub *Rh. cathartico*)
- Édes hársfa:³ *Tilia tomentosa* — Pécsvárad (99 Bar; DK 459; HK 92); Hőgyész (08 Slav; GK 279; HK 96)
- Egér-Fark-Koru [= kóró]: *Achillea millefolium* — Ecsedi láp (96 Marm; DK 67)
- Éles sás: *Cladium mariscus* — Fonyód (08 Slav; GK 279)
- Ezer-Jó fü: *Dictamnus albus* — Várpalota (99 Bar; DK 338)
- Fagyalfa:⁹ *Ligustrum vulgare* — Vásárosnamény (96 Marm; DK 184); Belényes (98 Magn; DK 262); Szigetvár (99 Bar; DK 430)
- Farkas alma, Farkas-alma:¹⁰ *Aristolochia clematitis* — Belényes (98 Magn; DK 262; JK 1: 491); Kömlő (03 Ber; DK 722)
- Farkas Hársfa: I. *Tilia parviflora* [= *cordata*] — Bonyhád (08 Slav; GK 279; HK 97); II. *Daphne mezereum* — Ugod (02 Cro; DK 607)
- Fehér hátú fü: *Carduus* [= *Jurinea*] *mollis* — Izsák (00 Ban; DK 488)
- Fehér Nádrágulya: *Hyoscyamus scopolia* [= *Scopolia carniolica*] — Diösgyőr (10 Par; GK 279; JK 2: 188—189)
- Fehér Nyárfá: *Populus alba* — Szabadszállás (00 Ban; DK 487)
- Fehér Peszérce: *Marrubium peregrinum* — Tapolca (99 Bar; DK 402)
- Fehér Szilfa: I. *Ulmus latifolia* [= *minor*] — Pápod (99 Bar; DK 422; JK 5: 91); II. *Ulmus scabra* [= *glabra*] — Sümeg (99 Bar; JK 5: 92)
- Fehér tölgy: *Quercus robur* [= *petraea*] — Berettyószentmárton (98 Magn; DK 244)
- Fehér Veniczfa: *Ulmus alba* [= *minor*] — Sümeg (99 Bar; JK 5: 91)
- Fejér szilfa: *Ulmus campestris* [= *minor*] — Gálosfa (08 Slav; GK 279)
- Fejér üröm: *Artemisia absinthium* — Majtény (15 Marm; GK 279)
- Fekete Bodza:¹¹ *Scrophularia nodosa* — Tállya (03 Ber; DK 735)
- Fekete Gyapár: *Origanum vulgare* — Sümeg (99 Bar; DK 415)
- Fekete Gyertyánfa: *Carpinus edentula* [= ? *orientalis*; magis: *betulus*] — Szob—Szokolya (04 Arv; DK 866)
- Fekete Gyűrű, Fekete Gyűrű: *Acer tataricum* — Debrecen, Nagykároly (96 Marm; DK 49, 62); Mátra (KV 115); Verpelét, Tállya (03 Ber; DK 716, 734)
- Fekete hárs-fa: *Tilia parvifolia* [= *cordata*] — Szokolya (03 Ber; DK 762)
- Fekete hinár: *Ranunculus aquatilis* (in litt.)
- Fekete hunyor: I. *Veratrum nigrum* — Ugod (02 Cro; DK 606); Fekete Hunyor II.: *Asclepias vincetoxicum* [= *Vincetoxicum hirundinaria*] — Tállya (03 Ber; DK 738)
- Fekete Nadár, fekete Nadáy: *Symphytum officinale* — Heves (03 Ber; DK 717); Ecsedi láp (96 Marm; DK 66)

- Fodros hinár: *Potamogeton crispus* (in litt.)
 Foymintz [?]: *Vaccinium vitis-idaea* Kapnikbánya (96 Marm; DK 101)
 Forosztó¹² [román név = forrasztófű]: *Cistus Helianthemum* [= *Helianthemum ovatum*] — Bihar vm. (98 Magn; DK 258)
 Földen futó Fenyő: *Lycopodium clavatum* — Babócsa (99 Bar; DK 426)
 Földi Borostyán: *Hedera helix* — Sümeg (99 Bar; DK 415)
 Földi epe: *Smyrniium perfoliatum* — Veszprém (99 Bar; DK 344)
 Földi Epper: *Fragaria viridis* — Tokaj (03 Ber; DK 738)
 Földi fenyő: *Lycopodium clavatum* — Zselic (99 Bar; GK 280)
 Földi komló: *Lycopodium clavatum* — Zselic (99 Bar; DK 280)
 Földi Mogyoró: *Lathyrus tuberosus* — Balatonkenese (16 Für; GK 280)
 Földi Szeder: *Rubus* sp. — Tokaj (03 Ber; DK 738)
 Földi tömjén: *Asarum europaeum* — Ugod (02 Cro; DK 607)
 Függő-mak, függő-Mak: *Quercus pedunculata* [= *robur*] — Sümeg (99 Bar; DK 417); *Quercus fructipendula* [= *robur*] — Pápa (02 Cro; DK 607)
 Függő mag: *Quercus pedunculata* [= *robur*] — Tés (99 Bar; GK 280)
 Galagonya: *Crataegus* sp. — Nagyvárad (98 Magn; DK 253)
 Galamb-bögyi:¹³ *Cerithe minor* — Polgárdi (99 Bar; DK 318)
 Galinka: *Solanum dulcamara* — Heves vm. (17 Par; GK 280)
 Gánya fa: *Rhamnus frangula* [= *Frangula alnus*] — Gálosfa (08 Slav; GK 280)
 Gelicze-fű [= gilicéfű]: *Fumaria officinalis* — Hegyalja (03 Ber; DK 740)
 Gelva:¹⁴ *Pleurotus ostreatus* — Zselic (99 Bar; DK 432)
 Genyét, Genyöte:¹⁵ *Asphodelus ramosus* [= *albus*] — Ugod (99 Bar; DK 606; „Genyete” GK 280); — Tapolca (02 Cro; DK 378)
 Gilva gomba: *Agaricus* [= ? *Pleurotus ostreatus*] — Nagymányok (08 Slav; HK 97)
 Golya-orru-fű:¹⁶ *Geranium sanguineum* — Debrecen (96 Marm; DK 48)
 Gyánta-fa: *Pinus sylvestris* — Sáros vm. (07 Ránk; GK 280)
 Gyékény, Gyékén, Gyékén:² *Typha latifolia* — Temes vm. (10 Ban; GK 280); Nagyarsány (99 Bar; DK 450; HK 61); Heves (03 Ber; DK 717, 719; „Gyekin” GK 280)
 Gyertyán fa: *Carpinus betulus* — Veszprém (99 Bar; DK 343)
 Gyomború: *Viscum album* — Böhönye (08 Slav; GK 280)
 Gyötény: *Tamus communis* — Badacsony (99 Bar; DK 398)
 Gyutján fű [= gyújtóványfű]: *Antirrhinum linaria* [= *Linaria vulgaris*] — Heves vm. (10 Par; GK 280)
 Hájok-Mogyorú: *Staphylea pinnata* — Tokaj (96 Marm; DK 196)
 Hangafa, Hanga-baratzkfa, Hanga Borock-fa: *Amygdalus nana* — Mátra (KV 115); Tállya (03 Ber; DK 734); Káloz (08 Slav; GK 280)
 Hársfa: *Tilia parvifolia* [= *cordifolia*] — Majtény (15 Marm; GK 280)
 Hémer Gyökér:¹⁷ *Tamus communis* — Nagyszokoly (99 Bar; DK 328)
 Hódolán¹⁸ [román név]: *Valeriana officinalis palustris* [= *V. sambucifolia*] — Bihar vm. (98 Magn; DK 288)
 Holyog-fa: *Staphylea pinnata* — Tállya (03 Bar; DK 734; „Holyokfa” GK 280)
 Hunyor: I. *Serapias* [= *Cephalanthera longifolia*] — Ecsedi láp (16 Marm; DK 65); II. *Veratrum nigrum*¹⁹ — Veszprém, Sümeg (99 Bar; DK 344, 415); III. *Veratrum album* — Izsák (00 Ban; DK 487); IV. *Clematis erecta* [= *recta*]²⁰ — Szokolya (09 Ber; DK 762)
 Ihar-fa: *Acer pseudoplatanus* + *A. platanoides* — Veszprém (99 Bar; DK 343)
 Isten Papucs: *Antirrhinum linaria* [= *Linaria vulgaris*] — Tihany (99 Bar; DK 389)
 [Iszalag → Juszalag]
 Iszalak: *Clematis vitalba* — Badacsonytomaj (99 Bar; DK 398)
 Iveg-Száru-fű:²¹ *Impatiens noli-tangere* — Técső (96 Marm; DK 173)
 Jávorfű: I. *Acer pseudoplatanus* — Veszprém (99 Bar; DK 343); II. *Acer platanoides* — Tokaj (03 Bar; DK 738; DK 762 szlovákul: Jávorfű)
 Jávorfű: *Crataegus* [= *Sorbus*] *torminalis* — Mád (03 Ber; DK 735)
 Jegénye, Jegényefa, Jegénye Nyárfű: *Populus nigra* [var. *italica*] — Izsák (00 Ban; DK 487)

- Juda-fa: *Sorbus aucuparia* — Sáros vm. (07 Ránk; GK 280)
 Juhar fa: *Acer campestre* — Nagyvárád (98 Magn; DK 253)
 Juh-Métöl:²² *Lysimachia nummularia* — Baranya vm. (08 Slav; GK 280; HK 99—100)
 Juhor: *Acer fragile* [= *campestre*] — Szokolya (03 Ber; DK 762)
 Juszalag: *Clematis vitalba* — Sümeg (99 Bar; DK 418; „Izsalag” GK 280)
 Káka: I. *Scirpus* [= *Schoenoplectus lacustris*] — Heves: Hatrongyos (03 Ber; DK 717, 719);
 II. *Typha angustifolia*² — Zselic (99 Bar; DK 433)
 Kakukkfű: *Thymus serpyllum* — Nagyvárád (98 Magn; DK 262)
 Kalakány: *Stratiotes aloides* — Ecsedi láp (96 Marm; DK 66)
 Kalmus:²³ *Acorus calamus* — Beregszász (03 Ber; DK 802)
 Kánya-Bulyu: *Viburnum opulus* — Tállya (03 Ber; DK 734)
 Kányika: *Viburnum opulus* — Szokolya (03 Ber; DK 763)
 Kapadohán: *Nicotiana rustica* — Muraköz (99 Bar; DK 407)
 Kapotnyak:²¹ *Asarum europaeum* — Pécsvárád (99 Bar; DK 459; HK 92); Kriván (04 Arv; DK 936, szlovákul: kopotnyik)
 Kaptos moh: *Lycopodium clavatum* — Zselic (99 Bar; DK 426)
 Kátics [= kákics]: *Sonchus oleraceus* — Zólyom vm. (04 Arv; DK 875)
 Katona-fű: *Salvia nutans* — Békés vm. (00 Ban?; JK 5: 23)
 Ketskerágató fa: *Euonymus verrucosus* — Badacsony (99 Bar; DK 398)
 Ketske rágitofa, Ketske-rágu-fa: *Euonymus europaeus* — Inota (99 Bar; DK 338); Tokaj (96 Marm; DK 196)
 Kék-Kikiris:²⁵ *Anemone pulsatilla* [= *Pulsatilla grandis*] — Tokaj (03 Ber; DK 737)
 Kenyete [= genyöte]: *Asphodelus ramosus* [= *albus*] — Sümeg (99 Bar; DK 415)
 Keresztes Bodza: *Eupatorium cannabinum* — Nagykároly (96 Marm; DK 69)
 Kereszt-Gyökér: *Polygala major* — Naszál (04 Arv; DK 863; GK 280 erroneo sub *P. amara*)
 Kert Borsfű: *Satureja hortensis* — Csurgó (99 Bar; DK 422)
 Keskeny káka: *Butomus umbellatus* (in litt.)
 Kétszínű fű:²⁶ *Melampyrum arvense* + *M. nemorosum* — Bihar vm. (98 Magn; DK 272)
 Kigyo hagyma: I. *Allium* [cf. *scorodoprasum*] — Nagyvárád (98 Magn; DK 274); II. Kigyo Hagyma: *Hyacinthus* [= *Muscari*] *comosum* — Sajó-völgy (03 Ber; DK 725)
 Kikiris: *Anemone pulsatilla* [= *Pulsatilla grandis*] — Izsák (00 Ban; DK 487)
 Kocsor, Kocsord, Kocsort:²⁷ *Peucedanum officinale* — Bihar vm. (98 Magn; DK 273); Heves: Hatrongyos (03 Ber; DK 718); Zselic (99 Bar; DK 432)
 Kocsort gomba: [= ? *Psalliota* sp.] — Zselic (99 Bar; DK 432)
 Koldus mogyoró: *Xanthium strumarium* — Bag (10 Par; GK 281)
 Kolokány: *Stratiotes aloides* — Ecsedi láp (96 Marm; DK 66); Temes vm. (10 Par; GK 281)
 Kolompér: *Solanum tuberosum* — Salföld—Ábrahámhegy (99 Bar; DK 397)
 Komocsin: I. *Agrostis alba* — Torontál vm. (10 Ban; GK 281); Komócsin II.: *Phalaris arundinacea* — Heves (03 Ber; DK 718)
 Kony-Gyökér: *Cicuta virosa* — Pápa (99 Bar; DK 377)
 [Kopotnyik → Kapotnyak]
 Kotu-fű:⁶ *Carex* sp. — Tállya (03 Ber; DK 739; GK 281 erroneo: Kotü-fű)
 Kögy: *Poa* [= *Glyceria*] *aquatica* — Beremend (08 Slav; HK 99)
 Kökiny: *Prunus spinosa* — Nagyvárád (98 Magn; DK 253)
 Kökörcsű: *Helleborus novus* [= *odorosus*] — Pécsvárád (99 Bar; DK 460)
 Körörsfa: *Fraxinus excelsior* — Nagykároly (96 Marm; DK 69)
 Kőszvény fű:²⁸ *Aster punctatus* — Gyöngyös (03 Ber; DK 704)
 Kővér-Rosa: *Sempervivum* sp. — Szokolya (03 Ber; DK 762)
 Kutja-fa:²⁹ *Cornus sanguinea* — Kapnikbánya (96 Marm; DK 100)
 Lábos fű: *Potamogeton natans* (in litt.)
 Leányfa: *Sorbus aucuparia* — Szalánk (15 Marm; GK 281)
 Lenge Nád: *Phalaris arundinacea* — Torontál vm. (10 Ban; GK 281)
 Loboda [szlovák név]: *Chenopodium album* — Sziács (04 Arv; DK 957)
 Ló-hunyor: *Clematis erecta* [= *recta*] — Heves vm. (10 Par; GK 281)

- Lucsifa: *Pinus sylvestris* — Dombóvár (99 Bar; DK 433)
- Matska harapta fü: *Nepeta cataria* — Tihany (99 Bar; DK 390)
- Matska tüske: *Tribulus terrestris* — Tihany (99 Bar; DK 388)
- Magyal: *Quercus pubescens* — Csákvár (99 Bar; DK 332); Tamási (08 Slav; GK 281)
- Magyalfa, Magyal fa: *Quercus pubescens* — Veszprém (99 Bar; DK 343); Mátra (KV 114); Ugod (02 Cro; DK 607); Naszál (04 Arv; DK 861); Sümeg (08 Slav; GK 281)
- Magyalmak: *Quercus pubescens* — Zselic (99 Bar; DK 430)
- Mályva Rósa: *Althaea* [= *Alcea*] *biennis* — Egyek (10 Marm; GK 281)
- Mána szeder: *Rubus idaeus* — Tokaj (03 Ber; DK 738)
- Maszlag:³⁰ *Datura stramonium* — Ormánd (99 Bar; DK 419–420)
- Méregvanyó:³¹ *Salvia glutinosa* — Sümeg (99 Bar; DK 415)
- Métely: *Cicuta virosa* — Ecsedi láp (96 Marm; DK 65)
- Mety [= meggy]: *Cerasus vulgaris* — Nagykároly (96 Marm; DK 61)
- Mezei Borsfü: *Thymus montanus* — Csurgó (99 Bar; DK 422)
- Mezei Rósa: *Rosa pumila* [= *gallica* f. *austriaca*] — Erdőbénye (03 Ber; DK 765)
- Mohar, Mohár: *Panicum italicum* + *P. germanicum* [= *Setaria italica* + ssp. *moharia*] — Tokaj (96 Marm; DK 213); Gárdony, Balaton (99 Bar; DK 304, 352; JK 3: 183)
- Motsárfa: *Quercus pedunculata* [= *robur*] — Naszál (04 Arv; DK 861); Mátra (KV 114)
- Mosogató fü: *Andropogon* [= *Bothriochloa*] *ischaemum* — Tihany (99 Bar; DK 389)
- Muhar, Muhár: *Panicum italicum* + *P. germanicum* [= *Setaria italica* + ssp. *moharia*] — Munkács (03 Ber; DK 815; JK 3: 183–184)
- Musdalyfa: *Quercus robur foemina* [= *petraea*] — Vállaj (96 Marm; DK 69)
- Nádrágulyá, Nadragulya: *Atropa belladonna* — Szokolya (03 Ber; DK 762; JK 1: 506)
- Nyárfa, Nyár-fa: *Populus alba* + *P. tremula* — Nagykároly (96 Marm; DK 69); Izsák (00 Ban; DK 485); Pápa (02 Cro; DK 609); Szitnya (04 Arv; DK 876)
- Nyir, Nyirfa, Nyir-fa: *Betula alba* [= *pendula*] — Nyirbátor, Nagykároly (96 Marm; DK 59,69); Tállya (03 Ber; DK 735)
- Nyul-Árnik: *Asparagus officinalis* — Nyiregyháza (03 Ber; DK 749; GK 281 Nyul-Árnik)
- Nyul-Reketye: *Salix incubacea* [= *rosmarinifolia*] — Nagykároly (96 Marm; DK 65)
- Nyul-Som: *Lonicera xylosteum* — Sümeg (99 Bar; DK 416)
- Nyulvessző:³² I. *Salix incubacea* [= *rosmarinifolia*] — Izsák (00 Ban; DK 487); II. Nyul-Vessző:³³ *Spiraea crenata* — Heves (03 Ber; DK 713)
- Ökör-él: *Helleborus novus* [= *odorus*] — Váralja (08 Slav; GK 281; HK 97)
- Ökörérőfü: *Helleborus novus* [= *odorus*]³¹ — Pécsvárad (99 Bar; DK 460)
- Ökör fark kóró: *Verbascum thapsus* — Izsák (00 Ban; DK 487; GK 281 erroneo sub *V. thapsiforme*)
- Ördeg oldal: *Galega officinalis* — Torontál vm. (10 Ban; GK 281)
- Örvény Gyökér: *Inula helenium* — Csurgó (99 Bar; DK 422)
- Paczirka-fa [= pacsirtafa?]: *Rhamnus frangula* [= *Frangula alnus*] Erdőbénye (03 Ber; DK 765; GK 281 erroneo sub *Rh. cathartico*)
- Páfrány: *Polypodium* [= *Athyrium*] *filix-femina* — Ecsedi láp (96 Marm; DK 65)
- Pallagfü [= parlagfü]: *Triticum* [= *Agropyrum*] *repens* — Mezőhegyes (10 Ban; GK 281)
- Pallagi Rósa: *Rosa pumila* [= *gallica* f. *austriaca*] — Tállya (03 Ber; DK 735)
- Pápráng: *Pteris aquilina* [= *Pteridium aquilinum*] — Sümeg (99 Bar; DK 416)
- Páprika: *Capsicum annuum* — [Tiszántúl] (96 Marm; DK 76)
- Paprika [= vadpaprika]: *Asclepias vincetoxicum* [= *Vincetoxicum hircundinaria*] — Inota (99 Bar; DK 339)
- Pap-virág: *Doronicum plantagineum* [= *hungaricum*] — Heves (03 Ber; DK 713)
- Passzad, Paszszát [román név]: *Panicum italicum* [= *Setaria italica*] — Mármharossziget (96 Marm; DK 172; JK 3: 184)
- Pátrázt: *Pteris aquilina* [= *Pteridium aquilinum*] — Ugod (02 Cro; DK 608)
- Pátrány: *Pteris aquilina* [= *Pteridium aquilinum*] — Váralja (08 Slav; GK 281; HK 97)
- Peméd: *Marrubium peregrinum* — Csákvár (99 Bar; DK 332)
- Perje: *Triticum* [= *Agropyrum*] *repens* — Mezőhegyes (10 Ban; GK 281)

- Pernye: *Lolium perenne* — Torontál vm. (10 Ban; GK 281)
 Pitsa laitor: *Eryngium cympestre* — Izsák (00 Ban; DK 485)
 Pocsin [= porcsin]: *Polygonum aviculcre* — Királytelek (03 Ber; DK 765)
 Pokolvar fü:³⁵ *Chenopodium hybridum* — Tokaj (03 Ber; DK 745)
 [Pöfeteg → Bőfedekek]
 Puttyantó-fa: *Colutea arborescens* — Nagyharsány (99 Bar; DK 449; HK 61)
 Rakotya: *Salix caprea* — Szokolya (03 Ber; DK 762)
 Reketycfa: *Salix aurita* — Vállaj (96 Marm; DK 69)
 Repcze: I. *Sinapis arvensis* — Nyiregyháza (03 Ber; DK 750); II. *Brassica napus* — Nyiregyháza (03 Ber; DK 750)
 Rizike: *Lactarius deliciosus* — Besztercebánya (04 Arv; DK 909)
 Sajmety: I. *Prunus mahaleb* — Badacsony (99 Bar; DK 398); II. Saj Mety: *Prunus chamaecerasus* [= *fruticosa*] — Káloz, Tamási (10 Slav; GK 282)
 Saláta fü:³⁶ *Hypochaeris maculata* — Szokolya (03 Ber; DK 762)
 Sárga Gyapár:³⁷ *Genista tinctoria* — Sümeg (99 Bar; DK 416)
 Sárga Liliom: *Iris variegata* — Tállya (03 Ber; DK 735)
 Sárga vizitök: *Nuphar luteum* (in litt.)
 Sár Kelep: *Ranunculus acer* — Ecsedi lép (96 Marm; DK 66)
 Sárkerep: *Medicago falcata* — Jászberény (15 Marm; GK 282)
 Sár-virág:³⁸ *Caltha palustris* — Káptalanfa (02 Cro; DK 610)
 Scumpia [román név]: *Rhus cotinus* [= *Cotinus coggygria*] — Deliblát (00 Ban; DK 529)
 Sérült fü: *Prenanthes* [= *Mycelis muralis*] — Sümeg (99 Bar; DK 415—416)
 Sijos fü [= sikosfű?]: *Sedum telephium* [= *maximum*] — Sümeg (99 Bar; DK 416)
 Sikár: *Andropogon* [= *Chrysopogon*] *gryllus* — Izsák (00 Ban; DK 487); Bugac (07 Ránk; GK 282)
 [Siska = Zsiska]
 Som: *Cornus mas* — Nagykároly (96 Marm; DK 61, 62)
 Somkóró: *Melilotus officinalis* — Jászberény (15 Marm; GK 282)
 Sörgye fa: *Acer tataricum* — Somogy vm. (02 Cro; DK 615)
 Sörje fa: *Acer tataricum* — Gálosfa (08 Slav; GK 282)
 Suj [= sulyom]: *Trapa natans* — Baranya vm. (? 08 Slav; HK 61)
 Sürgyefa: *Acer tataricum* — Szigetvár (99 Bar; DK 432; GK 282 Sürje fa)
 Szamár kenyér: *Echinops ruthenicus* — Izsák (00 Ban; DK 487)
 Szamócza: *Fragaria vesca* — Tokaj (03 Ber; DK 738)
 Szék-fü: I. *Matricaria chamomilla* — Heves: Hatrongyos (03 Ber; DK 717; II. Székfü: *Camphorosma ovata* [= *annua*] — Tápiácszele (07 Ránk; GK 282)
 Sz[ent]. György-Foghayma:¹⁸ *Lilium martagon* — Nagyvárad (98 Magn; DK 288)
 Sz[ent]. György hagyma: *Lilium martagon* — Szokolya (03 Ber; DK 762)
 Szent Györke: *Orchis [laxiflora ssp.] palustris* — Erdőbénye (03 Ber; DK 767)
 Sz[ent]. János Kótója [= kórója]: *Salvia aethiops* — Hatvan (03 Ber; DK 703; GK 282 Sz. János „Lapója”)
 Szilfa: *Ulmus* sp. [*glabra*] — Veszprém (99 Bar; DK 343)
 Szittyó-Kóró: *Euphorbia alustris* — Tisza mente (98 Magn; DK 288)
 Szkumpina [román név]: *Rhus cotinus* [= *Cotinus coggygria*] — Deliblát (00 Ban; DK 548)
 [szőlőfajták; Hegyalja, Munkács (03 Ber; DK 738—739, 768; 814)]: Alak-Urmó, Aronka, Balafánt, Bátay, Buday Gohár, Czigány Szőlő, Egri Szőlő, Fejér Bogda, Fejér Boros, Fejér Gohér, Fejér Ketske Csöcsü, Fejér Szőlő, Fekete Gohér, Fekete Jenej, Fekete Ketske Csöcsü, Formint, Gacsal, Gerzsel, Görbe Szőlő, Gyöngy Fejér, Hárs-levelő, Járdovány, Juhfark, Leány szőlő, Lelt-Szőlő, Muskata, Nagy-völgyű, Petreselem szőlő, Polyhos, Purcsin, Rosa Szőlő, Sárga Rumuny, Szabó Samó, Tök Szőlő, Török Gohér, Török hárslevelő, Válas-De-mény, Változó Gohér, Vörös Bogda
 Szömörce: *Rhus cotinus* [= *Cotinus coggygria*] — Csákvár, Várpalota (99 Bar; DK 333,338)
 Szurok-fü: I. *Origanum vulgare* — Ecsedi lép, Tokaj (96 Marm; DK 69,195); II. *Achillea ochroleuca* — Hegyalja (03 Ber; DK 740)

- Szürfű: *Festuca* sp. — Mezőhegyes (10 Ban; GK 282)
- Tamalikus fa: *Mespilus chamaemespilus* [= *Amelanchier ovalis*] — Várpalota (99 Bar; DK 338)
- Tar-Buza: [*Triticum aestivum* var. *muticum*] — Erdőd (96 Marm; DK 76)
- Tatár: *Nicotiana rustica* — Muraköz (99 Bar; DK 407)
- Tátorján, Tatarján, Tataria:³⁹ *Crambe tataria* — Cegléd (98 Magn; DK 238); Heves vm. (03 Ber; DK 716)
- Tehén fark kóró: *Verbascum lychnitis* — Izsák (00 Ban; DK 487)
- Tehin Csöcse fü: *Sedum telephium* [= *maximum*] — Tihany (99 Bar; DK 389—390)
- Tejfül fü: *Hypochaeris maculata* — Tállya (03 Ber; DK 735)
- Temény-fü, Temény-gyökér: *Valeriana officinalis* — Naszál (04 Arv; DK 863)
- Tinoró Gomba: *Boletus* [cf. *edulis*] — Szokolya (04 Arv; DK 762)
- Tipony [= ? tippán]: [*Agrostis alba*?] — Mezőhegyes (10 Ban; GK 282)
- Tölgy, Tölgyfa, Tölgy-fa, Töltyfa: *Quercus robur* + *Qu. petraea* — Ecsedi láp (96 Marm; DK 69); Szokolya, Telkibánya (03 Ber; DK 762,834); Naszál (04 Arv; DK 861); Nagyatád (08 Slav; GK 282; Gombocz itt tisztázza a Kitebel-naplók zavart okozó tölgy-nómenklatúráját [*Qu. robur* KIT. = *Qu. petraea* (MATT.)LIEBL. (syn.: *Qu. sessiliflora* SALISB., *sessilis* EHRH.) és *Qu. pedunculata* KIT. = *Qu. robur* L. (*Qu. pedunculata* EHRH.); *Qu. fructipendula* KIT. = *Qu. robur* L.]); Mátra (KV 114)
- Tönkök: *Triticum spelta* — Tihany (99 Bar; DK 390)
- [Tüdőfű → Düdőfű]
- Tügyüfa: *Quercus robur* [= *petraea*] — Zánka (99 Bar; DK 394)
- Tüske: *Carduus acanthoides* — Tihany (99 Bar; DK 388)
- Tüskös gaz: *Ruscus aculeatus* — Nagyharsány (99 Bar; DK 449)
- Ugar-paray: *Lepidium* [= *Cardaria*] *draba* — Heves vm. (03 Ber; GK 282)
- Ürmény Gyökér, Ürmény Gyökör:¹⁰ *Inula helenium* — Mád (03 Ber; DK 730); Nagybánya (96 Marm; DK 100)
- Vad csorboka: *Tragopogon orientalis* — Margitta (03 Ber; DK 767)
- Vad konkoly: *Lychnis coronaria* — Mecsek (99 Bar; GK 282)
- Vad Liliom: *Iris arenaria* — Izsák (00 Ban; DK 486)
- Vad mety: *Prunus chamaecerasus* [= *fruticosa*] — Tállya, Szokolya (03 Ber; DK 735,765)
- Vad Mohar: *Panicum glaucum* [= *Setaria glauca*] — Bácság (JK 3: 184)
- Vad Paprika:¹¹ *Asclepias vincetoxicum* [= *Vincetoxicum hirsutinaria*] — Izsák (00 Ban; DK 486)
- Vad Torma: *Cochlearia* [= *Armoracia*] *macrocarpa* — Heves (03 Ber; DK 717)
- Varádcis-Kóró,Varádcis:*Tanacetum vulgare* — Tisza mente (98 Magn; DK 718); Heves (03 Ber; DK 718)
- Varju Töviske: *Rhamnus catharticus* — Tállya (03 Ber; DK 734)
- Varju tüsfa: *Rhamnus catharticus* — Csákvár, Várpalota (99 Bar; DK 332; 338: erroneo sub *Pruno mahaleb*, cf. GK 283)
- Varnyu-háy: *Sedum telephium* [= *maximum*] — Bereg vm. (03 Ber; GK 283)
- Varnyu-tövéské, Varnyu Töviske: *Rhamnus catharticus* — Monok, Heves (03 Ber; DK 716,838)
- Venicz fa: *Ulmus latifolia* [= *minor*] — Sümeg (99 Bar; DK 422)
- Venitz Szilfa: *Ulmus „alba”* [= *laevis*] — Sümeg (99 Bar; JK 5: 92)
- Vereskén: *Crocus nudiflorus* vel *speciosus* [= *banaticus*] — Huszt (96 Marm; DK 175); Veresmart (15 Marm; GK 283)
- Veres szilfa: *Ulmus scabra* [= *glabra*] — Sümeg (JK 5: 92)
- Vernyu-háy: *Sedum telephium* [= *maximum*] — Tállya (03 Ber; DK 738)
- Virágos körösfa: *Fraxinus ornus* — Mátra (KV 115)
- Vizi-Tök: *Nymphaea alba* — Ecsedi láp (96 Marm; DK 69)
- Vörös Bodza: *Sambucus racemosa* — Szokolya (03 Ber; DK 762—763)
- Vörös hárs fa: *Tilia latifolia* [= *grandiflora*] — Szokolya (03 Ber; DK 762)
- Vörös Gyűrű: *Cornus sanguinea* — Nagykároly (96 Marm; DK 62)
- Vörös szilfa: *Ulmus scabra* [= *glabra*] — Gálosfa (08 Slav; GK 283)
- Vörös tölgy: *Quercus fructipendula* [= *robur*] — Berettyószentmárton (98 Magn; DK 244)
- Záldok fa: *Tilia tomentosa* — Majtény (15 Marm; GK 283)

- Zánót: *Genista tinctoria* — Csurgó (99 Bar; DK 422)
 Zánótz: *Cytisus* sp. — Izsák (00 Ban; DK 487)
 Zirok: *Holcus sorghum* [= *Sorghum vulgare*] — Horvátország (02 Cro; DK 629)
 Zsiók: *Potamogeton natans* — Temes vm. (10 Ban; GK 283)
 Zsiska [= siska]: *Arundo* [= *Calamagrostis*] *epigeios* — Téglás (03 Ber; DK 748)

FÜGGELÉK

(Kitaibel nevei a mai névhasználat szerint)

- Acer campestre*: iharfa, juhar, juharfa
 — *platanoides*: iharfa, jávor, jávorfa
 — *pseudoplatanus*: jávorfa
 — *tataricum*: feketegyűrű, sörgyefa
Achillea millefolium: egérfarkkóró
 — *ochroleuca*: szurokfű
Acorus calamus: kálmos
Agropyrum repens: parlagfű, perje
Agrostis alba: komécsin, tippán
Alcea biennis: mályvarózsa
Alkanna tinctoria: báránypirosító
Allium scorodoprasum: kígyóhagyma
Amaranthus retroflexus: disznófű
Amelanchier ovalis: tamalikus fa
Amygdalus nana: hangabaráckfa
Aristolochia clematitis: farkasalma
Armoracia macrocarpa: vadtorma
Arrhenatherum elatius: cseplye
Artemisia absinthium: fehér üröm
Asarum europaeum: földi tömjén, kapotnyak
Asparagus officinalis: nyúlárnyék
Asphodelus albus: genyöte
Asplenium trichomanes: aranyos pátrác
Aster punctatus: köszvényfű
Athyrium filix-femina: páfrány
Atropa belladonna: beléndek, nadragulya
Betula pendula: nyír, nyírfa
Boletus edulis: tinórugomba
Bothriochloa ischaemum: mosogatófű
Brassica napus: repce
Botanum umbellatus: keskeny káka
Calamagrostis epigeios: cserjefű, siska
Caltha palustris: sárvirág
Calvatia maxima: pöfeteg
Camphorosma annua: szikfű
Capsicum annuum: paprika
Cardaria draba: ugarparaj
Carduus acanthoides: aszat, tüske
Carex sp.: esáti, kotufű
Carpinus betulus: fekete gyertyánfa, gyertyánfa
Centaurea scabiosa: bogácskóró
Cephalanthera longifolia: hunyor
Cerasus vulgaris: meggy

- Cerithe minor*: galambbegy
Chenopodium album: laboda
— *hybridum*: pokolvarfű
Chrysopogon gryllus: sikár[fű]
Chondrilla juncea: daruláb
Cicuta virosa: csomorika, konygyökér, métely
Cirsium arvense: aszat
Cladium mariscus: éles sás
Clematis recta: hunyor, ló-hunyor
— *vitalba*: iszalag
Colutea arborescens: pukkantófa
Conium maculatum: bürök
Cornus mas: som
— *sanguinea*: kutyafa, vörösgyűrű
Cotinus coggygia: szkumpia, szörmörce
Crambe tataria: tátorján
Crataegus sp.: galagonya
Crocus banaticus: vereskén
Cytisus sp.: zanót
Daphne mezereum: farkas hársfa
Datura stramonium: maszlag
Dictamnus albus: diktám, ezerjófű
Doronicum hungaricum: papvirág
Echinops ruthenicus: szamárlenyer
Eryngium campestre: picsalajtor
Euonymus europaeus + verrucosus: kecskerágófa
Eupatorium cannabinum: keresztes bodza
Euphorbia palustris: szittyókóró
Fagus sylvatica: bükkfa
Festuca sp.: szűrfű [= ? szőrfű]
Filipendula hexapetala: borvirág
Fragaria vesca: szamóca
— *viridis*: földi eper
Frangula alnus: ebfa, pacirkafa, kányafa
Fraxinus excelsior: kőrisfa
— *ornus*: virágos kőrösfű
Fumaria officinalis: gilicefű
Galega officinalis: ördögoldal
Genista tinctoria: sárga gyopár, zanót
Geranium sanguineum: gölyaorrú fű
Glyceria aquatica: csáté, kögy
Hedera helix: borostyán, földi borostyán
Helianthemum ovatum: forrasztófű
Helleborus odoratus: kököröcsin, ökörérő fű
Hyoscyamus niger: beléndek
Hypochaeris maculata: salátafű, tejfőlfű
Impatiens noli-tangere: üvegszárú fű
Inula helenium: örvénygyökér, örménygyökér
Iris arenaria: vadliliom
— *variegata*: sárga liliom
Jurinea mollis: fehérhátú fű
Lactarius deliciosus: rizike
Lathyrus tuberosus: földi mogyoró
Lepidium ruderale: бүдös székfű

- Ligustrum vulgare*: fagyalfa
Lilium martagon: aranygyökér, Szent György fokhagyma, Szent György hagyma
Linaria vulgaris: gyutyánfű, Isten papucsá
Lolium perenne: pernye
Lonicera xylosteum: bangita, nyúlsom
Lychnis coronaria: vadkonkoly
Lycopodium clavatum: földönfutó fenyő, földi fenyő, földi komló, kapcsos moh
Lysimachia nummularia: juhmétely
Marrubium peregrinum: fehér peszérce, pemet[efű]
Matricaria chamomilla: székfű
Medicago falcata: sárkerep
Melampyrum sp.: csermel, csermelle, kétszínű fű
Melilotus officinalis: somkőrő
Melissa officinalis: citromfű
Muscari comosum: kigyóhagyma
Mycelis muralis: sérültfű
Nepeta cataria: macskaharapta fű
Nicotiana rustica: cserebi dohány, kapadohány, tatár
Nuphar luteum: sárga vízitök
Nymphaea alba: vizitök
Orchis palustris: Szent Györke
Origanum vulgare: fekete gyopár, szurokfű
Peucedanum officinale: kocsord
Phalaris arundinacea: komócsin, lenge nád
Pinus sylvestris: gyantafa, lucsifa
Pleurotus ostreatus: géva, gilvagomba
Polygala major: keresztgyökér
Polygonum aviculare: porcsin
Populus sp.: nyárfa
 — *alba*: nyárfa, fehér nyárfa
 — *nigra ssp. italica*: jegenye, jegenyefa, jegenyenyárfa
Potamogeton crispus: fodros hínár
 — *natans*: zsiók, lábósfű
Prunus fruticosa: sajmegegy, vadmegegy
 — *mahaleb*: sajmegegy
 — *spinosa*: kökény
Psalliota sp.?: kocsordgomba
Pteridium aquilinum: pápráng, pátrác, pátrány
Pulsatilla grandis: kék kikirics, kikirics
Quercus cerris: cser, cserfa
 — *petraea*: fehér tölgy, muzsdalyfa, tölgy, tölgyfa, tügyüfa
 — *pubescens*: csoportfa, csoportmakk, cser, magyal, magyalfa, magyalmakk, cserfa,
 — *robur*: csüggő makk, függő makk, mocsárfa, tölgy, tölgyfa, vörös tölgy
Ranunculus acer: sárkelep
 — *aquatilis*: fekete hínár
Rhamnus chatharticus: disznó túsfa, varjútövis, varjútöviske, varjú túsfa
Rosa gallica: mezei rózsza, parlagi rózsza
Rubus sp.: földi szeder
 — *idaeus*: málnaszeder
Ruscus aculeatus: tüskös gaz
Salix aurita: rekettyefa
 — *caprea*: rakottyá
 — *rosmarinifolia*: nyúlrekettye, nyúlveszű
Salsola kali: ballangó

- Salvia aethiopsis*: ballangkóró, Szent János kórója
 — *glutinosa*: méregvonó
 — *nutans*: katonafű
Sambucus racemosa: vörös bodza
Satureja hortensis: kerti borsfű
Schoenoplectus lacustris: káka
Scopolia carniolica: fehér nadragulya
Scrophularia nodosa: fekete bodza
Sedum maximum: síkosfű, tehéncöcse-fű, varjúháj
Sempervivum sp.: kövér rózsza
Setera glauca: vadmohar
 — *italica*: mohar, muhar, pásszát
Sinapis arvensis: repce
Smyrniium perfoliatum: földi epe
Solanum dulcamara: galinka
 — *tuberosum*: burgonya, kolompér
Sonchus oleraceus: csorbóka, kákics
Sorbus sp.: barkóca, barkócafa, berkenye
 — *aucuparia*: berkenye, Júda-fa, leányfa
 — *torminalis*: barkóca, barkócafa, jávorfa
Sorghum vulgare: cirok
Spiraea crenata: nyúlveszű
Staphylea pinnata: hólyagfa, hólyagmogyoró
Stratiotes aloides: kolokán
Symphytum officinale: fekete nadály
Tamus communis: gyötény, hémergyökér
Tanacetum vulgare: varádics, varádicskóró
Thymus montanus: mezei borsfű
 — *serpyllum*: kakukkfű
Tilia cordata: büdös hársfa, farkas hársfa, fekete hársfa, hársfa
 — *grandiflora*: vörös hársfa
 — *tomentosa*: édes hársfa, száldokfa
Tragopogon orientalis: vadcsorbóka
Trapa natans: suly[om]
Tribulus terrestris: macskatüske
Triticum aestivum var. *muticum*: tar búza
 — *spelta*: tönköly
Typha latifolia (+ *angustifolia*): böngyele, csalla, gyékény, káka
Ulmus glabra: fehér szilfa, szilfa, vörös szilfa
 — *laevis*: venic szilfa
 — *minor*: fehér venicfa, fehér szilfa, venicfa
Vaccinium vitis-idaea: foyminc[?]
Valeriana officinalis: baldrián, teményfű, teménygyökér
 — *sambucifolia*: hodolán
Veratrum album: hunyor
 — *nigrum*: fekete hunyor, hunyor
Verbascum lychnitis: tehénfarkkóró
 — *thapsus*: ökörfarkkóró
Viburnum opulus: kánya-bulyu, kányika
Vincetoxicum hircundinaria: fekete hunyor, paprika, vadpaprika
Viscum album: gyomboru
Xanthium strumarium: koldusmogyoró

Jegyzetek

1. Arany Gyökör: a növény sárga hagymáit — innen a neve — a borba téve igen hamar erős ecetet kapnak.
2. *Typha latifolia*: gyökereinek bele igen édes lisztet tartalmaz; a hajtások tövét lehámozzák és fehér, édeskés belüket kenyérrel eszik. Ugyanígy a kákáét is. A gyékényleveleket hordórések tömitésére használják. A *Typha angustifolia* leveleivel háztetőket fednek: alsó részükkel lefelé fordítva. A gyékénnyel fedett háztetők szépek és tartósak: 20 éven túl is kitartanak.
3. *Tilia cordata*: бүдös hársfa a neve, mert héjkérge alatti nedve kellemetlen szagú, ellentétben az édes hársfával (*T. tomentosa*), amelynek nedve édes ízű és ezért a szarvasmarha is szereti. Az édes hársfa kérget a szőlő kötözésére is használják.
4. *Holcus saccharatus*: természetik takarmányul a lovak részére, melyek azonban erősen izzadnak tőle.
5. A csádét háromszor is kaszálják, első alkalommal májusban.
6. Egyes sások (csátí, kotu-fű) leveleit szőlőkötözésre használják.
7. A kapadohányt a parasztnok saját használatra vetik [szemben a sokféle említett — állami monopóliumot képező — természetik dohánnyal: „Tobak”].
8. *Amaranthus retroflexus*: az egész országban disznók takarmányául szolgál, Sau-Gras, Sau-Kraut, Disznó-fű néven ismerik; disznók hizlalására is gyűjtik. Amíg fiatal és vékony, a bárányok is megeszik, de ha sokat falnak belőle, az erősen felfújja őket, és gyakran el is pusztulnak tőle. — [A disznóparéj európai elterjedésének kezdetét homály fedí. Linné az Amerikából kapott növényt 1753-ban írta le, és talán botanikus kerti természetéből kezdett Közép- és Dél-Európában terjedni. Pozsonyból Lumnitzer 1791-ben említi, korábról pedig mindössze két francia adat ismeretes (1783 és 1789). A növény 1760 és 1790 között azonban tömegesen elterjedt hazánkban, amit igazol az is, hogy népi neve is volt. Kitaibel az 1790-es évektől közönségesnek mondja, 1808 körül pedig Ukrajnában Marschall Bieberstein is. Másutt Európában csak 1820 után említik a terjedését.]
9. A fagyal borban főtt leveleit sebekre teszik.
10. Farkasalma: marhák lupus-os bőrbetegségeinél tejben, ecetben, borban főzve használatos. A leveleit zúzott sebekre, valamint orbánc esetén használják, miután a beteg bőrt forró borral lemosták.
11. *Scrophu aria nodosa*: száraz leveleinek főzete a megfázásos torokgyulladás gyógyítja.
12. Forrasztófű vízben főtt herbájával külső sebeket, csontrepedést és belső repedéseket vélték orvosolni.
13. *Cerinth minor*: a juhok és marhák tejét kékre, a vajat viszont szürkére festi (a vaj kifőzéssel ezt a színt elveszti). A növény sárga virága szárításkor kék színű lesz.
14. Gelva: a szilfa-tönköt, amelyen ez a gomba nőni szokott, pincében helyezik el és gyakran öntözik, miáltal tömegesen terem.
15. Az *Asphodelus* gyökereit télen a disznók fogyasztják, a tehéneknek pedig a tejjoham növelésére adják lóherével. A növény gyenge hajtásait a birkák fogyasztják, nyáron a sertéseknek pedig nincs is szükségük más takarmányra.
16. *Geranium sanguineum*: forrázatával dagadt lábakat gyógyítanak.
17. Egy méhészn szerint — aki ezt a közelben vadon termő növényt kertjében ültette — a *Tamus* gyöktörzséből zsírral kenőcsöt készítenek, mely benulások és zsugorodások esetén igen jó hatású.
18. Nagyvárad környékén a *Valeriana* herbáját és gyökerét, továbbá a *Lilium martagon* hagymapikkelyeit a tehéneknek adják tejsaporítás céljára. Úgy mondják, hogy ettől a tej sűrűbb és sárgább lesz, a vaj is sárgásabbá válik.
19. *Veratrum nigrum* összedörzsölt gyökereit zsírral keverve bőrbajok elleni kenőcsként használják. A lóherébe keveredett levelei a tyúkokat elpusztítják.
20. Ha a *Clematis recta* összedörzsölt leveleit az orra dugják, az tüszentést és orrvérzést okoz: friss levelei pedig hólyaghúzó.
21. Az „üveg-szárú-fű” igen találó megnevezés, mivel e fajnak csőforma szárai teljesen üvegszerűen áttetszőek. A növény egyébként is gyakran vizesések mellett nő, ahol a levegő telítve van

ködszerű, igen finom vízceppekkel [melyek rárakódnak a szárra]. Mint másutt is, itt Máramarosban a románok és a ruszinok fürdővízbe teszik, hogy ezzel gyengébb gyermekeik élénkebbé és erősebbé váljanak.

22. Juhmety: a *Lysimachia nummularia*-t a birkák megeszik és meghíznak tőle, de ősszel a nyaki mirigyek megduzzadnak, szemük erei elhomályosulnak, epevezetékükben gömbölyű lerakódások keletkeznek, és elpusztulnak. Ha a mezőkön élnek, akkor megkönnyebbülnek és meggyógyulnak. Keresztelő Szt. János ünnepéig nem ártalmas ez a növény.
23. A kálmosról azt mondják, hogy az állatok nem nyúlnak hozzá, de én láttam, hogy a lovak lerágták a leveleit. Gyökerét Szlavóniában a juhoknak és szarvasmarháknak adják.
24. Az *Asarum* főzetével a fejet mossák fejfájás esetén.
25. A *Pulsatilla grandis*-t friss hólyagokra helyezik, más hólyaghúzcák helyett.
26. A *Melampyrum*-ok színes murváit miatt kétszínűek a virágok. Gyermekebetegségek ellen a fürdővizükbe teszik.
27. Kocsord: összetört magvait a fej gombás bőrbetegségei ellen használják.
28. *Aster punctatus*: végtagfájdalmak ellen alkalmazzák, és ezért nevezik köszvényfünek.
29. *Cornus sanguinea*: lefejtett hancsát borral felöntik és béltisztítás céljából isszák.
30. A maszlag összetört magvait izületi gyulladásoknál használják. Erős verejtékezést okoz.
31. Méregvanyó: daganatok eloszlására alkalmas.
32. A nyúlvesző seprőnek, továbbá homokkötésre is hasznos.
33. Seprőt készítenek a *Spiraea* ágaiból is.
34. A *Helleborus odoratus* gyökerei alkoholban oldva hashajtó hatásúak.
35. *Chenopodium hybridum*: a bőrre rátett friss levelei a pokolvart [daganatot] gyógyítják. A rusznyákok pipába téve égetik és ezzel füstölik a pokolvart.
36. *Hypochaeris maculata* (salátafű vagy tejfőlfű) növeli a tejhozamot és színezi a tejet.
37. A sárga gyopár sárgaság elleni [gyógynövény volt].
38. *Caltha palustris*: az állat szénában megeszi, másként viszont nem.
39. Tátorján: gyökereit (Jászberényben) eszik, akárcsak a doni kozákok a *Crambe orientalis*-ét. [Az Alföldön] kiássák a gyökereit, felakasztják és három hét után lisztet szítálnak belőle, melyet főzésre használnak. Leveleinek olyan az íze, mint a káposztáé, de annál édesebb és kevésbé csípős. Az oroszoknál és a tatároknál Tatran-nak nevezik. — [A Kítaibel említette löszterületekről a *Crambe* ma már mind kipusztult. Történeti érdekességként érdemes naplójának ezeket az adatait összefoglalni: Mezőföld (Enying — Káloz), Hernád mente (Gesztely), Tisza mente (Rakamaz, Tiszafüred), Jászság (Jászberény), Nagykunság (Törökszentmiklós, Vezseny, Tiszaföldvár — Szarvas, Békéscsaba, Mezöhegyes).]
40. Az örménygyökérből készült kivonat szűnyogriasztó hatású. Gyökerei a tejhozamot növelik, ezért azokat márciusban kiássák.
41. Vadpaprika gyökerének főzetével sérveket gyógyítanak.

EGY ANYAG- ÉS FŰSZERKERESKEDÉS ORVOSI ÉS GYÓGYSZERTÁRI VONATKOZÁSAI A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

NAGYBÁKAY ANTAL ZELMOS

A Magyar Nemzeti Múzeum őrzi Rickl József pesti anyag- és fűszerkereskedő egyik fennmaradt üzleti főkönyvét, amely az 1795. április 1. és 1798. december 31. közti időszak adatait tartalmazza.¹

Az üzlet tulajdonosa: Rickl József Antal az alsóausztriai Soos uradalomban (Hürm község mellett) született 1748-ban, szüleinek harmadik gyermekeként.² A szülők, fiukat 14 éves korában kereskedő pályára adták. Hét esztendeig, 1762—1769 között tanult és dolgozott Anton Huster St. Pölten-i (Alsó-Ausztria) kereskedő üzletében, akitől 1770. január 2-án kiváló minősítésű szolgálati bizonyítványt kapott.³

Rickl József 1781-ben jöhetett Pestre, ahol is az év június 20-án megvette a Váci utcában lévő „Vörös rákhoz” címzett anyag- és fűszerkereskedést a puszkaporárúsítási joggal és a házzal együtt a valószínűleg rokon Rickl Ferenc Bertalantól.⁴ Ezzel egyidejűleg, július 14-én Pest város polgára lett.⁵ Majd május 11-én megnősült és feleségül vette Meixner Mátyás pesti anyag- és fűszerkereskedő, „választott polgár” és felesége, Weidl Terézia leányát, Katalint.⁶ 1785—1787 között már a pesti Polgári Kereskedő Testület másodelöljárója.⁷

Az évek folyamán Kecskeméten, Debrecenben és Kolozsvárott is nyitott fiókiüzletet

¹ Magyar Nemzeti Múzeum, Újkori Dokumentumok gyűjteménye, 1961. 4. d. lelt. sz. „*Hauptbuch von Joseph Rickl in Pest. Angefangen am Monat April anno 795 und beendet am letzten Dezember 1798.*”

² Rk. anyakönyv, Hürm (Alsó-Ausztria) Geburts- und Taufbuch. Tom. II. Fol. 246. „I. 2. 1748. *Josephus Antonius ehel. Sohn des: Vater H. Johann Leopold Rickhl, Pfleger zu Soos, Mutter: Anna Barbara ux. Paten: Johann Krönmayr zu Soos.*”

³ „*Lehrbrief dem Joseph Rückl Handlungs Bedienten betrl.*” „*Actum St. Pölten den 2° Janner 1770. Anton Huster bürgerl. Handelsmann.*” A szerző tulajdonában.

⁴ Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek 1781. 271. l. 20. Juni 1781. Contract. „. . . *Franz Bartholomeaus Rickl als Verkäufer dann Joseph Anton Rickl als Käufer . . . Die Handlung zum roten Krebsen, nicht minder die Waren laut Inventur . . . Haus . . . in der Leopoldstrasse oder sogenannten Waitzner Gasse N° 140. . .*”

⁵ Pest város 1781. július 14-i tanácsülési jegyzőkönyve: „*Josephus Antonius Rickl ex castello Soos in Inferiori Austria oriundus mercator, necnon Stephanus Valero Pestino oriundus pepli et serici fabricator, ambo Romano-Catholici deposito consueto concivilitatis iuramento erga praescriptum Taxam in cives assumpti sunt.*”

⁶ Pest, Rk. Szent József plébánia, Házassági anyakönyvek. 1783. máj. 11. Férj: „*Honestus iuvenis Antonius Rickl mercator*”, Feleség: „*Honesta virgo Catharina Meixner ex urbe interior*”, A leány apja: „*Mathias Meixner mercator*”. Tanúk: „*Joannes Meixner, Perill. Dom. Franciscus Heisl senator, Franciscus Miller et Josephus Domokos advocatus.*”

⁷ Pölya Jakab: *A pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata története.* Bp. 1896. 515.

ún. csendestársak segítségével. A kecskeméti fióküzletet azonban már 1795. szeptember 15-vel eladja.⁸ A napóleoni háborúk és a kontinentális zárlat okozta válságok lassanként aláássák az üzleti élet normális menetét, az ezt követő nagy pénzdevaluáció pedig végleg tönkreteszi, minek következtében 1811-ben kénytelen csődbemenni és üzletét felszámolni.⁹ Ezt a súlyos csapást azonban Rickl József már csak néhány hónappal éli túl, és 1812. szeptember 15-én idősebbik fiánál Debrecenben — ahova az év júniusában érkezett — utoléri a halál 64 éves korában.¹⁰

A Rickl József cég bevezetőben említett főkönyvén kívül több mint ötven üzleti levél, számla és vámnyugta maradt fenn az 1787—1808 közti időszakról, valamint egy „Generalausweis” c. könyvecske, amely a Rickl József cég főkönyvi kivonatát és mérlegét tartalmazza az 1795. július 1-vel kezdődő és 1797. június 30-ával végződő gazdasági évről.¹¹

Mind a főkönyvben, mind a főkönyvi kivonatban, mind pedig az üzleti iratokban igen sok adat található arra vonatkozólag, hogy a Rickl József cég egyrészt milyen orvosi és gyógyszerész kapcsolatokkal rendelkezett, másrészt arra, hogy milyen gyógyászati alap- és segédanyagokkal illetve edényzettel kereskedett.

Mielőtt ezen adatokra térnénk, néhány szót kell szólnunk magáról a kereskedésről és annak profiljáról. Már a megnevezés is sokatmondó a szakma tekintetében: „anyag- és fűszerkereskedés” (Material- und Spezereiwaren Handlung). A „fűszerkereskedés” megjelölés a mai élelmiszerboltnak felel meg, az „anyagkereskedés” azonban a gyógyanyagok, vegyi anyagok és festékárúk cikkszoportjait foglalja magában. Az üzleti mérlegek szerint a pesti üzlet „alla minuta”, azaz kicsinybeni eladást folytatott. A debreceni és kolozsvári üzletnél ez a megjelölés hiányzik, tehát kicsinyben is és nagyban is folyt az árusítás. Az üzleti forgalom 1795/96-ban 77 000 Ft-ot 1796/97-ben 89 000 Ft-ot tett ki. Hogy ezen belül mennyit tett ki a gyógyanyagok forgalmazása, arra sajnos nem áll rendelkezésre adat. Ugyanezen családi üzlet 80 évvel később 1876-ban kiadott árjegyzékében 38 oldalból 15 oldalt tesznek ki a gyógyárúk, a többi 23 oldalt a fűszer, vegyi és festékárúk adják.¹² Ez azt jelenti, hogy az üzlet cikklisztájának mintegy 40%-át teheték ki a gyógyászati anyagok

Ezek után lássuk az adatokat.

4 „doctor”

A Rickl József anyag- és fűszerkereskedésnek mind az 1795/96., mind az 1796/97. évi „Nyeresség-Veszteség számláján” szerepel egy „doctor” részére kifizetett illetmény, mégpedig a kereskedősegédével együtt.¹³ Ez az illetmény tekintélyes nagyságú: 400 Ft/év. A főkönyvelő ugyanakkor szintén 400 Ft-ot, egy segéd pedig 100 Ft-ot és kosztot kapott. Eza „doctor” valószínűleg diplomás gyógyszerész lehetett, aki a gyógyszeralapanyagokat, a vegyszereket, mérgek minőségét ellenőrizte, azokat kezelte, esetleg maga is készítette a gyógyszerfelésegeket.

⁸ Főkönyv 33. l. Ignaz Frost, Kecskemét folyószámlája. Soll: „1795. szept. 15. An Kecskeméter Handlung per übernehmen derselben (65,25) 2774.07 Ft. In Ius conto per simile (6) 300. — Ft”

⁹ Debrecen városi jkv. 1811. 423. l.: Helytartótanács leirata 1811. aug. 27. N° 21678. . . . „Kalmár Rickl József creditorainak f. e. okt. 7-ik napja rendeltetett concursualis terminusul.”

¹⁰ Debreceni rk. Szt. Anna plébánia halotti anyakönyve: 1812. szept. 15. „Rickl Joseph, özvegy, debreceni kereskedő 66 éves korában.”

¹¹ Ötvennégy db, a Rickl József cégnek szóló üzleti levél, számla, vámnyugta az 1787—1808 közti időszakból, köztük több példány „Frauen Catharina Rickl” címre érkezett. Továbbá „Generalausweis von anno 1795 bis anno 1797 von Joseph M. Diyack in Pest” c. könyvecske. Valamennyi a szerző tulajdonában.

¹² 1876. Fűszer-anyag- és festék-árúk árjegyzéke Rickl József Zelmöstől. Debrecenben.

¹³ L. a 11. jegyzet „Generalausweis” könyvecskében

Orvosok

Dr. Oesterreicher budai orvos.

A főkönyvben külön folyószámlája van 1796—1798 között. A Rickl József cég ez időben tőle szerzi be és forgalmazza a „csudasót” („sal mirabilis” az üzleti könyvben). Sőt 1798-ban újságban is hirdeti. Ő viszont cukor és kávé szükségletét biztosítja a Rickl üzletben.¹⁴ Valószínűleg azonos a későbbi balatonfüredi fürdőorvossal.

Gecse Dániel marosvásárhelyi orvos.

A marosvásárhelyi református kollégium nagy alapítványtevője. A pesti üzlet 40 forintot fizet ki az ő utasítására 1798. március 28-án, amivel aztán a kolozsvári fióküzletet terhel meg.¹⁵

Csanády (Weszprémi) István debreceni városi orvos.

A híres debreceni orvos a magyarországi orvosok kiváló életrajzírója. 1795. április 28-án a debreceni üzlet átad a pesti üzletnek az ő utasítására 355 forintot. A pesti üzlet ezzel az összeggel elismeri a debreceni fiókot.¹⁶

Pajler János Szabolcs megyei „chirurgus”.

Ráczfehértón (ma Újfehértó) lakik. A pesti üzlet 20 forintot vesz át részére nemes Neustädterné asszonytól, és kéri, hogy a debreceni fiók fizesse ki és szerezzé be a nyugtát tőle.¹⁷

Gyógyszerészek

Nemes Schwartner János Dániel miskolci gyógyszerész.

Saját külön folyószámlája van a Rickl cégnél 1794—1798 között. Több mindent vásárol, így 1798-ban nagyobb mennyiségű timsót. Általában váltóval fizet, pl. 1795-ben 445.19 Ft-ot, 1796-ban egyszer 700.46 Ft-ot, másszor 337.33 Ft-ot.¹⁸ 1787 áprilisában kéri Rickl Józsefné Katalin asszonyt, hogy az általa Bécsből hozatott árukat: 3, 4 és 6 „márkás” tégléket, feketeborsot, citromot, rozspálinkát és terpentint az első adandó alkalommal szállíttassa le Miskolcra.¹⁹ Ugyanez év őszén beszámol a miskolci vásárról, és közli, hogy Ricklné megbízottja által ott eladott áruk ellenértékét Kósa úr nála befizette. Együttal megkérdi, mi legyen sorsa a megmaradt árunak, végül sürgeti az ő saját számláján Bécsből várt további árujának — ha az megérkezett — elküldését.²⁰

Nemes rövidi Vozáry Dániel máramarosszigeti gyógyszerész.

1796—1798 között folyószámlája van a Rickl cégnél. Sót, antimont vásárol és egyéb meg nem nevezett árut.²¹ Antimont a Rickl cégen keresztül közvetlenül is kap 1798-ban a Pajutza-i (Erzsébetbánya, Baiuț) antimonbányából. 1795-ben két órát javítottatott Helbig pesti órásmesternél, aminek szállítási és pénzügyi lebonyolítását a Rickl cég végezte. 1790-ben pedig pénzt küld Bécsbe a Rickl cégen keresztül, és kéri a Bécsből rendelt áruját átvenni és részére leszállítani.²²

¹⁴ Főkönyv 162. l. „Doctor von Oesterreicher in Ofen”, folyószámla.

¹⁵ Főkönyv 196. l. Kolozsvári fióküzlet számláján. Életrajza: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása IV. köt. Maroszek, 137—139.

¹⁶ Főkönyv 22. l. Debreceni fióküzlet folyószámláján

¹⁷ A pesti üzlet eredeti levelében a debreceni fióküzlet részére 1803. szept. 4-ről.

¹⁸ Főkönyv: Daniel v. Schwartner folyószámláján több helyen

¹⁹ Eredeti levél 1787. ápr. 28-ról Rickl Józsefné Katalin asszonyhoz címezve.

²⁰ Eredeti levél 1787. okt. 27-ről ugyancsak Rickl Józsefné Katalin asszony címére.

²¹ Főkönyv 150. l. Samuel Vozáry de Rövid, Máramarossziget folyószámlája.

²² Eredeti levél 1790. ápr. 15. Rickl József pesti címére „Samuel Vozáry Apothekar” aláírással

Orczy Torquatus Alajos Irgalmas rendi perjel Nagyváradról.

1800 márciusában két kis hordót és egy ládát küld a debreceni fiókületbe, Pestre való szállítás céljából.²³ A perjel azelőtt Egerben volt, ahol az Irgalmas rend ottani nyilvános gyógyszerárának volt „provisora”. Mint ilyen 1791-ben segédlevelet állít ki Szénn Mihály gyógyszerészességé részére.²⁴

Gyógyanyagok

A Rickl József cég főkönyvében és fennmaradt üzleti irataiban számos gyógyanyagnak számító cikk szerepel, melyek listáját betűrendbe szedve az alábbiakban közlöm.²⁵

Alumen (timsó)	Ánizs
Antimon	Barackmag
Balsamum peruvianum (perui balsam)	Borax
Borkősav	Cantharides (körösbogár)
Cortex Chinae (kinafakéreg)	Cortex Winteriana (Winterfakéreg)
Cristal Tartari (kálium tartar. stíbiat. pur. cryst.)	Faolaj
Feketebors	Flores malvae (mályvavirág)
Flores papaveris (mákvirág)	Flores verbasci (ökörfarkkóró virág)
Gubacs	Halpikkely
Kénpor	Kénrúd
Keserűvíz	Lakmusz
Lenolaj	Nyúlhólyag
Oleum bergamotti (bergamoi olaj)	Oleum thymi (demutka, kakukkfű olaj)
Opium	Radix Angelica (angyalkafűgyökér)
Radix Galgant (galanyaggyökér)	Radix Jalappa (jalappagyökér)
Sal arcana dupli (kali sulf.)	Sal mirabilis (mirabile!) (Csudasó, galubersó)
Sassaparilla lunga (sarsapar. Smilax)	Semen amomi (szegfűbors)
Rozspálinka	Succ. liquirititia (medvecukornedv)
Theriac venetiana	Terpentinolaj
Választóvíz	Vitriol

Végül az edényzet: Ybbsi-olvasztótégely, francia gyógyszer-tégely, üveg poharak, 3, 4, 6, 8, 9 márkás tégelyek.

Forrásaim ezzel ki is merültek, mert a részleteket tartalmazó üzleti könyvek, mint a pénztárkönyv, napló és leltárak — sajnos — nem maradtak fenn. Így céлом nem is lehetett a gyógyárkereskedelemben való elmélyedés. Kizárólag az említett főkönyvben és mellékleteiben található orvosi és gyógyszerészeti vonatkozású adatokat szándékoztam közreadni, hogy ezzel is elősegítsem a hivatásos kutatók ilyen irányú munkásságát.

²³ Eredeti levél 1800. márc. 30. Rickl és Schmidt névre Debrecenbe.

²⁴ Budapesti Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Patikamúzeuma Okirat. Kelt Egerben 1791. szept. 29. „Ego Aloysius Torquatus Orczy in episcopale civitate Agriensi Fratrum Misericordiae Officina Publica Pharmaceutica Provisor. . .”

²⁵ A szerző kigyűjtése az 1. jegyzetben ismertetett üzleti főkönyvből és a 11. jegyzetben ismertetett üzleti iratokból.

FIALOWSKI LAJOS, MELIUS PÉTER HERBÁRIUMÁNAK ELSŐ KUTATÓJA

GRABARITS ISTVÁN

Melius Péter Herbáriumát még ma is körülengí az ismeretlenség homálya. Az egyre gyarapodó kutatások részben oszlatják a homályt, de ugyanakkor újabb és újabb kérdéseket állítanak. Száz éve, hogy elkezdődött az első komoly filológiai és botanikai értékelése. Mielőtt erről szólunk, előbb röviden áttekintjük a Herbárium utóéletét.

Melius félbemaradt és poszthumusz nyomtatásban napvilágot látott orvosbotanikai munkája 1578-ban került ki Kolozsvárott Heltai Gáspárné nyomdájából. Jelentőségét tekintve ma is az első nyomtatott magyar nyelvű botanikai, orvosi és gyógyszerészi munkának ismerjük. Megjelenése idejében sem volt kisebb jelentőségű, utánzóí, másolóí és kivonatolóí támadtak.¹ Ezek közül nyomtatásban is megjelent Beythe András füveskönyve. Nagymértékben elterjedt országszerte, ezáltal a népi gyógyászat egyik alapforrásává vált. Hogy milyen mértékben hatott arra, napjainkig még senki sem mérte fel. Megjelenése után másfél évszázaddal példányai már ritkaságszámba mentek. 1745-ben Torkos Justus János a Herbárium sok magyar növénynevét a hivatalos gyógyszernevek rangjára emelte, amikor is azokat a pozsonyi árszabásba felvette.² Újabb másfél évszázad alatt nemcsak a Herbárium, hanem még a pozsonyi árszabás is a feledés homályába merült. Ekkor, vagyis a múlt század vége felé, megjelenésének 300. évfordulója alkalmából készítette elő Fialowski Lajos a Herbárium második kiadását, ami sajnos nem valósult meg. 1936-ban Gombocz Endre botanikai szempontból értékelt a Herbáriumot,³ és megkísérelte a növénynevek azonosítását. 1962-ben az Orvostörténeti Közlemények tette közzé a Herbárium teljes szövegét.⁴ A szövegkísérő tanulmányokban ismét megjelent Gombocz Endre növénynév azonosítása; orvosi és gyógyszerészi szempontból nem történt előrehaladás. Kiadásának 400. éves évfordulójára, 1978-ban Bukarestben ismét megjelent a Herbárium, Szabó Attila szöveggyűjtésében, kitűnő tanulmányával és jegyzeteivel.⁵ Ez a munka ismét botanikai szempontú, azonban Gombocz Endre növénynév-azonosításait is kritika alá veszi, annál jóval többet mond.

¹ Melius Péter: *Herbárium*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Bukarest, 1979.

² Grabarits István: *A XVIII. századi magyarországi materia medica és annak értékelése*. (Gyógyszerészdoktori értekezés. Budapest, 1979. Ki.)

³ Gombocz Endre: *A magyar botanika története*. Bp. 1936.

⁴ *Comm. Ex Bibl. Hist. Med. Hung.* 23 (1962).

⁵ Vö. 1. jegyz.

Úgy tűnik, hogy Szabó Attila munkájával a Herbárium-kutatás elérte csúcspontját, az eddigi módszerekkel¹ tovább lépni nem lehet. Az alapos, orvosi szempontú kutatás továbbra is várat magára. A gyógyszerészi szempontú kutatás hiányát óhajtottam pótolni, amikor a Herbárium gyógyszerkincsét vizsgáltam.⁶ Az orvosi- és gyógyszerészi munkálatok még a növénynév azonosításhoz is nyújthatnak újabb adatokat.

A másik újabb eredményeket hozható út Fialowski Lajos száz évvel ezelőtti kéziratának megkeresése. Ugyanis az ő ismeretlen munkája ígéri a legteljesebb botanikai és kultúrtörténeti megfejtést. Ezenkívül ha megismerhetnénk módszerét, azon elindulva esetleg újabb eredményeket érhetnénk el. Gombocz Endre említett botanikorténeti könyvében olvashatunk először Fialowski ezirányú munkásságáról, amit azóta minden kutató idéz és átvész: „*Sajnos hogy Fialowski Lajos nagy szeretettel, még nagyobb pontossággal és szorgalommal megírt Melius-tanulmánya, melynek elkészítésére az Akadémia szólította fel, csak kéziratban maradt, sőt annak is nyoma veszett.*”⁷ Fialowski kéziratát a legilltetésebb helyen, az MTA Kézirattárában 1983. januárjában megtaláltam. Jelzete: RAL 807/1882.

Ez a kézirat csak töredékét tartalmazza mindannak, amit valójában Fialowski megírt, ezért a családi hagyaték után érdeklődtem. Ekkor segítségemre volt dr. Ritoók Zsigmondné, aki felkereste Fialowski leszármazottait, akiknél értékes hagyatékot talált és beszállította az MTA Kézirattárába. Segítségéért ezúton is köszönetet mondok. A Herbáriumra vonatkozó többi irat sajnos nincs ezek között, de erről majd a továbbiakban szólunk.

Ki is volt hát Fialowski Lajos? Botanikus és nyelvész, aki a keleti Galicia, Borscsöv helységében született 1846. december 5-én. Édesapja, Fialowski Vazul lengyel származású, édesanyja Kopál Franciska. Édesapjának Magyarországra való áthelyezése folytán a gimnáziumot Szombathelyen kezdte, Veszprémben és Kőszegen folytatta, majd Szombathelyen fejezte be. A bécsi egyetemen 1865—1870-ig természettudományi és nyelvészeti előadásokat hallgatott. Bölcsészdoktori címét 1877-ben a budapesti egyetemen szerezte. 1872-től a soproni városi főreáliskolában, majd 1884-től a budapesti V. kerületi katolikus főgimnáziumban volt tanár. Sopronban a város magyarosítása érdekében a művészeti körben és a magyar társaskörben tevékenykedett. Sopronban végezte a Herbárium-kutató munkáját. Beszélt magyarul, németül, lengyelül, fordított latinul, görögül, franciául, olaszul, angolul és értett cigányul. Az előkerült kézírata bizonyossága szerint írt arabul. Irodalmi tevékenysége főleg a botanika műnyelvének tisztázására irányult. 1906-ban zavarodott elmével nyugalomba vonult. 1909. május 30-án halt meg Budapesten.⁸

Nézzük, mit tartalmaz az előkerült Fialowski-kézirat és az azzal kapcsolatos korabeli levelezés. 1881-ben Fialowski beadvánnyal fordult az Akadémiához, amelyben mellékelte Melius Herbáriumának második, kritikai kiadásának tervezetét.⁹ Ebben azt ígéri, hogy a szöveg és a lajstromok azon év május végéig, a bevezetés és a hivatkozások augusztus végéig készülnek el. Arra kéri az Akadémiát, hogy a mű kiadási költségeihez járuljon hozzá ötszáz osztrák értékű forinttal segélyképpen, vagy vállalja el az Akadémia a kiadást és tiszteletdíj előleg fejében utalványozzon ötszáz osztrák értékű forintot. A kritikai kiadást 44 ív terjedelműre tervezte. A bevezetésben a következőket kívánta tárgyalni:

⁶ Grabarits István: Der Arzneischatz des Herbariums von Melius. *Veröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie*. V. Band 52. Stuttgart, 1983. 49—56.

⁷ Gombocz i. m. 31.

⁸ *Pallas Nagy Lexikona*. Bp. 1893—97.; *Révai Nagy Lexikona*. Bp. 1911—35.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1890—1914.

⁹ MTA Kézirattár, RAL 247:1881.

„*Melius életviszonyi általában. A 16-ik század szellemi műveltsége; általánosan elterjedt természettudományi fogalmak: balhit és babona: belenyugvás vagy tagadás; kutatások.*

Melius a vittenbergi egyetemen. Az egyetemi karok viszonyai s a hallgatók tanulási szabadsága. Az orvosi kar és tudományos működése: irodalmi tevékenysége és ösztönző befolyása. A tanulás nehézségei; a könyvek hozzáférhetősége és ára.

A debretzeni püspök mint emberbarát s orvos. Foglalkozott-e fűvészzel?

A Herbárium terjedelme, szerkezete s kútfejei. Eredeti munkának, fordítás, kivonat vagy compilációnak vehető-e? Van-e rendszer a munkában? Miért hiányoznak benne a növények bizonyos haszon-csoportjai? Milyen olvasó közönség számára készült e mű? A kornak tudományos színvonalán áll-e? Helyzete a babonával és kuruzslással szemben.

Szedés közben esett értelemzavaró sajtóhibák jegyzéke. A Herbárium nyelve és a somogyi, valamint a debreczeni tájszólás.

A szerző tudományos jellemének vonásai: elmélytség, helyes ítélet, lelkiismeretesség, igazságszeretet és fölvilágosodás. (Mindez adatokkal kimutatva).”

Ezt követte volna a kritikai szövegkiadás, tele jegyzetekkel, görög és latin betűs növénynevekkel. A harmadik részben a „lajstromokat” tervezte, ebben ígerte az előforduló fajokat Endlicher rendszerében felsorolva, majd latin-magyar és magyar-latin szótár és tartalommutató zárta volna a kritikai kiadást.

A kiadásra vonatkozó következő adat 1884-ből származik, Gyulai Pál aláírásával kivonat az Akadémia I. osztályának jegyzőkönyvéből:

„*Olvastatik Szarvas Gábor r. és Simonyi Zsigmond l. tt. véleménye a Mélius-féle Herbáriumról, a melyet Dr. Fialovszky Lajos új kiadásra ajánl a III-ik osztálynak, tudományos, irodalomtörténeti és nyelvészeti fejtegetések kíséretében. A munkáról mind a két bíráló elismeréssel szól. Dr. Fialovszky Lajos — úgy mondanak — a legrégebb növénytani munkának, Melius Péter Herbariumának szövegét kívánja kiadni, hozzá csatolva egy értekezést, melyben Melius életviszonyain kívül főleg a Herbariumnak kútfejével foglalkozik, hogy aztán ennek segítségével megfejtse mindazt, a mi Melius munkájában homályos. A föladat sikerült s a vállalat irodalom- és nyelvtörténeti tekintetben is örvendetes. Örvendetes, hogy egy háromszázados szöveget kapunk pontos és hű kiadásban, toll- és sajtóhibáknak óvatos és módszeres kijavításával, de legnagyobb nyereség nyelvészeti tekintetben az, hogy a Melius munkájában előforduló számos növénynév itt meg van fejtve, s ezzel világosság derül régi nyelvünk szókincsének egy jelentékeny részére. A munka tehát e szempontból is jó lelkiismerettel ajánlható a kiadásra.”¹⁰*

A kedvező vélemények ellenére mégsem lett a kiadásból semmi. Évek múlva újabb bíráló átdolgozásra javasolta a kéziratot: „*amely az eredetinek oldalról-oldalra hű másolatát marginális megfejtésekkel, lent a szöveg kritikájával és azonkívül igazoló magyarázatok fejezetével bővítve, valamint az eddigi bevezetést összevonva adja*”¹¹ Válaszlevelében Fialowski 1981 végére ígéri az átdolgozást.¹² 1892 májusában pedig maga Fialowski kéri a kézirat elkészülési határidejének módosítását, mert „a műnek eddigi figyelmen kívül hagyott részleteinek földerítésébe fogtam, nevezetesen: A herbáriumban foglalt latin növényneveket is átvizsgálom — továbbá a könyvben ajánlott egyéb orvosszereket is

¹⁰ MTA Kézirattár, RAL 982:1884.

¹¹ MTA Kézirattár, RAL 56:1891.

¹² Uo.

lajstromozom és magyarázom — végre pedig a szerző nyelvének somogyi és debreczeni sajátosságait állapítom meg, amelyek az egyes növény-nevek és nevezetek alakjának egy-
ségezésére útba igazítanak”.¹³ Mindezek elvégzését 1892. év végére ígérte Fialowski.

A Herbárium kiadásának előkészületeiről több adatunk nincs. A kéziratnak az a része, amelyet most bemutatunk, még 1882-ben készült. A hatalmas és ígéretes munka többi része sajnos nemcsak hogy elveszett, hanem kézírata is megsemmisült. A most előkerült Fialowski hagyatékából ugyanis ez derült ki. Egyik rokona, dr. Fialowski László valamikor összegyűjtötte Fialowski Lajos hagyatékát. A Herbáriumról a következőket írta: „*Végzetes tragédiája volt, hogy e hatalmas műve egyik megbetegedése alkalmával teljesen elpusztult. Betegsége alatt egyik lelkiismeretlen »rokon« házvezetőnője a téli időszakban az íróasztalon gondosan elhelyezett kéziratot használta fel kályhabegyújtás céljából.*

Súlyos egyéni tragédia volt ez a saját személye számára, aki értesülvén róla, megrendülve volt kénytelen tudomásul venni, hogy jóformán egy egész élet tudományos munkája pusztult el ez által. Lelkiületét ez annyira megviselte, hogy idegösszeroppanást kapott, melyből teljesen kigyógyulni nem is tudott többé.”¹⁴

A családban tehát ez a hagyomány volt a kézirat sorsát illetően. Hitelességét nincsen okunk kétségbe vonni. Az itt említett idegösszeroppanása és az életrajzából ismert 1906-os nyugdíjazása zavarodott elméje miatt érthető összefüggésben van.

Az előkerült kézirat 84 oldal terjedelmű és a kritikai kiadás tervezetének következő részeit tartalmazza. II. rész. A szöveg, 71 oldal terjedelemben. Címe: „Melius Péter Herbáriuma. Az eredeti szöveg, kútfőinek nyomozásával és az értelemzavaró sajtóhibák kiigazításával. Budapest 1882.” Heltai Gáspárné bevezetője után Fialowski saját megjegyzéseit közli a második kiadáshoz, amelyben az első kiadás sajtóhibáiról és más értelemzavaró hibák kijavításáról ír. A további szövegrész magában foglalja a Herbárium fákról szóló nagy fejezetét, az ígért szövegjavítással. Az egyes cikkelyek végén olvashatjuk Fialowski „szövegnyomozását”, magyarázatait és javításait. Szövegnyomozásában feltünteti, hogy a tárgyalt cikkelyt melyik forrásból vette Melius, pl. Lonicerustól vagy másoktól. Ezt bekezdésenként és mondatonként kimutatja. Pl. a „de Abiete” cikkely szövegnyomozása a következő: „*Lonicerus 35|B old. kezdődő cikkből való a jelen fejezetnek eleje és »hasznáiból« az első bekezdés; a második bekezdés a Galenusra való hivatkozással együtt Matthiolus munkájából származik (L. I. cap. 74. pag. 101.); a harmadik bekezdés Melius sajátja; a negyedik ismét Lonicerusból való 52|C oldalról, »de fungis« cikkből.*”

A harmadik rész címe: „A Herbáriumban előforduló növényfajok meghatározása”. Terjedelme 13 oldal. Az előző részben arab számokkal jelölte Fialowski azokat a növényeket, amelyekhez magyarázatot fűz itt, a harmadik részben. Sajnos nem öleli fel az összes fás növény — azaz 63 cikkely — anyagát, a 42. cikkelynél félbemaradt. E rész tartalomjegyzékében tervezi még:

1. A kimutatott fajok Endlicher rendszerében tekintettel a Magyar Pharmacopoeára.
2. A kimutatott fajok Linné szerint rendezve.
3. Latin névjegyzék.
4. Magyar névjegyzék.

E fejezet bevezetőjében írta le munkamódszeréről a legfontosabbakat. „*A szövegnek szóról-szóra, mondatról-mondatra és szakaszról-szakaszra való nyomozása azon meggyőző-*

¹³ MTA Kézirattár, RAL 84:1892.

¹⁴ Dr. Ritóók Zsigmondné írásbeli közlése a hagyaték alapján.

désre vezet, hogy **Mélius Herbariuma Lonicerus Ádám latin fűvészkönyvének, Dioskorides, Galenos, Theophrastos, Plinius, Columella, Fuchsius, Ruellius, Lonicerus János, Tragus, Mathiolus munkáinak, Lonicerus Ádám német fűvészkönyvének adataival és saját megjegyzéseivel bővített kivonata.**

Ennélfogva tulajdonképpen való földadatunknak megoldására is a történelmi összehasonlítás útját fogjuk választani. Mivel a *Herbarium Lonicerus Ádám* (lásd életrajzi s irodalmi viszonyait az I-ső részben) latin fűvészkönyvének kivonata, amiről már a cikkek egymásutánja is tanúskodik, azért az egybevetést a közlött görög—latin növénynevek, különösen pedig a műben közlött fametszetek alapján úgy végezzük, hogy *Lonicerus* kút föire visszamegyünk. Ezek kétfélék, egyrészt a *classica* írók, másrészt a *humanisták* fűveskönyvei.

A *classicus* írók munkáiban foglalt növényeket több újabbkori tudósnak sikerült meghatározni; kivált Sibthorp, Sprengel, Fraas és Heldreich tűnnek ki.

A *humanisták* fűveskönyveinek alapja *Dioscorides* lévén, a megfejtés, úgy látszik, egyszerűen az előbb említettekből végezhető. Azonban ez csak kevés esetben vezet helyes eredményre. A *humanisták* t. i. mohón ragadták meg a *classica* írók műveiben főlhalmozott kincseket, de eredetüket nem igen kutatván a legtöbb esetben azt hitték, hogy a régiek növényei nálunk is megvannak. Így történt, hogy a *classicus* neveket, melyek nagyjából csak Dél-Európai fajokra illenek, a Közép-Európaiakra ruházták. Még hozzá minden egyes írónak más a véleménye, úgy a fölismerés nagyon megnehezül. Szerencsének mondhatjuk, hogy a legtöbb esetben a belemagyarázott növény rajzát is közlik; de a fametszetek néha oly gyarlók, hogy a fölismerés nem mindig sikerül.

Ezen nehézségeket már a 16. század is érezte s leküzdésükre számos hivatott férfit vállalkozott. Különösen *Mathiolus* kutatásai és *Casp. Bauhinus* összehasonlításai nyújtanak egy kis világosságot. Az utóbbi kiadta *Mathiolus* művét saját egybevetésével bővítve; munkája az egész *humanista* irodalomban igazíthat útba, minek folytán a meghatározás nagyot halad.

Azonban számos eset nehézségei elől ők is kitértek, minélfogva a meghatározás munkájának teljesítésére más eszközökhöz is kell fordulnunk. Ilyenek a szótárak és névjegyzékek, melyek a fogyatkozásokkal teli leírás és a gyarló rajznak összeegyeztetésére és fölismerésére vezetnek.

De még ezután is marad elég homályos adat. Tehát ismét új eszközök után kell nyúlni Ilyen a nép orvostudománya, mely évszázadok óta nem haladt. A Nyelvörben közlött népnyelvi adataink gyűjtése alkalmával számos *Mélius*-féle növénynévre bukkantunk, melyet a kút fökben tett keresés után meg is fejtettünk. Tehát volt reményünk, hogy e módon a még hátralévő nehézségeket is leküzdhetjük; azonban a követett eljárás hosszadalmassága épen semmi arányban sem áll az elért eredmény parányiságával. Ismét más eszközökért kell folyamodnunk.

Talán az orvosság-irodalom nyújthat segítséget.

Sokáig kerestünk *medico-pharmaceuticus* művet, mely a nép, vagy mondjuk, a *humanisták* orvosság-gyűjteményét tárgyalja. Hasztalan fordultunk az angol, francia, német irodalomhoz: ott csak a mai színvonal talál méltatásra. A csüggedéshez már közel állottunk.

Ekkor történt, hogy *Ujváry Béla* és *Moller Ede* sopronyi tisztársaim és barátaim megindították a „Külföld” című általános irodalom-ismertető vállalatot, amelyben nekem is jutott egy kis osztályrész; többek között a lengyel irodalom. Belenyúltam, és megtaláltam azt amit keresve kerestem. Megismerkedtem *Cservjakovszki* (lengyel helyesírással **Czerwiakowski**) orvosi botanikájával mely különösen a középkori fűveskönyvek s a *humanista* orvosságkönyvek anyagával foglalkozik. Mekkora volt örömem, midőn értesültem, hogy a 16. század lengyel fűvészei, nevezetesen *Falimirus*, *Lovics* (*Lowicz*), *Spicinski*, *Siennik*, *Schneeberger*,

Uzsendov (Urzendow), és Syrenski nagyobb részét szintén Lonicerus, tehát Melius kútfeje után dolgoztak! És Cservjakovszki az ő műveikben foglalt növényneveket közli lengyel és latin nyelven és meg is állapítja. Új világ tárult föl előttem, a mely munkám fáradalmaim, annyiszor hasztalan fáradalmaim elfeledteté velem. Hogy a következő lapokon közlött növénynevek meghatározását végezhetém, épen a nevezett műnek köszönhetem.

Még csak azt kell kimutatnom, milyen eljárást követek a jelen munkában. A meghatározást mindenek fölött a Melius-Lonicerus-féle leírás és a Lonicerus-féle fametszet alapján kezdem meg, s úgy vetem egybe a classicaí művek magyarázóinak, a humanisták, és végre Cservjakovszki megfejtéseivel. Ha az összes meghatározások megegyeznek, a hely kimélése céljából csak Lonicerusra hivatkozom. Azon esetben, ha a meghatározások eltérnek, szükségességnek tartom a kútfők idézését. Tulajdonképen való czélomnak megfelelőleg azon növényt, melyet Meliusénak ismerek föl, ritkítva írom.” (Kiemelések Fialowskitól).

Módszerét azóta sem követte senki. Pedig azon megállapítása, hogy Melius művének alapforrása Lonicerus könyve, az irodalomból 1885 óta ismeretes.¹⁵

Melius a fás növényekről igen szűkszavú kivonatolást készített. Mint tudjuk, később egyre bővült fejezeteinek terjedelme. Fialowski e rövid cikkelyekben hat helyen mutatta ki Melius saját betoldásait. Ezek a következők:

De malo Cydonia: „*Te paraszt ember süsd meg és úgy egyed az zabálódás után.*”

De Oliva: „*Az levelét ha borban egy hétig áztatod az után az succusát vészed, kifacsarod, igen jó var ellen, vért állat, szemet tisztít, folyó fület gyógyít.*”

De Pruno: „*Azért, míg nyers az kökény, szed meg, ugyan azon haszna ha meg töröd, az borban veted. Ha az nyarlot bort két óráig erőssen zúrbold, az után négy pint vizet tölcz belé az nagy hordóban, két süeg fővént, az kisebb hordóban egy füeggel, zárd bé a száját, meg gyógyúl.*”

De Prunis: „*száraz violát*”. Egy recept komponenseit növelte ezzel Melius.

De Musco: „*Te is kösd a sebre, töld orrodban az fa mohot vért állat, belső véredet meg állatya ha megiszod.*”

De Cedro: „*Cedrus az az, Mag termő magas és ió szagú Juniperus, ez olyan mint az magas gyalog főnyű csak hogy erős fa. Mint az Lutz főnyű olyan fel nő, de szinten olyan mint az magas gyalog főnyű. Az Isten hazát á Salamon templomát ezzel bélettéc meg; David király ebből czináltatott volt hazat; ió szagú mint az főnyű mag.*”

Fialowski kéziratában egyrészt ez a szövegnyomozás a legfigyelemre méltóbb. Eddig ismeretlen is volt előttünk és azóta sem választotta senki ezt a kutatási módszert. Igen jelentős másrészt a növények neveinek fajok szerinti leírása. Igaz, hogy Gombocz Endre, kiváltképpen Szabó Attila hasonló eredményekre jutott, mégis Fialowski — az elsőségen kívül — alapossága és hatalmas tudása kitűnik ebből is. Táblázatba foglaltuk annak a 41 növénynek a rendszertani nevét — a Herbárium első 41 fejezetének fás növényeit —, amelyeket Fialowski kézírata tartalmaz. Összehasonlításul feltüntetjük Gombocz Endre és Szabó Attila eredményeit.

Fialowski azonban nemcsak a címszavak, illetve leírások növényneveit adja meg mai néven, hanem az „orvosszerek”, azaz a gyógyszerek komponenseinek növényeit is azonosítja. A fás növények között a rövid cikkelyek miatt ezek kevés számban fordulnak elő.

¹⁵ MTA Matematikaí és Természettudományi Osztályának Értésítője. II. köt. 1884—85. 19—22.; Természettudományi Közlöny. XXIV. 1892. 270—271.

Feltételezhetjük, hogy a teljes kéziratában minden növényi gyógyszerkomponenst megfejtett. Erről azért is fontos beszélni, mert a szöveg közben előforduló növénynevekről azt állította Natter-Nád Miksa, hogy azokat Lonicerus más fejezeteiből dolgozta be Melius.¹⁶ Íme Fialowski már 80 évvel korábban jól ismerte a Herbárium orvosbotanikai műfaját, ami tele van gyógyszerelőíratokkal.

*

Fialowski Lajos eddig elveszettnek vagy lappangónak hitt kézírata egy részét megtaláltam és itt bemutattam. Sajnos ez csak töredéke az egésznek, a Herbárium 233 fejezetéből csak 63-at tartalmaz, szövegekritikával és a növények rendszertani egységek szerinti azonosításával. A tervezet alapján megismerhetjük Fialowski Lajos szerteágazó és alapos tudását és munkásságát. Elsajátíthatjuk munkamódszerét. Bepillantathatunk megsemmisült életművébe. Tragédiája a magyar tudománytörténet tragédiája. Ha munkája fennmaradt illetve napvilágot látott volna, a magyar botanika- és orvostörténelem magasabb színvonalú művelésére taníthatott volna évszázada.

F Ü G G E L É K

A Herbárium első 41 fejezetének növénymeghatározásai

	Fialowski L. 1882	Gombocz E. 1936	Szabó A. 1979
1	<i>Pyrus communis</i> L. és <i>P. achras</i> Gaertn.	<i>Pirus sativa</i> Lam. et DC.	<i>Pyrus domestica</i> Medik.
2	<i>Morus nigra</i> L. („ <i>Lonicerus a M. albat</i> <i>semmi esetre sem ismer-</i> <i>hette</i> ”)	<i>Morus alba</i> L. és <i>M. nigra</i> L.	<i>Morus</i> sp. („ <i>a szöveg alapján nem</i> <i>dönthető el nigra v. alba,</i> <i>ezért a fajig menő azono-</i> <i>sítás nem indokolt.</i> ”)
3	<i>Ficus carica</i> L.	<i>Ficus carica</i> L.	<i>Ficus carica</i> L.
4	<i>Mespilus germanica</i> L.	<i>Mespilus germanica</i> L.	<i>Mespilus germanica</i> L.
5	<i>Prunus avium</i> L. és <i>P. ce-</i> <i>rasus</i> L.	<i>Prunus avium</i> L.	<i>Prunus avium</i> L. és va- rietasai
6	<i>Cornus mascula</i> L.	<i>Cornus mas</i> L.	<i>Cornus mas</i> L.
7	<i>Persica vulgaris</i> Mill. és <i>Armenica vulgaris</i>	<i>Prunus persica</i> L.	<i>Prunus persica</i> (L.) Batsch. = <i>Persica vulgaris</i> Mill.
8	<i>Citrus medica</i> L.	<i>Citrus medica</i> L.	<i>Citrus medica</i> L.
9	<i>Citrus aurantium</i> L.	<i>Citrus aurantium</i> L.	<i>Citrus aurantium</i> L.
10	<i>Punica granatum</i> L.	<i>Punica granatum</i> L.	<i>Punica granatum</i> L.
11	<i>Cydonia vulgaris</i> L.	<i>Cydonia oblonga</i> Medic.	<i>Cydonia oblonga</i> Mill. = <i>C. vulgaris</i> Pers.
12	<i>Phoenix dactylifera</i> L.	<i>Phoenix dactylifera</i> L.	<i>Phoenix dactylifera</i> L.
13	<i>Vitis vinifera</i> L.	<i>Vitis vinifera</i> L.	<i>Vitis vinifera</i> L.
14	<i>Vitis labrusca</i> L.	—	<i>Vitis sylvestris</i> Gmel.
15	<i>Olea europaea</i> L.	<i>Olea europaea</i> L.	<i>Olea europaea</i> L.
16	<i>Laurus nobilis</i> L.	<i>Laurus nobilis</i> L.	<i>Laurus nobilis</i> L.
17	<i>Buxus sempervirens</i> L.	<i>Buxus sempervirens</i> L.	<i>Buxus sempervirens</i> L.
18	<i>Juniperus sabina</i> L. és <i>J. tamariscifolia</i> All.	<i>Juniperus sabina</i> L.	<i>Juniperus sabina</i> L.
19	<i>Cupressus sempervirens</i> L.	<i>Cupressus sempervirens</i> L.	<i>Cupressus sempervirens</i> L.

¹⁶ *Comm. Ex Bibl. Hist. Med. Hung.* i. m. 341—357.

(táblázat folytatása)

	Fialowski L. 1882	Gombocz E. 1936	Szabó A. 1979
20	<i>Juniperus communis</i> L.	<i>Juniperus communis</i> L.	<i>Juniperus communis</i> L.
21	<i>Vitex agnus castus</i> L.	<i>Vitex agnus castus</i> L.	<i>Vitex agnus-castus</i> L.
22	<i>Salix caprea</i> L.	<i>Salix</i> sp.	<i>Salix</i> sp.
23	<i>Populus alba</i> L. és <i>P. nigra</i> L.	<i>Populus alba</i> L. és <i>P. nigra</i> L.	<i>Populus alba</i> L. és <i>P. nigra</i> L.
24	<i>Alnus glutinosa</i> L.	<i>Alnus glutinosa</i> L.	<i>Alnus</i> (<i>glutinosa</i> Gaertn.)
25	<i>Ulmus campestris</i> L.	<i>Ulmus glabra</i> Mill.	<i>Ulmus</i> sp.
26	<i>Amygdalus communis</i> L.	<i>Prunus communis</i> (L.) Arcang.	<i>Amygdalus communis</i> L. = <i>P. comm.</i> (L.) Arc.
27	<i>Juglans regia</i> L.	<i>Juglans regia</i> L.	<i>Juglans regia</i> L.
28	<i>Corylus avellana</i> L. a „veres”: <i>C. tubulosa</i> W.	<i>Corylus avellana</i> L.	<i>Corylus avellana</i> L. a „veres”: vagy a vörös levelű, vagy a piros belű
29	<i>Staphylea pinnata</i> L. ill. <i>Pistacia vera</i> L.	<i>Staphylea pinnata</i> L.	<i>Pistacia</i> sp.
30	<i>Castanea vesca</i> Gartn.	<i>Castanea sativa</i> Mill.	<i>Castanea sativa</i> Mill.
31	<i>Quercus pedunculata</i> Willd., <i>Q. sessiliflora</i> és még 3 fajta	<i>Quercus robur</i> L., <i>Q. sessiliflora</i> Salisb., <i>Q. ceris</i> L.	<i>Quercus</i> sp.
32	<i>Quercus cerris</i> L.	külön nem írja, lásd előzőt	<i>Andricus quercuscalicis</i> Burgsd.
33	<i>Fagus silvatica</i> L.	<i>Fagus silvatica</i> L.	<i>Fagus silvatica</i> L.
34	<i>Carpinus betulus</i> L.	<i>Carpinus betulus</i> L.	<i>Carpinus betulus</i> L.
35	<i>Tilia parvifolia</i> Ehrh.	<i>Tilia platyphyllos</i> Scop.	<i>Tilia</i> sp.
36	<i>Betula alba</i> L.	<i>Betula pendula</i> Roth.	<i>Betula pendula</i> Roth.
37	<i>Picea vulgaris</i> Link. <i>Pinus cembra</i> L.	<i>Picea excelsa</i> (Lam. et DC.) Lk.	<i>Picea abies</i> (L.) Karst.
38	<i>Abies pectinata</i> DC. és <i>Larix europaea</i> L.	<i>Abies alba</i> Mill., <i>Larix decidua</i> Mill.	<i>Abies alba</i> Mill. <i>Larix decidua</i> Mill.
39	<i>Pistacia terebinthus</i> L.	<i>Pistacia terebinthus</i> L.	<i>Pistacia terebinthus</i> L.
40	<i>Acer platanoides</i> L. de <i>A. pseudoplatanus</i> is lehet, a fodor jávor: <i>A. campestre</i>	<i>Acer pseudoplatanus</i> L.	<i>Acer pseudoplatanus</i> L.
41	<i>Calluna vulgaris</i> Salisb.	<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull.	<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull.

K Ö N Y V S Z E M L E

Baur, Otto—Glandien, Otto (Hrsg.): *Zusammenhang. Festschrift für Marielene Putscher*. Bde 1—2. Köln, Wienand Verlag, 1984. 1024 S., Illustr.

Az orvostörténelem az a bűvös kapocs, amely e két kötet 14 országból érkező, 9 nyelven írott 50 tanulmányát összeköti. A cikkek középpontjában az ember áll, aki nemcsak tárgya a medicinának, hanem a kultúra és tudományok hordozója és fejlesztője, akinek fizikai és lelki megtartásáért minden igyekezet szól. A természettudományok és szellemtudományok az ókortól napjainkig képezik a feldolgozások témáját, amelyek bár a művészetek és pszichiátria, a botanika és materia medica köntösében, a szűkebb szakterület egy-egy problémáját tárják fel, mégis összefüggéseket láttatnak, amelyek az árnyaltabb megértést segítik elő. Az orvosetika egy-egy kérdése a népi gyógyászat vagy vallástörténelem vetületében ugyanolyan fontos információkat közvetít, mint modern korunk pszichoszomatikus betegségeinek vagy azok okának kutatása, mert mindegyik a társadalom kulturális és szellemi életébe enged bepillantani és az emberi tartás közvetlen vagy közvetett megnyilvánulása. Ezek az „összefüggések” arról is meggyőznek bennünket, hogy az orvostörténelem nemcsak permanens folyamat, hanem útmutató erővel is hatott az ókortól napjainkig.

A szerzők a nemzetközi orvostörténész-társadalom kiváló kutatói, akik adalékkal köszöntik az orvos- és művészettörténészt, a kölni egyetem professzorát: Marielene Putschert.

Rákóczi Katalin

Blankenburg, Vera von: *Heilige und dämonische Tiere*. Zweite Auflage. Köln, Wienand Verlag, 1975. 366 p., 104 p. ill.

Az először 1943-ban megjelent alapvető kultúrtörténeti alkotás új szakirodalommal kiegészített utánnomása lenyűgöző olvasmány a laikus számára is. Noha a szerző nem mentes a túlzott germán önértéztől, hatalmas tudása, ragyogó asszociációs képessége és gondolkodásának szigora megóvta művét az avulástól. A könyv elsősorban a kora középkori állatszimbolika stílus- és jelentéstörténetével foglalkozik. Arra keres választ, vajon e kora középkori állatábrázolások pusztá díszítőelemek vagy sokjelentésű, összetett jelek-e inkább, s válaszával azt igyekszik bizonyítani, hogy a szemlélt építészeti, iparművészeti, vagy épp irodalmi motívumok mithológiai, sőt gyakran kozmogóniai, világszemléleti jelentést hordoznak. A könyvet olvasva ráébredünk, hogy a mi világunk szegényességének oka talán épp tárgyaink, s tárgyainkhoz kapcsolt képzeink jelentéstelenségében, vagy egységükében rejlik, s arra is rájövünk, hogy a képi, mitikus gondolkodás, ha nem

is tett lehetővé sok, mai életünkhöz nélkülözhetetlen fölismerést, bizonyos tekintetben gazdagabb és kielégítőbb képet adott a világról, mint az a gondolkodásforma, amellyel ma élünk.

A nagyszerű munkát 180 fekete-fehér fotó, részletes és többszemponútú irodalomjegyzék, tárgy- és helynévmutató egészíti ki.

Magyar László

Bracciolini, Poggio: *Lettere*. I. Lettere a Niccolò Niccoli, II. Epistolarum familiarium libri. A cura di Helene Harth. Firenze, Leo.S. Olschki editore, 1984. 2. kötet. 254 p. 476 p.

Gian Francesco Bracciolini (1380—1459) — közismertebb nevén Poggio — a humanizmus és a reneszánsz első nagy tudósainak egyike. Változatos életét utazással és kutatással töltve, többek közt Lucretius és Statius újrafelfedezésével gazdagította az európai kultúrát. Utazásai s a pápai udvarhoz fűződő kapcsolatai révén sok kiváló személyiséggel került kapcsolatba, s e kapcsolatát kora lehetőségei szerint főként levelezéssel tartotta fenn. Fenn tartotta, hiszen levelei általában a szellem magasabb régióiból veszik tárgyukat, kuriozitások, szellemes eszmefuttatások, szellemtörténeti dokumentumok kincsházái, iróniájuk, bölcsességük s eleven hangjuk nagy hatással volt a reneszánsz tudós-level kedvelt műfajára, melyet aztán Erasmus vitt tökélyre. Az írások — részint a bennük említett személyek, részint a megfogalmazott gondolatok révén — tudománytörténeti értékkel is bírnak. A kiadás az eredeti latin szöveget tartalmazza, részletes kritikai apparátussal ellátva, olasz nyelvű bibliológiai, szövegtörténeti bevezetővel. A sorrendet az időrend határozza meg. A tájékozódást több, különféle szempontú tárgy- és névmutató segíti. Az első kötet Niccolò Niccolihoz, az ismert humanistához, a második a családtagokhoz írott leveleket foglalja magába.

A szép és áttekinthető kiadás a szöveget gondozó Helene Harth és az Olschki kiadó közös munkáját dicséri. Reméljük, lesz még folytatása is.

Magyar László

C. H. Brock (ed.): *William Hunter 1718—1783: A Memoir by Samuel Fort Simmons and John Hunter*. Glasgow, University of Glasgow Press, 1983. 81 p., 13 ill.

William Hunter halálakor a Society of Collegiate Physicians melynek Hunter tagja és elnöke is volt (a Royal College of Physicians szigorúan csak oxbridge-i diplomásokat fogadott be) felkérte S. F. Simmons-t egy emlékbeszéd megírására, ami elhangzott és ki is nyomtatták, azóta is fő biográfiai forrás. 1965-ben egy példány, aukcióról, a glasgow-i egyetemre került, és kiderült, hogy a széljegyzetek John Hunter kézírásával azonosíthatók, kiegészítések egy meg nem valósult következő kiadáshoz.

William Hunter híres anatómiai magániskolát tartott fenn Londonban, vagyonát pedig a glasgow-i egyetemnek ajándékozott múzeum felállításába ölte, mely a híres saját készítésű anatómiai preparátumokon kívül a legkülönfélébb gyűjteményeket tartalmazza (görög érmék, kagylók, rovarok, ásványok, könyvek).

A kötet első felében a Simmons—John Hunter féle memoárt találjuk, ezután néhány, sajnos nagyon rossz minőségű fekete-fehér kép következik, majd a kötet másik felét Brock alapos és igen élvezetes kiegészítő tanulmánya teszi ki.

Bánóczy Erika

Brödner, E.: *Die Römischen Thermen und das antike Badewesen. Eine kulturhistorische Betrachtung.* Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983. 306 p., 80 T.

Jóllehet számtalan tanulmányt írtak már e tárgyról, ám az antik fürdők történetét összefoglaló munkában eddig még nem olvashattuk. E. Brödner könyve tehát a kultúr-történetírás kevés, s ezért annál értékesebb úttörő alkotásainak egyike. A szerző két irányból — régészeti és történeti szempontból — közelíti meg anyagát. Általános bevezető után tekinti át a birodalom fürdőinek történetét, osztályozza és bemutatja az antik fürdő-típusokat (építészeti, technikai, a használat és a fenntartó, építő intézmények szempontjából egyaránt), majd a fürdőknek a római város életében vitt szerepét igyekszik meghatározni, gondos elemzésekre támaszkodva. Egyes nevesebb s nagyobb fürdőkre szinte külön monográfiát szánva követi végig a fürdőügy alakulását a bizánci, majd iszlám kultúrájú utódállamokban is.

A lenyűgöző anyagismeret és áttekintőképességet bizonyító, s ugyanakkor élvezetesen olvasmányos könyvet a fürdőkkel kapcsolatos terminus-technicusok szótára, komoly irodalomjegyzék, tárgy- és névmutató, továbbá 80 fekete-fehér fényképtábla s számos rajz kerekíti teljes egészé.

Ez a mű a következő évek egyik sokszor forgatott és idézett alapl munkája lesz.

Magyar László

Brunnert, Klaus: *Nostalgie in der Medizin.* (Düsseldorfer Arbeiten zur Geschichte der Medizin, Bd. 58.) Düsseldorf, Triltsch Verlag 1984. 339 p.

A honvág — orvosi terminológiája „nosztalgia” — első diagnosztikája a 16. századból való, és szorosan összefonódott a hadtörténelemmel. A svájci zsoldosok körében vált ismertté; félelmetes svájci betegségeként emlegetve, a pestissel került egy kategóriába. Gyökereit a zsoldosok és katonák alkalmazkodásának hiányában, a kiszolgáltatottságuk, létbizonytalanságuk elleni tudatos vagy ösztönös tiltakozásában kell keresnünk. A harmincéves háború idején már Európa minden hadseregében ismertté vált e betegség, amely járványokkal tarkítva, a rossz időjárás viszonyai között súlyosbodott és katasztrofálissá vált, amikor a hadiszerecsse elpártolt a seregtől. E nosztalgia felszámolására nem alakult ki egységes vélemény, a gazdag korabeli szakirodalom azonban arra enged következtetni, hogy minden országban komoly figyelmet igényelt. A 18. században kezd visszafejlődni, a 19. században eltűnik, majd napjainkban ismét jelentkezett igen nagy erővel és nem hadseregben, hanem szélesebb társadalmi bázison.

A szerző a korabeli szakirodalmat összegyűjtve, csoportosítva, értékelést ad e sajátos betegségről, annak társadalmi és politikai hátteréről a mai pszichiátriai felfogás szerint. A történeti áttekintés mellett elemzi magát a betegséget is, annak szimptomáit, a prevenciót és terápiát is. Elsősorban a hadseregbeli jelentkezésre figyel, de rámutat arra is, hogy a napjaink segéd munkásai, önkéntes emigránsai körében honos „gyökértelenségi depresszió” és a súlyos öngyilkossági hullámok is ide sorolhatók. A nők körében sajátosan jelentkezik.

A könyv tudományos elmélyültséggel készült. A szűkebb pszichiátriai és orvostörténelmi aspektusok mellett irodalmi, zenei és nyelvészeti vonatkozásokat is közöl, élvezetes mű, általános érdeklődésre tarthat számot.

Rákóczi Katalin

Cartensen, Gert—Schadewaldt, Hans—Vogt, Paul: *Die Chirurgie in der Kunst*. Düsseldorf—Wien, Econ, 1983, 206.

Rendkívül látványos és szakmai szempontból alapos feldolgozás látott napvilágot az „Econ” gondozásában az orvoslás és a képzőművészet találkozási területéről, amely a sebészet és a sebész tevékenységének ábrázolását választotta témájának. A legkorábbi ábrázolásoktól korunkig követik nyomon — falfestmények, festmények, domborművek, szobrok, mozaikok, metszetek, grafikák bemutatásával — a sebészetet a képzőművészetben.

A történeti korszakokat orvostörténeti bevezetés után tárgyalják, külön hangsúlyt fektetve az illusztrációs anyagon látható sebészi tevékenység megmagyarázására, az eszközök jelentőségére stb. A tárgyalt alkotások művészettörténeti értékelését is megtaláljuk, a szerzők pontosan elhelyezik az egyes alkotásokat nemcsak az orvos-, hanem a művészet-történetben is.

Kapronczay Károly

Charap N. P.: *Die Entwicklung der Zahnmedizin in Siebenbürgen und im Banat*. (Med. dent. Diss.) Hundt Druck, Aachen, 1984. 165 p., 17 ábra

A disszertáció szerzője marosvásárhelyi születésű, 15 éves korában szüleivel az NSZK-ba települt, tanulmányait Bukarestben kezdte és Bonnban folytatta ill. fejezte be. Értekezésének tárgyválasztását nyilván ezek a körülmények is befolyásolták. Értekezésében összegyűjtötte a történelmi Magyarország első világháború után Romániához csatolt területének a fogorvostörténelmi irodalomban található adatait. Ezeket egészítette ki egykori újságok fogorvosi hirdetéscinek, erdélyi levéltáraknak és románnyelvű közleményeknek adataival. A hirdetésekben fény derül a fogorvosok teljesítményére. Gyakran hivatkozik az erdélyi származású, NSZK-ban élő *Huttmann A.* 1961 és 1962-ben Brassóban tartott fogorvostörténelmi tárgyú előadásaira, amelyek nyomtatásban nem jelentek meg. Az értekezés révén így *Huttmann* számos értékes adata hozzáférhetővé válik. Ugyancz vonatkozik *Orbán J.*-nek a kolozsvári orvosi kar történetével foglalkozó értekezésére, amely nyomtatásban eddig ugyancsak nem jelent meg.

Charap dicsérendő szorgalommal összegyűjtötte és közli művében az erdélyi helységekben fogászati (fogorvosi) gyakorlatot folytatók fellelt adatait. Feltehetően a felsoroltak számának szaporítása végett számos olyan személy is szerepel, akiknek — különböző okoknál fogva — nem volna helye az értekezésben.

A tárgyalás során igyekeznek különválasztani az erdélyi születésűeket (vagy annak véltek), az Erdélyben vándor (utazó) gyakorlatot folytatókat és a letelepedetteket. Ez utóbbi két csoport kettéválasztása alig lehetséges, mert a letelepedett fogászok is utazgattak időnként. A felsoroltaknak csak egy része orvostudor vagy egyetemen képesített fogászmester, sok közülük a fogpótlást és kezelést végző, bizonytalan előképzettségű, feltehetően fogtechnikus. Értékes része az értekezésnek, amely egy-egy város, így Kolozsvár, Brassó, Nagyszében, Arad, Szászváros, Temesvár, Lugos és Marosvásárhely fogorvosával foglalkozik, és ennek kapcsán a magyar fogorvos-történelemben már nyilvántartott személyekről újabb, eddig nem ismert adatokat közöl. Foglalkozik még több magyar (erdélyi) származásúnak vélt, a pesti egyetemen képesített fogással, akik Bukarestben folytattak gyakorlatot. Az értekezést 130 forrásművet felsoroló irodalom, jól használható biográfiai adatokat is feltüntető névmutató és német-román-magyar városnévjegyzék egészíti ki.

A disszertáció felsorolt értékeit sajnálatos módon csökkenti számos téves adat és igen sok pontatlanság. Ez azért sajnálatos, mert a magyar fogászat történetének ilyen adatai, világnyelven megjelenve, átkerülhetnek további művekbe, és a tévedések láncreakcióját indíthatják meg. A kifogásolható adatok közül csak néhányat emelek ki. Nincsen alapja az állításnak, hogy *Carabelli György* az első bécsi fogorvos professzor erdélyi születésű. *Carabelli* 1787-ben Pesten született a magyar és osztrák orvostörténelmi kutatások szerint. Az 1831-ben nyert magyar nemessége szerint előnevét *Lunkaspric*, Bihar megyei falu után kapta. Téves az az állítás, hogy *Höncz Kálmán* professzor, a kolozsvári Stomatológiai Klinika első igazgatója „Száj- és fogbetegségek” címmel 1894-ben „kézikönyvet” írt volna. *Höncz* a fenti címmel csak rövid népszerű munkát írt. Bántó pontatlanság a gyakori budapesti jelző használata a Buda és Pest egyesítése (1872) előtti időkkel kapcsolatban. (Pl. Budapesti Egyetem, Pesti Egyetem helyett.) Ugyancsak helytelen a stomatológia, stomatologus szavak használata az 1880-as évek előtti történésekkel kapcsolatban, mert ezt a kifejezést *Magitot* francia fogorvos tanár csak a 80-as években kezdte ajánlani és az 1890. évi berlini kongresszus fogadta el.

Összegezve, a tévedésektől és pontatlanságoktól eltekintve, becslést érdemlő munka *Charap* disszertációja, mert fogorvostörténelmünket számot eddig nem ismert adattal gazdagítja.

Huszár György

Corsi, P.—Weindling, P. (eds.): *Information Sources in the History of Science and Medicine*. London, Butterworth, 1983, 531 p., 10 ill.

A szerkesztők a tudomány- és orvostörténet rohamosan szaporodó irodalmának áttekintéséhez nyújtanak segítséget. Az egyes részterületek bibliográfiáját az adott terület egy-egy jeles szakértőjének összefoglaló esszéje vezeti be. Az első rész fejezetei a tudománytörténet és orvostörténelem fejlődésével, jellemzőivel, társtudományokkal való kapcsolataival foglalkozik; a második rész a tájékoztató irodalomban kíván eligazítani, a harmadik rész foglalkozik az egyes tudományágak történetével hangsúlyozva az orvostörténelem speciális státusát, társadalomtudományokkal való kapcsolatát, míg a negyedik részben kapott helyet az Európán kívüli területekre vonatkozó irodalom. A nemzetközi és fontosabb nemzeti szakfolyóiratok listája (köztük a *Communicationes*) és tárgymutató egészíti ki a kötetet. Szakkönyvtárosok és kezdő kutatók számára a könyv haszonnal forgatható, bár a világirodalom értelmezése eléggé angol-szász centrikus, ahol lehet, a nemzetközi irodalom angol fordítását adja meg, német, francia címek csak elvétve szerepelnek.

Bánóczy Erika

Dilg Peter: *Perspektiven der Pharmaziegeschichte*. (Festschrift für Rudolf Schmitz zum 65. Geburtstag.) Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1983. S. 497, ill.

A marburgi egyetem Gyógyszerésztörténelmi Intézetének alapítója és vezetője, *Rudolf Schmitz* 65. születésnapjára állítottak össze egy ünnepi kötetet, amelyben az ünnepelt bel- és külföldi tisztelőinek ez alkalomra írt tanulmányait adják közre a gyógyszerészet történetének tárgyköréből.

A kötet elején az ismert gyakorlatnak megfelelően azoknak a névsora áll, akik jókivá-

nataikat küldték az ünnepeltnek, számszerűen 214-en, majd következnek a 30 gyógyszerész-történeti vonatkozású tanulmány. Ezeket — eltekintve a 3 angol és az 1 francia nyelven megjelenttől — természetesen német nyelven olvashatjuk. A tanulmányok témaköre a gyógyszerész-történeten belül, rendkívül sokoldalú, szerteágazó. Időben a XVI. századtól a XX. századig, térben pedig Németországtól Kínáig, sőt a tengeren túl is, a gyógyszerész-történet minden ágát fellelhetjük. A tanulmányok nemcsak a szigorú értelemben vett gyógyszerészet tárgyköréből, hanem a társtudományok (kémia, botanika, képzőművészet stb.) köréből is jelentek meg.

A kötetet Rudolf Schmitz 1952 és 1982 között megjelent munkáinak felsorolása, valamint a vezetése alatt készült disszertációk jegyzéke 1959 és 1982 között zárja, a különféle (szerző, téma, név) regiszterekkel együtt.

Rádóczy Gyula

Fehlmann, Hans-Rudolf—Ledermann, François (Hrsg.): *Festschrift für A. Lutz und J. Büchi*. Zürich, Juris Druck-Verlag, 1983. S. 354.

A Svájci Gyógyszerész-történeti Társaság publikációs kiadványának 2. kötete 1983-ban jelent meg Hans-Rudolf Fehlmann és François Ledermann összeállításában. A kötet 18 szerző önálló, egymással nem összefüggő tanulmányát tartalmazza: az egész kötet Alfons Lutz illetve Dr. Jakob Büchi tiszteletére, mindkettőjük 80. születésnapja alkalmából jelent meg.

Az egyes közlemények általában német és francia nyelvűek, akad azonban angol is. Témakörök tekintetében még nagyobb a változatosság. Arra nincs terünk, hogy mind a 18 tanulmány címét felsoroljuk, így csak néhányat említünk meg: A svájci gyógyszerkönyvek növényi drogjai: Conrad Gesner, mint zürichi városi orvos; A gyógyszerészet történetének és a zsidóság történetének összefüggése; A penészgombától a penicillinig; Néhány európai gyógyszerkönyv pszichiátriai gyógyszerkészítményei 1815 és 1945 között; Gyógyszerészek szerepe a brit politikai életben; Gyógyszerhirdetések a régi szép időkben; Adatok a Ringer-féle oldat gyógyszer-történetéhez.

A kötet — aszerint, hogy a közleményeket kinek a tiszteletére ajánlották az egyes szerzők — két részre oszlik. Az első részt három alrészre osztották fel: ezek tematikus rendje a következő: A gyógyszerész és a társadalom; Orvostörténet; A gyógyszerészet és a művészetek.

Bár a tematikus elrendezést követő tanulmányok közti eligazodást igencsak megkönnyíti a kötet elején található, és a szerzők nevének ábécé sorrendjében szereplő tartalomjegyzék, mégis hiányolható az előzőekben említett beosztás feltüntetése; erről ugyanis csak akkor szerezhet tudomást az olvasó, ha valóban végiglapozza a teljes kiadványt.

Külön is érdemes megemlíteni a bőséges irodalmi hivatkozásokat, amelyek szinte minden közleménynél megtalálhatók.

A sokszorosított kivétel ellenére a kötet nemcsak tartalmilag igényes, de kivitelében is jó benyomást kelt; sajtóhibákat szinte nem is lehet találni benne. Szokatlan viszont, hogy összefoglalókat nem tartalmaz, ami különösen több nyelven megjelenő kiadványoknál előnyös.

Kempler Kurt

Fleischer, Arndt: *Patentgesetzgebung und Chemisch-Pharmazeutische Industrie im Deutschen Kaiserreich (1871—1918)*. Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 1984. S. 440

A könyv két nagy témaköri tárgyjal. A szerző behatóan vizsgálja a német gazdasági élet jogi szabályozásának kibontakozását az első világháború végéig, és részletesen foglalkozik a gyógyszerkémiai ipar felvirágzása során a szabadalmi jog későbbi változásaival.

Az első két fejezet történeti visszatekintés, melyben az egyes európai országokban külön-külön vizsgálja a szabadalmi jog kibontakozását. A továbbiakban azokat a politikai és gazdasági tényezőket mutatja be, amelyek az első szabadalmi törvény gyengeségeit igazolták. Ez már az első használható festék- és természetes anyagok szintézisének szabadalmazása során kiderült. Ezekhez járultak még az 1891. évben megalkotott szabadalmi jog előírásai, amelyek következtében, a szövetkezetek, egyesületek, hivatalos csoportosulások sőt egyes kiváló személyiségek szerepe növekedett. A szerző ebben a fejezetben tárgyalja a gyógyszerkémiai ipar számos fontos felfedezését is (alizarin szintézis, szalicilsav származékok stb.).

A német mérnökegyesület a szabadalmi jog reformját sürgette. Az új anyagokra és eljárásokra egyaránt kiterjesztett jogvédelem bevezetését szorgalmazták, főleg az utánzás lehetőségének kizárásán fáradoztak.

A szabadalomvédelemmel külgazdasági és külpolitikai nézőpontból külön fejezet foglalkozik. Elsősorban Németország és Svájc viszályával, ugyanis az utóbbi következetesen megsértette a szabadalmi jogot. Igaz, hogy a német gyógyszerkémiai ipar a korai szakaszában, gyakorlati okból ugyancsak a védelmi jog szabadsága mellett döntött, ez főleg Németországnak Franciaországgal szembeni magatartásában nyilvánult meg. Később azonban német oldalról a nevezetes találmányok és felfedezések a szabadalmi jog rendezését szükségessé tették.

Az újabb fejezet kimondottan a szabadalmi jog fejlődésével foglalkozik. Az ipari „magántulajdon” védelmét szolgáló törvény ugyanis a különféle érdekeltségű csoportok között ellentéteket hozott felszínre. A nagyipar rohamos fejlődésével felerősödött a népesség rétegződése. Kifejezett ellentétek keletkeztek a találmányok hasznát élvező vállalatok és a találmányokat előállító munkavállalók között. Az ellentétek egyaránt tartalmaztak politikai, gazdasági és szociális vonásokat. Ezért vált szükségessé a szabadalmi törvény és felalálói jog revíziója.

A 19. sz. második felében a német gyógyszerkémiai ipar virágkorát élte. Újabb és újabb eredmények egész sora születik (antipyretica, analgetica, antiseptica, chemotherapeutica, galenica stb.). Az új szabadalmi törvény megalkotásánál Németország bár a gazdasági élet kívánalmainak megfelelően orientálódott, ugyanakkor a vállalkozások érdekeit is messzemenően támogatta. Ez nyomta rá a bélyegét a fiatal iparágra, a gyógyszerkémiai iparra.

Marosné Lugosi Márta

[Fracastoro, Girolamo:] *Fracastoro's Syphilis*. (Ed.) Geoffrey Eatough. Liverpool, Cairns, 1984. 295 p..

Girolamo Fracastorót mint a reneszánsz kiemelkedő tudósát, költőjét, és gondolkodóját tartjuk számon. A vérbajról, a szifiliszről három művet írt. A *Syphilis* című költeményt — ezt tartalmazza a kötet —, egy töredékes prózai munkát és a *De contagione* (A fertőző betegségről) című könyvet. A *Syphilis* című *divinum poema* 1530-ban jelent meg Veroná-

ban. Az első könyv a vérbaj, a szifilisz borzalmasságát taglalja. (A betegség névadója Fracastoro Syphilus nevű pásztor-hőse.) A költő kitér a pestisre és a távoli idők és helyek természeti csapásaira. A második könyv a költemény legdidaktikusabb része: a gyógymódok és gyógyeszközök felsorolása az antikvitástól a legújabb időkig. (Noha a korabeli Róma 110 000 lakosából 25 000 volt a kurtizán, Fracastoro fátylat von a betegség nem érintkezéssel való terjedésének tényeire.) A harmadik könyv a Szent Fa, a Guaiacum pontos leírását tartalmazza, majd útrakelünk Kolumbusszal, megismerjük az amerikai paradicsomot, a bennszülötteket — a költő hangsúlyozza békeszeretetüket —, Syphilus mítoszát — Apolló végül is megbocsájtja engedtlenségét, kiengesztelődik egy ököráldozattal —, a kannibálok és az aztékok emberáldozatát. A költő kora legkitűnőbb szellemeivel érintkezett — a költeményt Pietro Bembonak ajánlotta —, járatos volt az alkímiában, jó ismerője a görög-római hitregéknek és az itáliai irodalomnak. Kortársai e művéért Vergiliushoz hasonlították.

A bevezető tanulmány, a szó szerinti prózai fordítás, a gazdag jegyzetanyag (irodalmi, mitológiai, földrajzi, növénytani utalásokkal), valamint a számítógépes szövegértékelő gondozása Geoffrey Eatough-ot dicséri.

Kasánszky Zsombor

George. Wilma: *Darwin*. Glasgow, Fontana, 1982. 160 p.

A zsebfomatű, tömören mindent mondó című könyv 12 rövid fejezetből áll, amelyhez függelékként rövid életrajzi kronológia, szömagyarázat, geológiai óra és ajánlott irodalom (225 tételes címjegyzék) csatlakozik.

Az első fejezet frappáns címe, a „Derült égből istennyila” jelzi, hogy a downi tuszkulánumban nyugodtan dolgozó Darwin számára valóságos mennykőcsapást jelentett 1858 tavaszán egy, a távoli Csendes-óceán Molucca szigeteiről érkezett levél. Írója nem volt ismeretlen: a nála jóval fiatalabb Alfred Wallace-szal már többször váltott levelet. Amit most írt, az hatott villámcsapás-szerűen Darwinra. Ugyanis Wallace beszámolt a trópusi szigeteken megfigyelt állattani vonatkozású jelenségekről, amelyekből az addig dogmatikus merevséggel változatlan fajok nagymérvű változékonyságát következtette ki. Wallace tapasztalatai 1 éven belüliek voltak, míg Darwin hasonló következtetéseit lényegében már 1839-ben megfogalmazódtak, és ezekhez gyűjtött bizonyító anyagot immár 20 éve — az íróasztala számára. Úgy érezte, az a bizonyos levél veszélyezteteti az ő prioritását, viszont nem akart inkorrekt lenni Wallace jóhiszeműségével szemben. Szerencsére két jó barátja: Ch. Lyell geológus professzor és J. Hooker botanikus — ismerve vívódásait afőlött, hogy mikor és hogyan adja ki ezt a szinte túlélte művét, amely nemcsak a biológiai gondolkodást reformálta meg, de hatott az egész európai művelődésre is — megtalálta a helyes megoldást. Bejelentették a Linnean Society elnökségének Wallace leveléhez mellékelt értekezését és Darwinnak erre az alkalomra megfogalmazott rövid összefoglalását saját eredményeiről. Még 1858. július 1-én fel is olvasták a Társaság ülésén, a titkár fűszerező megjegyzésével, hogy Darwin úr London szomszédságában Kent grófságban tartózkodik, míg Wallace úr csupán 12 000 mérföldre keletre a fővárostól.

A következő fejezetekből megismerheti az ilyen olcsó paperbackek olvasója Darwin életútját és tanulmányait — vázlatosan, továbbá az egész életét befolyásoló majdnem 5 éves Föld-körüli útját (amelyet 22—27. évében tett meg), továbbá a fajkeletkezés mikéntjét taglaló fejtegetéseinek fő témáit, mint „öröklés és változékonyság”, a természetes rendszer, az ember származása, a bizonyító eljárásában akkor oly hiányos öslénytani

anyag: az összekötő kapcsok (missing links), a szervek használatának és nem-használatának jelentősége, a selectio, vagyis kiválasztódás mechanizmusa. Mindezt egyes méltatói mint hatékony munka-hypothesis értékelték. Lehet, hogy „csak” munkahypothesis (?), de olyan hatékony, főleg kérdésfeltevésével, hogy 1859 („A fajok eredete” első megjelenése) óta a biológusok máig is munkálkodnak a fajkeletkezés mikéntjének megfejtésén.

„A lélek” fejezet mindazokat a világnézeti kihatásokat és problémákat mutatja be, amelyeket Darwin fiatalon, elgondolásai első megfogalmazása idején előre látott, és éppen ez tartotta őt vissza oly sokáig a publikálástól.

Az életrajzi kronológiából — a születés és elhalálozás éve: 1809 és 1882 közé szorítva — csupán írásbeli teljesítményének adataira érdemes felhívni a figyelmet: 18 különböző vastagságú kötet, összesen 8000 oldal, amelyek nagy részét azonban ma is lehet, sőt érdemes újra olvasni.

A kis könyv szerzője az oxfordi egyetem Állattani Intézetének egyik előadója: kutató utakon járt Afrikában és a maláj szigetvilágban (itt szinte Wallace nyomában), és 1951-től több könyvet adott ki genetikai és állatföldrajzi témákból, valamint Wallace-ról és Mendelről is. Ezt a munkásságot most méltó módon tetőzi be Darwinról írt kis könyve: oxfordi szerzőtől különösen méltányolandó ez a témaválasztás, hiszen ismert, hogy Oxford konzervatívabb szelleme nem rokonszenvezett a Cam folyócskán annak idején oly szívesen csónakázó Darwin tanaival.

Lambrecht Miklós

Hein, Wolfgang-Hagen (Hrsg.): *Apotheker-Kalender 1984*. (Calendar for Pharmacists 1984, Calendrier de Pharmacie 1984.) Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 1983. 12 t.

A stuttgarti Deutscher Apotheker Verlag naptárai minden évben megörvendeztetik a gyógyszerész-közönséget. Az 1984-es szám anyagát festmények, patikacédenyek, patikabelsőek és gyógyszerészeti eszközök fölhasználásával állította össze a tudós szerkesztő, Hein professzor. A magas szintű fotók és reprodukciók hátoldalán angol, német és francia nyelvű, tudományos értékű (bibliográfiával is kiegészített!) magyarázatok olvashatók. A naptárban svájci, francia- és németországi műtárgyak mellett az esztergomi Keresztény Múzeum két műkínese is szerepel: június havát Jacob Cornelisz van Amsterdam Szent Rókusról festett képének reprodukciója, a november pedig egy Alt-Wien, Hygieiát ábrázoló porcelán csésze remek fotója illusztrálja.

E gyönyörű s egyben tanulságos kiadvány nem csak gyógyszerészeknek, de minden szépségre fogékony embernek ajánlható.

Magyar László

Heinemeyer, Walter—Pünder, Tilman (Hrsg.): *450 Jahre Psychiatrie in Hessen*. Marburg, N. G. Elwert (Kommissionsverlag), 1983. S. 460.

1983. aug. 26-án a hesseni Országos Közléleti Szövetség jubileumot rendezett, melyen Hessen tartomány 450 éves országos szociális és orvostörténeti jelentős eseményeire és tevékenységeire emlékeztek.

A szociális munkának Hessenben régi hagyománya van. Az alapítványi oklevél dátuma 1533. aug. 26., melyben még csak a hainai és merxhausen kórházak foglaltatnak. A dél-hesseni udvari kórházat 1535-ben rendezték be, és 1542-ben jött létre a negyedik alapítvány, a Gronau kórház, mely azonban nem élte túl a 30 éves háborúk zűrzavarait.

Mai kórházak: Hainában a pszichiatriai kórház, törvényszéki elmeklinika; Emstalban a merxhausenai pszichiatriai kórház; Riedstadtban a „Philippospital” pszichiatriai kórház; Hofheimben a gyermek és ifjúsági pszichiatriai klinikák.

A különböző területeken fekvő kórházak — kivéve másfél századot — egységes és közös igazgatás alatt állottak, ezt a régi hagyományok alapján az Országos Közjóléti Szövetség 1953-ban visszaállította.

E 460 oldalas könyv címe a „Pszichiatria 450 éve Hessenben” nem tévedés. A kiadó jól tudta, hogy a „pszichiatria” elnevezést csak a 18. sz. végén találhatjuk az orvosi szak kifejezések között, e tartalmi megjelölést azért adta, mert a hesseni kórházakban kezdettől fogva foglalkoztak a nemcsak testileg, de pszichikailag is beteg emberekkel. A 16. században a bennlakók 10—20%-a a mai szemszögből ítélve is lelki beteg volt; a 20. sz. végén a „Hohen Hospitälern”-nek nevezett kórházak speciális szakkórházak lettek a szellemileg gátolt, nyavalyatörős, pszichikusan jogfosztott felnőttek és lelkiileg beteg gyermekek, ifjak számára.

E könyv, mint emlékkönyv 18 író 19 írását tartalmazza. A 450 év történelmében felöleli a gyógyítás és szegénygondozás mikéntjét a reformáció idejében, bemutatja a hesseni kórházak és a Marburgi Egyetem alapítóját, a „Nagylelkű” néven tisztelt Fülöp hesseni tartománygróft (1504—1567), érdekes egyéniségét.

Az illusztrációk között láthatjuk a Haina-kórház templomfalán lévő ún. „Philippstein”-t, mely Fülöp tartománygróf képmását ábrázolja bölcs mondásával egyetemben. E szép színes dombormű külön érdekessége, hogy magyarországi Szent Erzsébetet is megörökítette a magyar címerrel együtt.

Számos cikk ismerteti a „Hohen Hospitälern” néven elnevezett kórházak szervezetét, belső életét, napirendjét, kórházi éltrendjét és ellátását, mind ezeket adatokkal és kultúr-történeti szempontból.

Helmut Siefert az elmebajosokkal való bánásmódról ír a 19. században, és bemutatja az akkori gyógyító eszközöket, a kényszerszéket, kényszerágyat, kényszerzubbonyt, melyeket az izgatott elmebetegek megnyugtatása céljából használtak, az ezekkel ellentétes mozgás általi gyógyítási módot szolgáló forgó széket, forgó ágyat, üres kereket, melyek mind megtekinthetőek ma a hainai és riedstadti kórházak múzeumában.

A további írások a pszichiatria fejlődésével és minden egyes kórház és klinika jelenlegi működésével és gyógyítási módjaival foglalkoznak.

A történeti hűségért azonban nem hagyható el az 1933—1945-ig terjedő hitleri korszak sem, amikor a régi idők hagyományos gyógyító és szociális törekvéseit megszegyenítve a hesseni kórházak ápolójain hajtották végre a nemzeti szocialista célt, az úgynevezett „értéktelenek” elpusztítását. Ezeknek száma a becslések szerint 12 000—40 000 felnőtt beteg és 500 gyermek volt. Míg 1500 körül a „Stiftung” — kegyes alapítvány — fogalma kórházak létesítését jelentette a szegények, betegek, elhagyatottak gondozása és ápolása céljából, e korban az azonos nevű „Stiftung” álcázott gázkamrát és krematóriumot rejtett Hadamarban. Megdöbbeneti az olvasót, hogy mindezt orvosok, ápolók és egyéb kórházi dolgozók segédletével hajtották végre.

H. Szende Klára

Heinrich, E.: *Der Zahnarzt in der Karikatur. II.* München, Bergmann, 1980. 175 p., 289 ábra.

Orvosi tárgyú képgyűjteményekben sok a fogászattal kapcsolatos ábrázolás. Ennek nyilván lélektani okai is vannak. A félelmetes, esetleg fájdalmat okozó műveletekről, annak eszközlőről, a fogorvosról, a humor, az irónia, néha már sértő gúny hangján és ennek megfelelő képekben és karikatúrákban emlékeznek meg. Ezzel torolja meg a művész, a szemlélő örömeire, rossz emlékeit, és a humorból erőt merít a jövő számára. Érdekes kísérlet tehát a karikatúrák összegyűjtése és értékelése. Ilyen Heinrich karikatúragyűjteménye, amely először 1968-ban (Lehmann, München) jelent meg. A 2. átdolgozott kiadásban újabb képekkel egészült ki a mű. A szerző 45 éven át gyűjtötte a fogorvosi vonatkozású karikatúrákat, és több mint 1000 kép van a gyűjteményében. Ezekből mutat be közel 300-at.

A bevezető fejezetben a fogorvostörténelemből ismert képek is vannak. A könyv anyaga jól áttekinthető, mert tárgykörök szerint csoportosítja. Az egyes fejezetek címei: A fogorvos, a kezdő, a páciens, a fogfájás, a nehéz idők, politikai karikatúrák, a félelem, a foghúzás, az altatás, a fogpótlás, gyermektörténetek, a tiszteletdíj, gondolatársítás, hírverés, sajtóságos tombola-díjak és erotika. A karikatúrák alatt (mellett) az eredeti szöveg és szükség esetén annak német nyelvű fordítása olvasható.

A kitűnő nyomdatechnikával készült értékes mű a fogorvosnak, de talán a pácienseknek is, derűs órákat, de néha elgondolkoztató perceket is ad. Az igazi értékes humor mélyen legtöbbször ott csillog egy kis bölcsesség is. Ebből is akad a műben, csak meg kell találni.

Huszár György

Hirschmann, Astrid: *Die Leipziger Rogerglosse.* Ein chirurgischer Text aus dem meißnisch-nordschlesischen Raum. Teil I.: Text. (Würzburger medizinhistorische Forschungen, Band 33). Pattensen, Horst Wellm Verlag, 1984. S. 158.

Rogierus Frugardi (Rüdiger von Frügard, 12. sz.) sebészeti tankönyvére K. Sudhoff már 1918-ban felhívta a figyelmet, és közzétette az első kommentárokat is. E „Chirurgia” a középkor végéig az egyetlen mérvadó tankönyv volt Európa-szerte, valódi jelentőségére mégis csak az elmúlt 1—2 évtized kutatási eredményei világítottak rá teljességgel.

A 13. században már minden vezető európai országban létrejöttek az anyanyelvű „összövegek”, amelyek a középkor végén a szövegcsaládok bonyolult rendszerét alkották. Az előkerült kéziratöredékek és glosszák meghatározása és feldolgozása nehéz feladat elé állítja a mai kutatót; az eredmények nemcsak motiválják, hanem sokszor alapvetően meg is változtatják az európai sebészet fejlődéséről alkotott nézeteinket.

Az első német nyelvű kommentárok és glosszák a 13. században keletkeztek. A disszertáció szerzője egy 14. századból való, az eddigi ismereteink szerinti egyetlen felnémet nyelven írott kézirat megfejtésére vállalkozott. Egy lipcsei kódexben található kézirat a sziléziai sebészek munkáját volt hivatva elősegíteni.

Rákóczi Katalin

Hueber, Lotte: *Rudolf von Habsburg und seine Nachfolger, 1273—1918*. Herrscher aus den Häusern Habsburg, Luxemburg, Nassau, Pfalz, Wittelsbach. Ein Nachschlagwerk in Steckbriefen und Stichworten. Zürich, Conzett und Huber AG, 1984.

Hatalmas munkára vállalkozott a szerző, aki a Német-római Birodalom és a Habsburg Birodalom, Habsburg-, Luxemburg-, Nassau-, Pfalz- és Wittelsbach-házból származó uralkodóinak legfontosabb életrajzi adatait összegyűjtötte és könnyen kezelhető kézikönyvben a kutatók rendelkezésére bocsátotta. A kézikönyv összefűzött, kiemelhető színes kartonlapjai tulajdonképpen „körözőlevelek”, az adatok összekötőszöveg nélküli címszavak, amelyek az uralkodók kronológiai sorrendjében a személyek iránti tájékozódást teszik lehetővé. A 10—570-ig terjedő rubrikaszámok ugyanezen adatok más irányú megközelítését szolgálják. A figyelem a Habsburg- királyokra és császárokra irányul, akik kiemelt szerepüknel fogva e mű gerincét alkotják és a legfeltűnőbb színnel vonzzák a tekintetet. Mivel az összeállítás a valamennyi házasságukból származó törvényes utódra is kiterjed, a trónörökösök és főhercegek külön színbeli megkülönböztetést kaptak, akárcsak a spanyol és Bourbon- királyok, valamint a többi uralkodóházból származó Habsburg-uralkodó. A szín szerinti megkülönböztetés megkönnyíti a családfák összeállításához szükséges folyamatosság megállapítását. A mellékelt 5 tabellán ez a rendszer színesen megismétlődik.

Egy külön összeállítás az 1273-tól 1921-ig terjedő mintegy hat és fél évszázadnak e birodalmak szempontjából döntő fontosságú hadi, politikai, társadalmi és kulturális eseményeibe enged bepillantani. Egy térkép a birodalmak legnagyobb földrajzi kiterjedését szemlélteti. A szerző külön felsorolja az egyes tartományokat, országrészeket, gyarmatokat abc-rendben és azok legfontosabb eseményeit időrendben.

Az adatok összegyűjtése igen alapos, szívszó kutatómunkát igényelt. E gazdag adathalmazban alig található üres rubrika, csak néhány 13—14. századbeli uralkodóról nem alakult ki teljes kép. Kevés helyen figyelhető meg időbeli eltérés, ezek a 16. század végén használatban lévő kétféle naptár — Julián- és Gergely-naptár — bevezetése körüli ingadozásból adódtak. A szerző jelmagyarázatot, személynévmutatót és bibliográfiát is közöl az utóbbi évtizedekben megjelent legfontosabb életrajzokról és összefoglaló művekről, amelyek az elmélyültebb kutatást teszik lehetővé. A tudományos kutatómunka rendkívül hasznos segédesszöközettel gyarapodott e mű által, melynek adatgazdagsága és kezelhetősége a legigényesebb kívánságoknak is eleget tud tenni.

Rákóczi Katalin

Huizink, L.: *Die Abhandlung über das Sehen von Hieronymus Fabricius ab Aquapendente (1537—1619)*. Übersetzung von „De actione oculorum” mit Kommentar. (ZMG, Neue Reihe Nr. 166.) Zürich, Juris Druck Verlag 1984. 58 p.

Girolamo Fabrici 1600-ban kiadott első, „De visione, voce, auditu” c. munkájának a látásról szóló részét fordította németre s kommentálta Huizink. A mű e része három egységbe tagolható: 1. A szem anatómiája. 2. A szem működése. 3. A látás elmélete. A kitűnő fordítás és a hozzáfűzött, irodalomjegyzékkel kiegészített magyarázat nem csak hozzáférhetővé teszi a preszokratikus természetfilozófia közvetett hatását mutató tanulmányt, de, fölhívva figyelmünket néhány elgondolkodtató részletére és tanulságára, értelmezi is azt. A remek kiadványból — mely doktori disszertációként készült — csak egy- valami hiányzik: a latin eredeti szövege.

A könyv végén a Zürcher Medizingeschichtliche Abhandlungen új sorozatának teljes jegyzéke található (1958–84). A 165 kiadvány mindegyike a zürichiek értékes munkájának bizonyítéka.

Magyar László

Illich, Ivan: *Limits to Medicine. Medical Nemesis: The Epropriation of Health.* Harmondsworth, Penguin Books, 1981. 296 pp.

A szerző a modern — elsősorban amerikai — ipari társadalom intézményrendszerének kérélelhetetlen kritikusa, 1976 óta számos kiadást megért provokatív vitairata az orvoslás területét veszi célba. Mondanivalójának lényege: az orvosi intézményrendszer az egészség egyik fő veszélyeztetőjévé vált.

A századunkban felgyorsult technikai fejlődés minden területen bizonyos „ellenproduktivitást” hozott létre (közlekedést akadályozó autótömeg stb.). A medicinában a haladás negatív velejárója, hogy az egészség „medikalizálódott”, az orvosokra hárult az egészség és betegség megítélésének kizárólagos joga, s miközben a laikus egyént megfosztották ön-maga gyógyításának, környezete alakításának képességétől, az egészségügyi ellátás technológiailag túlburjánzott rendszere fő megbetegítő tényezővé vált. Korunkra a iatrogenézis — melynek a szerző részletesen elemzi nemcsak klinikai, de elsősorban társadalmi, kulturális és politikai megnyilvánulásait is — járványszintet ért el. Megfekezése csak a szakmán kívül, politikai úton oldható meg, mivel az orvosok azok, akik az egészségügy problémáinak megoldásához a „legmagasabb fokon képzett, specializált inkompetenciával” rendelkeznek, s erőfeszítéseik eredménye csak szakmai monopóliumuk megerősítése lenne.

Bánóczy Erika

Immagini anatomiche e naturalistiche nei disegni degli Uffizi. Secc. XVI. e XVII. A cura di Roberto Paolo Ciardi e Lucia Tongiorgio Tomasi. Firenze, Olschki ed., 1984. 149 p., ill. 142.

A kötet egy — mind tartalmilag, mind esztétikailag — igen igényes kiállítási vezető. A tárlat anyagának válogatását és a katalógus összeállítását jól összehangolt munkában végezték a bolognai, padovai, pisai és trentoi egyetem, valamint a firenzei Természettudományi Múzeum és a Nemzeti Reneszánssz kutató Intézet munkatársai. A szép állat- és növénytani ábrázolások mellett igen gazdag az emberi test anatómiájával foglalkozó rajzgyűjtemény, sőt két bronzból készült, ún. izomember-ábrázolást is bemutat a könyv.

Az alkotóművészek között találjuk Michelangelo Buonarrotit, Charles Errard-t, Fabrizio Boschit, Andrea Boscolit stb., de az anonim művek is igen figyelemreméltóak.

Három bevezető tanulmány csatlakozik a képekhez. Roberto Paolo Ciardi: *Il corpo, progetto e rappresentazione* c. írása az emberi test művészi ábrázolásával foglalkozik. Raffaele A. Bernabeo: *Artisti pre-vesaliani* c. cikkében a Vesalius előtti művészi anatómiai ábrázolásokkal ismerteti meg. Lucia Tongiorgio Tomasi: *L'immagine naturalistica a Firenze tra XVI. e XVII. secolo. Contributo al rapporto „arte natura” tra manierismo e prima età barocca* c. összefoglalója a XVI—XVII. századi firenzei természettudományi illusztrációk történeti vázlatát adja. A téma további kutatására sarkall a tanulmányokat követő bibliográfia, amely 1538–1984 között megjelent műveket sorol fel. A cikkekhez is bőséges jegyzetapparátus járul.

Kapronczay Katalin

Jopp, Rüdiger: *Die Geschichte der Augenheilkunde in der Stadt Köln bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*. Inaugural Dissertation. Köln, Institut für Geschichte der Medizin der Universität zu Köln, 223 l.

A szerző orvostörténeti témájú disszertációját 1981 márciusában védte meg, amelyben a 19 század elejéig dolgozza fel a Köln városában működött szemészek munkásságát, értékeli az egyetemes szemorvoslás-történetben elfoglalt helyüket. A szerző bevezető tanulmányában áttekinti a szemorvoslás történetének fejlődését az ókori görög-római ismeretektől a 18. század végéig, külön tárgyalva az ókort, a középkort, a reneszánsz és a 18. század korát. Az ezt követő fejezetben a kölni egyetem orvosi karának szemorvoslás-történeti vonatkozásait emeli ki, külön alfejezetet szentel a városban működött orvosok, sebészek, seb orvosok, szemészek és egyéb szembetegségeket gyógyító személyek szembetegségeket kezelő tevékenységének, amelynek adatait a városi levéltárból gyűjtötte ki. Ugyancsak külön fejezetet szentel az 1565-ben, az 1627-ben és a későbbi években kiadott kölni farmakopoeák szembetegségekre ajánlott szereinek, ezekből von le következtetést a város szemorvosi ellátására, az ilyen betegségekkel foglalkozó szakemberek tudására.

A harmadik fejezetben Köln város római, a negyedik fejezetben a középkor szemorvosi emlékeit tárgyalja, részletesen ismerteti Köln legismertebb szemorvosainak munkásságát. Így igen jó elemzést ad Fabricius Hildanus (1560—1634), Jacob Soldan, Joan Baptist Le Cleme, Caspar Fuchs, Tayler, Pellier stb. 16-17. századi szemorvosok tevékenységéről. A záró fejezetben a szerző feldolgozza Köln város 18. sz. végi szemészeti helyzetét, a szürkehályog műtétek végzésének kezdetét, az operatív szemorvoslás alakulását. A disszertáció végén a szerző jó áttekintést ad a 18. század végén használatos szemészeti gyógyszerekről, gyógymódokról (például népi eljárásokról), a szemüveg és gyögylencsék készítéséről és használatának fejlődéséről.

A feldolgozás függelékai között kiváló dokumentumgyűjteményt (eszközökről, iratokról, korabeli ábrázolásokról), kronológiai táblázatot és irodalmi jegyzeteket találunk, valamint a munkában említett orvosok életrajzi adatainak gyűjteményét.

Kapronczay Károly

Jordi González, Ramón: *Medicamentos usados en el siglo XVI. en el area Barcelonesa*. Barcelona, Casadevall, 1984. 128 p.

Az 1984-es Soler y Batlle-díjjal jutalmazott tanulmány a barcelonai gyógyszerészcéhek fejlődését és szervezetét vizsgálja, s azt, hogy e szervezet milyen hatásokra változott a 16. sz. második felében. A szerző igen sokoldalúan és ötletesen közelíti meg tárgyat, elemzi a korabeli céhek „fölvételi vizsgáinak” anyagát és menetét, a gyógyszerészekre vonatkozó dokumentumok sokaságát, a fennmaradt árjegyzékeket, szerződéseket, leltárjegyzékeket és gyógyszerformulákat. Ez utóbbiak előállításának mennyiségi és minőségi változásairól a 16. sz. elejétől a 18. sz. végéig terjedő statisztikák tanúskodnak. Érdekesekek a gyógyszer típusok arányainak változását bemutató adatok, amelyek nem csak a gyógyszerészet tudományának, hanem a társadalmi igényeknek fejlődését is bizonyítják. A tanulmány legfőbb eredménye a korabeli gyógyszerészek társadalmi helyének pontos meghatározása és az általuk előállított orvosságok tipológiájának megfogalmazása.

A rendkívül alapos és sokszempontú munka fontos adalékokkal szolgál a 16. sz. gyógyszerésztörténetéhez és gyógyszerismeretéhez.

Magyar László

Karbc, Karl-Heinz: *Salomon Neumann 1819—1908. Wegbereiter sozialmedizinischen Denkens und Handelns. Ausgewählte Texte.* (Sudhoffs Klassiker der Medizin. Neue Folge Bd. 3. Hrsg. A. Thom, D. Tutzke, I. Jahn) Leipzig, Johann Ambrosius Barth Verlag, 1983. 219 S., 48 Abbildungen.

A társadalomorvostan kialakulása és első 50 évének története Németországban elválaszthatatlan S. Neumann nevével. Pomerániai sokgyermekes zsidó kiskereskedő családból származott. Egyetemi tanulmányainak befejeztével Berlinbe került, és mintegy fél évszázadon át a munkásság orvosa volt. A sok nyomor és szenvedés láttán megfogalmazódik benne a társadalom felelőssége a szegény néprétegekkel szemben. Bár első publikációiban még polgári demokratikus nézetek tükröződnek, a bennünk megírt leleplező jellegű részletek mind a társadalomtudomány, mind az orvostudomány szempontjából alapvető forrásnak számítanak.

Neumann reformtörekvései találkoztak Virchow és Leubuscher igyekezetével, akik hasonló célokért küzdöttek. „Die medizinische Reform“ c. hetilapjukban olvashatunk programjukról: a szegénység orvosi ellátásának javítása, munkásegészségügy megszervezése stb., hiszen a medicina vívmányainak az egész társadalmat kell szolgálniok, a reformokat pedig társadalmi szinten kell megoldani.

At 1848-as forradalom leverése után az egészségügyi szervezetek — pl. Gesundheitspflege-Verein — a német munkásság tömörülésének legális keretei voltak.

Mivel a polgári orvostörténetírás nem értékelte eddig S. Neumann társadalmi tevékenységét, a kötet kiadói feladatuknak tekintik, hogy a figyelmet társadalmi és írásos tevékenységére irányítsák. A szerző az életrajzi adatok mellett szövegválogatásokat, dokumentumokat közöl, és hiteles képet rajzol, amely további kutatásra kíván serkenteni. A kötet bibliográfiát közöl Neumann műveiről valamint a róla szóló feldolgozásokról és mellékeli azoknak az orvosoknak életrajzát és alapvető írásait — Virchow, Leubuscher, Götschen, Pagel —, akikkel együtt küzdött a társadalomorvostan haladásáért.

Rákóczi Katalin

Keidel, Jochen: *Johann Heinrich Dierbach (1788—1845). Ein Beitrag zu Leben und Werk des Heidelberger Hochschullehrers.* Stuttgart. Deutscher Apotheker Verlag, 1983. 221 p.

Ez a munka kísérlet arra, hogy bepillantást adjon Johann Heinrich Dierbachnak, a heidelbergi egyetem professzorának életébe és munkásságába.

Az érettségi vizsga letétele után Dierbach gyógyszerészi tanulmányokat végzett Wilhelm Mainál, a heidelbergi egyetemi gyógyszertárban. A gyógyszerészi tanulmányok befejezése után orvostudományt tanult a heidelbergi egyetemen. Mint doktorált orvos engedélyt kapott orvosi gyakorlatra, amit azonban soha nem folytatott.

Az ő törekvése az volt, hogy szülővárosának főiskoláján tanár legyen, és itt a botanikához való kifejezett hajlamát tudományos szinten követhesse. Lemondva a bérczésről és vállalva a magántanári képesítés megszerzését, Dierbach 1817-ben megkapta az engedélyt, hogy magántanárként recepturái és botanikai előadásokat tartson. Még ugyanebben az évben habilitált egy Aconitumról írt munkával és elnyerte ezzel az oktatási jogot. Dierbach főiskolai pályafutását nagy pénzügyi szűkölködés és személyi diszkrimináltság jellemezte. Egész életében mellékkeresetet kellett csinálnia és csak nagy fáradozással tudta családját eltartani.

Dierbach munka- és kutatási területe szerfelett sokrétű volt. Elsősorban botanikai-farmakognóziái érdeklődésű volt, és valósággal szenvedélyes híve volt a természetrajznak. Lehetőséget látott arra, hogy a heidelbergi egyetem orvosi fakultásán belül azokban a szaktárgyakban profilírozza magát, amelyek tanári tevékenységének kezdetén még nem, vagy alig voltak képviselve. A kockázat hogy őt kívülállónak, extravagánsnak tekintsék és kezeljék, számára egyébként is adott volt, hiszen két házasság előtti gyermeke volt, és ő maga egyszerű származású volt. Az ő „vegyesházassága” egy asszonnyal, aki ugyanúgy alacsony helyzetű volt, szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy Dierbach egész életén át nem lett integrálva a szigorúan konzervatív orvosi szakkollégiumba. Jóllehet kiemelkedőt teljesített és a hallgatóság körében elismert és szeretett volt, helyzete reménytelen maradt. K. C. Gmelin közléséből tudjuk, hogy a családja időnkint a létminimum határán élt. Óriási szorgalmával, könyveinek segítségével tudta csak a nyomorúságos helyzeteket leküzdeni.

Dierbach rendkívül gazdag írói munkássággal ajándékozta meg kortársait. Fő munkaterülete a botanika és a materia medica volt. Ezenkívül különleges érdem illeti meg őt a természettudomány-történet vonatkozásában, amelyet ő — hála a nyelvi adottságának és tudásának — nagy gondossággal és kiemelkedő jártassággal művelt. Meggyőződve a orvos- és gyógyszerésztörténet kulturális és didaktikus fontosságáról, azt lényeges képzési faktornak tartotta a főiskolai oktatás számára. Ő volt az első főiskolai tanár, aki német egyetemen gyógyszerésztörténetet adott elő.

Számtalan cikke jelent meg, amelyeknek alapján egy sokoldalú, érdekes tudóst ismerhetünk meg. Érdeklődött a gombák iránt, a gazdasági-technikai botanika, valamint az erdészet és táplálkozástudomány iránt is.

A. Kussmaul, Dierbach egyik kortársa röviden és találóan így jellemezte őt: „egy öreg emberke, aki az orvostudománnyal nem volt jóban, de alaposan képzett botanikus és lényegében gyógyszerész volt.”

Marosné Lugosi Márta

Kempler Kurt: *A magyarországi gyógyszerészet a századfordulón (1888—1914)*. Budapest Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1984. 203 p. 8 t., 1 térkép.

A szerző a magyar gyógyszerészet történetének alig több mint negyedszázadát dolgozza fel könyvében, a tőle már megszokott nagy alaposággal. Ez a negyedszázad azonban a magyar gyógyszerészet történetében döntő jelentőségű időszak, gazdasági, társadalmi, szakmapolitikai szempontból egyaránt, és kihatásai mind a mai napig érezhetőek. A könyvhöz Schultheisz Emil írt előszót, ebben írja: „*A magyar gyógyszerészet múltja nemcsak a szorosabb értelemben vett gyógyszerésztörténelem szempontjából fontos kutatási terület, hanem szerves részét alkotja az orvostörténelemnek, a művelődéstörténetnek, a gazdaságtörténetnek, sőt a jogtörténetnek is.*” . . . „*Jelentős a hazai gyógyszerészet e korszakváltásának elemzése, megismerése mai szakmapolitikai kérdéseinek eldöntésénél is, Egy-egy foglalkozási ág társadalmi morálja, szakmai mentalitása mélyen a múltban, de leginkább a közvetlenül megelőző korszakban gyökeredzik. Lehetetlen helyes döntéseket hozni, helyes felismerésekre jutni, ha nem ismerjük a tegnapi harcait, azok ütközési pontjait, a szakma belső törekvéseit, mélyebb társadalmi aspirációit.*”

Ezekről ír igen széles alapokra épített könyvében a szerző, akinek ez a könyve egyébként kandidátusi disszertációját tartalmazza. A bevezető részben foglalkozik a kiegyezés utáni időszak gazdasági helyzetével, a társadalom szerkezeti összetételével, az ország né-

peességével és a népesség életszínvonalával. Szembeállítja a főváros és a vidék gyógyszerészetét és leszűri a vidék hátrányos helyzetének okait. Elemzi az orvosok számának és a közforgalmú gyógyszertárak számának alakulását, és rámutat a magyar gyógyszerészet fejlődése és a gyógyszertárak jövedelmezősége közötti ellentmondásra. Foglalkozik a nagyipari gyógyszergyártásunk kibontakozásának nehézségeivel.

Elemzi a tárgyalt időszak gyógyszerészetre vonatkozó jogszabályait, a kor magyar gyógyszerészeinek reformtörekvéseit, a gyógyszerészképzés rendszerét. Részletesen foglalkozik a magyar gyógyszerészet érdekképviselői szerveivel és a gyógyszerészet belüli szociális feszültségekkel. Ismerteti a tárgyalt időszak gyógyszerészeti szaksajtóját és egyéb szakirodalmát. Különös alaposággal tekinti át az önálló Magyar Gyógyszerkönyv első három kiadását és rámutat azok korszerűségére.

Könyvének zárómondatai elgondolkodtatóak: „*A gyógyszerészet mai problémáinak felvetése számos fórumon folyamatosan történik. Megvilágításuk, megközelítésük azonban, esetenként nélkülözi a gyógyszerészet hazai történetének alapos ismeretét. E nélkül pedig a gyógyszerészet társadalomban betöltött funkciójának sokoldalú és pontos meghatározása sem állhat biztos alapokon.*”

Összegezve, ez a könyv hiányt pótol a magyar gyógyszerészet történetének irodalmában.

Rádóczy Gyula

Kircher, Hermann: *Der Medienwandel in der Fachmedizin am Beispiel der Augenheilkunde*. Herne, MC Wolf Verlag, 1983. 140 p.. 30 ábra.

A medicina egyes szakterületeinek publicisztikája sok problémát okoz annak a kutatónak, aki feldolgozására vállalkozik. A szakirodalom nem bővelkedik ilyen kiadványokban. E munkához olyan szakember szükséges, aki a szemészet gyakorlati teendőiben jártos, és kellő tapasztalatokkal rendelkezik a szaksajtó áttekintésére is, mely utóbbi a legmagasabb szintű tudományos közleményektől a népszerűsítő feldolgozásokig széles skálát mutat fel.

A szerző az őskortól kezdve századunk második harmadáig követi nyomon a szemészeti publicisztikát, és e munkájában egyetlen magánkézben lévő, különleges könyvgyűjtemény anyagára támaszkodik. E feldolgozás elsőnek mondható a maga nemében, amely német nyelvterületen született. A régi egyiptomi források, az ókori emlékek és a modern korok anyagára támaszkodva nemcsak a szakember számára mutat érdekes permanenciát, hanem alkalmas annak a változásnak az érzékeltetésére is, amely a közvetítőt érinti, és amely az évszázadok során kialakította a mai állapotot.

A könyv nemcsak a szemészkorvosnak, hanem minden olyan szakembernek tanulságos, aki az orvosi publicisztikában kíván informálódni.

Rákóczi Katalin

Knaut, Irene: *Geschichte der Krankheitsbezeichnung Skorbut*. Dissertation zur Erlangung der zahnmedizinischen Doktorwürde am Fachbereich Zahn-, Mund- und Kieferheilkunde der Freien Universität Berlin. 1984, 83 p.

A disszertáció arra a kérdésre ad választ, milyen betegséget jelölt egykor a 15. században felbukkant *skorbut* szó. A szerző megállapítja, hogy a *skorbut* (Scharbock, scorbutus) betegségnévet az 1600-as években csak német és holland nyelvterületen használták a mai-

hoz hasonló értelemben. A fogalom köre azonban ekkoriban még igen tág volt, s valódi tartalmát mindig csak az adott körleírás határozta meg. Noha a skorbut fogalmát a humorálpatólógia hozta létre és a 19. század közepéig csak e szemlélet alapján értelmezhetjük, helyes terápiája már jóval korábban kialakult — citrusfélék gyümölcsének nedvét alkalmazták ellenszereként —, ez esetben sem volt tehát összhang elmélet és gyakorlat közt. A kór valódi természetét csak századunk elején fedezte föl A. Holst és Th. Fröhlich. s csak ekkor nyert magyarázatot a már több évszázados gyógy mód. Az alapos és körültekintő kutatásra támaszkodó tanulmány, amelyet irodalomjegyzék s a ma skorbut néven ismert betegség egykori neveinek szótára egészít ki, úgy látszik, mindent elmond tárgyáról, amit lehet s érdemes.

Magyar László

Krähe, Johannes: *Die Diskussion um den ärztlichen Kunstfehler in der Medizin des neunzehnten Jahrhunderts. Zur Geschichte eines umstrittenen Begriffes.* (Marburger Schriften zur Medizingeschichte, Band 13). Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang, 1984. S. 149.

A szakirodalom és a napi sajtó gyakran foglalkozik az orvosi tévedésekkel, bár a fogalom pontos meghatározására eddig nem vállalkozott senki. A szerző megállapítja, hogy V. Károly az 1532. évi birodalmi gyűlésen Regensburgban, a Constitutio Criminalis Carolinaiban elsőként beszél az orvosi tévedés jogi következményeiről, és ezeket pontosítja. 1797-ben fordul elő első ízben a német szakirodalomban a „Kunstfehler” (műhiba) kifejezés. A 19. században az orvosok és jogászok között élénk vita bontakozott ki az orvosi tévedés mibenlétéről és annak jogi következményeiről. Háttérre az a felismerés volt, hogy a természettudományok: biokémia, farmakológia, patofiziológia stb. és a medicina összefüggnek, a természettudományos eredmények és felismerések jelentősen segítik az orvost gyógyító munkájában.

A szerző a történeti fejlődést áttekintve elemzi a „Kunstfehler” szót, és megállapítja, hogy a szó nem fedi a fogalmat, helyette „kezelési hiba, terápiás tévedés, profilaktikus műhiba” vagy hasonló elnevezést ajánl. Felhívja a figyelmet, hogy a kutatást a „profilaxis” irányában kell folytatni.

Rákóczi Katalin

Kuhlen, Franz-Josef: *Zur Geschichte der Schmerz-, Schlaf- und Betäubungsmittel in Mittelalter und früher Neuzeit.* Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 1983. 445 p., 24 ill.

A fájdalomcsillapítók, altatók és kábítószerrekládók iránt az utóbbi időben igen élénk az érdeklődés. Oka a 60-as évek óta egyre emelkedő kábítószerfogyasztás lehet. Ennek kapcsán fokozottabb érdeklődés nyilvánul meg az iránt, milyen módon és mértékben alkalmazták a múltban ezeket a szereket.

A fenti mű elsősorban az altató, fájdalomcsillapító és kábítószer használatát és a vele kapcsolatos visszaéléseket írja le a középkorban és az újkor kezdetén. Ezzel egyidejűen megismerttet az álom és a fájdalom jelenségének korabeli magyarázatával, a változó teóriákkal. Igen fontos az adott korok műveltségi, vallási, szociális körülményeinek vizsgálata is, amelyek a boszorkányhit magyarázatát is adják. Ezenkívül a boszorkányok és a különféle gyógyyszerészeti produktum („varázsitalok”, altató és bódítószerek) közötti

összefüggésre is rávilágítanak. A rendkívüli alaposággal megírt munkát terjedelmes irodalomjegyzék és névmutató egészíti ki.

Kapronczay Katalin

Künzl, Ernst: *Medizinische Instrumenten aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit*. Bonn, Rheinland Verlag, 1983. 137 l.

Az orvostörténeti kutatások egyik alapvető és rendkívül sok érdekességet tartalmazó területe az orvosi gyakorlat eszközeinek és műszereinek történeti vizsgálata, hiszen ez az orvosi elmélet és gyakorlat alakulásának legjobb tükrö. Ezen belül a sebészeti eszközök finomsága és kivitele ipartörténeti jelentőségű. A sebészeti gyakorlatban az altatás, az érzéstelenítés és a sebfertőzés problémájának megoldásáig rendkívül korlátozott keretek között tevékenykedhettek a seborvosok, műszeranyagaik szinte évszázadokon át változatlanok maradtak. A legtöbb sebészeti kéziműszer ókori eredetre utal, bizonyítva azt, hogy a korlátozott lehetőségeket nyújtó sebészeti gyakorlat milyen magas színvonalat ért el a görög-római orvosi kultúrában. Ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az ó- és középkori orvosok nem vállalkoztak merészebb sebészeti beavatkozásra (trepanálás, amputálás stb.), hiszen ennek műszeranyaga az ásatási anyagokban is szerepel.

Az ókori, különösen a római orvosi műszereket már több alkalommal megpróbálták orvostörténeti szempontokból feldolgozni, rendszerezni, ezen munkák azonban csak egy-egy ásatásra vagy kisebb területre korlátozódtak. Künzl könyve a császárság korát tekinti át, szinte az egész Római Birodalom területét vizsgálja az orvosi eszközök szempontjából. A szerző pontosan megjelöli a lelőhelyet, részletes jegyzéket ad az orvosi eszközökről, amelyekről vagy fényképet vagy rajzot is közöl. Teljes kép bontakozik ki a kutató előtt, bizonyítva azt, hogy a magas színvonalú római sebészet mai szemszögből is bonyolult műszerekkel rendelkezett, a kéziműszerek gazdagsága és elterjedtsége a középkor sebészetének alapjait képezte.

A munkát csak üdvözölni lehet, hasznos kézikönyve a történeti közgyűjteményekben található római kori orvosi műszereknek, bár több esetben csak általános megnevezést ad egy-egy eszközről, nem törekedett pontosabb meghatározásukra.

Kapronczay Károly

Lehmann, W.—Kutscher, G. (übers. und erl.): *Geschichte der Azteken. Codex Aubin und verwandte Dokumente*. Aztekischer Text. Abgeschlossen und eingeleitet von G. Vollmer. (Quellenwerke zur alten Geschichte Amerikas, Band XIII.) Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1981, S. 354. Abb.

1168-ban az aztékok nyolc törzse megindult Aztlanból, az őshazából, hogy végül, 196 évi vándorlás után elérje Mexikó földjét. A vándorlás, honfoglalás, birodalomépítés, majd az 1519-től kezdődő spanyol hódítás történetét foglalja össze annales-formában a most kiadott krónika, amely a történet szinte egyetlen hiteles forrása. Az eredetileg, s részben mai állapotában is képirásos szöveget a 16. században egy spanyol szerzetes azték nyelven, ám latin betűkkel lejegyezte. A most megjelent kötet ennek a kódexnek s három másik hasonló tartalmú, de csak töredékesen fennmaradt szövegnek egyesített, tudós bevezetővel, kommentárral, mutatókkal s német fordítással ellátott kritikai kiadása. A gyönyörű képmellékletekkel kiegészített szöveg elsőrendűen fontos a kultúrtörténészek

számára is, hiszen a történeti események közt olvashatunk az azték világszemléletről, időszámításról, életmódról, sőt a népet sújtó járványokról is.

A rendkívül alapos, szép kiállítású és egy eddig hozzáférhetetlen világba bepillantást engedő munka dicsőségére válik mindazoknak, akik kiadásában közreműködtek.

Magyar László

Leibowitz, J. O.—Marcus, S. (eds.): *Sefer Hanisyonot. The book of medical experiences attributed to Abraham ibn Ezra*. Jerusalem, The Magnes Press, The Hebrew University, 1984. 345 p.

Abraham Ibn Ezra (Avenaris, Avenezra 1092—1167) költő, filozófus, asztronómus és egyebek közt orvos, recept- és gyógy mód-gyűjteményét adta ki héber—angol kritikai kiadásban Leibowitz és Marcus. Ibn Ezra műve nem csak azért érdekes, mert a kevéssé vizsgált terapia-történethez ad érdekfeszítő alpanyagot, hanem azért is, mert ismert görög és arab művek mellett elsősorban 'Abd al-Rahmán ben al-Haitham elveszett, ám nagy hatású munkáján alapul. Az angol nyelvű bevezető tanulmányokból szövegtörténeti, bio- és bibliográfiai adatokon kívül, világos képet is kaphatunk az eddig eredetijében is csak kéziratokban rejtőző mű tudománytörténeti értékéről és közvetítő-szintetizáló szerepéről is. Minden hasonló szövegkiadás rendkívül fontos lehet, hiszen az orvostudományban, az arab-zsidó kultúrkörben kialakult virágkoráról nyelvi okokból általában igen keveset tud az európai orvostörténetész — ezt a munkát pedig a kiadók hatalmas műveltsége és irigylésre méltó asszociáló képessége teszi különösen használhatóvá és értékessé számunkra.

Magyar László

G. A. Lindeboom, (ed.): *Dutch Medical Biography. A biographical Dictionary of Dutch Physicians and Surgeons, 1475—1975*. Amsterdam, Rodopi, 1984. 2244 hasáb.

A biográfiák már régtől fogva a múlt feltárásának, a történelem megismerésének jó műszerei. A „hősökről” monográfiák sora születik, az „alvitések” lexikoncikkben sorakoznak. A kutatók rég letettek az univerzalitás ábrándjáról, manapság egy-egy szakma, terület, korszak teljes feltárása a cél — mint a tárgyalat corpus esetében is. G. A. Lindeboom a címbe foglalt időkor holland, illetve Hollandiában működő, más nemzetiségű orvosainak adatait gyűjtötte össze a teljesség igényével. Egy ilyesféle felsorolásba természetesen csak azok kerülhetnek bele, akik nyomot hagytak az időn — tehát alkotósaikkal örökítették meg nevüket. Ezek, a dolgok természeténél fogva, publikációkat jelentenek. A kiváló szerkesztő a célt — orvostörténeti kézikönyv létrehozását — szem előtt tartva, a szereplő személyek orvosi működését vette elsősorban figyelembe — más jellegű tevékenységükre (pl. irodalmi politikai alkotások stb.), nagyon helyesen, csak utalt.

A lexikoncikk címszava a személy neve s annak változatai. A születési és halálozási hely és idő regisztrálása után röviden meghatározza a működési területet (sebész, botanikus stb.). Ezután sorakoznak az életút állomásai, a tanulmányok helyén s idején kezdve. Külön rész a publikációk jegyzéke, rövidített címlírásokkal, a teljességre nem törekedve. A záró caput a biográfia forrásaira utal.

Hiányolható az, hogy a szerző csak válogat a publikációk között, így a könyv használója esetenként kénytelen más forrásokat is kézbe venni — például a szakirodalmi működés feltárásánál —, ami nem mindig egyszerű dolog. Érdemes lett volna többet közölni a szereplők utóéletéről.

Mindéz nem von le a könyv alapvető értékéből, abból, hogy egy az orvostudomány történetében jelentős szerepet játszó nemzet alkotóit most már életük tükrében könnyen megismerhetjük.

Szabó Béla

Merke, Franz: *History and Iconography of Goitre and Cretinism*. Bern, Hans Huber Publishers, 1984. p., 182. ill.

Ez a könyv az endémiás golyva és kretenizmus első alapos összegzése történelmi és ikonográfiai szempontból. A bevezetőben a jó természetes előfordulásával és a golyva okával, a jódhiánnyal foglalkozik a szerző. Ezután következik 125 oldalon az egyik főfejezet: Az endémiás golyva története címmel. Részletes, adatgazdag forráselemzés időrendben haladva az egyiptomi Ebers-papirusztól kezdve a 19. század orvosaiig, természetesen kiragadva a golyvára vonatkozó részeket.

A kretenizmus történetét is végigviszi, a végén pedig összegzi a 20. századi elméleteket, és a pajzsmirigy fiziológiájára vonatkozó kutatások kezdeteit.

A golyva szépirodalmi előfordulásainak számbavétele után a könyv másik legértékesebb fejezete következik: összegyűjti az összes golyvával kapcsolatos ábrázolást, sok korábban ismeretlen dokumentumra támaszkodva. Így egy Gandhara-i Buddha frízen található figura 2. századbeli ábrázolása, a zsoltároskönyvek iniciáléjában található képek, Avicenna műveiben szereplő rajzok, a Párizsban található török kézirat (Charaf Ed-Din) színes golyva-sebészei és az oltárképek jellegzetes figurái mind itt sorakoznak teljességre törekvő összegzésben. Külön kiemelem azt a fejezetet, ahol a népművészet területeiről hoz példákat a szerző (bethlemi jászol-figurák, golyvás maszkok). A könyv 182 illusztrációjával egyedülállóan gazdag dokumentációt tartalmaz a golyva teljes orvostörténetét nyújtva.

A könyv eredeti kiadása német nyelvű, ez az angol fordítás már F. Merke halála után jelent meg.

Halász Judit

Meschig, Rolf: *Zur Geschichte der Trepanation unter besonderer Berücksichtigung der Schädeloperationen bei den Kisi im Hochland Westkenias*. Düsseldorf, Triltsch, 1983. 166 l.

A düsseldorfi Orvostörténeti Intézet gondozásában megjelenő *Düsseldorfer Arbeiten zur Geschichte der Medizin* sorozat 57. füzeté a természeti népek trepanációs eljárásával foglalkozik, pontosabban a kenyai magasföld Kisi nevű helységében végzett kutatásokat tárja az olvasó elé. Mielőtt a szerző által vezetett expedíció tapasztalatait ismertetné, igen alapos — képekkel illusztrált — történeti áttekintést ad az ó- és középkori trepanációs eljárásokról, feltárva az elméleti és gyakorlati kérdéseket, érintve a technikai eljárások fejlődését. A jelen időben Afrikában „divatos” trepanációs eljárásokat nem mint különlegességet tárgyalja, hanem a hivatalos — egykori — orvosi ismeretek alászállott gyakor-

latát. Rendkívül bő dokumentációval tárgyalja ezt a napjainkban Kísi környékén üzött gyakorlatot, elsősorban Omobari omotwe Clement Bosire „seborvos” tevékenységén keresztül. Részletesen ismerteti eszközeit, beavatkozásának módozatait, képekkel illusztrálja sikeres „műtéteinek” beteganyagát, amelyeket szakemberekkel felülvizsgáltatott. Ezen expedícióról film is készült, ebből való e kötet rendkívül érdekes illusztrációs anyaga.

Kapronczay Károly

Müller-Dietz, Heintz—Gribanov, Eduard D.: *Medizin und Ärzte auf russischen Medaillen. Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin. Medizinischer Literaturdienst, 1984. 170 oldal, 56 érem képe.*

A szerzőpáros 1966-ban a berlini XX. Orvostörténeti Kongresszuson barátságot kötött és ennek záloga ez az 1200 példányban megjelent könyv, amely tulajdonképpen válogatás Gribanov hatalmas gyűjteményéből, amelyből a magyar érdeklődők is nyerhettek izelítőt 1976-ban.

Eduard Dimitrijevic Gribanov az orvostudomány kandidátusa és a moszkvai Orvostovábbképző docense. Rosztovban született 1932-ben és már 1937 (!) óta gyűjt érmet, plakettet, jelvényt, kitüntetést, fém- és papírpénzt, bélyeget, levelezőlapot és borítékot, ex librist stb.-t az orvostudománnyal kapcsolatos tárgykörökből. Gyűjteménye ma mintegy 15 000 db-ot tesz ki.

A könyvben bemutatott 56 orvoséremet 7 témakör köré csoportosítja, és az egyes témakörökről, valamint az azokkal kapcsolatos érmekről néhány oldalon tájékoztatást nyújt. Ezek a témakörök: 1. A Szovjet (Orosz) Tudományos Akadémia. 2. A Moszkvai Egyetem. 3. A Szentpétervári Orvos-Sebész Akadémia. 4. Kórházak és gondozóintézetek. 5. Himlőpestis-kolera. 6. Jótékonyági és tudományos társaságok, kiállítások. 7. Sebesültgondozás, Vöröskereszt.

A kötetet az érintett 22 éremművész bemutatása és a vonatkozó irodalom felsorolása zárja le.

Rádóczy Gyula

Münchow, Wolfgang: *Geschichte der Augenheilkunde. (IX. Band Der Augenarzt. Hrsg. Karl Velhagen.) Leipzig, VEB Georg Thieme, 1983. 734 p.*

A szemészet nem dicsekedhet sok összefoglaló munkával. Az utolsó monografikus vállalkozás (Hirschberg: *Geschichte der Augenheilkunde*, Berlin) 20 év alapos, körültekintő feldolgozás eredményeképpen 1918-ban hagyta el a nyomdát és a tudományos haladás akkori szintjét tükrözi. Az elmúlt mintegy 60 év újabb eredményeinek összefoglalása nem épülhetett az előző mű koncepciójára, hanem a szemészet terén jelentkező új felismerések, új módszerek és az igencsak felszaporodott szakirodalom — száznál is több szakfolyóirat — analitikus feldolgozását igényelte.

A szerző szinte egy emberöltőnyi időt igénylő munkára vállalkozott, és rendkívüli alaposággal nyúlt a forrásokhoz. Nem elégedett meg a már feldolgozott kéziratok és könyvek értékelésével, hanem minden egyes darabja ismét mérlegelve, újraértékelve épül bele a koncepcióba. Forráskritikai feldolgozása különösen az őskori és ókori kultúrákat tárgyaló fejezetekben szembetűnő, amikor is ásatási anyagokat, írásos emlékeket és a ma

élő primitív népek orvoslását vizsgáló felmérések alapján igyekszik a szemészet fejlődés-vonalát meghúzni, abban az időben, amikor még nem választható el a népi orvoslás a kuruzslást is magába foglaló rituális gyógyeljárásoktól. E fejezetek kulturális történeti vetületében érdekes módon tükröződik a gyógyítás művészete.

A reneszánsz korban a sebészetre tevődik a hangsúly, hiszen annak kebelében fejlődött ki a szemészet. A gyakorlati orvoslásban járatos szerző kiválóan tájékozódik az eszközök területén és komplex módon mutatja be azt, hogy a sarlatánság határát jelentő fürdősök kezében hogyan fejlődött tovább e szakterület, míg a felvilágosodás korában önálló diszciplínává lépett elő.

A modern kor — 19—20. század — a vaskos kötet egyharmadát teszi ki. Megtalálható benne a szemüveg története, a műszerek fejlődéstörténete, és nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a mai gyógyításban nemcsak egy szakorvos foglalkozik a beteggel. Megindokolja azt a véleményét, hogy a szemészet már régen az „optológia” terminust igényelné, mert jobban kifejezi a gyógyítás fogalmát. A szerző feldolgozza a külföldi szakirodalmat, ahol a fejlődés tendenciája ezt megindokolja, de mivel elsősorban német nyelvterületen válik ismertté e kötet, a német szakirodalom forrásai dominálnak.

Érdeklődésre számotartó könyv, amely nemcsak a szemészet szakembereit és az orvosokat, hanem a gyógyítás e sajátos ágának kultúrtörténeti oldala iránt érdeklődőket is magával ragadja. Lábjegyzeteket nem találunk, helyette bő irodalomjegyzék könnyíti meg a további kutatást. Tudományos hitelességéhez nem fér kétség. Megkönnyíti a tájékozódást a névmutató, tárgyszómutató, 243 illusztráció és 8 tabella.

Rákóczi Katalin

Münsterer, Hanns Otto: *Amulettkreuze und Kreuzamulette*. Studien zur religiösen Volkskunde. Hrsg. von Manfred Brauneck unter Mitarbeit von Hildegard Brauneck. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1983. 243 l., 71 fekete-fehér kép

Az utóbbi évtizedek nyugat-európai orvostársadalmának egyik gyakori jelensége, hogy az orvosok a tulajdonképpeni gyógyító, kutató stb. munka mellett meglévő „hobby”-jüket, másodlagos érdeklődésüket a megnövekedett lehetőségek következtében tudományos szintre emelik. Ez rendszerint akkor a legeredményesebb, amikor a két terület nem esik túlságosan messze egymástól. Jó példa erre az elsősorban víruskutatással és dermatológiával foglalkozó Hanns Otto Münsterer (1900—1974), aki néprajzi tanulmányai következtében kettős kompetenciával rendelkezett a népi gyógyászat speciális területeinek feltárásához. Munkássága során számos szaktanulmány mellett terjedelmes fotóarchívumot és jelentős amulettgyűjteményt hozott létre, ez utóbbi ma a Bajor Nemzeti Múzeumban áll a további kutatás rendelkezésére. Az amulettkeresztekkel és a keresztamulettekkel foglalkozó tanulmányai nagyrészt a Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1951—1954 közötti évfolyamaiban jelentek meg, ezeket rendezte most kézikönyvszerűen használható kötetbe a többek között a népi vallásosság tárgyairól is önálló könyvet kiadó Manfred Brauneck.

Az amulettkeresztek és a keresztamulettek a dél-német barokk kultúrtáj és a vele kapcsolatban álló területek legelterjedtebb, a vallásos szokásanyagban mélyen gyökerező kultusz tárgyai közé számíthatnak. Kultikus jelentésük és speciális ikonográfiájuk a keresztény ereklyekultuszra és a kereszténység előtti „mágikus tudományokra” nyúlik vissza. Az amulettkeresztek olyan kereszt alakú amulettel, amelyeknek hatóerejét nem elsősorban a kereszt formának, hanem a felhasznált anyagoknak (malachit, achát, csillagkorall

stb.) tulajdonították, a kereszt itt csupán hatást erősítő funkciót töltött be: a kereszt-amuletteknél viszont maguk a különböző keresztformák illetve az ezekhez kapcsolódó különféle jel-, betű- és számkombinációk az elsődlegesek.

Az amulettkeresztek átfogó bemutatása után ez utóbbiakról szólnak a könyv központi fejezetei, melyekben a szerző a keresztamulettek részletes történeti tipológiáját adja. Az első csoportba az ún. Thau-keresztől származtatott, kabbalisztikus vagy skolasztikus eredetű keresztformákat sorolja. A második nagy csoportot a Caravaca spanyol városban a 13. századtól őrzött kereszteteklyére visszanyúló Caravaca- vagy spanyol-(kettős)kereszt változatai alkotják. Németországban a kultusz a jezsuiták révén 1600 körül terjedt el, s az idők folyamán különböző áldásformulákkal, kegyképekkel és más kultuszformákkal is összekapcsolódott. A spanyolkereszt németországi megfelelőinck, az ugyancsak kereszteteklyére visszanyúló scheyerni, wiblingeni és donauwörthi kettőskereszteknek a története, másolatai és típusai, valamint az egyszerű keresztet formázó pollingi kereszt praktikus okokból külön kerülnek bemutatásra. Önálló csoportot alkotnak a különböző szentek kultuszával és áldásformuláival összefüggésben álló (Benedek-, Zakariás-, Ulrich-, András- stb.) keresztetek, végül a búcsújáróhelyekhez, a szenvedéstörténethez és a misziókhoz kapcsolódó egyéb kereszt alakú devóciós tárgyakkal ismerkedünk meg.

Az egyes amulett-típusokon belül Münsterer mindig részletesen bemutatja a keresztforma kialakulását, történetét, különböző változatait, összekapcsolódását más kultuszokkal, és külön figyelmet szentel a keresztetek funkcióinak a népi gyógyászatban, a missziókban, az időjárással kapcsolatos cselekményekben stb. Forrásait a keresztetek amulett jellegű használatára vonatkozó hatalmas vallástörténeti, néprajzi, történeti és ikonográfiai anyag, valamint az ezekkel foglalkozó részvizsgálatok alkotják, amit úgy tud egységbe rendezni, hogy abból a keresztkultusz részletkérdései mellett az általános kultúrtörténeti összefüggések is világossá válnak. Mivel a népi gyógyászatban és az amulettekkel kapcsolatos szakanyagban működő hatásmechanizmusok nagyrészt azonos feltételezéseken alapulnak, meg kell itt említenünk Münsterer egyéb, az amulettkutatás problematikájának közvetlen kiegészítéseként és továbbfejlesztéseként értelmezhető, a kötetben nem olvasható tanulmányait a népi gyógyászat különböző kérdéseiről. Így például behatóan foglalkozott a népi gyógyászatban használt módszerek természettudományos eszközökkel megragadható alapjaival, érvényességével és korlátaival, a pszichikai összetevők (szuggesztív, traumatikus élmények stb.) és a természetes terápiákban ma is alkalmazott tényezők (bőj, mozgás, intenzív társadalmi kapcsolatok stb.) szerepével. E tanulmányok bibliográfiai adatait a kötet részletes irodalomjegyzéke tartalmazza.

Tüskés Gábor

Palmer, R.: *The Studio of Venice and its graduates in the sixteenth century*. Contributi alla storia dell'Università di Padova, 12. Edizioni Lint, 1983. 204 p.

A padovai egyetem történeti sorozat 12. köteteként megjelent munka a velencei Studium Generale történetét írja meg, angol nyelven. Mint tudjuk, Velence reprezentatív tudományos központja a közeli Padova egyeteme volt, ám emellett már a 14. század végén, magában a kereskedővárosban is működött egy felsőfokú képzést adó intézmény, a Studium Generale. Ennek keretében a napoleoni háborúkig mintegy 1600 tanuló szerzett tudományos fokozatot, köztük oly neves tudósok is, mint Cardano, Mercuriale vagy de la Monte. A kötet bevezető tanulmánya a Studium Generale felépítését s történetét elemzi, bepillantást engedve az egyes kollégiumok közti küzdelmekbe, a tudós intézmény anyagi ügyletei-

be s belpolitikájába is. A tanulmányt dokumentumgyűjtemény, majd a Studiumon doktoráltak, időrendi sorrendbe igazított jegyzéke egészíti ki függelékként — a 16. század végéig sorolva föl a fokozatot szerzetteket. Valójában ez a lista teszi ki a kötet négyötödét, amelyben a jobb tájékozódást alapos névmutató is segíti.

Magyar László

Penso, Giuseppe: *Index plantarum medicinalium totius mundi eorumque synonymorum*. Milano, Organizzazione Editoriale Medico Farmaceutica, 1983. 1026 oldal.

A cím talán túl sokat mond abból, amit egy szerző, egy kötetben teljesíthet. A szerző a WHO munkatársa, és mint ilyen igen gyorsan reagált könyvével az Egészségügyi Világszervezet 1978. évben hozott határozatára, amely a WHO titkársága számára előírta a világ össze országában használatos gyógynövények számbavételét. A határozat (és a könyv) abban az áttekinthetetlen anyagban kíván rendet teremteni, ami a botanikai és gyógynövény-szakirodalom szinonim elnevezései terén uralkodik. A szándék nemes, de kérdés, mennyit tudott belőle megvalósítani a szerző?

A munka alfabetikus sorrendben sorolja fel az egyes genusokat és ezen belül szintén alfabetikus sorrendben a specicsket. Az egyes specicskek után zárójelben felsorolja annak szinonimáit, majd a zárójelen kívül, hogy mely gyógyszerkönyvekben hivatalos. A specicskek alfabetikus sorrendjén belül szintén felsorolja a szinonim neveket is, de itt rögtön utal a ma hivatalos botanikai elnevezésre. A genusok nevei után pedig zárójelben a növény csaláadneve található meg. A hivatkozott gyógyszerkönyvek rövidítéscinek feloldását a könyv elején találhatjuk meg, szintén alfabetikus felsorolásban.

Bármennyire is dicsérendő a szerző célkitűzése, azt már csak azért sem tudta elérni, mivel a gyógyszerkönyvekben a gyógyszerként alkalmazott növényeknek csak (egyre kisebb) hányada található meg, tehát a gyógynövények túlnyomó része kimaradt a munkából. A Magyarországon (tágabb és korábbi értelemben a Habsburg Birodalom területein) hivatalos gyógynövények jelentős része hiányzik. Sok a téves családba sorolás és a téves szerzői megjelölés. Elég sok a nyilvánvaló sajtóhiba, ugyanez okból több esetben a genus ketté osztották (Ignatia). A Leguminosae rendet hol szétválasztja a családokra, hol egyben tárgyalja.

Minden hibája ellenére is azonban igen használható kezdeményezés ez a munka, és akit e téma érdekel, haszonnal forgathatja.

Rádóczy Gyula

Pfeil, Hans—Schipperges, Heinrich: *Der menschliche Leib aus medizinischer und philosophischer Sicht*. Aschaffenburg, Paul Pattloch Verlag 1984. S. 142.

Heinrich Schipperges orvosprofesszor és Hans Pfeil, a filozófia és teológia professzora a „természettudományok korszakának” alkonyán mérlegre teszi az emberi testtel kapcsolatos megcsontosodott, megmerevedett nézeteket, megkérdőjelez és ártértekkel alapfogalmakat, amelyek ma új megvilágítást igényelnek. Az ember az elmúlt 200 év alatt az iparosodás és technikai fejlődés során maga is nagy változásokon esett át, amelyek félelmet, stresszt, élményhiányt, társadalmi elmagányosodást eredményeztek, és amelyeknek következménye a fokozott drogfogyasztás, az emelkedő öngyilkossági és kriminalisztikai ráták, olyan jelenségek, amelyeket a medicina, mint alkalmazott természettudomány, nem láthatott előre, és amelyek a pszichoszomatikus medicina kereteit és feladatkörét már szin-

te szétfeszítették. Az orvosprofesszor az egészséges, a beteg és a gyógyulásra váró testről mondja el alapvető nézeteit, és hangsúlyozza azt a tényt, hogy az emberi test önmagában, a lelki habitus figyelmen kívül hagyásával eredményesen nem gyógyítható.

A filozófus és teológus különbséget tesz testi, szellemi és lelki élet között, egységbe, egyensúlyba hozza a materiális és immateriális világot. Megállapítja, hogy a test és lélek valamint a matéria és szellem ellentmondásait a 17—18. században még rendszerbe foglalták, de korunk már messzemenően elhanyagolta a kérdés felvetését is, a „teljesség egységének filozófiája nem alakult ki, az ebből adódó feszültségek elhatalmasodtak és ma már változás után kiáltanak. Véleménye szerint a materializmus és biologizmus tudományosan túlhaladott álláspontot képviselnek. Ő a test funkcióját, feladatait, hivatását elemzi a közösség, a kultúra szempontjából, a „szellemlélek” megnyilatkozásait az esztétika szintjén és idealista világnézetének fényében. Elemzi a test méltóságát, jogait, a jelen érvényes filozófiai rendszereiben elfoglalt helyét és kilátásait a jövőt illetően. Kérdéseket vet fel, amelyek gondolkozásra készítetnek.

Rákóczi Katalin

Prestele, Carolo: *Ärztliche Ethik bei Fabricius Hildanus*. (Veröffentlichung der Schweizerischen Gesellschaft für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften. 36.) Aarau—Frankfurt am Main—Salzburg, Verlag Sauerländer, 1981. 144. S., 1 Abb.

A tanulmány Guilhelmus Fabricius Hildanus (Wilhelm Fabry von Hilden, 1560—1634) orvos etikáját tárgyalja. Hildanus — a szerző szerint — joggal tekinthető az első nagy német sebészek egyikének, ugyanakkor ő az utolsó jelentős képviselője annak a korszaknak, amelyet még a „renaissance” megjelöléssel illethetünk. Bár Hildenben született, életének csaknem a felét Payerne majd Bern város orvosaként, Svájcban élte le.

„Az eszményi orvos” c. fejezet az erényeket ismerteti, amelyeket Hildanus a mintaszerű orvostól megkövetel. A következő fejezet az orvosképzést és az „orvosi ismereteket” tárgyalja. Minden orvosi tevékenységnek a jól megalapozott anatómiai ismeretek az alapjai, de a leendő orvosnak jártasságot kell szereznie a botanikában és a kémiában is, és birtokolnia kell az orvostudomány elméleti alapjait (fundamenta artis), amin Hildanus a galénoszi humorálpáthológiát értette. Végül: a sebésznek a mesterségbeli tudást gyakorlott mesternél kell megszereznie. „A kötelességekről” szóló fejezet középpontjában az orvos és a beteg közötti viszony áll. Megállapításain érződik, mennyire mély nyomot hagytak Hildanusban az antik görög hagyományok. A műtéti indikáció, Hildanus szerint, lényegében a prognózistól függ. A hippokratészi alapelvek hangsúlyozása mellett újból és újból kifejezést ad a „charitas” fontosságának, mint a gyógykezelés motivációjának. A következő fejezet a „hagyomány” és a „haladás” viszonyát tárgyalja, és vizsgálat tárgyává teszi Hildanus kapcsolatát a korabeli orvosokkal és sebészekkel. Megtudjuk, hogy Hildanus a korabeli egészségügy hiányosságait sem restellte kipellengérezni és a hivatali felsőbbbséget arra figyelmessé tenni, hogy a polgárok egészségéért ők is felelősek. A bírakat pl. felhívja: tekintsenek el a kegyetlen kínzásoktól és büntető ítéleteikben hagyják az enyhítést is érvényre jutni. A befejező rész az orvos hitével és meggyőződésével foglalkozik: itt ad a szerző kifejezést Hildanus ama hitének, hogy az orvosi mesterség: hivatás.

A „Függelék”-ben a szerző egyrészt tételesen felsorolja Hildanus teljes irodalmi munkásságát, másrészt Hildanusra illetve a kor és környezet irodalmára vonatkozó bő forrással szolgál.

Vajda Gyula

Rüster, Detlef: *Alte Chirurgie. Legende und Wirklichkeit*. Berlin, VEB Volk und Gesundheit, 1984. 255 S., 146 Abbildungen.

A népszerű tudományos szakirodalom minden korban, így ma is létjogosult, hiszen nemcsak a szakember kíván tájékozódni, hanem a laikus is, aki nem a szakma fogásai, sokkal inkább a dokumentálható fejlődés ténye és fokozatai iránt érdeklődik. A sebészet térhódítása és diadalútja az őskortól a mai szívatültetések bonyolult beavatkozásáig olyan hatalmas ívet képez, amely méltán kelti fel a tudományág iránti érdeklődők figyelmét.

A szerző, aki maga is sebész nem sebésztörténetet ad az olvasók kezébe. A forrásokat kutatja fel és azokat a rugókat, amelyek a fejlődést a kőkésekkel végzett trepanációktól a XIX. század végéig előbbre vitték. A feldolgozás azonban nem elégszik meg a sebészet ábrázolásával, ezt már a fejezetcímek is elárulják, hanem a diszciplína anyagát belehelyezi az adott kor társadalmi, ideológiai, kulturális áramlatába, így vallás, mítosz, kézművéség, háborúk és tudomány együttesen jelentkeznek és komplex képpé állnak össze.

A könyv tematikus felosztása követi a történelmi periodizációt: a kőkorszak sebészei; a folyamamenti kultúrák papjai és sebészei; az antik társadalmak orvosai — az emberiség első sebészorvosai; pápák, császárok és sebészek a keresztény Nyugaton; a középkor vége; sarlatánok és sebészek; a nagy fordulat évszázada; a XVIII. század hadisebésze; a XIX. század tudományos felfedezései és úttörői a sebészet területén — mind-mind óriási lehetőség a válogatásra és az anyag elrendezésére, amit a szerző kiválóan old meg. A régi sebészet sok évezredes fejlődése akkor zárul le, amikor a narkózis, antiszeptisz, aszeptisz új utakat, a modern sebészet útjait nyitotta meg.

A könyv másik nagy érdeme a stílusa, amely a népszerű tudományos műveknek, ha igényesek, ugyanolyan fontos jellemzője mint maga a válogatás. A didaktikus célkitűzés, személyes hangvétel, elbeszélő, mesélő tehetség utat fog találni az olvasók nagy táborához.

A tudományos szintű elmélyülést lehetővé teszi a könyv végén közölt irodalom- és forrásjegyzék, a lábjegyzetek és névmutató. A képanyag is jól illusztrálja a mondanivalót, csupán a színestechnika hagy kívánnivalót maga után. Nagy sikerre érdemes munka.

Rákóczi Katalin

Ryff, Walther: *Confect Büchlin vnd Hausz Apoteck*. Neudruck der ersten Ausgabe Frankfurt/Main, Ch. Egenolph, 1544. Edition Leipzig, 1983.

Ryff népszerűsítő orvosi könyvei mellett jelentős helyet foglalnak el a gyógyszerkönyvek, amelyek anyanyelven íródtak és a széles nyilvánosság számára kívánták hozzáférhetővé tenni az egyszerű alapanyagokból készült gyógyszereket és házi orvosságokat. A szerző gyógyszerismereteit Otto Brunfels tanítványaként Strassburgban és Baselben sajátította el, a gyakorlati tapasztalatokat pedig Mecklenburgban, ahol udvari patikusként működött. Mentora, a mecklenburgi herceg, felhívta figyelmét az egységes német gyógyszerkönyv hiányára és az írásos tevékenység felé irányította. A kiadók szívesen alkalmazták munkatársként, mert könnyen és jól írt, és könyvei keresettek voltak a könyvpiacon. Alig 10 év alatt 43 könyve készült el, amelyek 200-nál több kiadást is megértek. Ryff a 16. századi német orvosi irodalom egyik legismertebb írója lett.

Három gyógyszerkönyve közül a Konfektbuch mondható a legsikeresebbnek. A szerző ajánlásában a „közember” felé fordul, neki írja le az elektuariumok, konzervek, szirupok, étgetet italok stb. elkészítésének módját, és mindig pontosan meghatározza az összeállítást

hatását is. Indikációi humoralpatológiai nézeteken alapulnak. A gyógyszerek mellett a külsőleg használt kenőcsök, olajak, borogatások és fürdők szerepelnek, de a levegő tisztítására is van javaslata. Az aqua vitae előállításához azonban pontosabb szakismeretek szükségesek, és egy patika felszerelése is kell hozzá. A könyvek sikerét nagy mértékben előmozdították az illusztrációk, amelyek Ch. Egenolph officinájának híret dicsérik és szemléletessé teszik a mondanivalót. A Konfektbuch a 16. században 13 kiadást látott.

A Leipzig Kiadó e hasonló kiadással a 16. századi német könyvművészet egyik fontos példányát adja a mai olvasó kezébe. E könyv meggyőz bennünket arról, hogy Ryff valóban megtalálta az utat korának olvasójához, ezt szakértelmének és olvasmányos stílusának köszönheti. Kimerítette a tudományos népszerűsítés fogalmát és alkalmazkodott az olvasók műveltség-szintjéhez is. Annyit közölt, amennyit a „közember” is megérthetett és hasznosítani tudott. K. Lüdtké utószava és irodalomjegyzék zárja a kötetet.

Rákóczi Katalin

Sápi Vilmos (szerk.): *Vác története*. Szentendre, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, 1983. I—II. köt. 642 old., ill.

A Pest megyei Múzeumok Igazgatósága tanulmányköteteinek a sorozatában, a Studia Comitatusia 13—14. köteteként jelent meg Vác története. A kiadvány szerkesztői és az egyes tanulmányok szerzői nem előzmények nélkül vállalkoztak e munka megjelentetésére a város 900 éves jubileuma alkalmából. Az utószó hivatkozik is az elődökre, akik megérdemlik, hogy elsőnek őket említsük: Karcsu Arzén ferencést, kilenc kötetes művével, és Tragor Ignácot, számtalan írásával és jelentős hagyatékával.

E mostani kiadvány részletekbe menően foglalkozik — belőlük is merítve — a kilenc évszázaddal. Minket elsősorban az orvostörténeti adatok érdekelnek. Már a borítólapon (és az illusztrációk között is) ott látható Adam Stonokowski litográfiája 1850 tájáról, mely a váci főteret ábrázolja, ezen látható az irgalmas rendi kórház is. A középkorból kevés adat maradt fenn az egészségügyről, de ezekből tudjuk, hogy a Szentlélek ispotály a XIV. sz. közepén épült, s a káptalani tagok között volt orvos is. A hódoltság idejéről egy-két demográfiai adat tájékoztat, de a XVIII. századtól jelentősek a népesedési adatok. Több oldalon át, részletekbe menően foglalkozik a város egészségügyének a történetével az 1710-es évektől az 1850-es évekig. A kamillánusok betelepítésének a kísérlete (1758), az irgalmasok kórháza és gyógyszerháza (1763-tól) ugyanúgy helyet kap, mint az orvosok, sebészek, bábák működésének az ismertetése. A városban több kórház volt, időnként katonakórház is működött. Tervezték elmeegógyintézet felállítását is. Bár inkább pedagógiai jelentőségű, de meg kell említenünk a siketnémák intézetét.

A második kötet tárgyalja a város történetét a XIX. sz. közepétől napjainkig. Ez is külön részfejezeteket szentel az egészségügynek. Nagy terjedelemben foglalkoznak a népeség alakulásával. A század 20-as éveitől „Demográfia — egészségügy — szociálpolitika” címmel kapunk áttekintést. (A helyzetet a barokk időkhez viszonyítva silányabb!) Korunk évtizedeit „Demográfia és egészségügy” címen mutatják be.

Sasvári László

Scribonius Largus: *Compositiones*. Edidit S. Sconocchia. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig, BSB B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, 1983. 130 p.

Scribonius Largus (i. sz. I. sz.) „*Compositiones*”-a a latin nyelvű gyógyszerkönyvek egyik őse. Jelentősége nem csak koraiságában, hanem terminológiai kezdeményezéseiben is rejlik. A gyógyszerésztörténet kutatói azonban mindeddig megfelelő színvonalú kritikai kiadás híján szűkölködtek. Ezt a hiányt pótolja Sconocchia munkája, mely a korunk legmagasabb filológiai szintjét biztosító Teubner-sorozatban jelent meg. A részletes bevezető tanulmánnyal, szövegtörténettel, az újkori kutatások tekintetében szinte teljes bibliográfiával, kiváló szó- és névmutatóval, kritikai apparátussal kiegészített textus bizonyára a művel foglalkozó további kutatások alapja, kiindulópontja lesz.

Magyar László

Schlegel, Friedrich (Hrsg.): *Der Körperbehinderte in Mythologie und Kunst*. Stuttgart, Georg Thieme Verlag 1983. 125 S., 117 ábra.

A kötet a testi fogyatékosok éve alkalmával és az 1981-ben Heidelbergben megrendezett Német Ortopéd és Traumatológiai Társaság 68. kongresszusára íródott előadásokat és tanulmányokat tartalmazza.

H. *Schadewaldt*, az első tanulmány szerzője, több illusztrációval bizonyítja, hogy a természetestől, az egészségestől eltérő embereket már a mitológiai korban is ábrázolták. A gonosz rontását látták bennük. A közel- és távol-keleti istenfigurák is felmutatnak emberfeletti tulajdonságokat, amelyekkel idealizálták őket, vagy testi eltéréseket, amelyekkel fogyatékoságukat demonstrálták. A szerző szerint a művészek torz ábráikhoz minden korban bőven találhattak példákat, a múmiák alapos vizsgálata nem egyszer kétséget kizáróan is bizonyítja e testi torzulásokat. F. Schatz, aki monográfiában elemezte az ókori társadalmak torzszülőiteit, szintén megállapítja, hogy a legtöbb esetben még ma is felderíthetők azok a jellegzetes betegségek, amelyek a torzítást eredményezték.

A keresztény művészetben az istenségek a „szép” és „jó”, a negatív figurák a „gonosz” vagy „rossz” szellemek megtestesítői. Bizonyos betegségek hordozói annak a betegségnek védőszentjeivé váltak, pl. Szt. Rókus a pestisbetegeké. F. Schlegel, a kötet szerkesztője a „gonosz” megszemélyesítésével foglalkozik a tanulmányában. Ezek a figurák — pán, szatír stb. — már a hellenisztikus korban is gazdagon megtalálhatók, ahol sokszor az erotika vagy éppen a termékenység jelképévé váltak. E családba tartozik Lucifer is. A keresztény ikonográfiában az ördög állat vagy félállat formában jelentkezik, az angyalok pedig heroikus, emberfeletti formában. Ezek a külsőségek ma már pontosan meghatározható betegségekre vezethető vissza.

Két magyar szerző, Lénárd Gy. és László G. a régi magyar képtárak amputált figuráit vizsgálták meg. A legismertebb képviselőjük a koldus, bélpoklos, nyomorék, aki képi kontextusban jótékonyásra serkentett. Egy tanulmány csak a lábdeformációkat vizsgálja. O. Dustmann és V. Ebel szerint ezek az eltérések nagy pontossággal meghatározható betegségek után lépnek fel. Külön témát képez a láboperáció, amely a reneszánsz-képtárak zsánerképeinek elmaradhatatlan kellékévé vált. A 19. és 20. században a háborúkban megnyomorodott és megcsönkített végtagú emberekkel gazdagodott az ábrázolás.

Az utolsó tanulmány szerzői, P. Simon és E. Seifert már a járásképtelenek járműveit elemzik, és áttekintik a járóeszközök, tolókoscsik stb. fejlődését. Amíg a régebbi századok

csak vallási keretben mutatják a testi fogyatékosokat, a modern korok plakátjai, bélyegei már karikatúrisztikus vonásokat is felmutatnak.

A kötet igen részletes irodalomjegyzéket közöl, amely további feldolgozásra serkent.

Rákóczi Katalin

Schwanitz, Hans Joachim: *Homöopathie und Brownianismus 1495—1844*. Stuttgart — New York, Gustav Fischer Verlag, 1983. 202 S.

Ebben a munkában azt vizsgálja a szerző, hogy az 1795—1844 közötti időszakban Németországban hogyan hatott a Brownizmus és a homeopathia elmélete a gyakorlati orvostudomány fejlődésére. A vizsgálat Németország legrégebb folyóiratának; C. W. Hufeland: „Journal der praktischen Arzneykunde und Wundarzneynkunst”-jének alapján történt.

A gyakorló orvosok általában az orvoslás tudományát a gyakorlati tapasztalatok alapján építették fel. A köresetek tanulságai a nosologikus rendszert kiegészítették. Tehát a megismerés és tapasztalatok alapján kívánták megalapozni az orvostudományt. A Brownizmus elmélete akkor terjedt el Németországban, amikor az orvosok kezdték átvenni a tudománynak kanti értelmezését. Így lett a Brownizmus az orvostudomány első filozófiai rendszere.

A skót John Brown 1772-től fejtegette ki elméletét Angliában. 1780-ban publikálta rendszerét „Elementa medicinae” címen kiadott könyvében, mely 1795-ben jelent meg német fordításban. Brown elmélete szerint az életet a holt anyagtól az különbözteti meg, hogy abban a külső „működések” és a belső „teljesítmények” által életjelenségek jönnek létre. Külső működések: a hő, élelem, levegő stb. Belső teljesítmények: izomkontrakciók, érzékelések, gondolatok, érzések. A szervezet tevékenysége ingerelhetőségen alapszik, amelyre ingerek hatnak és izgalmat hoznak létre. A szervezet erősen, normálisan vagy gyengén reagál az ingerekre. A hatás az izgalom, mely az „élet valódi oka”. Ha ez túl erős vagy túl gyenge, betegség jön létre. Az egészséget egy mértékletes izgalom okozza. Brown elmélete szerint egészség és betegség többé nem kvalitatív, hanem csak kvantitatív különböznek egymástól.

A homeopathia mint a Brownianizmus reakciója rekonstruálható. Hahnemann a tiszta megismerés és a tapasztalatok pontos leírásának volt a híve. Mivel semmi általánosítást nem engedett meg, elmélete a mai napig mentes maradt a meghamisítástól. Hahnemann elméletét Hufeland említett újságjában közölte a gyakorló orvosokkal. Elméletének lényeges szempontjait az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Hahnemann kérdésesnek tartja a gyógyszereknek állatkísérletekben történő megvizsgálását, mivel az emberi és az állati szervezet nem analóg. A gyógyszerek botanikai rokonságát vizsgálva arra az eredményre jut, hogy az egy nemhez tartozó növények hatása is általában hasonló. De erre biztosan alapozni a gyógyszerhatás megítélését nem tanácsos. „Nem marad más számunkra, mint a konkrét megtapasztalás az emberi testen” — állapítja meg. Mivel egy betegség megfigyelésénél nem dönthető el biztosan, hogy a fellépő tünetet betegség vagy a gyógyszer okozza, illetve, melyik tünetet a betegség, melyiket lehet a gyógyszerhatásnak tulajdonítani, ezért a gyógyszerhatás megfigyelését egészséges emberen kell elsősorban elvégezni.

Hahnemann szerint három lehetősége van a gyógyszerhatásnak: 1. A gyógyszer megszünteti a betegség okozóját, 2. elnyomja a betegség tüneteit, 3. specifikusan hat.

Hahnemann gyógyítási eljárása két hipotézisen alapszik:

1. Minden hatásos gyógyszer az emberi testben egy sajátos betegségformát hoz létre, mely annál kifejezettebb, minél hatásosabb a gyógyszer.

2. Az ember utánozza a természetet, amely néha egy krónikus betegséget egy másik által gyógyít meg, és alkalmazza a gyógyítandó betegsége az azt a gyógyszert, mely egy másik hozzá leginkább hasonló mesterséges betegséget idéz elő, és az fogja meggyógyítani. „Similia similibus curentur.”

Ez a két elmélet színtőleg hatott az orvostudomány fejlődésére. Ebben a dinamikus fejlődési folyamatban a Brownianizmus mint forradalom a homeopathia mint reformáció értelmezhető.

Marosné Lugosi Márta

Schwann, Hannelore: *Friedrich Louis Hesse (1849—1906). Ausgewählte Texte.* (Sudhoff's Klassiker der Medizin. Neue Folge. Bd. 4. Hrsg. A. Thom, D. Tutzke, I. Jahn.) Leipzig, Johann Ambrosius Barth Verlag, 1984. 145 S., 35 Bilder.

1884 októberében megnyílt a lipcei egyetem fogorvosi intézete, amelynek első igazgatója F. L. Hesse volt. Ebben az időben már Berlinben, Halléban és Würzburgban működtek hasonló intézetek. Az új gépek, anyagok, technológiák megváltoztatták a fogorvoslás gyakorlatát, az orvos célja az volt, hogy a beteg fogat megmentse. A szakszerű fogkezelés igénye már nemcsak a polgárságnál, hanem a társadalom minden rétegénél jelentkezett, sokszor profilaktikus jelleggel, így a fogorvosképzésre is új feladatok hárultak. Ki kellett szorítani a még szép számmal működő fogsebészeket, technikusokat, borbélyokat és egyéb, szakképzésben nem részesült sarlatánokat, és új ismeretekkel felvértezett fogorvosokat kellett a helyükre állítani.

F. L. Hesse alapos elméleti és gyakorlati felkészültséggel rendelkezett, amely ismereteket amerikai útjai során még tökéletesített. 1882-ben Lipszébe visszatérve, magánpraxist nyitott, és hamarosan nagy elismerést könyvelhetett el. Első intézete mintául szolgált az egyetemi intézetnek. Változatlanul a gyakorlati fogorvoslást és fogorvosképzést tekintette hivatásának, és csak mellékesen foglalkozott kutatással, bár anatómiai, fiziológiai ismeretei ezt lehetővé tették volna. Külön érdeme, hogy az egyszerű, szegény emberek kezelését és gyógyítását ugyanolyan következetességgel látta el utolsó éveiben, mint pályája elején, és ugyanúgy szorgalmazta a szervezett fogorvosi ellátást, mint a fejlesztést és haladást az intézetében. Kortársai közül említést érdemel E. Albrecht, F. Busch, W. D. Miller, J. Parreidt, W. His, C. Ludwig, akiknek publikációi meggyőznek bennünket arról, hogy hasonló célokért és együtt küzdöttek Hessével.

Rákóczi Katalin

Simon, Mikulas: *Die soziale Stellung der Apotheker in der Zürcher Stadtgesellschaft in Mittelalter und früher Neuzeit.* Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 1983. S. 289

A „Gyógyszerésztörténet iforrások és tanulmányok” c. sorozat (R. Schmitz, Marburg) 24. kötete M. Simon műve. A szerző alapos és körültekintő kutatást végzett annak érdekében, hogy fényt derítsen a gyógyszerészek társadalmi helyzetére Zürich városában a középkorban és az újkor elején. Eredményeit az alábbiakban foglalja össze:

1. A gyógyszerész-hivatás kialakulására vonatkozó adatokat a zürichi források nem

tartalmaznak. A gyógyítás és a gyógyszerészet itt is, mint sok más helyen, a kolostorban kezdődött és csak fokozatosan került a világiak kezébe. Amikor a 13—14. sz. fordulóján a polgári város általában kezdett függetlenné válni a rendház főapátnójától, akkor vette át fokozatosan az egészségügyi feladatok megoldását is.

2. Először a 15. sz. végén foglalkoztak a gyógyszerészet ügyével a közegészségügy keretében, de konkrét lépésekre csak a 16. sz.-ban került sor, mert korábban a céhek elsősorban hatalmuk megerősítésével voltak elfoglalva.

3. A 16. sz.-ban hozott közegészségügyi törvények a város egészségügyi problémáinak megoldását célozták. Az 1553-as, gyógyszerészekre vonatkozó rendeletet időről időre módosították, hogy jobban megfeleljen az igényeknek.

4. A gyógyszerész-foglalkozás valószínűleg a 15. sz. folyamán alakult ki.

5. Az árukészlet alapján a 15. sz. végéig aligha lehetett megkülönböztetni a gyógyszer-tárat és a fűszerkereskedést. A specializálódás a késő középkorban történt.

6. A zürichi gyógyszerészek a 14. és 15. sz.-ban elsősorban kereskedelmi vállalkozók voltak. Mint nagykereskedők tekintélyes vagyont gyűjtöttek, melynek köszönhetően szociális presztizsük és politikai befolyásuk megnőtt. A gyógyszertárak csak egy részét képezték jövedelemforrásaiknak.

7. Ezek a gyógyszerészek, pontosabban gyógyszertár-tulajdonosok az elit polgársághoz tartoztak. Vezető társadalmi és politikai helyzetük azonban kizárólag anyagi helyzetüknek volt köszönhető és nem annak a ténynek, hogy gyógyszerészek voltak.

A 15. sz. végén és a 16. sz.-ban teljesen befejeződött a gyógyszerészi hivatás specializálódása Zürichben. Ezzel párhuzamosan elvesztették a zürichi hierarchia csúcán korábban elfoglalt helyüket.

Végezetül a szerző közli a zürichi gyógyszertárak helyét, alapítási évét és tulajdonosainak nevét a 14—18. sz.-ig, valamint a zürichi gyógyszerésztörténet legfontosabb forrásait a vonatkozó részek teljes szövegével (225—285 p.) és gazdag bibliográfiát ad. A kötetet névmutató zárja.

Erdélyiné Kovács Nóra

Smollich, Renate: *Der Bisamapfel in Kunst und Wissenschaft*. Stuttgart, Deutscher Apotheker Verlag, 1983. 342 S., 121 Abbild.

A „Quellen und Studien zur Geschichte der Pharmazie” sorozat 21. köteteként látott napvilágot Renate Smollich kitűnő tanulmánya az illatanyagok történetéről, azok szerepéről a művészetben és a tudományban. Ez a vaskos kötet mind tudománytörténeti, mind művészettörténeti szempontból figyelemre méltó. Elsősorban gyógyszertörténeti munka. A gyógyászatban valaha is használt illatos anyagokkal foglalkozik. Ezek száma viszont nem kevés. Közülük kerültek ki a vallási szertartások és a kozmetikumok illatos anyagai is. Valahol közös a használati céljuk is. Nagyon szerencsésnek mondható, hogy a szerző a gyógyszertörténet oldaláról közelíti meg az illatok jelenségét és vizsgálja azok szerepét az egyes kultúrkörökben (Kína, Kelet, arabok, Európa stb.), néprétegeknél és vallásokban (Talmud, Korán, Biblia stb.). Így mindig tárgyyszerű marad, nem bonyolódik misztikus dolgok belemagyarázásába. Az illatszertartók művészettörténeti értékelésénél hasonlóan jár el. Bemutatja Nyugat-Európa számos múzeumában őrzött, nemesfémből és drágakövekből készült művészi megmunkálású illatszertartókat. 121 fényképen mutatja be azokat.

Az illatszerek értékmérő és gazdasági szerepéről külön fejezet szól, amelyben Angliától

Itáliáig egészen a 14. századig visszamenően tárja fel egyes uralkodóházak illatszer vagyonát.

Összességében a tudománytörténet, a művészettörténet és a kultúrtörténet példamutató ötvözetének tekinthető ez a mű.

A mű címe még rövid magyarázatra szorul. Ugyanis a „pomum ambrae” középkori német neve a Bisamapfel, ami kenőcs- vagy gyantaállományú kisebb-nagyobb illatos golyócskákat jelent. Ezeket a drága illatszereket tartották a művészi értékű tartályokban, vagy a keményebb állományúakat láncként a nyakban hordták.

Pontos és részletes lelőhely-, forrás-, irodalom- és névmutató zárja a kötetet.

Grabarits István

Spillane, John D.: *Medical Travellers*. Oxford, Oxford Univ. Press, 1984. 236 p.

A szinte áttekinthetetlenül gazdag 17—19. századi angol útleírás irodalom egyik fejezetét dolgozza fel J. D. Spillane nemrég (1984) megjelent „Orvosutazók” című könyvében. Csupán olyan műveket ismertet, amelyek szerzője orvos volt, és akik utazásukról külön, nyomtatásban is megjelent műben számoltak be. E szigorú válogatási szempontok érvényesítésével tíz szerző 1-1 műve kerül bemutatásra e kötetben, ám a kép, amelyet kapunk, így is nagyon változatos és gazdag.

J. D. Spillane a kötethez írt értékes bevezető fejezetben először áttekintést ad azokról az orvos utazókról, akik valamilyen okból kimaradtak a kötetből (Oliver Goldsmith, John Bell és mások), majd sorban bemutatja a műben szereplő szerzőket. A továbbiakban külön fejezetekben (2—11.) ismerteti az egyes szerzők életrajzát, utazásuk történetét és az általuk írt és közzétett művet. A legtöbb fejezet végén az útleírás szerzőjére és egyéb munkásságára vonatkozó részletes bibliográfiát is találunk. A kötet szerkesztési elve időrendi s mintegy 200 éves időtartamot ölel fel. A legkorábbi útleírás a 17. század 2. feléből való (Edward Browne, 1668—69), az utolsó pedig 1863—64-ből származik (T. Hodgkin). Az útleírások fele (5) a 18. századból való. Földrajzi szempontból igen változatos képet kapunk; Európát, Amerikát, Ázsiát és Közel-Keletet, Kínát, Marokkót, Albániát stb. járták be és ismertették könyveikben az angol orvos-utazók.

Olvashatunk e kötetben T. Smollett franciaországi és itáliai útjainak híres-hírhedt leírásáról. (1763—65), A. Hamilton ugyancsak nevezetes amerikai útleírásáról (1744), John Bell Oroszországban és Kínában tett utazásáról (1715—37), vagy Clarke Abel útjáról Kínában (1816—17), Thomas Hodgkin élményeiről Marokkóban (1863—64).

A kötetben ismertetett utazók közül ketten Magyarországon is jártak: *Edward Browne* 1668—69-ben, *Richard Bright* 1814—15-ben. Tapasztalataikról mindketten terjedelmes műben számoltak be. (Browne: *A Brief Account of some Travels in Hungaria*. . . . 1673.: *Bright: Travels from Vienna through Lower Hungary*. . . 1818.). A magyar olvasók, történészek előtt mindkét mű ismeretes, néhány részletük fordításban is megjelent Szamota István: *Régi utazások Magyarországon, 1891.*: Haraszti—Pethő: *Útikalendok a régi Magyarországon, 1963.*). Művelődéstörténeti jelentőségüket legalaposabban Jeszenszky Géza mérte fel az *Orvostörténeti Közlemények Suppl. 6. (1972)* kötetében megjelent angol nyelvű tanulmányában. (*Medical and Sanitary Conditions in Hungary as seen by British Travellers 1790—1848.*)

J. D. Spillane azonban természetesen nem a magyar művelődéstörténet szemüvegén keresztül vizsgálja e műveket, hanem abból a szempontból, hogy milyen érdekességet

nyújthatnak a mai angol olvasó, történész számára. A régi angol utazók olykor lesújtó, de értő, igaz képet festettek Magyarországról, és érdeklődésük, olykor rokonszenvük is egyértelműen megnyilvánult. A mai történész (vagy csak Spillane?) azonban, úgy tűnik, érdektelenséggel nézegeti e képet. A szerző R. Bright könyvének részletező és korrekt ismertetését egy korabeli kritika (Edinburgh Review, 1818) gondolatával zárja: „A kritikus — írja Spillane — úgy vélte, hogy a könyv legsikeresebb része a Bécsről szóló két fejezet lesz. Úgy hiszem — teszi hozzá —, hogy a mai olvasók többsége is oszthatja a (régi) kritikus véleményét.” (192. old.)

A további tájékozódást elősegítik a fejezetek végén található bibliográfiák. Sajnos azonban az Edward Browne-ról szóló fejezet végéről hiányzik az irodalomjegyzék, a Richard Bright-ra vonatkozó irodalom felsorolásából pedig Jeszenszky Géza már említett értékes tanulmánya kimaradt.

Mіндеzen apró (és néha fájó) észrevételek ellenére, úgy vélem, Spillane könyve igen jól használható, érdekes olvasmány, elsősorban művelődéstörténészek számára értékes útmutató.

Szlatky Mária

Tacuinum sanitatis. Vollständige Faksimileausgabe im Originalformat des Codex 2396 der Österreichischen Nationalbibliothek. Kommentar von Joachim Röschl, Heinrich Konrad. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1984. 183 S.

A *tacuinum sanitatis* (tanítás a helyes életmódról) első kéziratai a XI. században keletkeztek. Szerzői arab orvosok voltak (lásd. *Comm. Hist. Artis Med.* 93—96 (1981). 255—256. p.). Az első latin nyelvű fordítások már a korai középkorban megjelentek Európában. A fordítók és másolók az arab mintától eltérően sokszor illusztrálták a kódexcikkeket.

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár tulajdonát képező kódex az 1500-as években, Velencében íródott, és e műfaj elég késői képviselőjének számít. Feldolgozására egyrészt orvostörténész vállalkozott, aki a tartalmi ismérvek alapján keresett választ a *materia medica*, az indikációk stb. kérdésére, hogy ezek alapján elhelyezhesse a már feldolgozott *tacuinum*-kódexek sorában. A másik feldolgozó művészettörténész, aki a miniatúrák és illusztrációk, az anyag elrendezése alapján annak művészi értékét tárta fel.

A kétnyelvű — latin és német — faksimile kiadáshoz fűzött kommentár az egyes fejezetekhez kapcsolódik, amelyeknek anyaga a *sex res naturales* elvét követi. Ez a felosztás az első szerzőig, Ibn Botlanig vezethető vissza. Ez a kódex kulcspozíciót tölt be a rövidített, illusztrált és a terjedelmes, de illusztrálatlan kódex-családok meghatározásában. A feldolgozást modellnek tekinthetjük.

Külön figyelmet érdemel a *materia medica* fejezet, amely alaposabb felkészültséget igényel. Ez teszi lehetővé a konkordancia-táblázatok elkészítését. Amint a legtöbb kézikönyv, ez is utal arra az olvasórétegre, amelynek íródott. Laikusoknak, de elsősorban nőknek készült ez a kódex, főúri hölgyeknek, a patricius asszonyoknak, akiknek feladatköréhez tartozott a család körüli egészségügyi teendők ellátása. Ezt bizonyítják az indikációk is, amelyek a mindennapi életben előforduló kisebb problémákhoz adnak útmutatást és nem akarnak a betegségek szakszerű gyógyításához képesíteni.

A regiszterek megkönnyítik az alaposabb tájékozódást: a növények, állatok, ásványok és egyéb anyagok latin és német elnevezését, az indikációkat, ártalmas mellékhatásokat valamint ez utóbbiak elkerülésének lehetőségeit tartalmazzák.

Rákóczi Katalin

Taylor, J. H. M. (ed.): *Dies illa. Death in the Middle Ages.* (Vinaver Studies in French. I.) Liverpool, Francis Cairns, 1984. 223 p.

Az 1983-as manchesteri konferencia közleményeit tartalmazó kötet a középkori halál-
fölfogást, halálszemléletet vizsgálja, „középkori”-n természetesen a középkori Nyugat-
Európa fölfogását értve. A négy témakörbe (társadalom-, dráma-, irodalom- és szellem-
történet) sorolt 12 tanulmány elsősorban szellem-történeti irányú műelemzések-
ből áll, áttekintő munka csak egy található közöttük, P. Burke-nak a reneszánsz halálképét
vázoló előadása. Noha a közlemények mindegyike értékes és érdekes, a tudománytörté-
nész viszonylag kevesebb haszonnal olvashatja őket, mint a művészettörténész vagy épp
az érdeklődő laikus, kiknek dolgát az is megkönnyíti, hogy az angol nyelven írt munkák
francia, a francia nyelvűek angol összefoglalással vannak ellátva.

Magyar László

Telle, Joachim (Hrsg.): *Pharmazie und der gemeine Mann. Hausarznei und Apotheke in
deutschen Schriften der frühen Neuzeit.* (Ausstellungskataloge der Herzog August Biblio-
thek Nr. 36.) Wolfenbüttel, 1982. 144 S., Illustrationen.

A szellemi élet történetéhez adalékul szolgáló kéziratokból és régi nyomtatványokból
gazdag gyűjteményt mondhat magáénak a wolfenbütteli „Herzog August” Könyvtár.
A hercegi gyűjtők sok olyan „tudományos ismeretterjesztő” művet is megszereztek, ame-
lyek kapcsolatosak voltak a mindennapi élettel. Közöttük orvosi és gyógyszerészeti tar-
talmú könyvek is találhatók.

A fenti címmel megjelent katalógus egy olyan kiállításról készült, mely az említett kiad-
ványok bemutatásával kíván képet adni a kora újkori házi gyógyszerkezelésről és gyógyszer-
tárakról. A katalógusban, Paul Raabe előszava után, öt kisebb tanulmány világítja meg
a mindennapi ember és a gyógyszerészet kapcsolatát a 16—17. sz.-ban, továbbá tájékoztat
a háztartásokban és patikákban fellelhető gyógyszerekről. Az általunk is jól ismert szerző,
Wolf-Dieter Müller-Jahncke, „Az orvostudomány és gyógyszerészet alkalmazásokban
és kalendáriumokban a kora újkorban” címmel közöl egy tanulmányt, a heidelbergi
Joachim Telle pedig ismerteti az orvosi irodalomban lezajlott német-latin nyelvi vitát.
Az utóbbi szerző, a katalógus felét kitevő terjedelemben, leírását adja a kiállított könyvek-
nek, a következő csoportosításban: 1. Gyógyszerészek szakírásai. 2. „Házipatikák”, Úti-
és házipatikák. 3. Gyógyszerkönyvek — Orvosságos, tudományos könyvek és csodasze-
rek könyvei. 4. Könyvek állatokról, növényekről, ásványokról. Gyógyeszközökről szóló
monográfiák, kémiai művek. 5. Desztillálásról szóló könyvek. 6. Sebészeti könyvek
7. Asszonyoknak és gyerekeknek gyógyításáról szóló könyvek. 8. Pestis-iratok. 9. Balneo-
lógiai iratok. 10. Kalendáriumok. 11. Gazdálkodási könyvek. Ezek a ház, a családi közös-
ség irányításának a könyvei voltak, amelyekben pontosan rögzítették a munkamegosztást.
A gyógyítással való kapcsolatuk abban állt, hogy iskolázott orvosok és gyógyszerészek
hiányában a családnak fel kellett készülnie az elsősegélynyújtásra, s különböző betegségek
gyógyítására is. 12. Állatgyógyszerek könyvei.

A gyógyszerek előállításához szükséges korabeli eszközöket, berendezéseket edényeket
is bemutattak a kiállításon. Ezeknek a listáját és leírását is megtaláljuk a katalógusban,
valamint egy névmutatót, amely igen megkönnyíti a kiadvány használatát. A szép és deko-
ratív katalógust nagyszámú metszet és kép teszi vonzóvá. Ezek egyben értékét is emelik.

Csoma Zsigmondné

Theopold, Wilhelm: *Mirakel. Heilung zwischen Wissenschaft und Glauben*. München, Karl Thieme AG, 1983. 147 l., 90 fekete-fehér és 58 színes kép, 34 színes tábla

A gyógyászat történetének egyik kevésbé kutatott, sokszor leértékelt területe a vallási élményekkel kapcsolatos, természetfeletti segítségnek tulajdonított csodás gyógyulások, ún. mirákulumok kérdése. Ez a kérdéskör az orvostudomány és a teológia részéről az idők folyamán különböző, egymásnak élesen ellentmondó, nem egyszer szélsőséges megítélésben részesült. A két diszciplína mai álláspontjában közös jellemzője a nagyfokú tartózkodás és óvatosság ezekkel a jelenségekkel kapcsolatban. A korábnál kiegyensúlyozottabb véleményalkotás az orvostudomány részéről jórészt a természettudományos gyógyászati eszközök határainak, a pszichikai tényezők fontosságának a felismerésén, a teológia oldaláról pedig az eddignél racionálisabb antropológia- és metafizikaértelmezés elterjedésén nyugszik.

A fogadalmi képek gyógyásztörténeti összefüggéseiről írt könyvei és Schiller-biográfiája révén nálunk sem teljesen ismeretlen (vö. Comm. Hist. Artis Med. 1980. 179—180.) orvos-fotográfus-néprajzkutató, Wilhelm Theopold, izgalmas feladatra vállalkozik, amikor újabb munkájában a csodában való hit történetének a keresztény kultúrkörben fellelhető nyomait kutatja az ókortól a középkoron át a barokk időkig, miközben a különféle szükséghelyzetekben megnyilvánuló természetfölötti segítség képi és szöveges dokumentumait széles kultúrtörténeti összefüggésbe állítja. A legkorábbi ilyen jellegű források, az Aszklépiosznak tulajdonított csodás gyógyulásokról hírt adó dór feliratok, a csodás gyógyításokról szóló bibliai történetek és az ókeresztény vértanú- és ereklyekultusz után a középkori csodahit különféle megnyilvánulásait mutatja be. A természetfölötti segítségbe vetett reménység kiemelkedő jelei évszázadokon át a szentek sírjához és a kegyképekhez vezetett zárandoklatok, amelyek számos további képi és szöveges megnyilvánulást hoztak létre. Ilyenek voltak például a gyógyulásokat a kegyhelyen rögzítő mirákulumos könyvek, a segítségért hálából felajánlott fogadalmi tárgyak és képek, valamint az egy vagy több csodás eseményt reprezentatív formában bemutató, a kultusz terjesztését szolgáló ún. mirákulumképek, amelyek egymás után jelennek meg a könyvben. Ezt követően Theopold válogatást nyújt a forrásanyagban kiemelkedő számban szereplő szükséghelyzetekből: a korabeli ábrázolások nyomán realiztikus képet rajzol a járványok pusztításairól, a megszállottságról és a démonok kiűzéséről, a gyermekszüléssel kapcsolatos veszélyekről, a véletlenül lenyelt majd újra napfényre került különféle állatokról, a testbe fúródott nyíl eltávolítási módjairól és a különböző büntetésektől való csodás megmenekülésről. A könyvet a csodában való hit lehetőségeit a természettudományos világkép korában kutató epilógus és a témához kapcsolódó fontosabb irodalom felsorolása zárja.

Külön kell szólni a kötet kiváló minőségű illusztrációs anyagáról, amely jórészt ugyan csak a szerző munkája. A képek a könyvben a főszöveggel egyenrangú információk hordozói, a hozzájuk fűzött bőséges kommentárok pedig tovább segítik az értelmezést. A nagyrészt német-osztrák területről származó összeállításában Theopold messzemenően kiaknázza a téma kínálta lehetőségeket, s az eseményeket elsődlegesen bemutató fogadalmi képek, mirákulumképek mellett nagy számban találkozunk a tárgyhoz kapcsolódó magas művészi értékű ábrázolásokkal: fa- és rézmetszetekkel, oltárképekkel, Bosch, Dürrer, id. Cranach és Rembrandt rajzaival is.

Tüskés Gábor

Thom, Achim (Hrsg.): *Zur Geschichte der Psychiatrie im 19. Jahrhundert*. Berlin, Verlag Volk und Gesundheit, 1984. 168 S. 17 Abbildungen.

Gyakorló pszichiáterek és orvostörténészek tanulmányait foglalja össze a kötet. A tanulmánykötet Németország egy-egy tartományi elmeegógyintézete munkájának keresztmetszete olyan összeállításban, hogy a pszichiátria 19. századi fejlődésének minden alapvető problémáját érinti. Az egyes témák az 1982-ben Lipcsében megtartott nemzetközi pszichiátriai konferencián kerültek megvitatásra, így a viták során a vélemények kikristályosodtak és egyöntetű megfogalmazást nyerhettek.

A. Thom a fejlődési tendenciák közül első helyen említi a pszichiátria medicalizálódását, amely alapvetően fontos volt e diszciplína önállóvá válásához. Kialakultak az orvosi irányítás alatt álló speciális intézmények, amelyek a 18. századi Angliában már működtek. A hagyományos terápiák még tartják magukat, a kényszereszközök alkalmazását még nem tudják kiküszöbölni, mégis elkezdődött a humanizálódás folyamata. A természettudományos eredményeket és felismeréseket a pszichiátriában is kezdi alkalmazni, de a társadalom szempontjából negatívan jelentkező kihatások a század vége felé már félelemmel töltik el a tudós világot. Kezdetét veszi az elmebetegek radikális, elvében azonban a humánus kezelésének sorozata. Bizonyos hibák és rendelkezések már előrevetítik árnyékukat és a fasiszta fajelmélet csíráját is magukban hordják.

Az egyes elmeegógyintézetek profiája már a szakosodást jelzi: a családgondozás, munkaterápia válfajai, mint pl. a mezőgazdasági munka, lehetővé tette a kolóniák kialakítását és a betegek elhelyezését klinikai állapotuk vagy terápiájuk szerint. Ezek a csoportosulások fontos lépcsőfokot jelentettek e diszciplína fejlődésében.

Különös érdeklődésre tarthatnak számot azok a feldolgozások, amelyek a társadalom szociálpolitikai vetületében világítják meg a pszichiátria útját. R. Smith a szegénység-kriminálisztika társadalmi problémáit dolgozta fel a 19. századi Angliában, ahol a megoldásra az egyéni bánásmód helyett intézményesített módszert alkalmaztak. A cikk a német és magyar viszonyok összehasonlítására készített. Egy másik feldolgozás a betegek társadalmi összetételét elemzi, és azokra a rétegekre irányítja a figyelmet, amelyek a „nincstelenek” kategóriájába tartoznak. Külön témát képez Berlin, a dinamikusan fejlődő nagyváros, ahol a proletariátus rohamos elszaporodása új feladatok elé állította a lelki gondozást.

A válogatás arra is felhívja a figyelmet, hogy nem azonos a vélemény az NDK és NSZK kutatói között. A tájékozódás megkönnyítésére a kötet bibliográfiát közöl az 1949—1981 között az NDK-ban megjelent cikkekről és könyvekről. A könyv a pszichiátriai munka jobb megértését kívánja szolgálni, a feltárt hibák pedig alapos körültekintésre és lelkiismeretességre intik a mai kutatókat.

Rákóczi Katalin

Vogt, Helmut: *Medizinische Karikaturen von 1800 bis zur Gegenwart*. München, 1980. J. F. Bergmann Verlag, 184. S., 315 Abb.

Az album — a szerzőnek az előszóban kifejtett szándéka szerint — művelődéstörténeti képeskönyv kíván lenni, s mint ilyen, „adalék egy olyan tudomány történetéhez, amely az elmúlt 150 év alatt szokatlan lendületet vett”. Egyaránt szólni kíván orvoshoz és képzett laikushoz: azokhoz, akik egy jól sikerült rajzon, egy élesre hegyezett viccen akkor is derülni tudnak, ha az történetesen őket találja telibe.

A művészettörténeti bevezetés és a karikatúra kezdeteinek ismertetése után az 1800-as évekkel kezdődő mintegy másfélszáz esztendő karikatúra-terméséből válogat a szerző. A rajzokat az orvostudomány fejlődése adott szakaszában történt felfedezések, az abban az időben bevezetett, nem egyszer divattá vált diagnosztikai vagy terápiás eljárások (himplőoltás, homöopathia, orvosképzés, kolera, a sebészet fejlődése, bakteriológia, higiéné, röntgenológia, nemibetegségek, élveboncolás, vitaminok, hormonok), illetve az orvos és a beteg kapcsolatának hétköznapijaira jellemző helyzetek köré csoportosítja (a beteg és a betegségek, az orvos hétköznapijai, a nő és az orvos, a kórház, a specialisták, a nő mint orvos, a katonaoorvos, a honorárium stb.). A képanyag jelentős hányadát nem kisebb művészek nevei fémjelzik, mint pl. W. Busch, H. Daumier, G. Doré, J. Gillray, G. Grosz, O. Gulbransson illetve Hogarth, Rowlandson vagy Toulouse-Lautrec.

Vajda Gyula

Volrad Deneke, J. F.: *Das Gesundheitswesen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts im Spiegel der Amts- und Intelligenzpresse.* (Düsseldorfer Arbeiten zur Geschichte der Medizin. Beiheft IX.) Düsseldorf, Triltsch Druck und Verlag, 1983. 161 oldal.

A szerző célja, hogy a 19. század első felének egészségügyét úgy ábrázolja, ahogy az a napi publicisztikában, a hivatalos és értelmiségi lapok tükrözték. A válogatás ezért bizonyos témákat kiemel, másokat éppencsak megvilágít, és a felső hatóságok egészségügyi politikáját és célkitűzéseit pontosítja. Maguk a folyóiratok a felvilágosult abszolútizmus polgári tömegtájékoztatásának eszközei voltak, egyben politikai irányítóforumok is a kormány kezében, és 1848 után szinte egycsapásra megszűntek.

A válogatás felöleli a teljes német nyelvterületet, a német tartományokon kívül Svájc és Ausztria sajtóját is, de nem mindegyik szerepel azonos súllyal. Az olvasóközönség a lakosság összlétszámához képest kislétszámú, volt, és a polgárság magasabb képzettséggel rendelkező rétegét alkotta. A közleményeknek volt osztályjellege, és csak kisebb mértékben szakjellege, az információk általános publicisztikai és orvostörténelmi adatokat is tartalmaztak.

Az egészségpolitika területei az alábbi témaköröket ölelik fel: az egészségügy szervezése, statisztikák, egészségnevelés, higiénia, a szegények betegellátása, általános kórházügy, elmebetegek, süketnémák és vakok ellátása, háborúk idején a sebesültek ápolása és a rokkantak ellátása, valamint a fürdőügy.

Az utolsó fejezet a reklámokat csoportosítja, amelyek a testápolási, balneológiai, gyógyszer- és egyéb gyógyító anyagok ismertetését és népszerűsítését szolgálták. A szerző részletes irodalomjegyzéket közöl, a feldolgozott folyóiratok és napilapok pontos megnevezésével fontos adatokat szolgáltat az orvostörténetészeknek a korszak alaposabb feltárásához.

Rákóczi Katalin

Waddington, Ivan: *The medical profession in the industrial revolution.* Dublin, Gill and Macmillan—Humanities Pr., 1984. XII. 236 p.

A szerző szociológiát oktat Leicester egyetemén. A könyv pontosabb címe talán ez lehetne: Az orvosi hivatás fejlődése és Anglia modern ipari társadalommá alakulása. Az el-

ső rész az orvosi szakma gyorsan változó szerkezetéről szól a tizenkilencedik század elején. Szó esik a szakmán belüli összejelenségeiről, a gyors változások kísérőjelenségeiről is. A második rész az 1858-as orvosi törvény elfogadását megelőző keserű vitákat, az egészségügy reformjáért folytatott hosszú kampányt részletezi. A küzdelem sikerrel járt: a törvényt több módosítással elfogadták, és megalakult az angol orvostársadalmat irányító, ma is fennálló Általános Orvosi Tanács (General Medical Council). A zárórészben a szerző azokat a főbb társadalmi folyamatokat vizsgálja, amelyek az orvosi pálya, mint egy új, korszerű foglalkozási kör megjelenését kísérték.

Kasánszky Zsombor

Winkler, Lutz: *Galens Schrift „De Antidotis“*. Ein Beitrag zur Geschichte von Antidot und Theriak. Marburg-Lahn, Philipps-Universität, 1980. S. 392.

A marburgi Fülöp Egyetem Gyógyszer- és Élelmiszerkémiai szakára benyújtott doktori disszertáció nagy alaposággal és részletességgel tárgyalja Galénosz „De Antidotis” c. munkáját, sőt az értekezés függelékeként le is fordítja azt német nyelvre. Az értekezés 3 részre tagolódik: az első rész bemutatja Galénoszt az orvost és orvosirót. A tulajdonképeni értekezés az a második részben olvasható, ahol 24 fejezetre osztva vizsgálja a „De Antidotis” definícióit, némenklatúráját, indikációit stb. Ez a rész kritikai részletességgel vezeti végig az olvasót Galénosz korának orvosi álláspontjain, nézetein, sőt a „De Antidotis”-al foglalkozó későbbi irodalmon is. A munka legnagyobb terjedelmű részét a harmadik rész jelenti, ami a „De Antidotis” teljes német nyelvű fordítása. Az értekezés legelején a rövidítések feloldását, az előszót és a bevezető tanulmányt találhatjuk, a végén pedig Lutz Winkler életrajzát.

Rádóczy Gyula

Zglinicki, Friedrich: *Geburt*. Eine Kulturgeschichte in Bildern. Braunschweig, Westermann Verlag, 1983. 384. old., 434 kép.

A születés, akárcsak a halál és szerelem, az emberi létezés fundamentális témája. Irodalmi, művészeti alkotások megszámlálhatatlan sokasága örökítette meg napjainkig egy-egy momentumát.

Négy nőgyógyász-szerző 12 fejezetben hódol az ember születésének és az anyaságnak. Múzeumok, könyvtárak, levéltárak és magángyűjtemények féltett kincsei és ritkán látott értékei nemcsak a laikus érdeklődőnek, hanem a szakképzett orvosoknak is meglepetést szolgáltatnak. A félelem és remény, tehetetlenség és diadal kíséri végig a témát a primitív népektől a mai kultúrákig, amely szakrális és profán, de mindenkor művészi megfogalmazást nyer. Érdeklődésre tarthat számot az eszköztár is, amely évszázadokon át hivatva volt a szülést elősegíteni és a fájdalmat enyhíteni.

Az illusztrációs anyaggal egyenértékűek a bevezető tanulmányok, az elő- és utószó, amely szakképzett orvosok munkája. Jól ismert kifejezések, mint természetes szülés, császármetés, mérgezett anyatej stb. itt nyer világos magyarázatot, akárcsak a mai kor technikai és gyógyászati vívmányai és gondjai, amelyek még megoldásra várnak.

A könyv különös értéke maga a válogatás. Ritkán látható vagy megközelíthetetlen anyagok kerülnek szép kivitelben, igényes külsőben az olvasó elé. A tematikai felosztás nemcsak a szakember tudományos felkészültségéről tanúskodik, hanem rávilágít a probléma minden kornak megfelelő etikai és szociológiai vetületére is, amely találékonytá tette az embert és a körülményeknek megfelelően védte az új életet. Az igényes kivitelezésű kötet egyetlen kívánalmat ébreszt: a színes technika alkalmazása még fokozhatná a méltán kivívott népszerűséget.

Rákóczi Katalin

KRÓNKA

A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG PROGRAMJA AZ 1984. ÉVBEN

Január 26.

MOT Általános Tudománytörténeti Szakosztálya és Orvostudomány-történeti Szakosztálya
ülése

Berndorfer Alfréd: Orvosok, mint politikusok -- történelmi szemléletben

Nagy Mária: 50 éve jelent meg Huzella Tivadar. Általános Biológia c. könyve

Február 24.

MOT Weszprémi István Emlékülése és tb. tagsági diploma átadása

Tardy Lajos: Heraldika és orvostörténelem — Az első orvosnemesítés

Prof. Dr. Wolfgang-Hagen Hein (Frankfurt/Main): Die Apotheke in der mittellalterlichen Buchmalerei

Március 8.

MOT Általános Tudománytörténeti Szakosztálya és Orvostudomány-történeti Szakosztálya
ülése

Vajda Ákos: Sebastian Kneipp élete és munkássága. Munkásságának értékelése mai szemmel

Beszámoló a Halle-i „Stahl” Symposiumról (*Karasszon Dénes, Lambrecht Miklós*)

Március 22.

Zsámboky János Emlékülés

Buzinkay Géza: A darwinizmus és a magyar közvélemény az 1870-es években

Batári Gyula: Idegen nyelvű orvosi folyóiratok szakanyagának ismertetése a hazai gyógyászati
kiadványokban 1857-ig

Március 30.

MOT Egészségügyi és Szociológiai Szakosztálya, valamint a Magyar Pszichiatriai Társaság
Történeti Munkacsoportjának ülése

Mádai Lajos: Emlékezés dr. Széll Tivadarra, a tudés statisztikusra és gyógyító orvosra, születésének 90. évfordulóján

Töttös Gábor: Petőfi Sándor barátja, dr. Sass István 1886-ban az „Orvosi illemről”

Április 12.

MOT plenáris ülés, levelező tagsági diploma átadása

Prof. Dr. Dr. Rolf Winau (West-Berlin). Vom Bild des Arztes in der Literatur

Április 26.

a MOT és a Magyar Fül-Orr-Gégeorvosok Egyesületének plenáris ülése

Gerencsér Ferenc: A magyar fül-orr-gégészet története 1858-tól az I. világháború végéig

Május 3.

MOT Általános Tudománytörténeti Szakosztály ülése
Huszár György: Az államilag vizsgázott fogászok munkássága
Zsindely E.: Felix Platter, a reformáció korának híres svájci orvosa

Május 26.

MOT Magyar Orvosírók-Képzőművészek Köre kiállítása és előadóestje

Június 1.

MOT plenáris tudományos ülése
Prof. Dr. Dr. Wolfram Kaiser (Halle/Saale): Ungarischer Mediziner in den Doktorandenlisten von G. E. Stahl (1659–1743) und F. Hoffmann (1700–1742)
Dr. Arina Völker (Halle/Saale): Das erste zentraleuropäische Kinderkrankenhaus

Június 7.

MOT Általános Tudománytörténeti Szakosztály ülése
Nagy Mária: Bárczi Gusztáv (1890–1964) az orvos-gyógypedagógus
Stirling János: Orvosbotanika és botanikus kertek a középkori Európában

Szeptember 13.

MOT elnökségi ülés

Szeptember 24–25.

MOT Népi Orvoslási Szakosztálya, az Etnológiai Társaság, az MTA Néprajzi Kutatócsoport és a Belvárosi Ifjúsági Ház rendezésében „Az Európán kívüli népek hagyományos orvoslása” című konferencia

Október 26.

MOT és a MGYT közös Gyógyszerésztörténeti Szakosztályának ülése
Csejtei István: Csokonai József debreceni chirurgus receptkönyve
Tatár János: Képdokumentációk a századforduló magyar patikáiról
Csajtai Miklós: Gyógyszerészetünk nyelvi emlékei

November 15.

MOT Általános Tudománytörténeti Szakosztálya és Orvostudomány-történeti Szakosztálya, valamint a Magyar Földrajzi Társaság Orvosföldrajzi Szakosztályának közös rendezvénye, „Kőrösi Csoma Sándor” Emlékülés
Szilágyi Ferenc: Kőrösi Csoma Sándor személyisége
Karasszon Dénes: William Moorcroft angol állatorvos és Kőrösi Csoma Sándor útja
Vida Mária: Duka Tivadar, Kőrösi Csoma emlékének első gondozója
Pető Zsolt: Kopjafa a Himalája alatt

November 19—20.

A MTESZ Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága, az MTA Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottsága, a MOT, a Budapesti Műszaki Egyetem, az Országos Műszaki Múzeum, valamint a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár „Újabb eredmények a hazai tudomány-, technika- és orvostörténet köréből” címen rendezett ankétja

Szabadváry Ferenc: A tudományos kutatás motivációi a fejlődés során

Karasszon Dénes: A természettudományok, technika, orvos- és állatorvostudomány kapcsolatainak története, szerepe és jelentősége a hazai természettudományok fejlődésében

Szögi László: A természettudományos oktatás feltételei a pesti Tudományegyetemen 1848 előtt

Lambrecht Miklós: A tudományos munka lehetőségei és eredményei Magyarországon a XVI. században

Vámos Éva: Iparkiállítások Magyarországon 1867—1900

Birtalan Győző: A hazai klinikai orvostudomány jellemzői a XX. század első felében

Kempler Kurt: A Rockefeller Alapítvány szerepe az Országos Közegészségügyi Intézet létesítésében

Ringelhann Béla: Fényképezés az orvostudományban a XIX. században

Kádár Zoltán—Magyar László: Állati eredetű gyógyszerek a római Casanatense könyvtár Corvinájában

Frankl József: Adatok az orvostudomány történetéből a XVIII. és XIX. században, különös tekintettel a magyar—osztrák orvosi kapcsolatokra

Biró Imre: Az újkori magyar szemészet kialakulása

Felkai Tamás: Mentéstechnikai fejlődésünk háttere az elmúlt 30 évben

Felkai Péter: A betegmontírozás fejlődése és jelentősége a helyszíni ellátásában

Honti József—Vámos Éva: Vigyázó Gyula sebész professzor emlékezete centenáriumban

Fazekas Árpád: Újabb adatok Cseresnyés Sándor életéhez

Gyárfás Ágnes: Domby Sámuel a magyar szülészeti és pediatria úttörő egyénisége

Pisztora Ferenc: Társadalmi kórokok és pszichiatriai betegségek a dualizmus-kori Magyarországon — a Monarchia hazai elmegyógyászainak a meglátásában

Pisztoráné Hörcsik Edit—Pisztora Ferenc: Oktatáspolitikai célkitűzések, tanítási-nevelési normák és az azokból adódó pszichés ártalmak, gyermekpszichiatriai problémák a Monarchia hazai iskolaügyében

Huszár György: Magyar orvosok önéletrajzai a XVI—XVII. században

Rákóczi Katalin: Egy német és egy magyar nyelvű terápiás házi orvossági könyv. A két mű összehasonlítása

Kapronczay Károly: A magyar orvostörténelem szintézisének kérdése a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésein

Szemkeő Endre: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek szervezése, 1841—1933.

Zboray Bertalan: A „M.O.T. Vándorgyűlések” gyógyszerész-szereplői

November 24.

MOT Numizmatikai Szakosztályának tudományos ülése

Szlatky Mária: Válogatás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum numizmatikai gyűjteményéből

Kádár Zoltán: A pergamoni Aszklepiosz-kultusz a numizmatikában

December 13.

MOT Általános Tudománytörténeti Szakosztálya és Orvostudomány-történeti Szakosztálya ülése

Lukács Dezső: Kiszely György professzor köszöntése

Kiszely György: A biológia a magyar orvosi egyetemeken

AZ NDK ÉS A SZOVJETUNIÓ ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁGAINAK V. KÖZÖS SZIMPÓZIUMA

A szimpoziium tárgya a szocializmus előtti társadalmi formák és a szocialista társadalom deontológiája volt.

Orvosi deontológián értjük az orvosi etikanak azt a fejezetét, amely az orvos erkölcsi kötelességeit foglalja magában, mindazt, ami az orvosok magatartásával, hivatástudatával, világnézetével kapcsolatos. Az orvosi deontológia valójában az orvostudomány bölcsessége. E megjelölt fogalomból következik, hogy a tudományos rendezvényen nemcsak orvosok és orvostörténészek vettek részt, hanem filozófusok, tudományos kutatók, marxizmus—leninizmus intézetek munkatársai is.

A kolloquium fő rendezői *Achim Thom* professzor, a lipcei Marx Károly Egyetem Karl Sudhoffról elnevezett orvostörténelmi intézete vezetője és a moszkvai *Jurij P. Lisitzin* professzor, a Szovjetunió Orvostudományi Akadémiája levelező tagja, az orvostudományi kiadó vezetője volt.

A lipcei Marx Károly Egyetem toronyépületében tartott symposionon mintegy félszázan vettek részt, természetesen legtöbben az NDK-ból és a Szovjetunióból, de jelen voltak Lengyelországból (2), Bulgáriából (3) és Magyarországról (4) is.

Két és fél nap alatt több mint két tucat előadás hangzott el német és orosz nyelven. A megérkezés napján, május 31-én este ünnepi ülés volt, amelyen Marx Károly születésének 100. évfordulójára emlékeztünk. Ezen Berlinből *Rolf Löther* filozófus professzor „Marx Károly és az orvostudomány” címmel tartott előadást. Moszkvából *J. P. Lisitzin* professzor „A marxizmus—leninizmus a szocialista társadalomban az orvosi tevékenység etikai elveinek az alapja” címmel tartott előadást.

Prof. A. Thom, a lipcei Sudhoff Intézet igazgatója tartotta a megnyitó előadást az orvosi deontológia fejlődéséről. *Jarovinszkij* (Moszkva) az orvosi etika és deontológia fogalmak kialakulásáról szólt. *Kollesch* (Berlin) az ókori görög-római időszak, *Nabilek* (Berlin) az arab-iszlám és az európai középkor, *Isakov* (Taskent) a keleti reneszánsz deontológiájáról tartottak előadást. Az etika fejlődésének újabb útját, szakosodását jelezte néhány előadás. *Schneck* (Berlin) a szülészet-nőgyógyászat deontológiájáról, *Pisztora F.* (Szekszárd) az Osztrák—Magyar Monarchia pszichiátriai deontológiájáról, *Prof. Huszár Gy.* (Budapest) a fogorvosi etika fejlődéstörténetéről beszélt. *Prof. Lisitzin* akadémikus (Moszkva) a szocialista társadalom orvosi etikáját és deontológiáját, *Honti J.* (Budapest) a 20. sz. magyar deontológiáját, *Szemkeő E.* (Budapest) a dualizmus idején működő magyar hatósági orvosok feladatait és kötelezettségeit ismertették előadásaikban. Kerekasztal konferencia foglalkozott az orvosok etikai nevelésének történelmével.

A szimpoziium jó alkalmat adott véleménycserére a német, a szovjet, a lengyel és bolgár orvostörténészekkel.

H. Gy.—H. J.

A NÉMET ORVOSTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
(GESELLSCHAFT FÜR GESCHICHTE
DER MEDIZIN IN DER DDR) KÖZGYŰLÉSE
SCHWERIN 1984. AUGUSZTUS 29 – 30.

A Magyar Orvostörténelmi Társaság részéről Rákóczi Katalin, Buzinkay Géza és Ringelhann Béla vett részt a tudományos ülészsakkal egybekötött Közgyűlésen. A megérkezés estjén a városi múzeumba mentünk, ahol két előadást hallgattunk végig. Az egyik kolléganő ismertette a múzeum történetét, egy másik előadó színes diaképekről bemutatta Schwerin nevezetességét.

Augusztus 29-én kezdődött a kongresszus, Thom professzor elnökletével. Az üdvözlő szavak után előadást hallgattunk az NDK orvosi tradícióiról és mai egészségügyi szervezetéről, az orvosi tradíciók ápolásáról, a tradíciók fontosságáról a békéért való küzdelemben, a katonarorvosi működésről, az autóbiográfia helyzetéről az orvostörténelemben. Végül az emlékbeszédek szerepéről az orvostudomány emlékeincin feltárásában.

Másnap az „A” szekcióban Rákóczi Katalin tartott előadást, összehasonlított egy német és egy magyar terápiás házi orvosságot a XVI. századból, hangsúlyozva, milyen fontos a német-magyar orvosi és irodalmi kapcsolatok feltárása és feldolgozása.

A „B” szekcióban Buzinkay Géza előadását a sajtó írásos dokumentumainak ismertetéséről nagy figyelemmel hallgatták. Itt hangzott el Ringelhann Béla előadása a malária szerepéről a magyar történelemben. A további előadások sok részletkérdést tárgyaltak, mint például: a Karl Sudhoff Intézet gyűjteményének felhasználása, az urológia fejlődése, a berlini Charité évfordulójára való előkészület stb.

Este Thom professzor meghívta a külföldi delegációk vezetőit vacsorára a Hotel Schwerinbe. Ezen részt vettek a szovjet, a lengyel, a csehszlovák, a bolgár és a magyar képviselők; magyar részről Rákóczi Katalin és Ringelhann Béla voltak jelen. Thom professzor javasolta, hogy a különböző nemzeti társaságok közös programot dolgozzanak ki.

R. B.

FERENC NÉMETHY
(1932 – 1979)

Dr. Némethy Ferenc tudományos kutató Budapesten született 1932. szeptember 11-én. A budapesti piarista gimnáziumban folytatott középiskolai tanulmányok után belépett a piarista rendbe, 1956-ban szentelték pappá, 1957-ben pedig magyar-német szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Ezután a kecskeméti piarista gimnázium tanára lett (1957–59), majd elhagyva a tanári pályát villanyszerelőként helyezkedett el. 1961-ben letartóztatták és államellenes összeesküvés vádjával ötévi börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult, 1971-ben mentesítették „a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól”. Kiszabadulása után ismét munkásként dolgozott, közben német, francia, angol és orosz fordítóként az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ külső munkatársa lett. A Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár tudományos főmunkatársává 1972 novemberében, osztályvezetőjévé 1974-ben nevezték ki. Kiemelkedő szerepet játszott a budapesti Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszus elő-

készítésében és a szervezési teendők ellátásában. Több külföldi tanulmányutat tett az intézet tagjaként, előadásokat tartott itthon és külföldön. Tudományos és szakirodalmi tevékenységét irodalomtörténeti tárgykörben (Révay Miklós, Kölcsey Ferenc) kezdte, majd orvostörténeti területen folytatta. Számos területen végzett kutatásokat, két vonatkozásban külön is ki kell emelnünk szerepét. Egyrészt a Semmelweis Ignác betegségével és halálával összefüggő kutatásokkal kapcsolatban, másrészt a doktori disszertációként is feldolgozott területen (*Astronomisches und medizinisches Doppelfragment zu Budapest*). Nagy szorgalommal és kiemelkedő tehetséggel végzett munkájával általános elismerést szerzett magának, egészségügyi és művelődésügyi miniszteri dicséretben részesült, s halála után hirdették ki, hogy már korábban neki ítélték a Zsámboky János

Emlékérmét. Rendezte viszonyát a római katolikus egyházzal, 1973-ban pápai engedélyt kapott a coelibatus kötelezettsége alóli felmentésre, visszahelyeztetett a laikusok rendjébe. Ezt követően kötött házasságot. Némethy Ferenc mégsem találta meg lelki békéjét, depressziója egyre jobban eluralkodott rajta és öngyilkosságot követett el. E nem mindennapi képességű szakember, a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnökségi tagja 1979. november 4-én hunyt el. Külön kívánságára a legszűkebb körben temették el, haláláról nem emlékezhettünk meg, amit tiszteletben tartottunk. Most azonban, amikor doktori disszertációja a Német Szövetségi Köztársaságba megjelentetésre vár, illetve folyóiratunk hasábjain egy fejezetét közöljük, a legszükségesebb adatokat egyéniségéhez illő puritán tömörséggel hozzuk napvilágra. Némethy Ferenc életrajzi adatait, életútjának részletesebb leírását az intézeti adattár megőrzi az utókor számára. Azoknak is, akik nem voltak kortársai és nem ismerhették személyesen a XX. század közepének e nem mindennapi, de nem is egyedülálló életutat megjárt egyéniségét.

JOHAN BÉLA
(1889 – 1983)

Johan Bélával századunk egyik legnagyobb hazai orvosegyéniségét veszítettük el. Ropant életműve már életében lezárt, történeti távlatban szemlélhető alkotásként tárult fel előttünk. Neve összekapcsolódott a modern magyar orvostörténelem számos kiemelkedő adatával. Elsősorban az indokolja, hogy április 11-én bekövetkezett haláláról lapunk hasábjain is megemlékezünk. Van azonban erre egy másik, közelebbi okunk is. Johan Béla életének végső időszakában, szoros baráti kapcsolatba került Társaságunkkal, annak több vezető tagjával. Részben talán ennek is köszönhető, hogy a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumot és Könyvtárat tartotta érdemesnek arra, hogy halála esetére reánk hagyja megőrzésre Markusovszky Lajos állóórját, melyet ő egykor íróasztalán tartott. Ez a nagyértékű hagyaték Korányi Sándor családjától került Johanhoz, aki a Markusovszky Társaság egyik tekintélyes vezetőségi tagja — egy időben titkára is — volt.

Tudjuk jól, hogy a Markusovszky eszméit valló orvosok csoportja mindig a hazai medicina progresszív, tudományos törekvéseit képviselte. Ezért tekintjük különleges megtiszteltetésnek, hogy e hagyományok szimbólumát Johan Béla után Intézetünk falai között őrizhetjük.

Gyakran mondotta, hogy élete három inkarnációként fogható fel. Az első: a patológus-bakteriológus, a második: a közegészségügyi szervező, a harmadik: a gyógyszergyártás tudósa és technikai vezetője. Valóban így volt, és mindezt 90 éves koráig tartó folyamatos munkában végezte el. Kivételes és lenyűgöző emberi teljesítmény lenne az akkor is, ha nem tekintenénk azt a rengeteg értéket, amit élete során alkotott.

1889. szeptember 8-án született Pécsen. Édesapja tisztiorvos volt, maga is elismert, kiváló szakember. A jó indíttatásnak köszönhetően Johan Béla a pesti egyetem elvégzése után nyomban a Genersich majd Buday vezetése alatt álló kórbonctani intézetben kezdte pályáját. Hamar elsajátította a bakteriológia akkor legkorszerűbb metodikáját. Szembe kerülve az első világháború új epidemiológiai feladataival, igen eredményesen dolgozott. Elsőként sikerült hazánkban laboratóriumi körülmények között koleravibriót kitenyésztenie, a hadsereg részére nagymennyiségű kolera és tífusz vakcinát készített.

1919-től az István kórház kórbonctanának főorvosává nevezték ki. 1922-től azonban már megkezdődik felkészülése a későbbi nagy feladatokra. Bécsben, majd Rockefeller ösztöndíjjal az USA-ban, ezt követően pedig számos európai ország patológiai és szerológiai laboratóriumaiban dolgozott és tanult. 1924 elején itthon megszervezte és 1927-ig vezette a Phylaxia Oltóanyagtermelő Intézet Humán osztályát. Ám ezzel egyidőben, 1924 májusától újabb külföldi tanulmányutakat bonyolított le elsősorban a korszerű közegészségügyi berendezések és az óvónő-képzés megismerése céljából. Ezek az utak már az akkori vezető közegészségügyi terveiből következtek.

A rendkívül elhanyagolt magyar higiénés viszonyok és az ebből adódott járványhelyzet, a magas csecsemőhalandóság intézkedéseket követeltek. 1925-ben indult meg az Országos Közegészségügyi Intézet építése, mely 1927-ben kezdte meg működését. Első igazgatója Johan Béla lett, aki 1935-től mint a szakfeladattal megbízott belügyi államtitkár folytatta az egészségügy irányítását, amelyben az OKI szervezetének továbbra is döntő szerepe volt.

E munka gyümölcsei a harmincas évek második felére értek be. Kialakult a Zöldkereszt hálózat, a mintajárások egészségügyi modellje, országszerte működtek a sokoldalúan felkészített védőnők, akik igen átgondolt és jól végrehajtott oktatásban részesültek. Megerősödött a tisztiorvosi hálózat, melyet 1941-ben államosítottak. A függetlenített tisztiorvosok alapos képzéséről is gondoskodtak. Tanulmányi elszállásolásokra épült az orvo-

sok háza. Bevezették a BCG és a diftéria oltásokat, melyeknek eredménye a legjobbak között volt Európában. Sokat tettek a szakszerű gyógyszerellenőrzés, a vidéki vizellátás érdekében. Sokáig sorolhatnánk még ezeket az intézkedéseket, melyek az értelmes központi irányítás szellemében alakították a magyar közegészségügyi munkát.

Ez a munka, a kor ismert szociális korlátai, számos kormányzati és társadalmi akadály ellenére, hatékony volt. Ezt a 10 éves felmérések adatai is igazolták. Az OKI kiváló szakembereinek lelkiismeretes, a lakosság iránt érzett felelősségétől áthatott tevékenysége, melyet kiváló gyakorlati érzék, élő kapcsolatteremtés jellemezett, nemcsak hazai, de nemzetközi elismerést is aratott. Sajnos a háborús években egyre szűkültek a lehetőségek, majd a pusztítás tönkretette az elért eredményeket.

Johan Bélát 1945-ben nyugdíjazták. Rosszindulatú, nem helytálló vádaskodások érték addigi közéleti tevékenységét. Ugyanazon év októberétől azonban már a Phylaxia Állami Oltóanyagtermelő Intézet Humán osztályán dolgozott, ahol megindította a hazai antibiotikum kutatást, elsősorban a penicillin termelés előkészítésére vonatkozó munkálatakat. Ennek alapján állították elő az első magyar penicillin készítményt, a Fungint. 1948-ban Johan, a Palik és Társa cég intézetében, a streptomycinnel és a penicillinnel foglalkozott. Az ezt követő esztendőkből ebben a témakörben folytatta kutatásait a Chinoinban és a Phylaxiában. 1962-től 1979-ig a Kőbányai Gyógyszerárugyárban dolgozta ki a B-12 vitamin ipari előállítását és takarmányozási célokra való felhasználását. Számos újítását és szabadalmazott találmányát használta fel sikerrel a hazai gyógyszeripar.

Az egészségügyi kormányzat, a magyar orvostársadalom élete utolsó évtizedeiben igazságot szolgáltatott Johan Bélának, méltatta életművét. Jól esik tudni, hogy ebből a Magyar Orvostörténelmi Társaság is kivette részét, lezárta életművét már életében történeti távlatban vizsgálva. 1972-ben megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát. 1974-ben tüntették ki a Manninger Emlékéremmel. 1982-ben a Baló József Emlékérmel vette át a Patológus Társaság vezetésétől.

A kiváló emberek tettei önmagukért beszélnek. E tettek forrásának titka már nehezebben érthető, teljességgel pedig kifürkészhetetlen. Johan Béla visszaemlékezéseiben sokszor említette a nehézségeket, amelyekkel valamennyi életszakaszában meg kellett küzdenie. Sohasem volt azonban problematikus számára a töretlen munkakedvét örökké serkentő célkitűzés: nagyértékű és társadalmi hasznú orvosi tevékenységet folytatni a magyar nép javára. Ez a belső indíték, mely még a századfordulón élt legjelesebb orvosaink optimista humánumból fakadt, mélyen jellemezte gondolkodásmódját. Derűs bölcsességgel megáldott, igaz ember volt. Valamennyien, akik ismerhettük, gazdagabbak lettünk ezáltal.

Birtalan Győző

I Z A B E L L A M I C Z B Á N (1921 — 1983)

Dr. med. Izabella Miczbán (verheiratete Frau dr. L. Süttö, Mutter von 4. Kindern) wurde am 5. 3. 1921 in Budapest geboren, sie verstarb am 27. 1. 1983 in Budapest. Ungarische Ärztin, Laboratoriums-Oberärztin in János-Krankenhaus zu Budapest, Zytologe. Die medizinischen Studien absolvierte sie an der P. Pázmány Universität zu Budapest, promovierte sich im September 1944 zum Dr. med. 1941—1952 war Assistent im Anatomischen, später im Histologischen Institut der Medizinischen Fakultät. Ab 1952 arbeitete sie bis Ende ihres Lebens im János Krankenhaus.

Vorerst zeigte sie Interesse für die technischen Fragen der Mikroskopie. Neben Verichtung der Routinearbeiten im Krankenhaus schuf sie die Bedingungen zur Verwirklichung der Zytodiagnostik, mit den Methoden von *Papanicolaou*, nach R. O. K. Schade (Newcastle). Ihre Aufmerksamkeit galt auch den Automatisierungs-Bestrebungen der Zytodiagnostik. 1973. habilitierte sie, 1974 wurde Mitglied des International Academy of Cytology.

Sie sah Zusammenhänge zwischen Kunst und Naturwissenschaft. Im Vergleich eines abstrakten Kunstwerkes mit dem Phasiskontrastmikroskop-Bild konnte sie Analogien erkennen. Sie verfaßte 58 Mitteilungen, hielt 97 Vorträge. Im Bewußtsein der Progression ihrer Krebskrankheit arbeitete sie bis zum letzten Monat ihres Lebens.

Seit 1976 war sie Mitglied der Ungarischen Gesellschaft für Geschichte der Medizin.

Von ihren erschienenen Studien haben folgende eine Beziehung zur Wissenschaftsgeschichte und Kunst:

- Ein Beitrag zum Thema „Kunst und Naturwissenschaft“. (ung.) *Természet Világa*, 1976, 107: 116—117 S.
- Ein Versuch eine Parallele zwischen den Informationen der Zytogramme und denen der non-figurativen bildenden Kunst zu ziehen, im Sinne der „Bioromantik“ von Ernst Kállai. *Acta Cong. Internationalis XXVI. Historiae Artis Medicinae* 25—31 August. 1974, Budapestini. Budapest, 1976, Tom. II, 963—968 S.
- Meinungen über das Material. (ung.) *Természet Világa*, 1977. 108: 280 S.
- The development of the view on the cell image in the 20th century (in Hungarian and English). *Comm. Hist. Artis Med.* 92 (1980) 9—22 S.

M. L.

I D. KOVÁTS FERENC (1888 — 1983)

Századunk magyar medicinájának meghatározói az Erdélyből jött magyar orvosok elég a két Jancsó, Haynal Imre, Issekutz Béla, Berde Károly, Jeney Endre, Haranghy, László avagy a bajai születésű, de életének nagy részét ott töltő Miskolczy Dezső professzor nevére utalnunk. Közülük utolsóként költözött el az élők sorából id. Kováts Ferenc pulmonológus professzor, akinek néhány jelentős orvostörténeti írása több volt mint egyszerű történelmi kirándulás, oktatási módszerében szűkebb szakmájával ötvöződött a művészet és a történelem, elvégre mindháromhoz kivételes tehetsége volt.

Székelyudvarhelyi Kováts Ferenc 1888-ban született (Nagyszében) és ott érettségizett 1905-ben. Maturátus után hivatásául a gyógytudományt választotta, s a századelőn a kolozsvári fakultás olyan oktatói garnitúrával rendelkezett, hogy nem kellett feltétlenül a fővárosba jönni, magasszintű képzés céljából. Nívó-garantáló nevek: Apáthy István, Davida Leó, Marschalkó Tamás, Makara György, Purjesz Zsigmond, Lechner Károly, hogy csak a legismertebbeket említsük. A kiválóan rajzoló Kováts Ferenc már másodéves korától fizetéses bönctani gyakornok, kivételes manualitásának mindig nagy hasznát vette, a kutatásban és oktatásban egyaránt. Nem feladatunk e hosszú és tartalmas élet minden állomását, valamennyi eredményét ismertetni, bennünket elsősorban a történész és művész érdekel. Egyfajta művészet volt már a Kováts-féle, légmell-kezelésre veszélytelenül alkalmazható tűk fabrikálása az izzadmányok lecsapolásához. Szegeden szerkesztette azt a mozgatható tárgyasztalt, amelyen a zseniális ifj. Jancsó Miklós RES-re vonatkozó cso-

dálatos fölvételei, Kováts tanárnak pedig a sztereo-mikrofotogramjai készültek. Még erdélyi körorvos korában megrázó hatást gyakorolt rá Magyarország „fekete statisztikája”, a magas tbc-halandóság, ekkor fordult figyelme a tüdő megbetegedései felé. Korán a kezébe került Jean Fernel XVI. századi francia orvos *Universa medicina* című könyve, amelyből rájött, hogy egyrészt a nagy gall klinikus már 400 éve tökéletesen leírta a tuberkulózis kórképét, másrészt az első magyar orvosi könyv szerzője, Lentsés György az *Ars medica* latin című, de magyar nyelvű munkájában szinte szóról-szóra átvette Fernel leírását. A *Comm. Hist. Artis Med.* 19. számában szép közleménye jelent meg a komparatív felismerésről. Fernel halálának 400 évfordulójáról (1958) a franciák teljesen megelégedtek, így Kováts professzor emlékezett meg róla a *Presse medicale* hasábjain. A tuberkulózis ciklikus megjelenésének történetéről maradandó élményt nyújtó előadásokat tartott a Török u. 12 szám alatt, összejöveteleinknek a 70-es évek elejéig (akkor már túl volt a nyolcvanon) szorgalmas látogatója volt. Orvostörténeti posztumusz művei várnak kiadásra. Élete hosszú és színpompás alkonyán szép könyvet, „útikalauzt” írt az *Egészséges élet, derős öregség* egyszerű „titkairól”, a civilizáció ártalmas „áldásairól”. Egy József után talán ő volt a Balaton leglelkesebb festői rajongója, akvarelljeinek pasztellszínei annyira egyéniek, hogy aki egyszer látta, tárlaton száz közül is felismerné. Megérdemelne egy önálló kiállítást. Az egyik utolsó nagy orvos-művész, aki 1983. november 23-án fejezte be alkotó életét. Németh László egykori kezelőorvosa, Teleki Pál öngyilkosságának közvetett tanúja (Bakay Lajos tanártársa bizalmasan is szuicidumot mondott), az önálló magyar tüdőgyógyászat megteremtője, aki „népben-nemzetben” gondolkodott. A legjobb erdélyi hagyományokhoz híven.

Szállási Árpád

ABÁDI GYULA
(1912—1984)

a Magyar Orvostörténelmi Társaság tagja, főorvos.

BOD ÁRPÁD
(1893—1984)

Sándorfalvának és környékének fél évszázadon át orvosa, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tagja.

NAGY JÓZSEF
(1905—1984)

főorvos, református egyházmegyei tanácsbíró, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tagja.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our COMMUNICATIONES DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE (ORVOS-TÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK) is published quarterly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine and pharmacy and the various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. phil. József *Antall*, Editor, Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Budapest, H-1023 Török u. 12. Hungary. Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. The maximum length for original articles is about 20—25 sheets.

Manuscripts should be typewritten on one side of the paper only with double spacing and wide margins; the original typescript and one clear carbon copy should be sent. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: literature cited should be arranged alphabetically by author, or be numbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper or work. Journal articles should also include name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations must be numbered, marked lightly on the back with the author's name and provided with a suitable legend which should include particulars of their source and should be typed on a separate sheet in double space. Original articles written in foreign language are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian. If the original article is written in Hungarian, a summary in foreign language on 1—2 sheets should be sent.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Reprints. Fourty reprints of main articles are provided to an author free of charge. Further reprint orders must be sent with the corrected galley proofs.

Correspondence relating to the publication of papers or subscriptions, orders, etc., and review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Budapest H-1023 Török u. 12. Hungary.

